

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394 – 2544
THAI TOURISM CULTURE, AD 1851 – 2001

โดย

ปิ่นเพชร จำปา
Miss Pinphet Champa

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. 2545
ISBN 974-327-713-7

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่าการท่องเที่ยวพัฒนาไปอย่างไรและอะไรคือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำคัญทางการท่องเที่ยวของคนไทย ปัจจัยเหล่านี้ประกอบด้วยโลกทัศน์ ความเชื่อดั้งเดิม สภาพเศรษฐกิจสังคม การเมืองการปกครอง และผลกระทบของวัฒนธรรมตะวันตก

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 คนไทยไม่มีความคิดที่ชัดเจนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวตามแบบที่ชาวตะวันตกเข้าใจ กล่าวคือคนไทยไม่ใช้เวลาว่างในการท่องเที่ยวเพื่อความสุขสำราญ หลังจากนั้นกลุ่มชนชั้นสูงได้รับอิทธิพลความคิดการท่องเที่ยวแบบตะวันตกซึ่งหมายถึงการเดินทางเพื่อความสุข ซึ่งบุคคลในราชสำนักและข้าราชการชั้นสูงเป็นกลุ่มแรกที่รับวิถีชีวิตแบบตะวันตกมาปรับใช้ และการท่องเที่ยวไปในจังหวัดต่างๆหรือสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆเกิดขึ้นตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 และวิถีชีวิตทางการท่องเที่ยวของชนชั้นสูงจึงแพร่หลายสู่คนทั่วไป

พุทธศตวรรษที่ 25 การท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่มีความหมายพิเศษมากขึ้นสำหรับคนไทย คือเป็นการเดินทางเพื่อความสุขสำราญ เพื่อการพักผ่อนรักษาสุขภาพ และเพื่อทัศนศึกษาเปิดโลกทัศน์

ช่วงแรกของการพัฒนาการท่องเที่ยวในประเทศไทย กลุ่มชนชั้นสูงนิยมท่องเที่ยวไปในบริเวณหาดทรายชายทะเล หัวหินจึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยมโดยเฉพาะหลังจากที่ทางรถไฟผ่านไปถึง ตั้งแต่ พ.ศ.2503 เป็นต้นมา ความหมายของการท่องเที่ยวได้ขยายออกไปครอบคลุมกิจกรรมต่าง ๆ อาทิ ทัศนศึกษา การกีฬา การประชุมสัมมนา การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ลักษณะการท่องเที่ยว หลัง พ.ศ.2503 สำหรับคนส่วนใหญ่แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ การท่องเที่ยวแบบส่วนตัวไปกับครอบครัวหรือกลุ่มเพื่อน และการท่องเที่ยวเชิงธุรกิจที่ไปกับบริษัทนำเที่ยว และในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาจากกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยของรัฐบาล คนไทยส่วนใหญ่จึงมีแนวโน้มที่จะท่องเที่ยวโดยเลือกท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

Abstract

This thesis aims to study Thai tourism culture from 1851 to the present. It describes how Thai tourism developed and what factors came to influence the Thai notion of tourism. These factors include indigenous world view, belief systems, socio-economic conditions, politics, government policies and the impact of Western culture.

The result of this study shows that prior to the reign of King Mongkut, Thais did not have a clear concept of tourism as was understood in the West. To begin with, Thais did not use their leisure time in touring for pleasure. Thereafter, the Thai ruling elite became influenced by Western ideas of tourism, namely, travelling for pleasure. Members of royal family and high ranking officials were the first group to adopt as Western way of life. Making a journey to the provinces and places of attraction was something to be expected periodically. From the mid-nineteenth century on, the lifestyle of people of high status was gradually imitated by the people of the lower classes.

Entering the twentieth century, tourism came to mean more specifically for Thais "travelling for pleasure", "travelling for health recovery", and "travelling for educational purposes".

In the first phase of tourism development in Thailand, people of high social status flocked to seaside resorts. Hua-Hin was the most popular destinations, especially after The State Railways of Siam opened its Southern route pass that place. From the 1960s on, the meaning of tourism has extended to cover some other activities. For example, tourism has been organised in conjunction with study tour, sports events, seminars, cultural events and ecotourism.

From the 1960s, tourism for most people has been organised in two ways, either by going in private groups or buying services from travel agents.

In the last decades, as the public have become more concerned about ecological deterioration in Thailand, most people have turned to ecotourism as a major alternative.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 2 ท่าน คือ อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อติสร หมวกพิมาย ที่ได้ใช้เวลาให้คำแนะนำเรื่องประเด็น แนวคิด ช่วยเหลืออนุเคราะห์ข้อมูล ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ อีกทั้งคอยรับฟังปัญหาและตอบคำถามด้วยความอดทนและเมตตาอย่างยิ่ง ผู้เขียนจึงขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทั้ง 2 ท่าน ไว้ ณ ที่นี้ และจะน้อมระลึกถึงพระคุณของอาจารย์ตลอดไป

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กาญจนี ละอองศรี ที่กรุณาเป็นประธานการสอบวิทยานิพนธ์ และให้คำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ สุคนธ์ วิสุทธิลักษณ์ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และให้คำแนะนำและให้เข้าเรียนร่วมอภิปรายในวิชาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของคณะมนุษยศาสตร์

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.จุฬารัตน์ เอื้อรักสกุล อาจารย์ที่ปรึกษาขณะเรียนปริญญาโท และอาจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ บุนนาค ที่ให้คำแนะนำและเปิดโอกาสให้ทำรายงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยวอันทำให้ผู้เขียนได้ค้นคว้าข้อมูลและมีหัวข้อทำวิทยานิพนธ์มาตั้งแต่ต้น

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล และขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ยงยุทธ ชูแว่น ที่ให้คำปรึกษาและสนับสนุนเป็นกำลังใจในการเรียนในระดับปริญญาโท

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางประวัติศาสตร์อันมีค่ายิ่งในการเรียนและการเขียนวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณ อาจารย์ วรพร ภู่งศ์พันธ์ เพื่อนรุ่นพี่ที่คอยให้กำลังใจ ให้คำแนะนำและมีน้ำใจให้ผู้เขียนตลอดมา

ขอขอบคุณพี่และเพื่อนๆ ทุกคน ทั้งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่คอยให้กำลังใจ เป็นเพื่อนที่คอยช่วยเหลือกันมาตลอด ทั้งคุณจุฑามาศ คุณนิภาพร คุณเนตรนภา คุณธัญญารัตน์ คุณอำพิกา คุณกฤษฎิน คุณประจักษ์ คุณณรรงค์ คุณวีระวัลย์ คุณสาระ คุณปรีดี คุณกนกวรรณ คุณสุทธิพร คุณธีรพร และพี่ๆ เพื่อนๆ ทุกคนที่มีได้เอื้อนมา

ขอขอบคุณพี่ชุติมา ที่คอยช่วยเหลือในการแก้ไขตารางและสอนการใช้คอมพิวเตอร์

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย เจ้าหน้าที่หอสมุด ทั้งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยศิลปากร ทุกท่าน สำหรับการให้บริการและอำนวยความสะดวก

สุดท้าย ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อคุณแม่ คุณปู่และคุณย่าที่เป็นกำลังใจและคอยสนับสนุนในการเรียนและเขียนวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณครอบครัวใหญ่ของผู้เขียนทั้งป้าจิมและลุงป้า อา และน้องๆทุกคน ที่คอยเป็นกำลังใจและถามทุกข์สุขกันเสมอมา ขอบใจน้องจำ (น้องเจ) ที่ช่วยหาข้อมูลบางส่วนและคอยเป็นเพื่อนขณะเรียนที่ธรรมศาสตร์

ปิ่นเพชร จำปา

พฤษภาคม 2545

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	(1)
กิตติกรรมประกาศ.....	(3)
สารบัญตาราง.....	(9)
บทที่	
1. บทนำ.....	1
ความสำคัญของปัญหา.....	1
สถานภาพการศึกษา.....	4
วัตถุประสงค์.....	13
สมมติฐาน.....	13
ขอบเขตการศึกษา.....	13
วิธีการศึกษาและแหล่งข้อมูล.....	13
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	14
คำชี้แจง.....	14
2. วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4.....	18
2.1 หลักฐาน.....	18
- พระราชพงศาวดาร.....	18
- วรรณกรรม.....	25
2.2 ปัจจัยที่กำหนดลักษณะการท่องเที่ยวของคนไทยสมัยก่อนรัชกาลที่ 1.....	30
- ปัจจัยทางวัฒนธรรม : คติความเชื่อและโลกทัศน์.....	30
- สภาพสังคมและเศรษฐกิจ : ข้อจำกัดและโอกาส.....	33
2.3 รูปแบบการท่องเที่ยวและสถานที่สำคัญ.....	38
- การเดินทางท่องเที่ยวแบบแฝง : ไปศึกสงคราม ไปเยี่ยมญาติ.....	38

- การเดินทางท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับศาสนา : การจาริกแสวงบุญ ไหว้พระบาท และสิ่งศักดิ์สิทธิ์	41
3. วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2394 – 2503.....	45
3.1 การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและทัศนคติเรื่องการท่องเที่ยวในสังคมไทย...	45
3.1.1 การท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพ และทัศนศึกษาในสังคม ตะวันตก.....	45
- การท่องเที่ยวเพื่อศิลปวิทยาหรือทัศนศึกษา.....	48
- การท่องเที่ยวเพื่อรักษาสุขภาพ.....	49
3.1.2 แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวในสังคมไทย.....	51
- พ่อค้า นักการทูตและมิชชันนารี กับแนวคิดทางการท่องเที่ยว....	52
- การเปลี่ยนแปลงและเพิ่มความหมายวัตถุประสงค์ของ ท่องเที่ยว.....	56
- การเปลี่ยนแปลงลักษณะของนิรากับการท่องเที่ยว.....	60
- การเปลี่ยนแปลงทางจารีตประเพณีและโลกทัศน์บางอย่างกับ การท่องเที่ยว.....	62
3.2 การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมกับการท่องเที่ยว.....	65
- การเปลี่ยนแบบวิถีชีวิตแบบตะวันตกทางการท่องเที่ยว.....	66
- การพัฒนาประเทศสู่ความศิวิไลซ์ และทันสมัย.....	69
3.3 วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของชนชั้นสูง ระหว่าง พ.ศ.2394 – 2466	77
3.3.1 ชนชั้นนำกับการท่องเที่ยวในประเทศ.....	77
- เกาะสีชัง อย่างศิลา : การท่องเที่ยวทางทะเลสมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5.....	77
- การประพาสต้นของรัชกาลที่ 5.....	82
- การเสด็จประพาสไทรโยค.....	85
- ทางรถไฟสายใต้กับหัวหิน ชะอำ : เมืองท่องเที่ยวตากอากาศ สมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7.....	85
3.3.2 ชนชั้นนำกับการท่องเที่ยวนอกประเทศ.....	94
- รัชกาลที่ 5 กับ “ไกลบ้าน”.....	94
- การเสด็จประพาสชวาครั้งที่ 2.....	100

3.3.3	ชีวิตชาวกรุงชนชั้นนำกับการสร้างสถานตากอากาศในกรุงเทพฯและหัวเมือง.....	101
	- พระราชวังดุสิต พระราชวังบางปะอิน และพระราชวังต่างๆ ในภูมิภาคตะวันตก.....	101
	- สวนลุมพินี : สวนสาธารณะ สถานที่ท่องเที่ยวในพระนคร.....	116
3.4	วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของสามัญชน ระหว่าง พ.ศ.2466 – 2503.....	121
3.4.1	ความสืบเนื่องของการท่องเที่ยวตากอากาศที่หัวหิน และ โฮเต็ลหัวหิน.....	121
3.4.2	เที่ยวตามทางรถไฟของประชาชน.....	128
3.4.3	บางปู : แหล่งท่องเที่ยวชานเมืองของชาวกรุง.....	133
4.	วัฒนธรรมการท่องเที่ยว พ.ศ.2503 – 2544.....	135
4.1	การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม : ปัจจัยที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว.....	135
4.1.1	การขยายตัวของแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวและความสัมพันธ์กับต่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 : ปัจจัยภายนอกที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว.....	136
	- การเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องการใช้เวลาว่างจากเศรษฐกิจสมัยใหม่ การขยายโอกาสของชนชั้นกลางทางการท่องเที่ยว.....	137
	- ความสัมพันธ์ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจกับสหรัฐอเมริกาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และผลของสงครามเวียดนามต่อหาดพัทยา.....	140
4.1.2	การเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศ ปัจจัยภายในที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว.....	144
	- การพัฒนาเมืองหลักและการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของเมืองและชีวิตทางสังคม.....	145
	- การพัฒนาถนนหนทาง.....	152
	- การขยายตัวของชนชั้นกลางและการขยายโอกาสทางการศึกษา.....	154
	- บทบาทของสิ่งพิมพ์ไทยในการส่งเสริมการท่องเที่ยว.....	157

- หนังสือท่องเที่ยว : การแนะนำประวัติเมือง สถานที่ วิธีการเดินทางและสิ่งที่ควรรู้ต่าง ๆ	157
- นิตยสารท่องเที่ยว.....	165
4.2 รัฐบาลกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว.....	168
4.2.1 การจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวของไทย จาก อสท. – ททท.	168
4.2.2 การดำเนินงานส่งเสริมการท่องเที่ยวและผลจากนโยบายของททท. ต่อสังคมวัฒนธรรมไทย.....	177
- การฟื้นฟูงานเทศกาลประเพณีต่าง ๆ เพื่อการท่องเที่ยว.....	181
4.3 วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2503 – 2544.....	184
4.3.1 การท่องเที่ยวแบบส่วนตัว.....	184
- สถานที่ท่องเที่ยว ทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม	187
- สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ.....	189
4.3.2 ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงธุรกิจ.....	191
- การขยายตัวของกิจการ โรงแรม.....	197
- การขยายตัวของบริษัทนำเที่ยว.....	198
- การจัดการศึกษาเกี่ยวกับการ โรงแรมและการท่องเที่ยว.....	208
4.3.3 แนวโน้มกระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ช่วงทศวรรษที่ 2530 – 2544.	211
- การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.....	211
5. บทสรุป.....	227
ภาคผนวก	230
บรรณานุกรม.....	256
ประวัติการศึกษา.....	283

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1. การเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์อยุธยา.....	20
2. บุคสมัยและนिरาสต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยา – ต้นรัตน โกสินทร์.....	26
3. การลาหยุคของข้าราชการไปท่องเที่ยว ณ ที่ต่างๆ.....	74
4. จำนวนผู้ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมต่างๆ.....	150
5. จำนวนรายได้ของผู้มีอาชีพต่างๆ.....	151
6. หนังสือท่องเที่ยวระหว่าง ปี 2531 – 2544 ที่สำรวจได้.....	161
7. หนังสือท่องเที่ยวระหว่าง ปี 2531 – 2544 ของสำนักพิมพ์สารคดี.....	163
8. ลำดับนิตยสารท่องเที่ยวของไทย.....	167
9. คนไทยและคนต่างด้าวเดินทางออกนอกประเทศไทย.....	174
10. จำนวนโรงแรมในแต่ละภาคและในกรุงเทพฯ	194
11. จำนวนนักท่องเที่ยวและการเข้าพักในโรงแรมในแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ.....	195
12. จำนวนผู้เข้าพักโรงแรมและเกสเฮ้าส์ปี 2535 และ 2541 แบ่งเป็นภาค.....	196
13. รายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย.....	199
14. สถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติระหว่าง พ.ศ. 2534 - 2539.....	216
15. สถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติระหว่าง พ.ศ. 2540 – 2543.....	220
16. สถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ของส่วนอุทยานแห่งชาติทางทะเล ระหว่างปีงบประมาณ 2539 – 2543.....	225

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันการท่องเที่ยวได้กลายเป็นกิจกรรมปกติอย่างหนึ่งของคนไทยไปแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การท่องเที่ยวซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อการศึกษา พักผ่อนและแสวงหาความสุข ดังจะเห็นได้ว่า ได้มีการขยายตัวของการท่องเที่ยวลักษณะนี้อย่างชัดเจนในรอบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา สถิติจำนวนคนไทยซึ่งไปท่องเที่ยวต่างประเทศหรือการท่องเที่ยวในประเทศเอง¹ เป็นหลักฐานบ่งชี้อย่างดีถึงวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปของคนไทย ความเปลี่ยนแปลงที่ค่อยๆ ดำเนินไปนี้ สะท้อนให้เห็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นคติความเชื่อ โลกทัศน์แบบเดิม ประเพณี วัฒนธรรม สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งปัจจัยกระตุ้นอื่นๆ เช่น วิถีชีวิตแบบตะวันตก นโยบายรัฐ และบทบาทของสื่อสารมวลชนในโลกสมัยใหม่ด้วย

คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า การท่องเที่ยวได้กลายเป็นประเด็นสำคัญสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน เพราะการท่องเที่ยวถูกมองว่าเป็นเรื่องของ "อุตสาหกรรม" เป็นเรื่องของการหารายได้เข้าประเทศ และเป็นเรื่องของการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ในขณะเดียวกัน การท่องเที่ยวก็ส่งผล

¹ เนื่องจากการตั้งการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2503 มีจุดประสงค์เพื่อให้ชาวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย ดังนั้นสถิติส่วนใหญ่เป็นสถิติเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวต่างชาติ เท่าที่สำรวจได้ขณะนี้ไม่มีสถิติการท่องเที่ยวของคนไทยที่สำรวจโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ.2531 เน้นสำรวจเฉพาะจังหวัดท่องเที่ยวสำคัญมีนักท่องเที่ยวชาวไทยเดินทางท่องเที่ยวในประเทศ อาทิ เชียงใหม่ 1,783,814 คน ภูเก็ต 370,087 คน เนื่องจากก่อนหน้านั้นปี พ.ศ. 2530 เป็นปีท่องเที่ยวไทย ข้อมูลจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, รายงานประจำปี 2532, น.44.

ในปีท่องเที่ยวไทยอีกครั้งหนึ่ง พ.ศ. 2541 - 2542 สถิตินักท่องเที่ยวชาวไทยเดินทางท่องเที่ยวในประเทศ 51.68 ล้านคน/ครั้งในปี พ.ศ. 2541 ก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียนในประเทศ 187,898 ล้านบาท ใน พ.ศ. 2542 สถิตินักท่องเที่ยวชาวไทยเดินทางท่องเที่ยวในประเทศ 53.65 ล้านคน/ครั้ง ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2541 3.08 % ก่อให้เกิดรายได้ 203,845 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี 2541 7.78 %

จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, "Outgoing Thai Nationals by Country of Destination " และ " นโยบายของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย" <<http://www.tat.or.th>>, August 2001.

คือวัฒนธรรมชุมชน เช่นเดียวกับต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม สิ่งทีกล่าวมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมการท่องเที่ยวหรือทัศนคติต่อการท่องเที่ยวของคนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตถึงปัจจุบัน คำถามเปิดก็คือ วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เราสามารถจะตอบคำถามนี้ได้ก็ต่อเมื่อมองวิถีชีวิตการท่องเที่ยวของคนไทยผ่านมิติประวัติศาสตร์ นั่นคือ การศึกษาว่าวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยแต่เดิมเป็นอย่างไร ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยอิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างไร และปัจจัยทีกล่าวมานี้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร กล่าวอย่างง่าย ๆ คือ นักวิจัยต้องแสดงอย่างชัดเจนว่า วัฒนธรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของคนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปในปริบททางประวัติศาสตร์อย่างไรบ้าง นอกจากนี้ยังจะต้องชี้ให้เห็นว่า ความเปลี่ยนแปลงที่ได้เกิดขึ้นแล้วมีรูปแบบหรือแนวโน้มที่พอกำหนดได้หรือไม่ทั้งในอดีตและอนาคตกันใกล้

ความจริงแล้ว การท่องเที่ยวในรูปแบบปัจจุบันที่คนไทยเข้าใจกันนั้น เกิดขึ้นเพราะการรับวัฒนธรรมตะวันตก อย่างน้อยที่สุด แต่เดิมา คนไทยก็มีทัศนคติว่าการเที่ยว หรือ “ท่องเที่ยว” เป็นสิ่งเหลวไหลไร้ประโยชน์ ผู้ปกครองจึงสั่งสอนลูกหลานให้ขยันทำงานทำมาหากิน ไม่ให้ไปเที่ยวเตร่เหลวไหล เช่น ไปเที่ยวเสเพลตามบ่อนเบี้ยหรือไปเที่ยวอนตามศาลาวัดเพื่อไม่ให้ถูกใช้งาน² แต่ทัศนคติหรือโลกทัศน์เรื่องการท่องเที่ยวในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปเมื่อได้ยอมรับและนำวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ อาทิ มีการแต่งหนังสืออธิบายถึงคุณประโยชน์ พร้อมทั้งแนะนำวิธีการ เส้นทาง และสถานที่ที่ควรไปเที่ยว ดังปรากฏพระราชนิพนธ์เรื่อง อธิบายด้วยประโยชน์ของการเที่ยวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น³

อย่างไรก็ตามการท่องเที่ยวในสังคมไทยปัจจุบันเป็นที่แพร่หลายว่าเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมสนับสนุนและส่งเสริมจากรัฐบาล เพื่อให้มีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวและใช้จ่ายเงินเพื่อการท่องเที่ยว อันจะเป็นการหารายได้จำนวนมากให้แก่ประเทศ⁴ ซึ่งนอกจากส่งเสริมให้นัก

² ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยา, ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด, (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2504), น.241.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 250.

⁴ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 - 2543 รัฐบาลได้จัดให้มีองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้นเพื่อชักชวนและเผยแพร่ประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวต่างชาติ การตั้งองค์การนี้ขึ้นมาการท่องเที่ยวได้รับผลสำเร็จในอัตราการเติบโตด้านการมีจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติและวันพักเฉลี่ย

ท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยวในเมืองไทยแล้วได้มีการส่งเสริมให้คนไทยท่องเที่ยวภายในประเทศด้วย โดยการโฆษณาประชาสัมพันธ์และจัดกิจกรรมโครงการต่างๆ ควบคู่ไปกับการส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย ดังปรากฏจากการสำรวจของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยว่าการท่องเที่ยวภายในประเทศในปี พ.ศ. 2537 มีคนไทยท่องเที่ยวทั่วประเทศประมาณ 38 ล้านคนต่อครั้ง โดยท่องเที่ยวไปตามแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญใน 29 จังหวัดของทุกภูมิภาค โดยร้อยละ 50 จะเป็นการท่องเที่ยวในภาคกลางและภาคตะวันออก ซึ่งจากการท่องเที่ยวของคนไทยได้ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ถึง 126,127 ล้านบาทต่อปี โดยร้อยละ 70 ของรายได้ตกอยู่กับจังหวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวหลักและร้อยละ 30 กระจายไปยังแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ⁵

การรับวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้จนกระทั่งการจัดตั้งหน่วยงานของรัฐคือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ขึ้นมาดูแลและส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะสะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยยอมรับให้มีกิจกรรมท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวต่างชาติในประเทศ แต่สำหรับชาวไทยเองแล้วรู้จักวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบชาวต่างชาติเมื่อใด ได้นำแนวคิดและยอมรับมาปฏิบัติจนเป็นวัฒนธรรมหนึ่งในสังคมไทย หรือไม่ อย่างไร และรัฐได้มีส่วนส่งเสริมผลักดันในการเติบโตของการท่องเที่ยวเพื่ออะไรและอย่างไรบ้าง และสะท้อนสภาพ บริบทของสังคมไทยตั้งแต่เริ่มรับวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตกเข้าสู่สังคมไทยยังเป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษาอย่างยิ่ง

เมื่อการท่องเที่ยวแพร่หลายเข้ามาในสังคมไทยอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้มีการตื่นตัวในหมูชนชั้นสูงที่จะรับเรื่องการเดินทางท่องเที่ยวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการดำเนินชีวิต จนมีงานเขียนเกี่ยวกับประสบการณ์จากการเดินทางท่องเที่ยวออกมา อาทิ ในรูปของจดหมายเหตุ และบันทึกการเดินทางต่างๆ จนมาถึงปัจจุบันเมื่อการท่องเที่ยวได้พัฒนาจนเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้สูงสุดให้กับเศรษฐกิจของประเทศ และมีการเปิดสอนเป็นหลักสูตรเฉพาะใน

ด้านการนำรายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมาก ใน พ.ศ. 2503 มีนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้ามา 81,340 คน มาใน พ.ศ. 2543 มีจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติจำนวนถึง 8,580,332 คน ซึ่งเพิ่มขึ้นถึง 8,499,992 คน ในช่วง 40 ปี และทำรายได้เข้าประเทศจากปี พ.ศ. 2503 ซึ่งมีจำนวน 196 ล้านบาท มาเป็น 242,177 ล้านบาทใน พ.ศ. 2543 นั่นคือทำรายได้เพิ่มมากถึง 241,981 ล้านบาทใน 40 ปี และจาก พ.ศ. 2503 มีนักท่องเที่ยวพักเฉลี่ยในประเทศไทยเพียง 3.00 วัน มาเป็น 8.40 วัน ใน พ.ศ. 2543

⁵ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, รายงานประจำปี 2537, น.22.

มหาวิทยาลัยต่างๆ การเดินทางท่องเที่ยวจึงได้รับความสนใจศึกษามากยิ่งขึ้น ซึ่งผลจากความสนใจดังกล่าวได้ปรากฏออกมาเป็นหนังสือตำราเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและสาขาวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังปรากฏในงานวิจัย ที่ทำการศึกษาต่างๆ และงานวิจัยที่ทำการศึกษาโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ทั้งในด้านการศึกษาพื้นที่ต่างๆ เพื่อพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว และการศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของประเทศ เป็นต้น

งานเขียนหรือการศึกษาเกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยวในประเทศไทย เท่าที่รวบรวมได้ขณะนี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเด็นใหญ่ๆ ตามลักษณะการเขียน ดังนี้

1. งานการศึกษาเกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยวในระยะนี้ เป็นงานเกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยวของกลุ่มชนชั้นสูงในยุคแรกๆ ที่รับวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ในการดำเนินชีวิต ปรากฏในรูปบันทึกการเดินทางหรือจดหมายเหตุการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์และกลุ่มชนชั้นสูง ดังเช่น พระราชนิพนธ์ ไกลบ้าน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ให้รายละเอียดพระราชกรณียกิจประจำวันระหว่างเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พ.ศ. 2450 อาทิ เรื่องสภาพบ้านเมือง ทศนิยมภาพ วัฒนธรรม ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการของประเทศเหล่านั้น ส่วนบันทึกการเดินทาง หรือจดหมายเหตุที่กล่าวถึงการท่องเที่ยวภายในประเทศ ได้แก่ จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวจากบางปะอินลงไปทางใต้ตามลำคลองต่างๆ ไปยังเมืองนนทบุรี ราชบุรี เพชรบุรี สมุทรสงคราม นครปฐม และสุพรรณบุรีตามลำดับ โดยจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยวครั้งนี้เพื่อรักษาสุขภาพของรัชกาลที่ 5 จากการทรงงานหนัก นอกจากนี้ยังมีเรื่อง เที่ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อีกเช่นกัน เป็นพระนิพนธ์ที่กล่าวถึงความสำคัญของสถานที่และเมืองตามทางที่รถไฟสายเหนือและสายอีสานผ่าน อันใช้เป็นคู่มือประกอบการท่องเที่ยวและหาความรู้ จากการเดินทางเล่มแรกๆ ของไทย

2. ตำราและงานวิจัยทางการท่องเที่ยว งานในลักษณะนี้เป็นตำราวิชาการท่องเที่ยวและมัคคุเทศก์ งานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวและการศึกษาผลกระทบด้านต่างๆ งานในช่วงนี้เกิดขึ้นในยุคที่การท่องเที่ยวได้รับความเอาใจใส่จากรัฐเพื่อจะพัฒนาให้เป็นอุตสาหกรรมที่นำรายได้เข้าประเทศ การศึกษาวิจัยในกลุ่มนี้แบ่งออกได้อีกเป็น 3 กลุ่ม คือ

2.1 หนังสือตำราวิชาการท่องเที่ยวและมัคคุเทศก์ในส่วนนี้แบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้อีก 3 กลุ่ม

2.1.1. หนังสือที่อธิบายเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยว ในแง่ประวัติความเป็นมา

ลักษณะและความสำคัญในด้านต่างๆของการท่องเที่ยว ตลอดจนกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สถานประกอบการและโครงสร้างพื้นฐานของการท่องเที่ยว งานภัตตาคาร การตลาด การประชาสัมพันธ์ และสถิติเพื่อการท่องเที่ยว เป็นต้น ได้แก่หนังสือ การท่องเที่ยวและการจัดอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ของนิคม จารุมณี และหนังสือ ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว ของ วรณา วงษ์วานิช ซึ่งหนังสือเล่มหลังนี้เน้นปัจจัยทางภูมิศาสตร์ว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยว.

2.1.2 หนังสือที่อธิบายเน้นเรื่องงานมัคคุเทศก์ ได้แก่ เรื่อง หลักมัคคุเทศก์ ของ สุภาพร มากแจ้งซึ่งได้รวบรวมความรู้ต่างๆ ที่มัคคุเทศก์ควรทราบ อาทิ ความหมายและความเป็นมาของการท่องเที่ยวองค์ประกอบและธุรกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และ หลักมัคคุเทศก์ ได้แก่ คุณสมบัติ ความสามารถ บทบาทหน้าที่ จรรยาบรรณ และความรู้เรื่องของประเทศไทย เป็นต้น

2.1.3 นอกจากนี้ยังมีหนังสือ มัคคุเทศก์กับการนำเที่ยว ซึ่งเป็นหนังสือที่เกิดจากรวบรวมเอกสารต่างๆ ที่ใช้ในการอบรมมัคคุเทศก์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร (มศก.) หนังสือเล่มนี้ไม่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาและองค์ประกอบต่างๆ ของการท่องเที่ยว แต่มุ่งให้ความรู้ใน 3 หัวข้อต่อไปนี้ คือ หัวข้อเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปของประเทศไทย เช่น เรื่องดินแดนประวัติศาสตร์ ประเพณี ศิลปะแขนงต่างๆ หัวข้อเกี่ยวกับอาชีพของมัคคุเทศก์โดยตรง ซึ่งให้รายละเอียดคล้ายๆ กับเรื่องหลักมัคคุเทศก์ แต่ได้เพิ่มเรื่องเทคนิคการจัดการท่องเที่ยว และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของมัคคุเทศก์ไว้ใช้ด้วยและหัวข้อเกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยว เช่น พระบรมมหาราชวัง และวัดในกรุงเทพฯ เป็นต้น

2.2 งานวิจัยเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวโดย ททท. และสถาบันการ

ศึกษาต่างๆ จากการสำรวจงานวิจัยลักษณะนี้มีมากนับเป็นสิบๆ เล่ม เป็นการศึกษาเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเฉพาะจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง ศึกษาเป็นกลุ่มจังหวัดที่ใกล้เคียงกัน และศึกษาเฉพาะสถานที่ในจังหวัดนั้นๆ ซึ่งรูปแบบผลงานที่ปรากฏจะมีลักษณะหรือมีฟอร์มที่คล้ายคลึงกัน คือ แบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 เป็นรายงานหลัก ประกอบด้วย บทนำ ประเด็นของการพัฒนา แนวทางการพัฒนาโดยรวม แนวทางการพัฒนารายสาขา และผลการศึกษาในส่วนที่ 1 ส่วนที่ 2 เป็นรายงานผลการศึกษาในแต่ละด้าน ที่เป็นพื้นฐานการทำรายงานหลัก ประกอบด้วยสภาพพื้นฐานทั่วไป ทรัพยากรธรรมชาติ ตลาดการท่องเที่ยว โครงสร้างพื้นฐานและบริการ และแผน

พัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัด เช่น มีการวางแผนรูปโครงสร้าง เมื่อทำการพัฒนาแล้ว ผลการศึกษาของทั้งสองส่วน จะเสนอ ททท. เพื่อใช้เป็นประโยชน์ประกอบการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่โครงการนั้น ๆ ต่อไป จากการสำรวจนี้พอจะจัดเป็นตารางการศึกษาเบื้องต้นเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวได้ดังต่อไปนี้

ปี	กลุ่มจังหวัด	จังหวัด	เฉพาะสถานที่	วิจัยโดย*
2524			หัวหิน , ชะอำ	สวท.
2527	พิษณุโลก สุโขทัย			จุฬาฯ
	ตาก			
	กำแพงเพชร			
	พิจิตร			
2527	พังงา กระบี่			ททท.
2527	นครศรีฯ พัทลุง			ททท.
	ตรัง			
2528	นครนายก			มศก.
	ปราจีนบุรี			
2528	ลำปาง ลำพูน			ททท.
2528	นครราชสีมา			มก.
2529	เชียงราย พะเยา			ททท.
2529	เพชรบูรณ์ เลย			ททท.
2530	ชุมพร ระนอง			มหิดล
2531	นครปฐม ราชบุรี			นิด้า
	สมุทร			
	ส า ค ร			
	สมุทรสงคราม			
2531	สตูล ยะลา			ททท.
	ปัตตานี			
	นราธิวาส			

* หมายเหตุ

จุฬาฯ คือ สำนักบริการวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มศก. คือ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร

สวท. คือ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย

นิด้า คือ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ททท. คือ กองวางแผนโครงการ ฝ่ายวางแผนโครงการและพัฒนา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

มก. คือ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัย-เกษตรศาสตร์

2532	นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท สิงห์บุรี			สวท.
2535			เกาะพีพี	สวท.
2535	กรุงเทพฯ และ ปริมณฑล			จุฬาฯ
2536	ปราจีนบุรี สระแก้ว			จุฬาฯ
2536			สามเหลี่ยมทองคำ	จุฬาฯ
2536			ไร่แม่ฟ้าหลวง	จุฬาฯ
2538			เกาะสมุย	สวท.
2538			เกาะพะงัน	สวท.
2540			แม่สอด เชียงราย เบตง	บริษัทที่ปรึกษา วิจัยภาคใต้

2.3 งานวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อ เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมในส่วนนี้แบ่งพื้นที่การศึกษาออกได้เป็นทั้ง เฉพาะภาคใดภาคหนึ่ง เฉพาะ จังหวัด และเฉพาะเขตที่ศึกษา ซึ่งพอสรุปรายละเอียดของแต่ละงานวิจัยได้ดังนี้ เรื่อง ผลทาง เศรษฐกิจของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในประเทศไทย ของวุฒิเทพ อินทปัญญา และ จำลอง อติ กุล,2528 กล่าวถึงว่าการท่องเที่ยวได้นำรายได้จากต่างประเทศเข้ามาสูงกว่าการส่งออกสินค้าเช่น ข้าว สิ่งทอ ยางพารา และผลของการใช้จ่ายของนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศและนักท่องเที่ยวภายในประเทศเอง ยังส่งผลต่อการเพิ่มรายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการผลิตสินค้าและบริการที่สนองความต้องการของนักท่องเที่ยวอีกด้วย เรื่อง โครงการวิเคราะห์ทิศทางการลงทุนธุรกิจท่องเที่ยวในเขตสามเหลี่ยมเศรษฐกิจ โดยสำนักบริการวิชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาถึงการลงทุนธุรกิจที่มีอยู่แล้วในเขตที่ศึกษา คือ จ. สงขลา สตูล ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ว่ามีธุรกิจที่รองรับการท่องเที่ยวในพื้นที่จำกัดอยู่เฉพาะธุรกิจโรงแรม ภัตตาคาร ร้านอาหาร และสถานพักผ่อนยามค่ำคืนเท่านั้น จึงต้องศึกษาทิศทางการลงทุนทางธุรกิจ เพื่อชักนำให้เกิดการลงทุนอื่นๆ ในพื้นที่ให้สอดคล้องกับการท่องเที่ยว และการพัฒนาในอนาคต เช่น พัฒนาโครงข่ายทางคมนาคม เป็นต้น เรื่อง ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชน โดยผู้เข้ารับการฝึกอบรมหลัก นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ รุ่นที่ 17 สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวมีผลกระทบในด้านเศรษฐกิจ ต่อมาตรฐานการครองชีพ และการเลือกอาชีพ มีผลกระทบในด้านสังคมต่อค่านิยม ต่อปัญหาโสเภณีและ

อาชญากรรม และมีผลกระทบในด้านสิ่งแวดล้อมต่อจังหวัดท่องเที่ยวคือ ชลบุรี และเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ตัวอย่างในการศึกษาคั้งนี้

3. บทสารคดี และบทความ ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยว และที่อธิบายถึงผลกระทบจากการท่องเที่ยว ซึ่งเขียนขึ้นทั้งจากการค้นคว้าและความทรงจำถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ในการสำรวจได้ในครั้งนี้พอจะสรุปรายละเอียดของแต่ละเรื่อง ได้ดังนี้เรื่อง "อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม" ใน ผ้าขาวม้า ผ้าจีน กางเกงใน ของนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2528 ได้พยายามแสดงให้เห็นว่าอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไม่ได้มีแต่ผลทางลบต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ปัญหาที่แท้จริงคือ นโยบายและยุทธศาสตร์การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ฝ่ายวัฒนธรรมท้องถิ่นของประเทศในโลกที่สามซึ่งคือพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยว เช่น การแก้ไขประเพณี การฉลอง และศิลปะเพื่อให้ถูกใจนักท่องเที่ยว โดยไม่คำนึงว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นได้พรากวัฒนธรรมนั้นออกไปจากวิถีชีวิตจริงของชาวไทยเรื่อง ท่องเที่ยวบุญบังไฟในอีสาน ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นหนังสือที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมโดยมองผ่านประเพณีบุญบังไฟ ซึ่งต้องการชี้ให้เห็นความสัมพันธ์อันซับซ้อนของปัจจัยต่างๆ รวมทั้งการท่องเที่ยวด้วยที่เป็นผลให้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมต้องเปลี่ยนแปลงไป งานนี้ไม่ได้เน้นศึกษาว่า การท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลดีหรือผลเสียอย่างไรต่อวัฒนธรรม แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวคือ การทำความเข้าใจในการวางนโยบายการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เรื่อง "แรกมี" ดากอากาศ "รีสอร์ท" เมืองไทย ใน แรกมี ในสยาม 2 ของ อนุก นาวิกมูล, 2534 ได้เสนอประวัติการไปเที่ยวดากอากาศของไทยตั้งแต่สมัย ร.4 อันเป็นผลจากคณะมิชชันนารี ที่เข้ามาในไทยตั้งแต่สมัย ร.3 เมื่อเจ็บป่วย มักมีการไปเปลี่ยนอากาศกันที่เมืองสิงคโปร์ หรือไปเที่ยวทะเล เช่นที่ อ่างศิลา ซึ่งที่พักสำหรับดากอากาศนั้นก็คือ รีสอร์ท เรื่อง "ชมนางนวลที่บางปู คู่สโมสรรัดน้ำใส โข โยธาโบราณ" ในชีวิตจากเงาเวลาของอรสม สุทธิสาร, 2533 เป็นบทสารคดีบรรยายถึงกำเนิดบางปู และงานเดินรำในวันหยุดที่ศาลาสุโข เรื่อง "พัทธา : กุหลาบที่โรยรา" โดย วาทีศ จันสุริยวงศ์, 2528 กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองท่องเที่ยวพัทธา ว่าเกิดขึ้นจากการมาพักแรมของทหารในสงครามเวียดนาม เมื่อราว พ.ศ. 2502 อันทำให้ชื่อเสียงความงามของหาดแห่งนี้กระจายออกไปจนติดตลาดท่องเที่ยว มีนักท่องเที่ยวเข้ามามากมาย โดยตั้งแต่ พ.ศ. 2519 – 2524 และ ใน พ.ศ. 2525 – 2528 เริ่มเจ็บเหงา เพราะการเติบโตเร็วเกินไปทำให้สภาพแวดล้อมถูกทำลาย

นอกจากนี้ยังมีบทความอีกหลายชิ้นที่กล่าวถึง หัวหิน ชะอำ อ่างศิลา และบางแสน

โดยให้รายละเอียด ประวัติความเป็นมาของแหล่งท่องเที่ยวที่รู้จักกันดีนั้น พร้อมทั้งให้ภาพความเป็นอยู่ของสถานที่และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นและคนที่ไปเที่ยว เป็นค้น กลุ่มงานลักษณะนี้ ได้แก่ เรื่อง “ชลบุรี – อ่างศิลา – บางแสน “ ใน เล่าเรื่องไทยๆ ของเทพฐ ทับทอง เรื่อง “รื่นรื่น ชื่นชื่น ชนม์ ชะอำคักคินา” ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 9 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2537) ของ สรศัลย์ แห่งสภา เรื่อง “หัวหินในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์” ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 5 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2527) ของ ม.ร.ว.พรพรรณภณ สวัสดิวัฒน์ เรื่อง “พระเจ้าจุฬาราชฐาน พระราชวังบนเกาะสีชัง” ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 13 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 25354) ของ ธวัชชัย องค์กรวิเวทย์ เรื่อง “เสียงร่ำไห้ จากหัวใจ สมอเรียง” ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 14 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2536) ของ สุมิตรา จันทร์เงา

นอกจากนี้มีวิทยานิพนธ์เพียงหนึ่งเรื่องที่ศึกษาการท่องเที่ยวในเชิงประวัติศาสตร์ คือ เรื่อง การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 – 2468) วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2543 ของ อรพรรณ ศรีอุดม งานวิจัยนี้ศึกษาเพื่อให้ทราบว่า การท่องเที่ยวในสมัยรัชกาลที่ 6 แตกต่างจากในปัจจุบันอย่างไร หาสาเหตุ การดำเนินงานและผลที่เกิดจากการท่องเที่ยว ปรากฏว่าการท่องเที่ยวสมัยรัชกาลที่ 6 เน้นประโยชน์เพื่อรักษาสุขภาพ ความรู้ และพักผ่อนหย่อนใจ จากการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์ข้างต้นทำให้รัฐบาลดำเนินธุรกิจท่องเที่ยวผ่านการจัดการของกรมรถไฟหลวง นอกจากนี้ยังได้ส่งเสริมโดยการจัดทำหนังสือคู่มือเชิญชวนให้ชาวไทยและชาวต่างชาติท่องเที่ยวตามทางรถไฟ ตลอดจนเตรียมจัดงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์เพื่อส่งเสริมการค้า การลงทุนและการท่องเที่ยวในประเทศไทยอีกด้วย

จากการสำรวจผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในข้างต้น แสดงว่ายังไม่มีการศึกษาชิ้นใด ที่ศึกษาการท่องเที่ยวในเชิงประวัติความเป็นมาหรือศึกษาเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับบริบทของสังคมไทยในระยะเวลาที่ยาวนานพอที่จะให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของการท่องเที่ยว วัฒนธรรมการท่องเที่ยวและสภาพสังคมไทย แต่จะมีการศึกษาในด้านการเข้าไปสำรวจแต่ละพื้นที่หรือแต่ละจังหวัดเพื่อให้สามารถจัดการพัฒนาพื้นที่นั้นๆ ให้เอื้อต่อการท่องเที่ยว และการศึกษาผลกระทบด้านต่างๆ ที่เกิดจากการท่องเที่ยวเท่านั้น แม้แต่การวิจัยการท่องเที่ยวก็ให้รายละเอียดที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการท่องเที่ยวในสังคมไทยเพียง 1 - 2 หน้า ต่อหนังสือหนึ่งเล่ม แต่ให้ข้อมูลประวัติการท่องเที่ยวที่มาจากแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากสังคมตะวันตกมากกว่า ส่วนงานของ อรพรรณ ศรีอุดม แม้จะศึกษาลักษณะประวัติความเป็นมาของการท่องเที่ยวในประเทศไทยแต่เน้นศึกษาสมัยรัชกาลที่ 6 และเน้นหาที่มาของธุรกิจ

ท่องเที่ยวแบบปัจจุบันว่าเกิดขึ้นเมื่อใดและอย่างไร แดงงานนี้จะศึกษาพัฒนาการการท่องเที่ยวเพื่ออธิบายสังคมไทยและวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย ซึ่งแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงความคิดโลกทัศน์ การพัฒนาประเทศทั้งทางกายภาพและทางสังคมตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2544

ดังนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงต้องการศึกษาความเป็นมาของ แนวคิดและพัฒนาการในการเดินทางท่องเที่ยวที่มีในสังคมไทยโดยแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาเป็น 3 ช่วงได้แก่

1. การท่องเที่ยวในสังคมไทยแต่เดิมตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์
2. การท่องเที่ยวตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 อันเป็นช่วงเวลาที่รับแนวคิด เทคโนโลยีมาจากตะวันตกเพื่อสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยว จากสมัยอยุธยารัตนโกสินทร์ว่าต่างจากสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้น ไปอย่างไรบ้าง
3. การท่องเที่ยวตั้งแต่ พ.ศ. 2503 – 2544 เพื่อเสนอว่าการท่องเที่ยวตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2500 รัฐได้ก่อตั้งองค์กรเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะและได้เพิ่มประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชาติเข้าไปด้วย (นอกจากเป็นการท่องเที่ยวเพื่อความสุขของปัจเจกบุคคล) ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงลักษณะการท่องเที่ยวของคนไทยภายในประเทศในปัจจุบันด้วย

นอกจากนี้ในแต่ละช่วงเวลาจะแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงความคิด ทศนคติเรื่อง การท่องเที่ยวในสังคมไทย พัฒนาการของการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับบริบทความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวเมืองและความเจริญเติบโตของบ้านเมืองที่เอื้อประโยชน์ให้ผู้คนสามารถท่องเที่ยวได้สะดวกขึ้น เช่น มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมและยานพาหนะทำให้ไปท่องเที่ยวได้ไกลและสะดวกยิ่งขึ้น ตลอดจนศึกษาบทบาทนโยบายของรัฐที่สนับสนุนการขยายตัวของการท่องเที่ยวเพื่อเศรษฐกิจของประเทศและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวเมืองจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและการรับวัฒนธรรมตะวันตก อันจะทำให้เกิดความเข้าใจในสังคมที่อยู่อาศัยยิ่งขึ้น โดยใช้การท่องเที่ยวเป็นประเด็นการศึกษา

ในสังคมไทยการเดินทาง “ท่องเที่ยว” ที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นการพักผ่อนหย่อนใจหรือไปตากอากาศเพื่อความ สุข ความเพลิดเพลินจากการเดินทาง และเพื่อเปิดหูเปิดตาพบเห็นสิ่งแปลกใหม่ เพิ่งจะเริ่มมีขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อพระองค์ได้ยอมรับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีตะวันตก และเมื่อมีชาวตะวันตกเข้ามาอยู่ในเมืองไทยโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ทำให้ชาว

ตะวันตกเหล่านั้นนำวิถีชีวิตของคนมาใช้ในเมืองไทย เช่น ต้องมีถนนสำหรับให้ได้นั่งรถม้าตากอากาศ ตลอดจนการได้ไปท่องเที่ยวพักผ่อนในที่ที่มีอากาศดี⁶ ซึ่งตั้งแต่นั้นมาจากการรับแนวความคิด วิถีชีวิตแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทยนั้น ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทาง “ท่องเที่ยว” ตามแนวคิดใหม่นี้ที่ว่า เป็นการเดินทางเพื่อความสุข เป็นการได้พักผ่อนเปิดหูเปิดตาพบเห็นสิ่งใหม่ๆ เพราะแต่เดิมการเดินทางในสังคมไทยมิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการท่องเที่ยว แต่การท่องเที่ยวเป็นความหมายที่แฝงอยู่ในการเดินทางในสมัยก่อนหน้านี้นั้น คือ ในสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 คนไทยจะมีวัตถุประสงค์ในการเดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญ เพื่อติดต่อค้าขาย และไปสงคราม เป็นต้น

ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวมิได้มีเพื่อการได้พักผ่อนตากอากาศหรือเพื่อความสุขโดยส่วนตัวของผู้เดินทางเท่านั้น แต่รัฐยังเห็นความสำคัญว่าการท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของผลทางเศรษฐกิจของชาติ โดยเริ่มจากการตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท.) ปี พ.ศ. 2503 ต่อมารัฐได้เปลี่ยนชื่อและยกฐานะขึ้นเป็น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2522 หน่วยงานนี้จัดตั้งขึ้นตามวัตถุประสงค์ในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2502 โดยมีข้อหนึ่งระบุว่าเพื่อเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชาติ นอกจากนี้ยังได้นำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (2520-2524) เป็นต้นมา เพื่อให้การท่องเที่ยวเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ การส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐนี้เองทำให้รายได้จากการท่องเที่ยวเป็นรายได้สูงสุดของสินค้าส่งออกตั้งแต่ พ.ศ. 2525 การส่งเสริมการท่องเที่ยวของ ททท. ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 - 2523 เน้นให้ชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศ แต่เมื่อมีสถิติแนวโน้มว่าคนไทยเดินทางออกนอกประเทศมากขึ้นจึงได้มีการส่งเสริมให้คนไทยเดินทางท่องเที่ยวในประเทศด้วย คือตั้งแต่ พ.ศ. 2523 ททท. ได้จัดให้มีโครงการท่องเที่ยวไทยขึ้นเพื่อให้คนไทยหันมาเที่ยวเมืองไทยและใน พ.ศ. 2530 ได้จัดให้มี ปีการท่องเที่ยวไทย เพื่อประชาสัมพันธ์ให้คนไทยเที่ยวเมืองไทยอีกครั้งและเผยแพร่ให้ชาวต่างชาติรู้จักและมาท่องเที่ยวเมืองไทยยิ่งขึ้น ซึ่งตั้งแต่นั้นมาการท่องเที่ยวที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐ ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 มาจนถึง พ.ศ. 2530 ได้เติบโตอย่างรวดเร็วและขยายตัวครอบคลุมกิจการที่เกี่ยวข้องหลายอย่าง เช่น การโรงแรม การขนส่งคมนาคม บริการนำเที่ยว และภัตตาคาร ร้านค้าของที่ระลึก เป็นต้น จากการแพร่หลายของกิจกรรมการท่องเที่ยวต่างๆนี้ทำให้การ

⁶ ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (รัชกาลที่ 3 – รัชกาลที่ 4) (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2506) น. 601-602.

ท่องเที่ยวเป็นเรื่องใกล้ตัวและมีความสัมพันธ์กับชีวิต โดยเฉพาะชาวเมือง รวมทั้งยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ในสังคมไทยถึงปัจจุบันอีกด้วย

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 – 2544

เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลาตามบริบททางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 – 2544

สมมติฐาน

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของประวัติศาสตร์ ซึ่งถูกกำหนดโดยปฏิสัมพันธ์ของปัจจัยดังต่อไปนี้ คือ โลกทัศน์ คติความเชื่อ สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การรับอิทธิพลตะวันตกและนโยบายของรัฐ

ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวเพื่อเสนอภาพการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของสังคมไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 – พ.ศ. 2544 เนื่องจาก พ.ศ. 2394 เป็นปีแรกที่รัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชสมบัติและทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกและเปลี่ยนแปลงประเพณีของราชสำนักเกี่ยวกับการเดินทางออกนอกอาณาเขตของชนชั้น-สูง และเป็นสมัยแรกที่มียานพาหนะ (เรือกลไฟ) ทำให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วขึ้นทำให้การท่องเที่ยวแบบตะวันตกได้เริ่มต้นและพัฒนามาถึงปัจจุบัน และที่เลือกจบใน พ.ศ. 2544 เพราะเป็นช่วงสิ้นสุดและเริ่มต้นของศตวรรษที่ 20 และ 21 ที่ช่วงต้นศตวรรษการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในยุโรปได้รับความนิยมและแพร่หลายมาถึงไทย นอกจากนี้ยังเป็นช่วงเวลาที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยมีอายุครบ 40 ปี ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ศึกษาบทบาทและการพัฒนาการขององค์กรนี้ อันจะทำให้ได้รายละเอียดของหน่วยงานตั้งแต่ตั้งองค์กรจนมีอายุครบรอบ 40 ปี นอกจากนี้ยังเป็นช่วงเวลาถึง 150 ปีที่ยาวนานพอในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมให้เห็นตั้งแต่จุดเริ่มต้น พัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยของวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย

วิธีการศึกษา

งานวิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ วิจัย และหาข้อสรุปจากเอกสารชั้น-ต้นที่เก็บในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และเอกสารชั้นรองต่างๆ ได้แก่ เอกสารที่เป็นงาน

วิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือเล่ม บทความที่เกี่ยวข้องต่างๆที่เก็บในหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร และหอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาจากงานนี้จะทำให้เข้าใจสังคมไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ด้านความคิด ด้านกายภาพจากการพัฒนาและรับเทคโนโลยีจากตะวันตก ด้านวิถีชีวิตและนโยบายของรัฐ โดยศึกษาจากพัฒนาการของการท่องเที่ยว

คำชี้แจง

ความหมายของคำว่า “การท่องเที่ยว” “ตากอากาศ” และ “การท่องเที่ยวตากอากาศ” การท่องเที่ยวเป็นเรื่องของการเดินทาง แต่การเดินทางมิใช่เป็นการท่องเที่ยวเสียทั้งหมด⁷ ผู้ดำเนินการท่องเที่ยวมักใช้คำว่า การท่องเที่ยวและการเดินทางปนๆ กันไป บางที่ใช้คำว่าการท่องเที่ยวให้มีความหมายทั้งการท่องเที่ยวและการเดินทาง

ในพจนานุกรม Webster s Third New International Dictionary ได้ให้ความหมายของคำว่า Tourism⁸ ไว้ดังนี้ “the practice of touring : traveling for recreation, the guidance or

⁷ ดุษฎี ชุมสาย,ม.ล. และ ญิบพัน พรหมโยธี, ปฐมนิเทศแห่งวิชาการท่องเที่ยว (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช , 2527), น. 50 (นอกจากนี้ การเดินทางที่ไม่เป็นการท่องเที่ยว ได้แก่ การเดินทางที่ถูกบังคับ การเดินทางที่ได้รับค่าจ้างให้ปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่ง การเดินทางที่ตั้งใจอพยพถิ่นที่อยู่เป็นการถาวร การเดินทางข้ามไปทำงานนอกประเทศของผู้ที่อยู่ตามชายแดน การเดินทางผ่านประเทศใดประเทศหนึ่งโดยไม่ได้ลงจากพาหนะเลย)

⁸ นอกจากนี้ความหมายของคำว่า Tourism ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษเล่มอื่นๆ ได้ให้ความหมายไว้คล้ายๆกับดังนี้ จาก The World Book Dictionary Volumn two L - Z , 1988

Tourism = 1. the act or practise of touring or traveling for pleasure.

2. the business of serving tourists.

จาก College Dictionary , 1986

Tourism = 1. Traveling for pleasure.

2. the business of providing tours and services for tourists.

management of tourists as a business or a governmental function: provision of itineraries, guidance, and accommodation for tourist: the economic activities with and dependent upon tourists.

หรือ Tourism = 1.การท่องเที่ยว การเดินทางเพื่อความสราญใจ การจัดการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวตามความหมายในภาษาไทยนั้น ใช้คำว่า “ ไปเที่ยว “ มีความหมายว่าไปสถานที่ใดที่หนึ่งทั้งใกล้และไกล เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน นอกจากนี้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 และ พ.ศ. 2525 ให้ความหมายของคำว่า ท่องเที่ยว หมายถึง เที่ยวไป เมื่อแยกดูความหมายเฉพาะคำได้ความหมายดังนี้

ท่อง หมายถึง เดินก้าวไปในน้ำ

เที่ยว หมายถึง กริยาที่ไปที่โน่นที่นี้เรื่อยไป มักใช้พูดประกอบกับกริยาอื่น เช่น เที่ยวหา เดินเที่ยว ท่องเที่ยว , เตรีอเตรไปหาความสนุกเพลิดเพลินตามที่ต่างๆ⁹

จาก The Oxford Encyclopedia English Dictionary , 1991

Tourism = the organization and operation of (esp. foreign) holidays, esp. as a commercial enterprise.

จาก Collins Cobuild : Essential English Dictionary

Tourism = is the business of providing services for people on holiday, for examples hotels, travel arrangement, sightseeing trips and leisure activities.

⁹ ในพจนานุกรมภาษาไทยที่มีตั้งแต่ พ.ศ. 2416 คือ หนังสือ อักษรวิธานศัพท์ : Dictionary of the Siamese Languages ของ Dr. Bradley ได้ให้ความหมายของคำว่า “ท่องเที่ยว” คือ ลุยเที่ยวไป เที่ยวท่องไป คืออาการที่คนเที่ยวท่องไปนั้น นอกจากนี้ในสังคมไทยความเข้าใจเรื่อง “การท่องเที่ยว” มักใช้ปะปนไปกับคำว่า “เดินทาง” คือใช้ในความหมายอย่างรวมๆ กันไปว่าเป็นการออกไปจากบ้านเมืองที่พักอาศัย เพราะเมื่อดูคำที่ปรากฏในพจนานุกรมไทยเก่า คือ หนังสืออักษรวิธานศัพท์ ไม่มีคำว่า “เดินทาง” แต่ใช้คำว่า “เที่ยว” นำหน้าคำอื่นๆ จนมีความหมายถึงการเดินทางไปเพื่อกิจต่างๆ เช่น

เที่ยวเตร่, เที่ยวเล่น คือ การที่เที่ยวไปในที่ต่างๆนั้น เช่น คนเที่ยวเล่น

เที่ยวค้าขาย , ไปค้าขาย คือ การที่พวกพ่อค้าไปเที่ยวค้าขายนั้น เช่น พวกนายกำปั่นเที่ยวค้าขาย

ส่วนคำว่า ดากอากาศ หมายถึง ไปพักผ่อนในที่ที่มีอากาศดี ดังนั้น การท่องเที่ยวดากอากาศ คือ การเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน ได้ไปพักผ่อนในที่ที่มีอากาศดี

ความหมายของ “การท่องเที่ยว” หรือ “Tourism” (ตามนิยามสากล) หมายถึง ผลรวมของปรากฏการณ์ต่างๆ และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวกับธุรกิจและบริการต่างๆ นอกจากนี้ยังมีความหมายที่กว้างขวางว่า เป็นการเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความสุขความสนุกสนาน เพื่อการประชุมสัมมนา เพื่อการศึกษาหาความรู้ เพื่อการกีฬา เพื่อธุรกิจ ตลอดจนการเยี่ยมชมเยียนญาติพี่น้อง ความหมายของคำว่า การท่องเที่ยว โดยหลักการแล้ว อาจกำหนดได้โดยเงื่อนไข 3 ประการ¹⁰ ดังนี้

เดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว

เดินทางด้วยความสมัครใจ

เดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใดๆ ก็ตามที่ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว หมายถึง อุตสาหกรรมใดๆ ที่จัดให้มีหรือบริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวภายในและภายนอกราชอาณาจักรไทย โดยมีค่าตอบแทนและหมายความรวมถึง

ถึง ก. ธุรกิจนำเที่ยว

ข. ธุรกิจโรงแรมนักท่องเที่ยว

ค. ธุรกิจภัตตาคาร สถานบริการ และสถานที่ดากอากาศสำหรับนักท่องเที่ยว

ง. ธุรกิจการขายของที่ระลึก

จ. ธุรกิจการกีฬาสำหรับนักท่องเที่ยว

ฉ. การดำเนินงานนิทรรศการ งานแสดง ออกกร้าน การโฆษณาเผยแพร่หรือการดำเนิน

เที่ยวไป , เตรีไป คือ การไปเที่ยวในที่ทั้งปวงนั้น เช่น คนเที่ยวไปในประเทศต่างๆ เที่ยวประพาศ , ไปประพาศ , เที่ยวเล่น คือ เที่ยวไปชมเล่นนั้น เช่น พระมหากษัตริย์เที่ยวประพาศป่า

¹⁰ ด้อย ชุมสาย,ม.ล. และ ญิบพัน พรหมโยธี, ปฐมบทแห่งวิชาการท่องเที่ยว, น.42.

การใดๆ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมให้มีการเดินทางท่องเที่ยว

นักท่องเที่ยว หมายถึง ผู้คนที่เดินทางไปเยี่ยมเยือนยังต่างถิ่น ที่มีใจอยู่อาศัยตามปกติ ด้วยเหตุผลที่มีโครงการดำรงชีพในถิ่นที่เดินทางไปเยี่ยมเยือน¹¹

¹¹ เรื่องเดียวกัน, น.48 – 49. เกี่ยวกับความหมายของคำว่า “นักท่องเที่ยว” สหประชาชาติได้ให้บทนิยามไว้ 2 ประเภท คือ นักท่องเที่ยว (Tourist) ได้แก่ ผู้เยือนชั่วคราวที่มาพักอยู่อย่างน้อย 24 ชั่วโมง ในประเทศที่เขาเยือน และมีเหตุจูงใจในการเยือนเป็น การใช้เวลาว่างเพื่อความเพลิดเพลิน การพักผ่อน สุขภาพ การศึกษา การศาสนา และการกีฬา

การจัดดำเนินธุรกิจ การปฏิบัติเกี่ยวกับครอบครัว การปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมาย และการประชุมต่างๆ นักทัศนจร (excursionist) ได้แก่ ผู้เยือนชั่วคราวที่เข้าไปอยู่ในประเทศเพียงวันเดียว (น้อยกว่า 24 ชั่วโมง) และมีได้พักค้างคืน

บทที่ 2

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4

การท่องเที่ยวประเภทที่คนไทยในปัจจุบันรู้จักกันอยู่นั้นเป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ โดยมีจุดประสงค์เพื่อเปิดโลกทัศน์ รักษาสุขภาพ และพักผ่อนเพื่อความสำราญทั้งทางกายและใจ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก แนวความคิดและพฤติกรรมการท่องเที่ยวของคนไทยสมัยใหม่ยังได้รับอิทธิพลมาจากความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ตัวอย่างเช่น ปึงเจกบุคคลมีสิทธิเสรีภาพในการเดินทางอย่างกว้างขวาง พัฒนาการทางเศรษฐกิจได้ช่วยให้คนมีรายได้ส่วนเกินที่จะไปพักผ่อนอย่างที่ต้องการได้ ในด้านสังคมและการศึกษารัฐมีนโยบายส่งเสริมให้ประชาชนในชาติเดินทางท่องเที่ยวเพื่อแสวงหาความรู้ เหมือนอารยประเทศทั้งหลาย แต่สิ่งที่เป็นประเด็นควรศึกษาเป็นอย่างยิ่งคือ เมื่อก่อนรับวัฒนธรรมตะวันตกนั้นคนไทยเคยมีแนวความคิดและลักษณะเกี่ยวกับเรื่องการท่องเที่ยวอย่างไร รวมทั้งสามารถจะศึกษาวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของไทยในอดีตโดยอาศัยข้อมูลหลักฐานใดบ้าง

2.1 หลักฐาน

เอกสารหลักฐานที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 จำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ พระราชพงศาวดาร และวรรณกรรม เอกสารแต่ละประเภทจะให้ข้อเท็จจริงที่สามารถนำมาใช้อธิบายวัฒนธรรมการท่องเที่ยวก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ว่าใครมีโอกาสไปท่องเที่ยวไปที่ใด ไปอย่างไร ไปเพื่ออะไร และมีปัจจัยที่ใดที่เอื้อและที่เป็นอุปสรรคต่อการท่องเที่ยวในช่วงเวลาก่อนสมัยรัชกาลที่ 4

2.1.1 พระราชพงศาวดาร

พระราชพงศาวดารเป็นหลักฐานชิ้นแรกที่ทำให้ทราบว่ามีการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในสังคมไทย แต่เนื่องจากพระราชพงศาวดารเป็นบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ การปกครองและสภาพบ้านเมือง จึงทำให้ไม่ทราบว่าคนส่วนใหญ่มีโอกาสท่องเที่ยวหรือไม่ซึ่งจะทราบได้ก็โดยใช้หลักฐานเอกสารอื่นๆ ศึกษาต่อไป

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับที่ใช้ศึกษาวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย มี 5 ฉบับคือ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)¹ ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต)² ฉบับ

¹ศิลปากร,กรม,พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)ในประชุมพงศาวดารเล่มที่ 39 (ภาค 64 ต่อ) , (กรุงเทพฯ : อรุณสภา , 2512).

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน³ ฉบับบริติช มิวเซียม⁴ และฉบับพระราชหัตถเลข⁵

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้ง 5 ฉบับดังกล่าว แม้ได้รับการ “ชำระ” รวมทั้งการแก้ไขสำนวนโวหาร ตัวสะกด แต่งเรื่องต่อ แทรกเรื่องใหม่ลงไปในเรื่องเก่า และแก้ไขเรื่องเก่าให้ต่างออกไป⁶ แต่เนื้อหาที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวหรือในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ เรียกว่า “การเสด็จประพาส” หรือ “การเสด็จพระราชดำเนิน” นั้นต่างให้ข้อเท็จจริงที่ไม่แตกต่างกันมากนักในแง่การให้ข้อมูลว่ามีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้เสด็จไปที่ใดบ้าง ข้อแตกต่างที่ชัดเจนคือจำนวนครั้งที่ได้เสด็จประพาส เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวว่าพระองค์ได้เสด็จนมัสการพระพุทธบาท สระบุรี ทุกปี เป็นต้น

การศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้ง 5 ฉบับทำให้ทราบว่า ตั้งแต่มีการบันทึกเกี่ยวกับราชอาณาจักรอยุธยา ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอู่ทองปฐมกษัตริย์อยุธยา – รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาไม่มีการบันทึกเรื่องการเดินทางของพระมหากษัตริย์ในลักษณะการเสด็จประพาสไว้เลย สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นกษัตริย์พระองค์แรกในพระราชพงศาวดารกรุงศรี-อยุธยาที่ได้รับการบันทึกไว้ว่าเคย “เสด็จประพาส” หลังจากรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้มีการบันทึกถึง

²ศิลปากร,กรม,พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:คุรุสภา,2504) พระราชพงศาวดารฉบับนี้ฉบับนี้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2338 ได้ให้รายละเอียดประวัติศาสตร์อยุธยาอย่างละเอียด ตั้งแต่ว่า.ศ. 1893 – พ.ศ. 2310 รัชกาลที่ 1 ได้โปรดเกล้าฯให้รวบรวมขึ้น : สมเกียรติ วันทะนะ , บทความประกอบการสัมมนาถึงศตวรรษธรรมศาสตร์ เอกสารอัครดำเนิน

³ศิลปากร,กรม,พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน,พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร:คลังวิทยา , 2514) บางทีก็เรียกฉบับพิมพ์ 2 เล่ม หรือฉบับหมอบรัดเลย์ เพราะหมอบรัดเลย์ได้พิมพ์จำหน่ายเป็นครั้งแรก.

⁴ศิลปากร,กรม,พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติช มิวเซียมกรุงลอนดอน,(พระนคร: ก้าวหน้า , 2507).

⁵ศิลปากร,กรม,พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลข, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย , 2542)

⁶นิธิ เอียวศรีวงศ์ , ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ , 2523) , น.3

การ “เสด็จประพาส” ของพระมหากษัตริย์องค์ต่อมา แต่ก็มีได้ “เสด็จประพาส” ทุกรัชกาล พระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้เสด็จประพาส และเสด็จไปยังที่ใดบ้างจะแสดงให้เห็นจากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1

ตารางการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์อยุธยา

รัชกาล	ฉ. พัน ฉ. น ฉ. ฆ ฉ. ฒ ฉ. ษ ฉ. ส ฉ. ฎ ฉ. ฏ ฉ. ฐ ฉ. ฑ ฉ. ฒ ฉ. ษ ฉ. ส ฉ. ฎ ฉ. ฏ ฉ. ฐ ฉ. ฑ	ฉ. พระ ฉ. จักรพร ฉ. ราชพงศ์	ฉ. สมเด็จพระ ฉ. รัตน	ฉ. บริ ฉ. ติ ฉ. มิ ฉ. เชียม	ฉ. พระ ฉ. ราช ฉ. ภัคค ฉ. เลขา	การเสด็จประพาส	หมายเหตุ
สมเด็จพระ พระ นเรศวร	✓ ✓	✓ ✓	✓ ✓	✓ ✓		สมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จประพาสเมืองพระ พิบูลย์โลก สมเด็จพระนเรศวร เสด็จประพาสเมือง เพชรบุรีถึงสามร้อยยอด	
สมเด็จพระ พระเจ้า ทรงธรรม	✓	✓	✓	✓	✓	เสด็จไปบวชอารยพระ พุทธบาทที่พรานบุญ พบ	
สมเด็จพระ พระเจ้า ปราสาท ทอง	✓	✓	✓ ✓	✓		เสด็จพระราชดำเนินไป นมัสการพระพุทธบาท ประพาสบางปะอิน	
สมเด็จพระ พระ นารายณ์	✓ ✓	✓	✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓		เสด็จประพาสเมือง นครสวรรค์ เสด็จประพาสเมือง พิบูลย์โลก เสด็จนมัสการพระพุทธ บาท	
พระเพทฯ			✓	✓	✓	เสด็จนมัสการพระพุทธ บาท	

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ตารางการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์อยุธยา

รัชกาล	ฉ . พัน ฉันทนุ มาศ	ฉ . พระ จักรพรร ดิพงษ์	ฉ . สมเด็จพระ พนรัตน์	ฉ . บริ ติมิว เชียม	ฉ . พระ ราหัดถ เลข	การเสด็จประพาส	ท ม า ย เหตุ
สมเด็จพระเจ้า สมเด็จพระเจ้า เสือ	✓	✓	✓ ✓ ✓	✓ ✓	✓ ✓	เสด็จนมัสการพระพุทธ ชินศรี เสด็จนมัสการพระพุทธ บาท เสด็จประพาสเมือง เพชรบุรี เสด็จประพาสทรงเบ็ด ปากน้ำสาครบุรี พักพระ ราชนิเวศน์นครหลวง	ฉ . พระ ราชหัดถ ไปพระ ฉายเขา ปึกวี
พระเจ้าอยู่ หัวท้าย สระ			✓ ✓ ✓	✓	✓	เสด็จนมัสการพระพุทธบาท เสด็จประพาสทรงเบ็ดที่ ปากน้ำท่าจีน ประพาสโพนช้าง	
พระเจ้าอยู่ หัวบรม โกศ	✓		✓ ✓ ✓	✓ ✓	✓ ✓	เสด็จนมัสการพระพุทธบาท เสด็จประพาสลพบุรี ล้อมช้าง ฉลองพระนอนจักรี สมโภชพระพุทธชิน ราช พระพุทธชินศรี พระสารีริกธาตุที่เมือง สวางคบุรี	
สมเด็จพระที่นั่ง สุริยาศน์ อมรินทร์	✓		✓ ✓	✓ ✓	✓	เสด็จนมัสการพระฉาย เสด็จนมัสการพระพุทธ บาท	

ตารางนี้แสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรจนถึงสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ได้เสด็จประพาสไปยังที่ต่างๆตามที่แต่ละพระองค์ทรงโปรดไม่เหมือนกัน อาทิสมเด็จพระเจ้าเสือ พระองค์ทรงโปรดในการเสด็จประพาสมาก ได้เสด็จประพาสไปไกลถึงเมืองเพชรบุรีและเมืองสาครบุรีหรือเมืองสมุทรปราการ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์อยุธยาได้แก่ สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าเสือ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ยังนิยมเสด็จประพาสเมืองพิษณุโลกเพื่อเที่ยวชมภูมิทัศน์แล้ว ยังเสด็จประพาสเพื่อนมัสการพระพุทธชินราชและพระพุทธชินสีห์ ณ วัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลกอีกด้วย

พระมหากษัตริย์บางพระองค์นอกจากเสด็จประพาสยังที่ต่างๆ เพื่อความสำราญพระอิริยาบถ และเสด็จประพาสเพื่อบูชาปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ยังได้โปรดเกล้าฯให้สร้างสถานที่สำหรับเสด็จประพาสหรือเสด็จประทับพักผ่อนในสถานที่ที่ไม่ไกลจากกรุงศรีอยุธยานักเป็นการถาวร อาทิ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดเกล้าฯให้สร้างพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์และจัดทำบริเวณโดยรอบให้มีต้นไม้ร่มรื่นเพื่อเสด็จประพาสพร้อมกับเหล่าพระราชวงศ์และสนมกำนัล ณ พระราชวังบางปะอินเมื่อ พ.ศ.2175 สมเด็จพระนารายณ์ โปรดเกล้าฯให้สร้างวังที่ลพบุรีเพื่อใช้ประทับเป็นวังแห่งที่สอง⁹ อย่างไรก็ตาม สถานที่ที่พระมหากษัตริย์เกือบทุกพระองค์สมัยอยุธยาตอนปลายต้องเสด็จไปคือ พระพุทธบาท สระบุรี พระพุทธบาท สระบุรี เป็นพุทธสถานที่รู้จักกันภายหลังที่พรานบุญไปพบรอยพระพุทธบาท ชาวพุทธเชื่อว่าพระพุทธบาทเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทไว้เสมือนเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์จึงควรเป็นที่เคารพบูชา และมีความเชื่อกันมาว่าถ้าได้นมัสการบูชาถึง 3 ครั้ง หรือ 7 ครั้ง ก็จะไม่ตกนรก แม้การเดินทางจะลำบากอย่างไรก็ต้องไปให้ได้ จากความเชื่อดังกล่าวพระ

⁷คำรกราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา,ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, (ม.ป.ศ. : ม.ป.ป.) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางมณี วรทรัพย์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2510 , น.55. พระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศาสดาเป็นพระพุทธรูปที่สร้างคราวเดียวกัน แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างเมื่อใด เป็นพระพุทธรูปสำคัญในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีลักษณะงดงาม

⁸ศิลปากร,กรม,พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ และฉบับกรมพระปรมาธิบดีฯและพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม 2,(พระนคร: กุรุสภา ,2504), น. 95.

⁹อนุমানราชธน,พระยา, เรื่องเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ โดยเสฐียร โกเศศ(นามแฝง)พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพกิตติประกาศ (ม.ล. ผ่อน พนมวัน) ณ วัดเทพศิรินทราวาส

มหากษัตริย์อยุธยาที่ทรงมีพระราชศรัทธาเช่นเดียวกัน คังนั้นตั้งแต่พบรอยพระพุทธรบาทในรัชกาล สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระมหากษัตริย์อยุธยาแทบทุกพระองค์ต่อมาจึงได้เสด็จประพาสไปนมัสการรอยพระพุทธรบาท และพระมหากษัตริย์บางพระองค์เสด็จนมัสการพระพุทธรบาททุกปี เช่น สมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น¹⁰

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ จากการศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 ไม่ได้เดินทางไปไหนในลักษณะเพื่อเสด็จประพาสหรือท่องเที่ยวเลย การเดินทางออกนอกกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่คือการไปราชการสงครามโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตลอดชีพของทั้งสองพระองค์อยู่กับการนำทัพไทยสู้รบป้องกันพระราชอาณาเขตจากกองทัพพม่า¹¹ สมัยรัชกาลที่ 2 ไทยยังคงติดพันสงครามกับพม่าในช่วงต้นรัชกาล¹² และจากนั้นมาก็เป็นการจัดการควบคุมปกครองหัวเมืองต่างๆ และหัวเมืองประเทศราช เช่นหัวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองจำปาศักดิ์ เมืองเขมร เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่ 3 แม้สงครามกับพม่าแทบสิ้นสุดลงแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เพราะพม่าต้องทำสงครามกับอังกฤษตั้งแต่ พ.ศ. 2366¹³ แต่ไทยก็มีสงครามกับลาวเวียงจันทน์¹⁴ ญวน¹⁵ และยัง

25 ธ.ค. 2515 น.40 อ้างจาก ประไพ รักษา, ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. 2411 – 2453)วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร , 2522 น.6

¹⁰ศิลปากร,กรม, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, น.477.

¹¹รัชสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ไทยทำสงครามกับพม่า 8 ครั้ง รายละเอียดโปรดดูใน แสง โสม เกษมศรี , ม.ร.ว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์ (เรียบเรียง) , ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2394 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักพระราชพิธีการคณะรัฐมนตรี , 2523), น.37 –105 .

¹²เรื่องเดียวกัน, น.63–65. เป็นสงครามไทยกับพม่าครั้งที่ 8 หรือที่เรียกว่าศึกกลาง พ.ศ. 2352

¹³เรื่องเดียวกัน, น. 66 .

¹⁴เป็นสงครามครั้งที่เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฎกทัพมากวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รายละเอียดใน ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตน

เป็นช่วงจัดการดูแลปกครองหัวเมืองภายในให้เป็นปึกแผ่นต่อไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ นั้น พระองค์ทรงบริหารราชการอยู่แต่ในพระนครเท่านั้นมิได้เสด็จออกนอกพระราชวัง เว้นแต่จะมีพระราชพิธีประจำปี เช่น เสด็จลงลอยพระประทีป และเสด็จพระราชทานพระกฐิน หรือมีการจร เช่น งานศพ และบางทีเสด็จไปทอดพระเนตรการสร้างพระอารามบ้าง¹⁶ แม้มีศึกสงครามก็มีได้ทรงเป็นผู้นำทัพเองแต่โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองเขมรและเจ้าพระยาพระคลัง เป็นแม่ทัพเรือไปตีเมืองบันทายมาศ¹⁷ เป็นต้น

ดังนั้นช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นเวลาที่ชนชั้นปกครองของไทยได้รวบรวมและสร้างอาณาจักรไทยให้มั่นคงอีกครั้งสืบต่อจากสมัยกรุงธนบุรีหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาพ.ศ. 2310

พระบาทสมเด็จพระพุทธพระพุทธรูปค้ำฟ้าจุฬาลงกรณ์ต้องการสร้างกรุงเทพฯ ให้เจริญรุ่งเรืองดังกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้ง “ สมัยบ้านเมืองดี ”¹⁸ พระมหากษัตริย์สามรัชกาลแรกของราชวงศ์จักรี จึงมีพระราชภาระกิจสำคัญอยู่ที่การสร้างและทำนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองมั่นคง การเสด็จประพาสอย่างพระมหากษัตริย์อยุธยาเคยเสด็จไปที่ต่างๆ จึงไม่อาจทำได้ เพราะมีสงครามทั้งกับภายนอกและหัวเมืองในราชอาณาจักร แม้แต่การเสด็จนมัสการบูชาพระพุทธรูปพระบาทสระบุรี หรือไปทอดกฐินหลวงที่กรุงศรีอยุธยา ก็มีได้มีการเสด็จมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อเป็นดังนี้ เจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ ก็ไม่ได้ออกไปเที่ยวยังหัวเมืองไกลๆ ด้วย เพราะเป็นการฝ่าฝืนพระราชปฏิบัติเกรงจะทำให้ทรงระแวงเป็นความผิดทางการเมืองจึงอยู่กันแต่ในกรุงเทพฯ เป็นพื้น¹⁹

2.1.2 วรรณกรรม

วรรณกรรมประเภทนิราศเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

โกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ(รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 4) , (กรุงเทพฯ : 2506) , น. 53 – 68 .

¹⁵เรื่องเดียวกัน, น.129 – 138 .

¹⁶ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ: กุรุสภา , 2504) , น. 288 .

¹⁷ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (รัชกาลที่ 3 – รัชกาลที่ 4), น. 129.

¹⁸นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี , พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: มติชน , 2539) , น. 493 .

¹⁹ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา , ความทรงจำ ,(กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518) , น. 82.

ที่เขี้ยวตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมาได้เพราะนิราศมีลักษณะแฝงเป็นจดหมายเหตุระยะทางท่องเที่ยวที่ได้สะท้อนภาพความจริงในแง่มุมต่างๆทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมไว้ด้วย²⁰

นิราศเป็นวรรณกรรมที่มีรูปแบบคำประพันธ์ที่หลากหลายตามความพอใจของกวีเป็นหลักมีทั้ง กาพย์ กลอน กาพย์ห่อโคลง โคลง ฉันท์ และร้อยแก้ว²¹ นิราศไม่ว่าจะใช้คำประพันธ์แบบใด แต่ลักษณะเด่นคือการที่กวีแต่งนิราศคร่ำครวญอาลัยและห่วงใยถึงคนรักหรือคนใกล้ชิดเมื่อต้องเดินทางจากไปต่างถิ่น แต่มีนิราศหลายเรื่องที่แต่งโดยไม่มีการเดินทางไปในที่ใดๆแต่ได้แต่งตามลักษณะนิราศที่มีการพรรณนาคร่ำครวญไม่ยอมจากคนรัก เป็นการแต่งตามประเพณีของนิราศอาทิ นิราศสิตา เป็นบทประพันธ์ที่กล่าวถึงคอนพระรามคร่ำครวญถึงนางสิตาที่ถูกขโมยไป นิราศเรื่องนี้บางที่รู้จักกันว่าคือ ราชาพิลาปคำฉันท์ นอกจากนี้กาพย์ห่อโคลงนิราศพระบาทหรือกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ก็เป็นนิราศที่แต่งขึ้นโดยกวีไม่ได้จากคนรักไปจริงๆ นิราศเรื่องนี้เข้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์ทรงนิพนธ์เมื่อตามสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชบิดาไปงานสมโภชพระพุทธบาทสระบุรี เป็นต้น

การศึกษานิราศเพื่อใช้เป็นหลักฐานแสดงการท่องเที่ยวของคนไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์(ก่อนรัชกาลที่ 4) เป็นการรวบรวมนิราศที่แต่งในช่วงเวลาดังกล่าว เพื่อหาว่าแต่ละเรื่องมีมูลเหตุการแต่งจากการเดินทางไปที่ใดหรือมีวัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่ออะไรในเบื้องต้น เพื่อให้ทราบว่าคนไทยเคยเดินทางไปที่ใดและเพื่ออะไร อันจะทำให้สามารถบอกได้ว่าวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 มีขอบเขต มีการเดินทางไปที่ใดและเพื่ออะไร(และความแตกต่างจากการท่องเที่ยวตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 อย่างไม่บ้าง (ซึ่งจะกล่าวในบทที่ 3 หัวข้อที่ 3.1)โดยเสนอผ่านตารางแสดงยุคสมัยและนิราศต่างๆตั้งแต่สมัยอยุธยา - ต้นรัตนโกสินทร์²²

²⁰ความหมายของนิราศแบ่งเป็น 2 นัยดังนี้

1.เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงอารมณ์ของกวี อันเนื่องมาจากการเดินทางพลัดพรากจากที่อยู่เดิมไปชั่วคราว เกิดความรู้สึกออาลัยรักคนใกล้ชิดที่อยู่เบื้องหลังจึงแต่งขึ้นเพื่อมาเวลา

2.เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อสะท้อนทัศนคติของกวีในอันที่จดเป็นจดหมายเหตุแจ้งระยะทางตลอดจนประมวลสภาพที่เดินทางไปประสบพบเห็น ใน เอมอร ชิตตะโสภณ , วรรณคดีนิราศ , (เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์ , 2521) , น.3

²¹เล่มเดียวกัน , น. 6.

²²ศิลปากร,กรม, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร:อมรินทร์พริ้นติ้ง-กรุป จำกัด,2530) ,น.1 -775, ศิลปากร,กรม,วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุป จำกัด,2531) ,น. 1 - 467. (ใช้ประมวลนิราศต่างๆที่แต่งสมัยอยุธยา) และเอมอร ชิตตะ

ตารางที่ 2
ตารางแสดงยุคสมัยและนิราศต่างๆตั้งแต่สมัยอยุธยา – คันรัตน โกสินทร์

สมัยอยุธยา	ผู้แต่งและเวลาแต่ง	มูลเหตุการแต่งนิราศ	หมายเหตุ
เรื่อง			
นิราศหริภุญไชย	ไม่ทราบแน่ชัด	เดินทางจากเชียงใหม่ ไปลำพูนเพื่อนมัสการ พระธาตุหริภุญไชย	เดิมแต่งเป็นภาษาล้าน นา คงแต่งสมัยสมเด็จพระ เจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2280
นิราศทวาทศมาส	พระเขาวราช ขุน พรหมมนตรี ขุนศรีภ ราช และ ขุนสาร ประเสริฐ	มิได้บ่งชี้ว่าเดินทาง ไปที่ใด	สันนิษฐานว่าแต่งสมัย พระบรมไตรโลกนาถ หรือสมัยปลายอยุธยา
นิราศกำสรวลโคลง คั่น	ศรีปราชญ์, ประมาณ พ.ศ. 2234	ถูกเนรเทศไป นครศรีธรรมราช	บ้างเรียกโคลงนิราศ นครศรีธรรมราช
นิราศสี่ดาหรือราชา พิลาปคำฉันท์	ไม่ทราบแน่ชัด	มิได้บ่งชี้ว่าเดินทาง ไปที่ใด	
โศก นครสวรรค์	พระศรีมโหสถ พ.ศ.2201	ตามเสด็จพระนารายณ์ ไปรับช้างเผือกจาก อยุธยาไปลพบุรี	เน้นบรรยายสถานที่ มากกว่าความรัก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ตารางแสดงยุคสมัยและนิราศต่างๆตั้งแต่สมัยอยุธยา - คันรัตนโกสินทร์

สมัยอยุธยา-คันรัตน- โกสินทร์	ผู้แต่งและเวลาแต่ง	มูลเหตุการแต่งนิราศ	หมายเหตุ
เรื่อง			
โคลงเจ้าฟ้าอภัย	ไม่ทราบแน่ชัด	จากอยุธยาไปลพบุรี	สันนิษฐานผู้แต่งเป็น โอรสพระเจ้าท้ายสระ
โคลงกวีโบราณ	ไม่ทราบแน่ชัด	ไม่ทราบเพราะเหลือ เพียง 10 บท	สันนิษฐานว่าแต่งสมัย สมเด็จพระนารายณ์
โคลงพระมหานาค	พระมหานาค	เดินทางจากอยุธยาไป พระพุทธรบาท	บ้างเรียกว่าโคลงนิราศ พระพุทธรบาท
กาพย์ห่อโคลง ประพาสธารทองแดง กาพย์ห่อโคลงนิราศ พระบาท	เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์	เสด็จทางสถลมารค จากท่าเจ้าสนุก-พระ พุทธรบาท มิได้บ่งชี้ว่าเดินทาง ไปที่ใด	บางเรียกกาพย์ห่อ โคลงนิราศธารโศก
กาพย์ห่อโคลงพระ ยามหานุภาพไปจีน	พระยามหานุภาพ พ.ศ. 2324	เดินทางไปกับคณะทูต ที่ไปเจริญไมตรีกับจีน	
กาพย์ห่อโคลงรบพม่า ที่ทำดินแดง	รัชกาลที่ 1	ยกทัพไปรบพม่าแขวง เมืองกาญจนบุรี	
กาพย์ห่อโคลงตาม เสด็จทัพลำน่าน้อย	พระยาตรัง	ตามรัชกาลที่ 1 ไปทัพ เมืองทวาย พ.ศ. 2330	
โคลงนิราศพระยาตรัง	พระยาตรัง	แต่งตอนไปทัพกลาง พ.ศ.2328 หรือ 2352	

ตารางที่ 2 (ต่อ)
 ตารางแสดงยุคสมัยและนิราศต่างๆตั้งแต่สมัยอยุธยา - ต้นรัตน โกสินทร์

สมัยต้นรัตน โกสินทร์	ผู้แต่งและเวลาแต่ง	มูลเหตุการแต่งนิราศ	หมายเหตุ
เรื่อง			
กลอนนิราศเมืองแกลง โคลงนิราศพระบาท	สุนทรภู่ พ.ศ. 2350 สุนทรภู่ พ.ศ.2350	เดินทางไปเยี่ยมบิดา ตามเสด็จพระองค์ปฐม วงศ์ไปพระพุทธรบาท	
กลอนนิราศภูเขาทอง	สุนทรภู่ พ.ศ.2371	บวชแล้วไปนมัสการภูเขา ทองที่อยู่อยุธยา	
โคลงนิราศสุพรรณ กลอนนิราศวัดเจ้าฟ้า	สุนทรภู่ พ.ศ. 2374 สุนทรภู่ พ.ศ. 2375	เดินทางไปสุพรรณ อาสาพระองค์เจ้าลักขณา นุกุล ไปหาสายแหว่งที่วัด เจ้าฟ้า	
โคลงนิราศอิเหนา	สุนทรภู่ พ.ศ. 2376-7	เขียนเพื่อหย่อนอารมณ์ ของกวีมิได้เดินทางไป ใด	
กลอนนิราศพระประธม กลอนนิราศเมืองเพชร	สุนทรภู่ พ.ศ. 2385 สุนทรภู่ พ.ศ. 2388 -2392	ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ไปหาของถวายสมเด็จพระ พระปิ่นเกล้าฯ	
โคลงนิราศเสด็จยกทัพไป เวียงจันทน์	กรมหมื่นเชษดาธิศร	เป็นผู้ช่วยจอมทัพปราบ กบฏเวียงจันทน์	
โคลงนิราศพระประธม นิราศเคื่อน	กรมหลวงวงศาธิราชสนิท นายมี	ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ไม่บ่งชี้ว่าเดินทางไป ใด	
นิราศสุพรรณ	นายมีหรือหมื่นพรหม สมพัตสร	เดินทางไปสุพรรณ	
นิราศพระ แท่นดงรัง	นายมีหรือหมื่นพรหม สมพัตสร	ไปนมัสการ พระแท่นดงรัง	

ข้อมูลจากตารางเกี่ยวกับนิราศต้นอยุธยา นั้นจะเห็นได้ว่ากวีหรือผู้เดินทางไม่มีอิสระในการท่องเที่ยวไปที่ใดนัก ส่วนใหญ่กวีจะเดินทางเพราะเป็นการตามเสด็จพระมหากษัตริย์หรือใช้ให้ไปที่หนึ่งที่ใด เช่น โคลงนิราศนครสวรรค์ พระศรีมโหสถกวีผู้แต่งนิราศต้องตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์ไปรับช้างเผือกที่นครสวรรค์จึงมีการเดินทางเกิดขึ้น นอกจากนี้มีการเดินทางที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้แก่ เดินทางไปนมัสการเจดีย์หรือปูชนียสถานสำคัญของยุคนั้น อาทิ นิราศพระมหานาค พระมหานาค วัดท่าทรายเดินทางไปในมัสการรอยพระพุทธบาทสระบุรี เป็นต้น

มูลเหตุการแต่งนิราศส่วนใหญ่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2325 – 2367) เกิดจากการต้องไปราชการทัพ ซึ่งระหว่างเดินทางและพักแรมเมื่อได้พบเห็นภูมิประเทศหรือต้องจากบ้านจากคนรักไปนานจึงได้แต่งนิราศขึ้น เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แต่งนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดงเมื่อคราวเสด็จยกทัพไปรบพม่าที่แขวงเมืองกาญจนบุรี พระยาตรังแต่งนิราศตามเสด็จทัพถ้ำน้ำน้อยเมื่อต้องตามเสด็จรัชกาลที่ 1 ไปตีทัพเมืองทวาย

นิราศสมัยรัชกาลที่ 2 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367 – พ.ศ.2394) มีนิราศที่มีมูลเหตุการแต่งเพราะต้องไปราชการกองทัพอยู่ 2 เรื่องคือ นิราศนรินทร์ ของนายนรินทร์ธิเบศร์(ทองอิน)ได้แต่งนิราศคราวตามเสด็จกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ไปรบกับพม่าในศึกกลาง พ.ศ. 2352 โคลงนิราศเสด็จยกทัพไปเวียงจันทน์ของกรมหมื่นเดชาดิศรแต่งขึ้นเมื่อคราวเป็นผู้ช่วยจอมทัพเจ้าพระยาบดินทร์เดชาไปปราบกบฏเวียงจันทน์ นอกนั้นเป็นการเดินทางที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไปในมัสการเจดีย์หรือปูชนียสถานสำคัญของยุคนั้นได้แก่ พระพุทธบาทสระบุรี พระปฐมเจดีย์และเจดีย์ภูเขาทอง อยุธยา อาทิ นิราศพระบาทของสุนทรภู่แต่งเมื่อสุนทรภู่ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี นิราศภูเขาทอง สุนทรภู่แต่งเมื่อขณะบวชแล้วไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทองที่อยุธยา

สรุปได้ว่าพระราชพงศาวดารและวรรณกรรมนิราศเป็นหลักฐานที่แสดงถึงวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 ว่ากลุ่มชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีโอกาสท่องเที่ยวเพื่อความสุขสำราญมากกว่าเจ้านาย ขุนนาง และกลุ่มชนชั้นล่าง (ไพร่ ทาส) แต่การท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นจากการเป็นผลพลอยได้ของการไปเพื่อทำกิจธุระต่างๆ เช่น ไปศึกษาสงครามหรือไปเพื่อบูชาปูชนียสถานและปูชนียวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มากกว่าไปเพื่อหาความสนุกสนานสำราญ ดังนั้นมีเพียงพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่เดินทางเพื่อท่องเที่ยวหาความสุขสำราญส่วนบุคคลลำดับรองๆลงมาถึงไพร่ ทาส การท่องเที่ยวเกิดขึ้นแบบแฝงจากการเดินทางไปทำกิจธุระต่างๆ

2.2 ปัจจัยที่กำหนดลักษณะการท่องเที่ยวของคนไทยสมัยก่อนรัชกาลที่ 4

การท่องเที่ยวของคนไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ไม่ได้เป็นไปเพื่อความสุขสนุกสนาน ตากอากาศ รักษาสุขภาพ และทัศนศึกษาเพราะคนไทยมีความคิด ความเชื่อ และมีชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ต่างจากชาวตะวันตก ปัจจัยที่กำหนดลักษณะการท่องเที่ยวยุคนี้ 2 ประเด็นดังนี้

2.2.1. ปัจจัยทางวัฒนธรรม : คติความเชื่อและโลกทัศน์

คติความเชื่อและโลกทัศน์ของคนไทยมาจากการนับถือผี ความเชื่อในไสยศาสตร์มาแต่เดิมและควบคู่กับการนับถือพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาที่คนไทยนับถือมาหลายร้อยปีมีบทบาทสำคัญและทรงอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีผลแม้กระทั่งต่อการเดินทางท่องเที่ยวของคนไทยทั่วไปและการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์ด้วย โดยเฉพาะในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ที่พระพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติ เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในการผูกมัดให้สังคัมรวมตัวกันและยอมรับกฎเกณฑ์ของสังคมที่มีลำดับชั้นสูงค่า²³

ดังนั้นปัจจัยทางวัฒนธรรมที่กำหนดลักษณะการท่องเที่ยวสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 คือพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคติในการนับถือบูชาพระสฤปหรือวัตถุต่างๆที่เป็นเครื่องหมายแทนองค์พระพุทธเจ้าได้ก่อให้เกิดประเพณีการไปไหว้พระพุทธรูป พระธาตุ และปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุต่างๆ ซึ่งผสมคติความเชื่อการปฏิบัติบูชาและการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน ประเพณีการไปไหว้พระพุทธรูปได้กลายเป็น “งานปี” และ “สำหรับราษฎร กษัตริย์ประพาสสุขสำราญ ถึงปีนมัสการ บขาด”²⁴

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายเรื่องคติการนับถือพระพุทธรูปว่า

“ การนับถือรอยพระพุทธรูปเป็นเจดีย์สถาน ดูเหมือนมูลเหตุจะเกิดขึ้นแต่ 2 คติต่างกัน เป็นคติของชาวมัชฌิมประเทศอย่าง๑ เป็นคติของชาวลังกาฬทวีปอย่าง๑ คติของชาวมัชฌิมประเทศนั้น เดิมถือกันตั้งแต่พุทธกาลว่าไม่ควรสร้างรูปเทวดาหรือมนุษย์ขึ้นไว้เช่นสรวงสักการะบูชา และคตินั้นถือกันมาจนพุทธกาลล่วงร้อยปีจึงได้เลิก” เพราะฉะนั้นพระเจดีย์ที่พุทธศาสนิกชนสร้างเมื่อก่อน พ.ศ. 500 จึงทำแต่

²³ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, วิชาอารยธรรมไทย มธ.111 พื้นฐานทางประวัติศาสตร์, (เอกสารอัดสำเนา, 2534), น.101 – 102.

²⁴ธิดา สาระยา, “โลกทัศน์ใหม่กับประเพณีการท่องเที่ยวและ “เสด็จประพาสดิน” ในสยามมินทร์ปีนเรศเจ้า จุลจอมจักรเยย, (กรุงเทพฯ : มติชน), น. 126.

พระสถูปหรือวัตถุต่างๆเป็นเครื่องหมายสำหรับบูชาแทนพระองค์พุทธเจ้า รอยพระพุทธรบาทเป็นวัตถุอย่าง ๑ ซึ่งชอบทำกันในสมัยนั้นทำเป็นรอยพระพุทธรบาททั้งซ้ายขวาบ้าง ทำเป็นรอยพระพุทธรบาทแต่เบื้องขวาบ้าง...

ส่วนคติที่ถือกันในลังกาทวีปนั้น เป็นการเกิดขึ้นชั้นหลังอ้างว่าพระพุทธรองค์ได้เหยียบรอยพระพุทธรบาทไว้ให้เป็นที่สาธุชนสักการบูชา ๕ แห่ง คือที่เขามาลิกแห่ง ๑ ที่เขาสุวรรณบรรพตแห่ง ๑ ที่เขาสุมนะภูฏแห่ง ๑ ที่เมืองโยนกบุรีแห่ง ๑ ที่หาดในลำน้ำนัมทานทีแห่ง ๑...”²⁵

คนไทยเชื่อว่ารอยพระพุทธรบาทที่สระบุรีนั้น พระพุทธเจ้าได้เหยียบรอยพระพุทธรบาทไว้ การได้สักการะบูชารอยพระพุทธรบาท สระบุรีเสมือนได้สักการะองค์พระพุทธเจ้าเพราะรอยพระพุทธรบาทสระบุรีถือว่าเป็น “บริโศกเจดีย์” หมายถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับหรือวัตถุที่พระองค์ทรงใช้สอยหรือสัมผัส²⁶ การได้ไปเคารพบูชาถือว่าได้อานิสงส์มาก ถ้าไปได้ 3 ครั้ง ถึง 7 ครั้งจะไม่ตกนรก ดังนั้นแม้การเดินทางจะยากลำบากและไปไกลเพียงใด ผู้มีศรัทธาก็ไม่ย่อท้อต้องเดินทางไปให้ถึงจนได้²⁷ นอกจากนี้พระพุทธรบาทสระบุรีถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานเป็นศรีพระนครมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และตั้งอยู่ใกล้กับพระพุทธรบาทที่เขาปลิวซึ่งถือว่าเป็นหลักเป็น

²⁵ ค่างราชานุกาฬ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504), น. 63 – 64 .

²⁶ ความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาทนั้นแบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ

1. รูปพระพุทธรบาทและรอยพระพุทธรบาทที่ถือว่าเป็น “ อุเทสิกเจดีย์” คือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า ส่วนมากมักทำเป็นพระพุทธรบาทอยู่

2. รอยพระพุทธรบาทที่ถือเป็น “บริโศกเจดีย์” หมายถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับหรือวัตถุที่พระองค์ทรงใช้สอยหรือสัมผัส รอยพระพุทธรบาทนี้เป็นรอยคล้ายรอยเท้าที่ปรากฏอยู่เองตามสถานที่ต่างๆมีลักษณะเป็นรอยเว้าลงไปในพื้นที่ มักเป็นรอยเดี่ยว เชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงเหยียบประทับไว้เมื่อครั้งเสด็จไปยังสถานที่นั้นๆ

3. รอยพระพุทธรบาทที่ถือว่าเป็น “บริโศกเจดีย์โดยสมมติ” คือรอยพระพุทธรบาทจำลองที่มีมนุษย์สร้างขึ้นด้วยวัสดุต่างๆโดยถือเอาว่าเป็นการจำลองมาจาก “รอยพระพุทธรบาทอันแท้จริง” รายละเอียดดูใน คำสร กระจ่างทอง, หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกฉัตรและสมโภชพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2542), น. 23–24 .

²⁷ เสฐียร โกเศศ, (พระยาอนุমানราชชน) วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย, น. 245.

ประธานของพระนครเช่นกัน²⁸

พระมหากษัตริย์ ชั้นชั้นสูง และประชาชนสมัยอยุธยา นอกจากนิยมไปสักการบูชาพระพุทธรูปพระพุทธรูปแล้ว หลักฐานจากพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า ได้มีการเดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปสำคัญาภิพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี พิชณุโลก²⁹ พระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระนอนจักรศรี พระพุทธรูปไสยาสน์วัดขุนอินทประมูลและพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมก³⁰

สมัยต้นรัตนโกสินทร์เนื่องจากเป็นช่วงการสร้างและบำรุงบ้านเมืองให้เจริญอีกครั้งหลังจากอยุธยาถูกเผาทำลายไปในพ.ศ.2310 และพระมหากษัตริย์ ชั้นชั้นนำ ก็มีได้มีการเสด็จประพาสหรือไปเที่ยวที่ใดนอกจากการไปราชการสงครามดังกล่าวไปแล้ว แต่ก็ยังคงศรัทธาเชื่อในเรื่องการบูชาพระพุทธรูปพระพุทธรูปอยู่เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดเกล้าให้สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานเป็นแม่กองสร้างมณฑลพระพุทธรูปที่ชาวจีนบ้านคลองสวนพลูกรุงเก่าได้ขึ้นไปเผาเผาปล้นเอาเงินทองของพุทธรูปมาเมื่อคราวจะเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310³¹

มีข้อสังเกตถึงการเดินทางไปสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพุทธศาสนสถานสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 นั้น จะเป็นการเดินทางไปศาสนสถานที่สามารถเดินทางไปได้สะดวกโดยทางน้ำและทางบก และตั้งอยู่ในเมืองที่มีความปลอดภัยไม่ไกลจากพระนครหรืออยุธยามากนัก เช่นเมืองชั้นในหรือเมืองลูกหลวง เป็นต้น พระพุทธรูปไสยาสน์ทั้ง 3 องค์ที่อยู่ที่วัดพระนอนจักรศรี วัดขุนอินท

²⁸วินัย พงศ์ศรีเพียร,(บรรณาธิการ) ทำให้การขุดหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง,(กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ,2534) , น. 24 – 25 . ทำให้การขุดหลวงวัดประดู่ได้กล่าวถึงสถานที่สำคัญนอกพระนคร นอกจากพระพุทธรูปพระพุทธรูปและพระพุทธรูปนายอนเขาปัดวิแล้ว ยังมีพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกข์ พระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระนอนจักรศรี พระพุทธรูปไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล พระพุทธรูปไสยาสน์วัดโพธิ์อรุณกริก และพระประธมพระประโตน แขวงเมืองนครไชยศรี

²⁹พระมหากษัตริย์อยุธยาพระองค์ที่ได้เดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินศรี คือสมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเจ้าเสือ และพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ.

³⁰พระพุทธรูปไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล ปัจจุบันอยู่ใน อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง เป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยยาว 50 เมตร พระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกข์ ปัจจุบันอยู่ใน อ.ป่าโมกข์ จ.อ่างทอง พระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระนอนจักรศรี ปัจจุบันอยู่ใน อ.เมืองสิงห์บุรี จ.สิงห์บุรี

³¹ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1(รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 2) , น. 491.

ประมูล และวัดป่าโมกซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองต่างตั้งอยู่ในเมืองอ่างทองและสิงห์บุรี อันเป็นหัวเมืองชั้นในมาตั้งแต่สมัยก่อนการปฏิรูปการปกครองอยุธยาโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ³² ส่วนพระพุทธชินราชและพระชินศรี วัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลกก็เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ตามตำนานอ้างว่า พระอินทร์มาเป็นผู้ช่วยหล่อแบบปั้นองค์พระนั้น แม้จะอยู่ไกลถึงหัวเมืองเหนือแต่เมืองพิษณุโลกหลังรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ถูกจัดให้เป็นเมืองลูกหลวง³³

2.2.2 สภาพสังคมและเศรษฐกิจ : ข้อจำกัดและโอกาส

ระบบมูลนาย – ไพร่หรือระบบไพร่ และระบบศักดินาเป็นองค์ประกอบสำคัญของการจัดระเบียบสังคม³⁴ โดยระบบไพร่เป็นระบบการควบคุมกำลังคน การเกณฑ์แรงงานอันเป็นพื้นฐานการผลิตทางเศรษฐกิจและการเมือง และมีระบบศักดินาเป็นกรอบที่ทำหน้าที่ในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคล ประชาชนสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ต่างติดอยู่กับระบบไพร่และระบบศักดินาที่ไม่อำนวยให้เดินทางไปไหนมาไหนได้อย่างอิสระ โดยเฉพาะไพร่ที่ส่วนใหญ่เป็นชาวนามีความลำบากยากจนในการเลี้ยงชีวิตอยู่แล้ว การเดินทางท่องเที่ยวแม้มีเหตุจูงใจมาจากเรื่องการพระพุทธศาสนาก็ยังทำได้ยากยิ่ง

ระบบมูลนาย – ไพร่

ระบบมูลนาย – ไพร่ คือระบบการเกณฑ์แรงงานจากประชาชนโดยรัฐไม่ต้องจ่ายค่าจ้างแต่รัฐจะให้ความคุ้มครองทางกฎหมายเป็นการตอบแทน³⁵

มูลนายและไพร่ต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่ต่อกัน มูลนายคือ ผู้ปกครองและบังคับบัญชาไพร่รวมทั้งให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองไพร่ของตน ถ้าไพร่คนใดไม่ขึ้นสังกัดมูลนายจะไม่ได้รับความคุ้มครองจากรัฐ ถือว่าเป็นบุคคลนอกกฎหมายเพราะไพร่ไม่อาจขอความช่วยเหลือจากรัฐโดยไม่ผ่านนายหรือมูลนาย³⁶ การรับราชการของไพร่หลวงก็อยู่ในความควบคุมของขุนนางผู้เป็นมูล

³² บังอร ปิยะพันธุ์, ประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2538), น.93.

³³ มานพ ถาวรวัฒนีสกุล, ขุนนางอยุธยา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), น.65.

³⁴ มานพ ถาวรวัฒนีสกุล, ขุนนางอยุธยา, น.13.

³⁵ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), น. 1.

³⁶ อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – 2416), แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรวงบุญมี (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518), น. 47.

นาย ไพร่มีหน้าที่ต้องส่งส่วยและรับใช้มูลนายของตน ข้าราชการสมัยที่ยังไม่มีเงินเดือนก็มีรายได้จากส่วยและแรงงานจากไพร่ของตน³⁷

นอกจากนี้ระบบมูลนาย – ไพร่ยังมีจุดประสงค์เพื่อสะดวกในการเกณฑ์คนเข้ากองทัพ ควบคุมให้มีการขึ้นทะเบียนไพร่พลที่ถูกต้องเป็นการเพื่อกักตึงสภาพการเกณฑ์ไพร่พลเข้ากองทัพ และทำให้ทราบกำลังไพร่พลในสังกัดกรมกอง และมูลนายว่ามีจำนวนเท่าใด³⁸ อันทำให้ชีวิตของไพร่ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ถูกควบคุมใกล้ชิดมากขึ้น ยิ่งการเกณฑ์ไพร่ใช้ท้องที่เป็นเกณฑ์³⁹ ดังนั้นการเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยของไพร่ทำได้ยากลำบากมากขึ้น ส่วนขุนนางหรือมูลนายแม้จะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน แต่ก็อยู่ภายใต้การควบคุมที่เป็นลำดับชั้นเช่นกัน โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นมูลนายสูงสุด

นอกจากระบบมูลนาย – ไพร่อันเป็นระบบการควบคุมกำลังคนแรงงานที่สำคัญในสังคมแล้ว ยังมีระบบศักดินาเป็นปัจจัยยึดเหนี่ยวให้การควบคุมกำลังคนมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยระบบศักดินาจะเป็นตัวจำแนกฐานะทางสังคม หน้าที่ ยศ ตำแหน่ง ความรับผิดชอบ สิทธิที่พึงมี และทรัพย์สินของบุคคลในสังคม⁴⁰ จึงทำให้ระบบมูลนายไพร่และระบบศักดินามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก

³⁷แสงโสม เกษมศรี,ม.ร.ว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2394), น. 147.

³⁸ควอริช เวลล์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดยกาญจณี สมเกียรติกุล และยุภา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519), น. 147 – 151.

³⁹ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, 2510) (พิมพ์ในงานศพนางพัน สรรพกิจโกศล (พัน ศกุนตลา) พุศศิกายัน 2510), น. 12.

⁴⁰มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, น. 13.

ระบบศักดินา

ระบบศักดินาเป็นระบบที่กำหนดโครงสร้างและลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมตั้งแต่สูงสุดจนถึงต่ำ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบ อภิสิทธิ์และสิทธิต่างๆที่บุคคลในแต่ละระดับชั้นของสังคมมิได้ตามกฎหมาย⁴¹ แต่กำเนิดและตีความของระบบศักดินายังคงเป็นที่ถกเถียงและไม่สามารถหาข้อสรุปได้จากนักวิชาการทั้งในอดีตและปัจจุบัน⁴²

เมื่อระบบโครงสร้างสังคมอยู่ภายใต้ระบบมูลนาย ไพร่และระบบศักดินา สภาพเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ของคนในสังคมก็ได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างสังคมดังกล่าวด้วย เนื่องจากการปกครองและสังคมสมัยอยุธยา – ต้นรัตนโกสินทร์เป็นระบบศักดินา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินและเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงมอบให้มูลนายดูแลจัดเก็บผลประโยชน์ในที่ดิน โดยมีไพร่และทาสเป็นแรงงานในการผลิต มีการทำนา ทำไร่ ทำสวน หาของป่าและประกอบหัตถกรรมเช่น ทอผ้า ตีเหล็ก ทำเครื่องปั้นดินเผา ระบบเศรษฐกิจจึงเป็นแบบยังชีพเป็นการผลิตเพื่อบริโภค ส่วนที่เหลือส่งเป็นส่วยให้แก่รัฐ⁴³

สภาพเศรษฐกิจอยุธยามีพื้นฐานอยู่ที่การเกษตรกรรมและการค้าภายในประเทศกับการค้าต่างประเทศ โดยเกษตรกรรมเป็นแหล่งที่มาของรายได้ของรัฐ⁴⁴ จากภาษีอากรต่างๆที่เรียกเก็บ

⁴¹มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เอกสารประกอบการสอนรายวิชา415210 ประวัติศาสตร์อยุธยา, (เอกสารอัดสำเนา), น. 134.

⁴²รายละเอียดยุคใน สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “ระบบศักดินา” ใน วารสารธรรมศาสตร์ 6, 1 (มิถุนายน – กันยายน 2519), น. 22 – 36.

⁴³ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม, น. 311.

⁴⁴อ.ฉัตรทิพย์ได้แบ่งประเภทที่มาของรายได้ของรัฐอยุธยาได้ดังนี้

ส่วยหมายถึงเงินหรือสิ่งของที่รัฐเรียกเก็บจากราษฎรแบ่งเป็น 4 ประเภท

1.เครื่องราชบรรณาการ คือ ส่วยที่เมืองประเทศราชส่งมาถวายพระมหากษัตริย์

2.พัทยา คือ ทรัพย์สินสมบัติที่รับจากเอกชน ไว้เป็นของหลวง

3.เกณฑ์เฉลี่ย คือ การเกณฑ์แรงงานและสิ่งของจากราษฎรเป็นครั้งคราว

4.ส่วยแทนแรง คือ เงินหรือสิ่งของที่รัฐเรียกเก็บจากราษฎรผู้นั้นไม่ต้องการเข้าเวรรับ

ราชการ

อุษา หมายถึง ค่าธรรมเนียมต่างๆที่เรียกเก็บจากราษฎรที่มาขอการบริการจากรัฐ

จังกอบ หมายถึง ภาษีขาเข้า ภาษีขาออก หรือภาษีผ่านด่านที่เก็บทั้งทางบกและทางน้ำ

อากรหมายถึง ส่วนที่เก็บจากผลประโยชน์ของราษฎรที่ประกอบอาชีพต่างๆถ้าทำนาก็

จากการทำนา ทำไร่ ทำสวน การประมงและผลผลิตจากป่า ส่วนการค้าได้นำรายได้มาสู่อยุธยาจากการค้าผูกขาด จากภาษีศุลกากร และภาษีค่าผ่านด่าน นอกจากนี้อยุธยายังมีรายได้มาจากค่าธรรมเนียมและค่าปรับทางการศาลซึ่งราษฎรต้องจ่ายแก่รัฐเมื่อมาติดต่อขอความช่วยเหลือ รวมทั้งเครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองประเทศราชต่างๆที่ส่งมาถวายกษัตริย์อยุธยา⁴⁵

ผู้เป็นแรงงานหลักในการทำผลผลิตต่างๆคือไพร่ เพราะไพร่เป็นผู้ลงแรงเพาะปลูกข้าว⁴⁶ และพืชสวน พืชไร่ต่างๆไว้ทั้งเพื่อบริโภคเองและส่วนที่เหลือก็ต้องจ่ายเป็นภาษีอากรแก่รัฐ ไพร่เป็นผู้ผลิตสินค้าที่ใช้เป็นสินค้าของการค้าภายในและการค้าต่างประเทศ การค้าภายในประเทศนั้นอยู่ในวงจำกัดเพราะไพร่หรือชาวบ้านส่วนใหญ่สามารถผลิตข้าวของต่างๆเพื่อยังชีพได้เองกล่าวคือชาวบ้านในหมู่บ้านหนึ่งนอกจากปลูกข้าวแล้วยังมีอาชีพทำสวนทำไร่ ทอผ้า และการหัตถกรรมต่างๆทำให้สามารถพึ่งตนเองได้⁴⁷ ดังนั้นการค้าภายในคือการแลกเปลี่ยนสินค้ากันเพียงไม่กี่ชนิดและไม่ได้หวังผลกำไรมาจากการซื้อขายของชาวบ้านที่อาศัยในเมืองซึ่งไม่ได้ทำการผลิตเองกับชาวบ้านที่เป็นผู้ผลิตที่อยู่รอบเมือง ส่วนการค้าต่างประเทศ สินค้าที่รัฐค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติคือผลผลิตที่เรียกเก็บจากไพร่ในรูปของภาษีอากรและส่วย โดยเฉพาะสินค้าประเภทของป่าเป็นสิ่งสำคัญที่นำรายได้จากต่างประเทศให้อยุธยา นอกจากนั้นก็ยังมีสินค้าประเภทอาหารเช่น ข้าว เกลือ ปลาเค็ม ผัก มีแร่ธาตุต่างๆและสังคโลก เป็นสินค้าออกด้วย⁴⁸

ของป่าที่รัฐเรียกเก็บจากไพร่ส่วยนำมาเป็นสินค้าค้าขายกับพ่อค้าต่างประเทศแบบผูก

จ่ายทางข้าว ทำสวนต้องจ่ายอากรสวน เป็นต้น รายละเอียดใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา , ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม , น. 309 – 311.

⁴⁵มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415210 ประวัติศาสตร์อยุธยา, น. 55.

⁴⁶เรื่องเดียวกัน, น. 156 เนื่องจากชายฉกรรจ์ต้องรับราชการ 1 เดือนสลับกับการทำมาหากินเลี้ยงชีพเอง 1 เดือนทำให้แรงงานการเกษตรที่สำคัญคือผู้หุง เด็กชายที่ยังไม่ถึงเกณฑ์และคนปลดชรา

⁴⁷สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, “ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยอยุธยา” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2527), น.37.

⁴⁸มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415210 ประวัติศาสตร์อยุธยา, น. 116 – 169.

ขาดโดยพระคลังสินค้าได้แก่ ดินประสิว ตะกั่ว ไม้ ผ่าง ผ้าขาว ผ้าแดง เสื้อหาวย ช้าง งาช้าง ริงนก ทองคำ ดีบุก พลอยต่างๆ ทองแดง เหล็ก จันทน์ ชะมด เนื้อไม้ กายาน ศิลปาภรณ์ ไม้ไผ่ ถ่าน⁴⁹ เป็นต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์สภาพเศรษฐกิจไม่ต่างจากสมัยอยุธยานักเพราะเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ ไพร่ผู้เป็นแรงงานหลักในการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง เพื่อเสียด่วยภาษีอากรเป็นรายได้ของรัฐและรัฐนำไปเป็นสินค้าค้าขายกับพ่อค้าต่างประเทศอีกทีนั้นยังคงเดิม แต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเก็บภาษีอากรอย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยใช้วิธีการประเมินมูลค่าภาษีอากรซึ่งเปลี่ยนจากการผูกขาดโดยรัฐมาเป็นเอกชนผูกขาดภาษีและชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญเพราะมักเป็นผู้ประเมินผูกขาดภาษีอากรได้⁵⁰ เพราะชาวจีนไม่ต้องอยู่ในระบบมูลนาย – ไพร่จะเดินทางไปไหนก็ได้โดยสะดวก ชาวจีนจะสืบเสาะหาประเภทภาษีมาเสนอเมื่อได้ทำก็จะได้เป็นเจ้าของภาษีเป็น “พ่อค้ากึ่งนายทุน” และ “กึ่งข้าราชการ” ด้วย⁵¹ สภาพสังคมและเศรษฐกิจก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ผูกพันอยู่กับระบบมูลนาย – ไพร่และระบบศักดินา โดยชนชั้นปกครอง : พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของชีวิตและเจ้าแผ่นดินได้เข้าควบคุมปัจจัยการผลิตได้แก่ที่ดินและแรงงาน(ไพร่) โดยแบ่งให้มูลนายและขุนนางปกครองดูแลที่ดินและไพร่ ตามลักษณะของระบบที่กล่าวแล้วข้างต้น ทำให้ไพร่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายที่ทำงานและย้ายตัวเองโดยพลการได้ต้องได้รับอนุญาตจากมูลนายก่อน⁵² ผลผลิตที่ได้ทั้งจากการเกษตรและการเก็บของป่าต้องส่งเป็นส่วย ภาษีอากร และแรงงานเกณฑ์แก่รัฐและมูลนาย

สภาพเศรษฐกิจที่เป็นการเกษตรแบบยังชีพ อันทำให้ไม่มีส่วนเกินใช้ในกิจกรรมเช่นการท่องเที่ยวได้เพราะต้องเสียให้แก่รัฐเป็นส่วยและภาษีอากรต่างๆ ดังกล่าวไปแล้ว และสภาพสังคมที่สัมพันธ์อยู่กับระบบมูลนาย – ไพร่และระบบศักดินาเป็นข้อจำกัดไม่ให้คนส่วนใหญ่คือไพร่สามารถเดินทางท่องเที่ยวได้ ช่วงนี้พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่มีหลักฐานบันทึกว่าได้ท่องเที่ยวคือเสด็จประพาสไปในที่ต่างๆ ส่วนไพร่นั้นทำได้เพียงติดตามอำนวยความสะดวกเวลาพระมหา

⁴⁹ ศิลปากร, กรม, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (พระนคร : คลังวิทยา , 2507) , น. 276 – 279.

⁵⁰ ญาดา ประภาพันธ์, “ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพยุคต้น” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484 , น. 105 – 135.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, น. 119.

⁵² มาณพ ถาวรวิวัฒน์สกุล, เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415210 วิชาประวัติศาสตร์อยุธยา , น. 171.

กษัตริย์เสด็จประพาส⁵³ ซึ่งลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับหลักฐานจากพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ และนิราศที่แสดงว่าสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์ได้เสด็จประพาสที่ต่างๆ แต่กลุ่มชนชั้นรองๆ ลงมาตั้งแต่ เจ้านาย ขุนนาง และกลุ่มชนชั้นล่าง ได้แก่ ไพร่ทาส มีโอกาสท่องเที่ยวแบบแฝงจากการเดินทางเพื่อไปทำกิจธุระต่างๆ อาทิ การติดตามไปในขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ การไปราชการสงคราม และการเดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญทางพระพุทธศาสนา

2.3 รูปแบบการท่องเที่ยวและสถานที่สำคัญ

การท่องเที่ยวก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ยังแฝงอยู่กับการเดินทางที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ การเดินทางไปในมัสการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระพุทธรูป และพระพุทธรูปสำคัญ และแฝงอยู่กับการเดินทางเพื่อกิจธุระต่างๆ เช่น ไปราชการสงคราม และไปเยี่ยมญาติ ดังนั้นรูปแบบการท่องเที่ยวและสถานที่ที่ไปจึงขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์เบื้องต้นหรือมูลเหตุแห่งการเดินทางในแต่ละครั้งนั้นแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะดังนี้

2.3.1 การเดินทางท่องเที่ยวแบบแฝง : ไปราชการสงคราม ไปเยี่ยมญาติ ไปกิจธุระต่างๆ

หลักฐานที่พอจะแสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายของการเดินทางเพื่อกิจธุระแต่ได้ทำให้เกิดการท่องเที่ยวแบบแฝงขึ้นคือ นิราศต่างๆ ที่เขียนขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ในที่นี้จะยกตัวอย่างนิราศบางเรื่องแสดงให้เห็นการท่องเที่ยวแบบแฝงอันเกิดจากการไปราชการสงคราม ไปเยี่ยมญาติ และไปทำกิจธุระต่างๆ

นิราศตามทัพล้านน่าย่อย

พระยาตรัง⁵⁴ เป็นผู้แต่งนิราศเรื่องนี้บ้างก็เรียกว่า โคลงคั่นนิราศตามเสด็จล้านน่าย่อยแต่งเมื่อครั้งตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปตีเมืองทวายใน พ.ศ. 2330 ดังปรากฏคำโคลงบทที่ 186 ดังนี้

⁵³พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม , “ไพร่ในสมัยอยุธยา” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484, น. 51.

⁵⁴ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าพระยาตรังคือใคร สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสันนิษฐานว่า พระยาตรังผู้นี้เป็นชาวนครศรีธรรมราชและเป็นญาติกับกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ได้ตำแหน่งเป็นพระยาตรังในสมัยรัชกาลที่ 2

“ กรุงศรีอยุธยาหมาย	เมธิ พ้อฮา
แสวงอยุธยา	คู่พร้อง
เฉลิมบาทนฤบดี	โดยเสด็จ เส็กแฮ
นิราศเรื่องฟ้องหน้า	ณรงค์” ⁵⁵

นิราศพระยาตรัง

นิราศพระยาตรังหรือนิราศกลาง พระยาตรังแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2352 ครั้งกองทัพไทยยกทัพไปรบศึกพม่าที่ยกมาตีเมืองชุมพรและเมืองถลาง(เกาะภูเก็ต) ในสมัยต้นรัชกาลที่ 2 ดังปรากฏคำโคลงบทสุดท้าย ดังนี้

“ ร้อยยี่สิบหกสิ้น	แบบฉบับ โคลงแฮ
นิราศตรังไปรบ	เส็กผู้
ถลางบอกแห่งเหตุทัพ	พุกามคิด ถลางนา
ควรแก่สำปราชผู้	อ่านอ้างอวยผล” ⁵⁶

นิราศเมืองแกลง

นิราศเมืองแกลง เป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่⁵⁷ สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2350 เมื่อครั้งสุนทรภู่เดินทางไปหาบิดาที่เมืองแกลง การเดินทางครั้งนี้มีศิษย์ของสุนทรภู่ 2 คน ซื่อน้อยกับพุ่มตามไปด้วย มีนายแสงนำทางไป เริ่มเดินทางจากพระราชวังหลังได้ลงเรือไปตามลำน้ำเจ้าพระยาเข้าคลองสำโรง คลองหัวตะเข้ ออกปากแม่น้ำบางปะกง แล้วไปขึ้นบกที่บางปลาสร้อย จังหวัดชลบุรี นำเรือไปฝากขุนจำเมืองและพักอยู่ที่บ้านนี้ 3 วัน แล้วเดินเท้าต่อไปผ่านหนองมน พักค้างคืนที่บ้านนางมาซึ่งเป็นเพื่อนกันที่บางพระ วันรุ่งขึ้นเดินทางไปถึงศรีราชา ผ่านทุ่งสาขลา บางละมุง พักค้างแรมที่ศาลาบ้านนาเกลือ รุ่งขึ้นออกเดินทางเข้าป่าถึงปากช่องหนองชะงั่วเดินทางผ่านเขาพลงค้อ ห้วยอีร้า ห้วยโป่ง ห้วยพร้าว สุนัขกะบาท ออกปากช่องท้องทุ่งข้ามสะพานผ่านบ้านทับม้า เมื่อถึงระของพักอยู่ที่บ้านเก่า 2 วัน นายแสงเมื่อถึงบ้านของคนก็หนีหายไป

⁵⁵ เปลื้อง ณ นคร, โคลงกวีโบราณและวรรณกรรมพระยาตรัง, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ์, 2505), น. 121.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 73.

⁵⁷ สุนทรภู่ เกิดในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2329 ถึงแก่กรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2398 มีอายุ 70 ปี

สุนทรภู่ได้เดินทางต่อไปโดยการถามทาง ผ่านบ้านแลง ปากช่อง คลองกลุ่ม จนถึงบ้านแก่ง ค้างอยู่ที่บ้านเพื่อนรุ่งขึ้นเดินทางต่อเข้าป่า เดินเลียบชายทะเลแหลมทองแหลมถึงปากชะวากลาวน แล้วเดินทางเข้าป่าอีกจนถึงบ้านกร่ำที่บิดาอยู่ ได้พบบิดาและญาติ อยู่กับบิดาได้เดือนเศษก็ล้มป่วยในเดือน 9 บิดาต้องหาหมอมารักษา มีหลานสาว 2 คน คือม่วงและคำช่วยพยาบาล เมื่อหายป่วยได้เดินทางกลับกรุงเทพฯ⁵⁸

การเดินทางครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อไปเยี่ยมญาติคือ บิดา ดังปรากฏเป็นคำกลอนดังนี้

“ ถึงหย่อนย่านบ้านกร่ำพอคำพลบ	ประสบพบเฝ้าพงศ์พวกพงศา
ขึ้นกระฎี่ที่สถิตท่านบิดา	กลืนน้ำตาที่ไม่ฟังเฝ้าพรังพราย
ศิโรราบกราบเท้าให้เปล่าจืด	รำคาญคิคาอาลัยมิไคร์หาย
ชะรอยกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราย	จึงแยกย้ายบิดูราชญาติกา
มาพบพ่อท้อใจด้วยไกลแม่	ให้ตั้งแต่เศร่าสร้อยละห้อยหา
ชนนีอยู่ศรีอยุธยา	บิดามาอ้างว่างอยู่กลางไพร...” ⁵⁹

นิราศเมืองเพชร

นิราศเมืองเพชรเป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2384 -2489⁶⁰ เวลาแต่งนิราศเรื่องนี้สุนทรภู่ได้เข้าไปพึ่งบารมีในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ จุดมุ่งหมายของการเดินทางครั้งนี้ สุนทรภู่ได้รับอาสาไปหาของที่ต้องพระประสงค์ที่เมืองเพชรบุรีด้วยสุนทรภู่นึกถึงบุญคุณที่เคยชุบเลี้ยงคนมา

“ การเดินทางไปเพชรบุรีนี้มีหนูนัด หนูนิลและลูกศิษย์ตามไปด้วย เดินทางโดยทางเรือ จากท่าหน้าวัดอรุณไปเข้าคลองบางกอกใหญ่ คลองบางลำเจียก คลองขวาง คลอมหาไชย

ออกแม่น้ำท่าจีน เข้าคลองสามสิบสองคด คลองสุนัขหอน ออกแม่น้ำแม่กลองไปปาก

⁵⁸ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่, (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2542), น. 81.

⁵⁹ศิลปากร,กรม, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, (กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์บรรณาการ , 2519), น. 103.

⁶⁰ศิลปากร,กรม, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, น. 112.

อ่าว ปากคลองโคก ปากคลองช่อง ข้ามอ่าวชีซาน เข้าคลองตะบูน ถึงเพชรบุรี”⁶¹
 การเดินทางครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อไปทำกิจธุระหาของมาถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่น
 เกเกล้าฯ ดังปรากฏคำกลอนในคอนตันของนิราศ คือ

“ ท้องฟ้าคล้ำน้ำค้างลงพร่างพราย	พระพายชายขึ้นเซอราเพยพาน
อนาถหนาวคราวอาสาเสด็จ	ไปเมืองเพชรบุรีในที่ถิ่นสถาน
ลงนาวาหน้าวัดคนมัสการ	อธิษฐานถึงคุณกรุณา
ช่วยชุบเลี้ยงเพียงชนกที่ปกเกศ	ถึงต่างเขตของประสงศ์กงอาสา
จึงจดหมายราชทางกลางคงคา	แต่นาวาเลี้ยวล่องเข้าคลองน้อย...” ⁶²

2.3.2 การเดินทางท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับศาสนา : การจาริกแสวงบุญไหว้พระบาทและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

การเดินทางไปสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา อาทิ พระพุทธบาทและพระพุทธรูปสำคัญมีหลักฐานปรากฏทั้งในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆและวรรณคดี จำพวกนิราศดังกล่าวไปแล้ว แต่หลักฐานที่แสดงว่ามีการเดินทางไปอย่างไร ใช้เส้นทางใดอย่างชัดเจนปรากฏอยู่ในนิราศของสุนทรภู่ ดังนั้นการแสดงจุดมุ่งหมายของการเดินทางท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจึงขอใช้นิราศบางเรื่องของสุนทรภู่เป็นตัวอย่าง อาทิ นิราศพระบาท⁶³ นิราศภูเขาทอง นิราศพระประชม

นิราศพระบาท

สุนทรภู่แต่งขึ้นเมื่อปลาย พ.ศ. 2350 เมื่อครั้งเป็นมหาดเล็กในพระองค์เจ้าปฐมวงศ์พระโอรสในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท(บุญมา) นิราศเรื่องนี้เกิดขึ้นเพราะสุนทรภู่ได้ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ซึ่งผนวชอยู่วัดระฆังโฆสิตารามเพื่อไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรีใน

⁶¹ชลดา เรื่องรักย์ลิจิต, ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่, น. 91.

⁶²ศิลปากร, กรม, ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่, น. 507.

⁶³ก่อนสุนทรภู่แต่งนิราศพระบาท พระมหานาค วัดท่าทรายได้แต่งโคลงนิราศพระพุทธบาทและปูณโณวาทคำฉันท์ บรรยายการเดินทางและงานมหรสพต่างๆที่มีช่วงเทศกาลไหว้พระพุทธรูปสระบุรีสมัยอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไว้แล้ว แต่ไม่ได้พรรณนาว่าใช้เส้นทางใด ดังนั้นจึงใช้นิราศพระบาทของสุนทรภู่เป็นตัวอย่างแทน นิราศพระมหานาค วัดท่าทราย ตูรายละเอียดใน ศิลปากร, กรม, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3, (ม.ป.ศ., 2531), น. 301 – 358.

เดือน 3⁶⁴สุนทรภู่ต้องพายเรือไปเองตามแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าคลองตะเคียน คลองสระปทุม คลองหัวรอ แล้วขึ้นบกที่ทำเรือ แล้วเดินทางต่อ โดยนั่งช้างจนถึงพระพุทธบาทได้พักอยู่ 4 วันก็ตามเสด็จกลับกรุงเทพฯ โดยกระบวนเรือถึงวัดระฆัง⁶⁵

การเดินทางครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธบาท ดังปรากฏคำกลอนดังนี้

ดั่งศรศักดิ์ปักชำระกำทรวง

เจ้าคุมแค้นแสนโกรธพิโรธที่

จนพระหน่อสุริยวงศ์ทรงพระนาม

ตามเสด็จเสด็จโดยแดนแสนกันดาร นมัสการรอยพระบาทพระศาสดา...⁶⁶

“ไอ้อาลัยใจหายไม่วายห่าง

เสียดายดวงจันทร์ทราพะงางาม

แต่เดือนยี่จนย่างเข้าเดือนสาม

จากอารามแรมร้างทางกันดาร

นิราศภูเขาทอง

สุนทรภู่แต่งเมื่อ พ.ศ. 2371 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ขณะนั้นสุนทรภู่อุปสมบทและจำพรรษาอยู่ที่วัดราชบูรณะหรือวัดเลียบได้เดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทองที่อยู่ชยา⁶⁷ การเดินทางครั้งนี้มีหนูนัดตามไปด้วยโดยทางเรือ เดินทางจากวัดราชบูรณะ ผ่านตำหนักแพและพระบรมมหาราชวัง บางจาก บ้านฉนวน วัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี ตลาดแก้ว บางชรมี บางพูด บ้านใหม่ สามโคก บ้านริ้วและอยุธยา เมื่อนมัสการเจดีย์ภูเขาทองแล้วก็ต้องเรือกลับกรุงเทพฯ⁶⁸ มาอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม⁶⁹

การเดินทางครั้งนี้เพื่อไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ดังปรากฏคำกลอนดังนี้

“ประทับทำหน้าอรุณอารามหลวง

นิราศเรื่องเมืองเก่าของเรา

ด้วยได้ไปเคารพพระพุทธบาท

เป็นนิสัยไว้เหมือนเดือนศรัทธา

ค่อยสร้างทรวงทรงศีลพระชินสีห์

ไว้เป็นที่โสมนัสทัศนาศา

ทั้งสถาปปรมธาคุณพระศาสนา

ตามภาษาไม่สบายพอดคลายใจ...⁷⁰

⁶⁴ ศิลปาคร, กรม, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, น. 5.

⁶⁵ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่, น. 84.

⁶⁶ ศิลปาคร, กรม, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, น. 84.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 6.

⁶⁸ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่, น. 87.

⁶⁹ ศิลปาคร, กรม, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, น. 160.

⁷⁰ ศิลปาคร, กรม, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, น. 160.

นิราศพระประธม

นิราศเรื่องนี้แต่งเมื่อ พ.ศ. 2385 หลังจากสุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทแล้ว สุนทรภู่แต่งนิราศเรื่องนี้เมื่อเดินทางไปพระปฐมเจดีย์กับบุตรชาย 2 คน คือนายตาบและนายนิล⁷¹ เดินทางโดยทางเรือเริ่มจากบริเวณพระราชวังเดิม ผ่านวัดระฆัง กลองบางกอกน้อย พระราชวังหลัง บางหว้าน้อย วัดทอง สวนหลวง บ้านบางศรีทอง วัดสัก บางม่วง บ้านลานตากฟ้า บ้านท่าประทวน บางแก้ว บ้านศาลเจ้า วัดท่า บ้านกล้วย เพนียดช้าง แล้วพักที่นี้ รุ่งเช้าเดินทางบกจนถึงพระปฐมเจดีย์⁷²

การเดินทางครั้งนี้เพื่อไปนมัสการพระปฐมเจดีย์⁷³(พระประธม) จังหวัดนครปฐม ดังปรากฏเป็นคำกลอนตั้งแต่ตอนต้นและตอนจบของนิราศดังนี้

“โอ้หน้าหนาวคราวนี้เป็นที่สุด ไม่มีนุชแนบชมเมื่อลมหวาน
พื้เห็นนางห่างเหียงเรรวน มิได้ชวนเจ้าไปชมประธมประ โทน...”⁷⁴

“มิไฉนทกคคคินพอลันแสง ตะวันแดงคูฟ้าเป็นคำเหลือง
เข้าพลบค่ำรำวิณาศีประเทือง ก็จบเรื่องแต่งชมประธมเอชฯ”⁷⁵

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ในสมัยนี้คนไทยยังไม่มีความคิดหรือสำนึกของการใช้เวลาว่างในการทำกิจกรรมการท่องเที่ยว หลักฐานจากพระราชพงศาวดารและวรรณกรรมนิราศ แสดงให้เห็นว่าชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่มีโอกาสเดินทางท่องเที่ยว ส่วนชนชั้นอื่นๆการท่องเที่ยวเกิดขึ้นโดยเป็นผลพลอยได้จากการไปทำกิจธุระต่างๆ

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, น. 10.

⁷² ชลดา เรื่องรักย์ลิจิต, ชีวิตประวัติและผลงานของสุนทรภู่, น. 112.

⁷³ สมัยรัชกาลที่ 4 การเดินทางมานมัสการพระปฐมเจดีย์สามารถทางเรือได้โดยสะดวกเพราะได้ขุดคลองเจดีย์บูชา จากแม่น้ำนครไชยศรีจนถึงบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์

ศิลปากร, กรม, ประชุมพงศาวดารภาค 22 – 25 (เล่ม 14), (กรุงเทพมหานคร : กุรุสภา, 2507), น. 297 – 298.

⁷⁴ ศิลปากร, กรม, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, น.435.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 492.

เพราะปัจจัยทางวัฒนธรรมและคติความเชื่อ โลกทัศน์ที่อิงอยู่กับหลักทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้สภาพสังคมที่ประชาชนอยู่ในระบบไพร่ ระบบศักดินา ทำให้ไม่สามารถเดินทางไปทีใดก็ได้เกินกว่ากำหนดเวลา และสภาพเศรษฐกิจแบบการเกษตรเพื่อยังชีพที่ผลผลิตส่วนเกินต้องจ่ายเป็นส่วย และภาษีอากรให้แก่รัฐ รวมทั้งการใช้จ่ายเพื่อทำบุญทางพุทธศาสนา ทำให้ไม่มีผลผลิตส่วนเกินเหลือพอที่จะใช้ในการท่องเที่ยวได้

อย่างไรก็ตามสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 โอกาสการท่องเที่ยวของชนชั้นสูง ไพร่ ทาส คือ การท่องเที่ยวที่แฝงไปกับการเดินทางเพื่อกิจธุระต่างๆ อาทิ การติดตามไปในขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ การเดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญ เป็นต้น

บทที่ 3

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2394 – 2503

การท่องเที่ยวของคนไทยในช่วง พ.ศ. 2394 – 2503 ถือได้ว่าเป็นช่วงแรกรับแนวคิดและวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทย และการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมจากการพัฒนาประเทศสู่ความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะจากการศึกษาและการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาค่อยังต่างประเทศ ทำให้ได้นำวัฒนธรรมตะวันตกอันรวมถึงเรื่องการท่องเที่ยวมาใช้ในสังคมไทยด้วย ซึ่งกลุ่มชนชั้นสูงเป็นผู้รับการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้จนแพร่หลายสู่คนทั่วไปในสังคมไทย

3.1 การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและทัศนคติเรื่องการท่องเที่ยวในสังคมไทย

แนวคิดเรื่องการเดินทางเพื่อความสุขหรือการท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพ และทัศนศึกษาเข้ามาและเป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคมไทยพร้อมกับชาวตะวันตกราวสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวตะวันตกได้นำวัฒนธรรมการใช้ชีวิตของตนมาใช้โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ และชนชั้นสูงของไทยก็เป็นคนกลุ่มแรกที่รับแนวคิดและวัฒนธรรมตะวันตกมาใช้ในการดำเนินชีวิต รวมทั้งความคิดเรื่องการท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพด้วย ดังนั้นการเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและทัศนคติเรื่องการท่องเที่ยวในสังคมไทยนั้น ควรต้องทราบถึงพัฒนาการการท่องเที่ยวของชาวตะวันตกโดยสรุปก่อน จากนั้นจึงศึกษาการท่องเที่ยวแบบตะวันตกที่สังคมไทยรับเข้ามาว่ารับมาโดยทางใด แล้วก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมาย วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวที่มีตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 อย่างไร

3.1.1 การท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพ และทัศนศึกษาในสังคมตะวันตก

การเดินทางเป็นสิ่งที่มนุษย์รู้จักมาแล้วนับพันๆปี โดยเป็นการเดินทางเพื่อหาอาหาร น้ำ และที่พักอาศัย แต่การเดินทางเพื่อความสุข หรือการเดินทางเพื่อการท่องเที่ยว'เกิดขึ้นในสมัยโรมัน ซึ่งเป็นการเดินทางจากเหตุผลอื่นๆ นอกเหนือจากธุรกิจการค้าและความต้องการทางกายภาพ ชาวโรมันท่องเที่ยวได้เพราะ ได้มีการพัฒนาถนนโดยใช้หินปูถนนและมีการบำรุงรักษาถนน นอกจากนี้

¹การท่องเที่ยวเป็นผลรวมของปรากฏการณ์และความสำคัญที่เกิดขึ้นจากการเดินทางและการหยุดพักของผู้มิได้เป็นพลเมืองของสถานที่นั้นเป็นการชั่วคราวและมีได้ติดต่อหรือทำการใดๆเพื่อหารายได้

ชาวโรมันยังมีรถม้าและม้าฝีเท้าเร็วที่สามารถใช้เดินทางได้วันละมากกว่า 100 ไมล์โดยมีสถานีพักและเปลี่ยนม้าตั้งอยู่เป็นจุดๆ²

ชาวโรมันได้เริ่มต้นรวมการเดินทาง การท่องเที่ยวและการพักผ่อนหย่อนใจเข้าไว้ด้วยกันเพราะชาวโรมันไม่ว่าเป็นคนจนหรือคนร่ำรวยต่างมีอิสระในการเดินทางไกลๆเพื่อไปชมศาสนสถาน อนุสาวรีย์หรือภูเขาที่มีชื่อเสียง พวกเขาสามารถท่องเที่ยวไปพักผ่อนเมื่อมีเวลาว่างบริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เดินทางไปอาบน้ำแร่เพื่อสุขภาพและเดินทางไปชมกีฬาโอลิมปิก แต่หลังจากอาณาจักรโรมันล่มสลาย การเดินทางไปยังที่ต่างๆลดลงหรือหยุดชะงักเพราะอันตรายจากกลุ่มชนเผ่าเร่ร่อน ขโมย³

อาณาจักรโรมันล่มสลายลงในคริสต์ศตวรรษที่ 4 และ 5 ได้ก่อความเสียหายให้การเดินทางเพื่อความสุขหรือการท่องเที่ยวด้วย ระหว่างยุคมืดหรือยุคกลาง⁴การท่องเที่ยวยุติลงและเป็นอันตราย มีเพียงการเดินทางไปสู่รบในสงครามครูเสด⁵และไปเพื่อการจาริกแสวงบุญทางศาสนาเท่านั้น⁶

ยุคกลางคริสตจักรมีอำนาจครอบงำผู้คนอย่างเข้มงวด (ในยุคนั้นแบ่งคนได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ เจ้าของที่ดิน อัศวิน และแรงงาน เป็นช่วงที่อยู่ในระบบเกษตรกรรมขนาดใหญ่และการมีทาสติดที่ดิน คนส่วนใหญ่ในยุคกลางมีโอกาสสนุกสนานรื่นเริงหรือใช้เวลาว่างเพื่อความสุนทรีย์

² Arlin F. Epperson , “ Tourism and Travel” , Private and Commercial Recreation , (New York : John Wiley & Sons , 1977) , p.7.

³ Arlin F. Epperson , “ Tourism and Travel” , Private and Commercial Recreation p.8

⁴ ยุคมืดหรือยุคกลางเริ่มนับจากการล่มสลายของอาณาจักร โรมันตะวันตกในค.ศ. 476 จนถึงการเริ่มต้นสมัยใหม่ใน ค.ศ. 1450

⁵ สงครามศาสนาระหว่างชาวคริสต์กับชาวมุสลิมเพื่อแย่งชิงดินแดนศักดิ์สิทธิ์ ในเมืองเยรูซาเล็มระหว่าง พ.ศ. 1638 – 1834 สงครามนี้สิ้นสุดลงเมื่อคริสตจักร โรมันคาทอลิก ได้มีอำนาจทั่วยุโรปและได้ยกเลิกวันหยุดและงานฉลองเทศกาลของชาวโรมันเหลือเพียงวันสำคัญทางศาสนาเท่านั้น รายละเอียดใน อรรถรรณ ศรีอุดม, “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 2468) ,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ , 2543), น. 7.

⁶ Charles R. Goeldner , J. R. Brent Ritchie and Robert W. McIntosh, “ Tourism Through the Ages” , Tourism : Principles Practices Philosophies , (New York : John Wiley & Sons , Inc. , 2000) , p. 52.

มาก หลังจากงานประจำวัน เด็กผู้ชายได้รับการฝึกฝนการล่าสัตว์และการต่อสู้ ส่วนเด็กผู้หญิงหลังจากปั่นด้าย ทอผ้าและเย็บปักถักร้อยเสร็จอาจมีโอกาสนั่งฟังเพลง บทกวีเกี่ยวกับการเดินทางผจญภัย ร้องเพลง เดินรำและเล่นเกมพื้นเมือง ส่วนความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอกก็ได้จากการฟังนิทานเกี่ยวกับการต่อสู้ของอัศวินและผู้ติดตาม⁷

ในระหว่างและหลังสงครามครูเสดยุคิและศาสนาคริสต์มีอำนาจทั่วยุโรปการเดินทางมีเพื่อจาริกแสวงบุญรวมทั้งเพื่อรักษาโรคบางชนิด การผจญภัยและการหาความรู้ด้วย เส้นทางจาริกแสวงบุญในยุคกลางมีหลายเส้นทาง เช่นกรุงโรม กรุงเยรูซาเล็ม⁸ การไปแสวงบุญทำได้สะดวกเพราะมีโบสถ์หรือที่พักคนเดินทางตามวัดให้การสนับสนุนด้านที่พัก อาหาร แพทย์ ยารักษาโรค เสื้อผ้า มักกุเทศก์แนะนำคนเดินทาง การยืมเงิน ตลอดจนให้สถานที่สำหรับปฏิบัติศาสนกิจและสวดมนต์⁹ สถานที่แวะพักระหว่างการเดินทางจาริกแสวงบุญที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ ที่พักคนเดินทางของ The Great Saint Bernard ใน French Alpine และที่โบสถ์ เซิงเขาไซนาย¹⁰แม้ว่าการเดินทางเพื่อท่องเที่ยวที่มีมาตั้งแต่สมัยโรมันจะยุติลงในยุคกลาง ที่คริสตจักรมีอำนาจจนมีเพียงการเดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญเป็นส่วนใหญ่ แต่โบสถ์ที่ให้บริการบริการที่พักแก่ผู้แสวงบุญระหว่างการเดินทางมีลักษณะเดียวกับที่พักระหว่างเดินทางของนักท่องเที่ยวโรมัน และถือได้ว่าโบสถ์มีบทบาทสำคัญต่อการเดินทางในยุคกลาง¹¹และสืบทอดพัฒนาการของอุตสาหกรรมที่พักแรมจากสมัยโรมันมาถึงสมัยกลาง

⁷Harold D. Meyer , Charles K. Brightbill and H” douglas Sessions , “ History of Early and Modern Recreation and Leisure” Community Recreation : A Guide to Its Organisation , (London : Prentice – Hall , Inc. 1969) , p.9.

⁸อรรวรรณ ศรีอุคม, “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453 –2468)”, น.7.

⁹ Charles R. Goeldner , J. R. Brent Ritchie and Robert W. McIntosh, “ Tourism Through the Ages” ,Tourism : Principles, Practices, Philosophies , (New York : John Wiley & Sons , Inc. , 2000) , p. 53.

¹⁰Charles R. Goelner , J.R. Brent Ritchie and Robert W. McIntosh , Tourism : Principles, Practices, Philosophies, p.53

¹¹ Ibid. ,p.48 -53

สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นระยะเวลาที่ การท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพและทัศนศึกษา กลับมาอยู่ในวิถีชีวิตของชาวตะวันตกอีกครั้ง หลังจากชะงักงันไปในสมัยกลาง ซึ่งการท่องเที่ยวในช่วงนี้จะได้รับการพัฒนาต่อมา และเป็นอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่เพิ่มรูปแบบและความสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ สมดุลแห่งอำนาจและความมั่งคั่งค่อยๆเปลี่ยนจากศาสนจักร ไปสู่รัฐและประชาชน ซึ่งทำให้มีอิสระจากเศรษฐกิจและการเมืองที่ถูกครอบงำโดยหลักศาสนา ระหว่าง 200 ปีของยุคนี้ (คริสต์ศตวรรษที่ 16 – 18) ระบบทาสติดที่คินยุคกลาง เป็นยุคสมัยที่ก่อให้เกิด ความสนใจใหม่ๆและรูปแบบใหม่ๆในการพัฒนาศิลปะ โดยเฉพาะงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม มีการคิดค้นทางวิทยาศาสตร์ใหม่ๆ มนุษย์เริ่มเข้าใจโลกและต้องการเรียนรู้วิทยาศาสตร์เพื่อนำมารับใช้มนุษย์ และมีการเปิดการค้ากับตะวันออก¹²จากการเปลี่ยนแปลงความคิดและ สภาพสังคมจากยุคกลางมาสู่มยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการนี้ การเดินทางเพื่อจาริกแสวงบุญจึงได้เปลี่ยน ความหมายมาเป็นการเดินทางเพื่อการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศรักษาสุขภาพและทัศนศึกษาในช่วง 400 ปีนี้ได้แก่ การเดินทางเพื่อไปอาบน้ำแร่ และน้ำทะเล ยังเมืองที่มีน้ำแร่และหาดทรายชายทะเล รวมทั้งการท่องเที่ยวไปศึกษาศิลปวิทยาการต่างๆยังแหล่งอารยธรรมของโลก เช่น กรีกโรมัน เป็นต้น

การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาศิลปวิทยาการ หรือทัศนศึกษา

ในศตวรรษที่ 17 และ 18 มีการท่องเที่ยวที่เรียกว่า “แกรนด์ทัวร์” หรือ การท่องเที่ยวเพื่อ ศึกษาศิลปวิทยาการสาขาต่างๆของนักการทูต พ่อค้า นักปราชญ์ โดยส่วนใหญ่เดินทางไปยังเมือง ต่างๆในฝรั่งเศสและอิตาลี อาทิเมืองปารีส โรม ฟลอเรนซ์¹³ การท่องเที่ยวแบบแกรนด์ทัวร์เริ่มต้น จากการเป็นกิจกรรมของลูกผู้ดีชาวอังกฤษเพื่อศึกษาอารยธรรมของกรีก โรมัน ภาษาดังประเทศ วรรณคดี งานศิลปะ ดนตรี วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมชั้นสูงอื่นๆโดยท่องเที่ยวไปพร้อมกับครู และคนรับใช้ประมาณ 3 ปี¹⁴ มีเส้นทางที่ใช้ในการเดินทางหลากหลายสถานที่ที่นิยม คือการท่องเที่ยว

¹²Harold D. Meyer , Charles K. Brightbill and H.Douglas Sessions , “ History of Early and Modern Recreation and Leisure , “Community Recreation : A Guide to Its Organisation , (London : Prentice – Hall , Inc. , 1969) , p. 10.

¹³Charles R. Goeldner , J.R.Brent Ritchie and Robert W. McIntosh , “ Tourism Through The Ages” , Tourism : principles, Practices, Philosophies , p.53-54.

¹⁴อรุณรัตน์ ศรีอุตม, “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 –2468)” , น. 7 .

เที่ยวและใช้เวลายาวนานในฝรั่งเศสโดยเฉพาะที่เมืองปารีส จากนั้นท่องเที่ยวไปยังอิตาลี เยี่ยมชมเมืองเจนัว มิลาน ฟลอเรน โรม และเวนิส แล้วเดินทางกลับผ่านเยอรมัน เนเธอร์แลนด์และสวิสเซอร์แลนด์¹⁵

นักท่องเที่ยวแบบแกรนด์ทัวร์ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ส่วนใหญ่ไม่ใช่ถูกผู้ดีเท่านั้น แต่เป็นชนชั้นสูงและชนชั้นกลางที่ท่องเที่ยวเพื่อชมทัศนียภาพอันงดงามด้วย แต่อย่างไรก็ตามการท่องเที่ยวแบบแกรนด์ทัวร์ถือเป็นจุดเริ่มต้นของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในปัจจุบัน เพราะความนิยมของชาวอังกฤษในการท่องเที่ยวภาคพื้นยุโรปช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวโดยเฉพาะอย่างยิ่งธุรกิจโรงแรมพัฒนามากขึ้น การท่องเที่ยวแบบแกรนด์ทัวร์ได้เสื่อมความนิยมลงเมื่อเกิดการปฏิวัติฝรั่งเศส (ค.ศ. 1789) และสงครามนโปเลียน¹⁶

การท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศรักษาสุขภาพ

การท่องเที่ยวไปยังแหล่งบ่อน้ำแร่และชายหาดที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นลักษณะที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งของนักท่องเที่ยวหลังยุคกลาง ชาวตะวันตกรู้จักการอาบน้ำแร่มาตั้งแต่สมัยโรมัน แต่การไปอาบน้ำยังบ่อน้ำแร่ (Spas) กลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้งในอังกฤษและประเทศต่างในภาคพื้นยุโรป จำนวนเมืองที่มีบ่อน้ำแร่ทั่วยุโรปได้เติบโตขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เพราะความเชื่อเบื้องต้นว่าน้ำแร่มีผลในการบำบัดรักษาเหมือนยา แต่ยังไม่มีการพิสูจน์แน่ชัดว่าทำไมผู้คนจึงเชื่อว่าน้ำแร่จึงสามารถรักษาโรคได้ แต่นักท่องเที่ยวที่มายังเมืองที่มีบ่อน้ำแร่ก็ใช้น้ำแร่ทั้งสำหรับอาบน้ำและดื่ม เมืองที่มีบ่อน้ำแร่แห่งแรกในอังกฤษอยู่ใน Scarborough และเมื่อมีศาสตราจารย์ทางการแพทย์เริ่มสนับสนุนผลที่น่าพอใจในการใช้น้ำแร่ในการบำบัดรักษา เมืองที่มีบ่อน้ำแร่ได้พัฒนาสถานอาบน้ำแร่ขึ้นมากมายทั้งใน Bath, Buxton, Harrogate, Tunbridge, Wells ในอังกฤษ¹⁷

¹⁵ Charles R. Goeldner , J.R.Brent Ritchie and Robert W. McIntosh, “ Tourism Through The Ages” , Tourism principles Practices Philosophies , p.54.

¹⁶ อรวรรณ ศรีอุดม, “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 –2468)” , น. 7 .

¹⁷ Urry John , “ Mass Tourism and The Rise and Fall of the Seaside Resort ,” The Tourist Gaze : Leisure and Travel in Contemporary Societies , (London : SAGE Publication Ltd , 1991) , p.17.

สำหรับภาคพื้นทวีปยุโรปก็มีสถานอาบน้ำแร่ในเมืองที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของสมัยนั้น อาทิ เมืองสปา ในเบลเยียม เมืองบาเคน บาเคน ในเยอรมันนี่ เป็นต้น¹⁸

นอกจากการท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศรักษาสุขภาพโดยการอาบน้ำแร่แล้ว การอาบน้ำทะเลก็เป็นที่นิยมและเชื่อว่าน้ำทะเลมีผลในการบำบัดรักษาเช่นเดียวกับน้ำแร่ แล้วยังเชื่อว่าน้ำทะเลมีแร่ธาตุสรรพคุณในการรักษาโรคมามากกว่าแร่ธาตุในบ่อน้ำแร่¹⁹อายุแพทย์แนะนำให้อาบน้ำทะเลเพื่อบำบัดรักษาโรค เช่นเดียวกับอาบน้ำแร่ ชายหาดที่มีชื่อเสียงได้แก่ที่ Brighton, Margate, Ramsgate, Worthing, Hasting, Weymont, Blackpool และ Scarborough ในอังกฤษ²⁰

ดังนั้นการท่องเที่ยวจึงเป็นหนีแพทย์ (Medical practitioners) ผู้ซึ่งสนับสนุนให้ใช้น้ำที่มีแร่ธาตุทั้งน้ำในบ่อน้ำแร่และน้ำทะเลช่วยในการบำบัดรักษาโรคและส่งผู้ป่วยไปยังสถานอาบน้ำแร่และชายทะเล ขณะที่เมืองที่มีสถานอาบน้ำแร่และรีสอร์ทชายทะเลเป็นสถานที่ที่มีการท่องเที่ยวมากเป็นอันดับหนึ่งด้วยเหตุผลด้านสุขภาพ สถานอาบน้ำแร่และรีสอร์ทชายทะเลยังเป็นศูนย์กลางของความบันเทิง กิจกรรมทางสังคม เช่น การเดินรำ เล่นเกมต่างๆ และการพนันเสี่ยงโชค ที่ดึงดูดผู้ป่วยและนักท่องเที่ยวทั่วไปให้มายังสถานที่เหล่านั้น²¹

นอกจากนี้การท่องเที่ยวที่ได้รุ่งเรืองขึ้นในยุโรปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังได้ขยายกลุ่มคนที่สามารถท่องเที่ยวได้ซึ่งเคยจำกัดในหมู่ชนชั้นสูงมาสู่มวลชนหรือคนส่วนใหญ่ในสังคมด้วย เพราะมีความเชื่อเกี่ยวกับคุณภาพของงานจะดีขึ้นถ้าได้ไปท่องเที่ยวและการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวยุโรป

สภาพสังคมยุโรปช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 สังคมขณะนั้นอยู่ในระบบการผลิตแบบทุนนิยม ได้ผ่านการปฏิวัติอุตสาหกรรมและมีเทคโนโลยีก้าวหน้า สามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตให้มากขึ้นโดยอาศัยเครื่องจักร โรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้นภาย

¹⁸อรุณศรี ศรีอุดม, "การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 -2468)", น. 8.

¹⁹ Urry John, " Mass Tourism and The Rise and Fall of the Seaside Resort ," The Tourist Gaze : Leisure and Travel in Contemporary Societies , (London : SAGE Publication Ltd , 1991) , p.17.

²⁰ Charles R. Goeldner , J.R.Brent Ritchie and Robert W. McIntosh, " Tourism Through The Ages" , Tourism principles Practices Philosophies , p.56.

²¹Charles R. Goeldner , J.R.Brent Ritchie and Robert W. McIntosh, " Tourism Through The Ages" , Tourism principles Practices Philosophies , p.56.

ในเวลาอันรวดเร็ว กรรมกรพากันอพยพเข้ามาอาศัยในเขตเมือง มีการก่อสร้างอาคารบ้านพักอาศัย โรงงานในเขตเมืองทำให้เมืองจอแจ ขณะเดียวกันก็ต้องทำงานประจำในโรงงานจนรู้สึกเบื่อหน่ายกับชีวิต ขณะเดียวกับที่อากาศบริสุทธิ์ถูกแทนที่ด้วยหมอกควันจากโรงงานอุตสาหกรรม วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเกษตรกรทำการเพาะปลูกตามฤดูกาลมาเป็นกรรมกรในโรงงานที่ทำงานซ้ำซาก หุยงานได้เพียงวันอาทิตย์ ความแออัดของที่อยู่อาศัยในเมือง มลพิษจากโรงงาน การต้องทำงานประจำซ้ำซาก ทำให้ต้องการสถานที่ที่สงบ มีอากาศบริสุทธิ์เพื่อพักผ่อน²² ประกอบกับการมีมาตรฐานการทำงานที่เน้นสุขภาพของบุคคลและมีปรัชญาเกี่ยวกับการนันทนาการที่ทำให้มีความสดชื่น กระฉับกระเฉง และมีการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานถ้าได้ไปพักผ่อนตากอากาศ²³ ตลอดจนการมีรถไฟเป็นยานพาหนะแบบใหม่ที่สามารถบรรจุคนได้มาก และเสียค่าใช้จ่ายไม่มากเช่นกัน ชาวเมืองจึงได้อาศัยรถไฟเป็นยานพาหนะสำหรับไปพักผ่อนหย่อนใจในวันหยุดสุดสัปดาห์ตามเส้นทางเมืองชายทะเลที่รถไฟผ่าน เช่น เมือง Brighton สำหรับชาวลอนดอน Deanville สำหรับชาวปารีส Atlantic City สำหรับชาวนิวยอร์ก เป็นต้น²⁴

อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวยังเป็นกิจกรรมราคาแพง เพราะคนจะต้องมีเวลามากในการเดินทางและต้องสละเวลาทำงานเพื่อไปเที่ยวจะกระทำได้อีกก็ต้องเป็นผู้ร่ำรวยหรือมีเอกลักษณ์พิเศษ ดังนั้นการท่องเที่ยวที่ลงไปถึงระดับมวลชนในลักษณะที่เป็นต้นกำเนิดของการการท่องเที่ยวในปัจจุบันที่เป็นปรากฏการณ์เชิงสังคมสำหรับชนทุกระดับชั้นเพิ่งจะเริ่มเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่พัฒนาก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ พฤติกรรมการท่องเที่ยวกลายเป็นพฤติกรรมเชิงสถาบันในประเทศที่พัฒนาแล้วทางเศรษฐกิจ เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และประเทศต่างในยุโรป นั่นคือ ประชากรในประเทศเหล่านั้นถือว่าการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่ต้องทำอยู่เป็นประจำเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต อาจเป็นประจำได้ตั้งแต่ทุกสัปดาห์ ทุกเดือน ทุกปีหรือปีละครั้ง 3-4 ครั้ง²⁵

3.1.2 แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวในสังคมไทย

ไทยรับแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวมาจากชาวตะวันตกที่เข้ามาอาศัยในประเทศจากกลุ่มคนที่เป็นพ่อค้า นักการทูต และมิชชันนารี และจากการศึกษาแบบใหม่ที่ชาวตะวันตกจัดขึ้นใน

²² บัณฑิต จุฬาลักษณ์, โฮเทลหัวหินแห่งสยามประเทศ, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์ ,2530) น.9

²³ Arlin F. Epperson , “ Tourism and Travel” ,Private and Commercial recreatio,p.8.

²⁴ บัณฑิต จุฬาลักษณ์ , โฮเทลหัวหินแห่งสยามประเทศ, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์ ,2530) น.9

²⁵ ค้อย ชุมสาย, ม.ถ. ,และฉุบพัน พรหมโยธี,ปฐมบทแห่งวิชาการท่องเที่ยว(กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช , 2527) น. 30-23

ประเทศไทยตลอดจนมีชาวไทย ทั้งเจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์ และสามัญชนได้ไปศึกษาต่อยังประเทศต่างๆในยุโรป

การปฏิวัติอุตสาหกรรมของสังคมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่เริ่มจากอังกฤษทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในยุโรปและอเมริกา ทั้งสองทวีปมีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเหนือประชากรในทวีปอื่นๆ เพราะมีการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตสินค้า ชาวตะวันตกต้องการความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมากขึ้น โดยการติดต่อค้าขายกับประเทศทางตะวันออกโดยตรง ไม่ต้องค้าขายผ่านพ่อค้าคนกลางชาวอาหรับ หรือรัฐบาลในประเทศตะวันออก เช่น จีน ญี่ปุ่น ไทย ประเทศมหาอำนาจในยุโรปเช่น อังกฤษ และฝรั่งเศสจึงได้เข้าครอบครองประเทศที่มีความมั่งคั่งทางทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ อินเดีย พม่า อินโดจีน ไว้เป็นดินแดนอาณานิคม²⁶ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากดินแดนเหล่านั้น ในการนำทรัพยากรธรรมชาติจากอาณานิคมไปผลิตเป็นสินค้าแล้วนำกลับมาขายยังดินแดนอาณานิคมอีกทีหนึ่ง

การขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงประเทศไทยในศตวรรษที่ 19 มีจุดมุ่งหมายเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า การศาสนา และการต่างประเทศ โดยเฉพาะในตอนต้นศตวรรษที่ 19 อังกฤษได้เข้ามาครอบครองสิงคโปร์ มะละกา มาเลเซีย และพม่า ส่วนฝรั่งเศสก็เข้ามาอิทธิพลในแหลมอินโดจีน จนกระทั่งถึงปลายศตวรรษที่ 19 ทุกประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยกเว้นประเทศไทยต่างตกอยู่ในการปกครองทางการเมืองของชาติตะวันตก²⁷ แม้ไทยจะมีเอกราชทางการเมืองการปกครอง แต่จากการขยายตัวของชาติตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลเหนือประเทศเพื่อนบ้านต่างๆของไทย ทำให้ไทยได้รับอิทธิพลทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมจากชาติตะวันตกเหล่านั้นด้วย

พ่อค้า นักการทูตและมิชชันนารีกับแนวคิดทางการท่องเที่ยว

พ่อค้า นักการทูต และมิชชันนารีชาวตะวันตกได้เริ่มเข้ามาในประเทศไทยอย่างเป็นทางการอีกครั้ง หลังจากความสัมพันธ์ระดับประเทศระหว่างไทยกับชาติตะวันตกสิ้นสุดลงในปลายสมัยอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ การติดต่อระหว่างไทยกับชาติตะวันตกอย่างเป็นทางการเริ่มด้วย

²⁶ อรวรรณ ศรีอุคม, "การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 -2468)", น. 38.

²⁷ รายละเอียดเกี่ยวกับการขยายตัวของชาติตะวันตกในเอเชียอาคเนย์ โปรดดูใน จอห์น แบสตัน และแฮร์รี เจ เบ็นดา , ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ ลัทธิล่าอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม ,แปลโดย ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนัญญิตี , พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539 น. 33 -49.

ความพยายามส่งทูตมาทำสนธิสัญญาทางการค้าของไทยกับอังกฤษในพ.ศ. 2364 แต่ความพยายามนี้ไม่เป็นผลสำเร็จเพราะมีเหตุขัดข้องหลายประการ²⁸ จนมาถึง พ.ศ. 2369 ไทยกับอังกฤษได้ทำสนธิสัญญาทางการค้าที่เรียกว่าสนธิสัญญาเบอร์นี แต่สนธิสัญญาฉบับนี้ก็มีได้อำนวยความสะดวกทางการค้าแก่อังกฤษและอเมริกาที่ได้เข้ามาขอทำสนธิสัญญาเช่นเดียวกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2376²⁹ พ.ศ. 2398 ไทยยอมทำสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษที่รู้จักกันว่าสนธิสัญญาเบาริ่ง ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่ไทยเสียเปรียบหลายประการ เช่น การให้มีศาลกงสุลหรือสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และภาษีขาเข้าร้อยละ 3 เป็นต้น สนธิสัญญาเบาริ่งนี้เกิดจากการขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีที่พ่อค้าและพ่อค้าต่าง ๆ เรียกร้องให้มีขึ้น เพื่อดูแลผลประโยชน์และสวัสดิภาพของชาวอังกฤษตลอดจนคนในบังคับที่ในประเทศไทย³⁰ และเหตุผลที่ทำให้เกิดการเรียกร้องอย่างหนึ่งก็คือการที่พ่อค้าไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ ไปยังที่อื่นๆ แม้ว่าจะมีเหตุผลเกี่ยวกับสุขภาพก็ตาม³¹ นั้น อนุমানได้ว่าก่อนพ.ศ. 2398 พ่อค้าอังกฤษและชาวตะวันตกอื่นๆ ไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปไหนนอกเขตกรุงเทพฯ ได้ ทำให้พวกเขาไม่อาจท่องเที่ยวตามที่เคยปฏิบัติในวัฒนธรรมของคน ดังนั้นเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง จึงได้มีอิสระในการเดินทางรวมเข้าไปด้วย ไทยจึงได้แนวคิดในเรื่องการท่องเที่ยวส่วนหนึ่งจากการติดต่อค้าขายและทำสนธิสัญญาทางการค้ากับพ่อค้าและนักการทูตจากตะวันตก

สนธิสัญญาเบาริ่ง เป็นสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษนั้น มีข้อตกลงกันทั้งหมด 12 ข้อ และมีอยู่ 2 ข้อที่เกี่ยวกับการเดินทางและการท่องเที่ยว คือ ข้อ 5 และข้อ 6

²⁸ พ.ศ. 2364 อังกฤษส่งจอห์น ครอบิเคมาเจรจาทำสัญญาการค้า กับไทย แต่การตกลงกันครั้งนี้ไม่สำเร็จ เพราะไทยไม่ยอมเปลี่ยนแปลงวิธีการขายตามความต้องการของอังกฤษ และยังไม่มีความเข้าใจภาษากัน ต้องใช้ล่าม ทำให้เกิดความพยายามในการเจรจา

แถมสุข นุ่มนนท์, “การค้าต่างประเทศของไทยสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน การทูตไทยสมัยรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2528), น. 1.

²⁹ แถมสุข นุ่มนนท์, “การค้าต่างประเทศของไทยสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน การทูตไทยสมัยรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2528), น. 1.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 2.

³¹ วงเดือน นาราสังข์, “การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – 2394),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), น.133.

“ข้อ 5 ว่าคนในบังคับของอังกฤษที่เข้ามาอาศัยอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องไปบอกแก่กงสุลให้จดชื่อไว้ถ้าคนเหล่านี้จะออกไปทะเล ฤจะไปเที่ยวเกินกำหนดทาง 24 ชั่วโมงตามสัญญาไว้ ที่จะให้คนในบังคับอังกฤษอยู่กงสุลจะไปขอหนังสือเบิกกล่องเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้ไป ถ้าคนบังคับอังกฤษจะออกไปกรุงเทพฯ ถ้าขุนนางเจ้าพนักงานไทยบอกแก่กงสุล ว่ามีเหตุควรจะห้ามมิให้ออกไป กงสุลก็จะมิให้ออกไป ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษไปเที่ยวในระหว่างทาง 24 ชั่วโมง กงสุลจะเขียนเป็นหนังสือไทยให้ไป ว่าคนนั้นชื่ออย่างนั้นรูปร่างอย่างนั้น มีรูระอย่างนั้น และจะต้องให้พนักงานฝ่ายไทยประทับตราหนังสือให้ไปเป็นสำคัญด้วย...”

ข้อ 6 ว่าคนซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษจะเข้ามาเที่ยว และจะเข้ามาอาศัยอยู่ ณ กรุงเทพฯ จะถือศาสนา คฤชดิน ไทยก็ไม่ห้ามปราม...”³²

นอกจากพ่อค้าและนักการทูตที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยทำให้คนไทยรู้จักแนวคิดเพื่อการท่องเที่ยว จากการต้องการการท่องเที่ยวของพวกเขาเหล่านั้นจนมีการทำความตกลงกันในสนธิสัญญาเบาริงแล้ว มิชชันนารีหรือหมอสอนศาสนาที่เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่น่าแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมาใช้และเผยแพร่ให้คนไทยรู้จัก โดยการให้คำแนะนำทางการแพทย์ให้ผู้ป่วยเดินทางไปท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ ฟันฟูรักษาสุขภาพจากโรคภัยไข้เจ็บ โดยชาวตะวันตกมีความเชื่อว่าน้ำทะเลมีสรรพคุณในการรักษาโรค ดังนั้นแพทย์ตะวันตกจึงแนะนำให้ผู้ป่วยไปรับอากาศชายทะเลและอาบน้ำทะเลเพื่อรักษาโรค

มิชชันนารีนำแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวมาเผยแพร่ในสังคมไทยนั้น คือมิชชันนารีที่เป็นแพทย์หรือมีความรู้ทางการแพทย์ โดยเฉพาะมิชชันนารีโปรเตสแตนต์จากอังกฤษและอเมริกาที่เข้ามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นกลุ่มคนสำคัญที่นำความรู้เรื่องโรคแพทย์ปัจจุบันสู่ประเทศไทยจนเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นสูงถึงสามัญชน

มิชชันนารีแพทย์คนแรกที่เข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อพ.ศ. 2371 คือ นายแพทย์คาร์ล ออตุสตัดส์ กุสลาฟ ชาวเยอรมัน มาพร้อมกับศาสตราจารย์จาคอบ ทอมลิน ชาวฮอลันดา ทั้งสองท่านไม่ได้ให้การรักษาทางการแพทย์ได้แต่เพียงแจกยาและแจกหนังสือทางศาสนาที่แปลเป็นภาษา

³² ภาคผนวก หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอังกฤษและประเทศสยาม เพ็ญศรี คึก , การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยรัชกาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม) , (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์ , 2527)

จีน³³ นายแพทย์กุสลาฟทำงานในไทยถึงพ.ศ. 2374 ก็ย้ายไปประเทศจีน นายแพทย์เดวิทอามิลจึงได้ถูกส่งให้เข้าทำงานแทนเมื่อ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2374 แต่อยู่ได้ไม่นานสุขภาพทรุดโทรมลงจึงเดินทางกลับไปอเมริกาเมื่อพ.ศ. 2375³⁴

นายแพทย์แดน บีช บัลด์เลย์ มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาทำงานในประเทศไทยพ.ศ. 2378 – 2416 ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้วางรากฐานวิทยาการใหม่ๆ ให้แก่ประเทศไทยมากที่สุด ทั้งด้านการแพทย์ การพิมพ์และด้านอื่นๆ³⁵ บัลด์เลย์เป็นมิชชันนารีและแพทย์ที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยตามความเชื่อของการฟื้นฟูศาสนาคริสต์ที่ต้องนำคำสอนของพระเจ้าไปสู่ดินแดนต่างๆ เพื่อให้หลุดพ้นจากบาปและนรก รวมทั้งเป็นการเผยแพร่อารยธรรมตะวันตกแก่ดินแดนนั้นๆ ด้วย³⁶ บัลด์เลย์เป็นผู้ทำให้คนไทยทั้งคนชั้นสูงและสามัญชนยอมรับในวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ๆ จากตะวันตก โดยเฉพาะทางการแพทย์เช่นการผ่าตัด การตัดแขน และการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ³⁷ เป็นต้น จากความเชื่อถือในวิทยาการตะวันตกโดยเฉพาะทางการแพทย์ ทำให้แพทย์ที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย ต่อๆ มา เช่น หมอเฮาส์ หมอยอร์ช แมคฟาแลน³⁸ (ผู้วางรากฐานสมัยใหม่แก่ศิริราชพยาบาล) และหมอมัลคอล์ม สมิธ (ซึ่งเข้ามาถวายการรักษาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อสมัยรัชกาลที่ 6) รวมทั้งแพทย์ตะวันตกอื่นๆ เข้ามาทำงานในประเทศไทยโดยเฉพาะราชสำนัก ซึ่งหมอสมิธได้กล่าวยืนยันถึงความเชื่อดังกล่าวไว้ดังนี้

³³ เนื่องจากเดิมมิชชันนารีต้องการประกาศศาสนาในประเทศจีน แต่ระยะนั้นจีนปิดประเทศคณะมิชชันนารีจึงหันมาสนใจชาวจีนในประเทศไทย

³⁴ สุก แสงวิเชียร , “หมอบรัดเลย์กับการนำการแพทย์แผนปัจจุบันสู่ไทย,” ใน เอกสารการสัมมนาเรื่อง “หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย” โดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 16-17 กรกฎาคม พ.ศ. 2528, น.5.

³⁵ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม , ประวัติศาสตร์สภาคริสตจักรในประเทศไทย , (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ , 2527) , น.2.

³⁶ วิมลย์ พงศ์พนิดานนท์ , “ศาสนากับหมอบรัดเลย์” เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย” , น.1.

³⁷ รายละเอียดใน ประสงค์ ชัยรัตน์ , นายแพทย์ “งานพื้นฐานทางการแพทย์ของหมอบรัดเลย์” , น.1-6.

³⁸ สุรีย์ พงษ์จันทร์, “บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, ใน สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก , 2525 , เอกสารอัดสำเนา , น.228.

“...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรด ฯ ให้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในวงการแพทย์ พระองค์ทรงศึกษาวิธีการรักษาโรคบางอย่างจากพระสหายที่เป็นมิชชันนารีในยามที่มเหสีและเจ้าจอมทรงมีพระอาการประชวรหรือการเจ็บป่วยและการรักษาของแพทย์หลวงไม่ประสบความสำเร็จ พระองค์ก็จะทรงยอมรับความช่วยเหลือจากคณะแพทย์มิชชันนารีเหล่านี้แม้ว่าจะทรงมิไว้วางพระทัยก็ตามในการรักษาของพวกเขาเสียทีเดียว...สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ไม่ใคร่จะไว้วางพระทัยในการรักษาของแพทย์ชาวสยามมากนัก....ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงว่าจ้างแพทย์ชาวยุโรปเข้ามาประจำการซึ่งก็ได้รับการตอบรับจากราชสำนักอย่างรวดเร็ว ความนิยมในแพทย์หลวงเริ่มเสื่อมลงเรื่อยๆ...”³⁹

ความเชื่อถือในวิทยาการตะวันตกโดยเฉพาะจากมิชชันนารีแพทย์ในระยะแรกทำให้เมื่อแพทย์ตะวันตกที่เข้ามาในระยะหลังเมื่อตรวจรักษาโรคและแนะนำให้ไปตากอากาศยังที่อากาศดี เช่นตามชายทะเลเพื่อฟื้นฟูรักษาสุขภาพ เป็นที่นิยมกันตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงราวทศวรรษที่ 2500 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการไปท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพในวัฒนธรรมไทย

การเปลี่ยนแปลงและเพิ่มความหมาย วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวในวัฒนธรรมไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นสิ่งที่แฝงจากการเดินทางเพื่อศาสนาและกิจธุระต่างๆ แต่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวมีความหมายในตัวเองมีนัยของการเดินทางเพื่อความสุขภาพใจ หรือตากอากาศ และการเดินทางตามคำแนะนำของแพทย์ไปยังที่ที่มีอากาศดีเพื่อรักษาสุขภาพ ตลอดจนเป็นการเดินทางเพื่อเปิดโลกทัศน์เพิ่มพูนความรู้แก่ตนเองและทัศนศึกษา

การอธิบายประโยชน์ของการท่องเที่ยวจากชนชั้นสูง

การยอมรับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่จากชาวตะวันตกมาเปลี่ยนแปลงหรือประยุกต์ใช้ในสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว คือการยอมรับความรู้ทางการแพทย์ อาทิ คำวินิจฉัยและคำแนะนำจากแพทย์ตะวันตกให้ไปตากอากาศชายทะเลเพื่อไปพักผ่อนและรักษาสุขภาพในระยะแรก เพื่อพักผ่อนหาความสุขสำราญใจและหนีความร้อนอบอ้าวในฤดูร้อนในเวลาต่อมา⁴⁰ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้ ชนชั้นสูงเป็นกลุ่มแรกที่ยอมรับก่อนขยายลงสู่สามัญชนจนมีการ

³⁹ สมธิ มัลคอร์ด , ราชสำนักในทัศนะของหมอสมิธ, แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ , (กรุงเทพฯ: บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด ,2537) น.204 –205.

⁴⁰ บัณฑิต จุฬาลักษณ์ , โสเดิ้ลหัวหินแห่งสยามประเทศ, น.10.

เขียนอธิบายประโยชน์ของการท่องเที่ยวไว้ในพระราชนิพนธ์และบทนิพนธ์ของชนชั้นสูงซึ่งถือเป็น การเปลี่ยนแปลง เพิ่มความหมาย วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวจากเดิมที่แฝงอยู่กับการเดินทาง เพื่อศาสนกิจและกิจธุระต่างๆมาเป็นการท่องเที่ยวที่มีความหมายในตัวเอง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาค้ำจรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายถึงประโยชน์ของ การท่องเที่ยวตามแนวคิดตะวันตกนี้ อธิบายการเตรียมตัวตลอดจนตลอดจนแนะนำสถานที่ที่ควร เยี่ยมชมหากมีเวลาปีละ 3-4 เดือน ซึ่งการท่องเที่ยวที่พระองค์อธิบายนั้นให้ประโยชน์ด้านความสุข สำราญและเป็นการบรรเทาอาการเจ็บป่วย ตลอดจนได้ประโยชน์ทางความรู้เป็นการเปิดโลกทัศน์ ให้พบเห็นผู้คน สิ่งของ รู้จักบ้านเมือง ภูมิประเทศของประเทศเราเองและแผ่นดินต่างถิ่นที่ได้ไป ท่องเที่ยว⁴¹ ดังนี้

“...การท่องเที่ยวนี้ประโยชน์ว่ารวบยอดก็มี ๒ ประการคือ ได้ความสุขสำราญ ประการ๑ ที่ว่ามีความสุขสำราญนั้น ความสนุกสนานรื่นเริง ซึ่งได้ไปดูและพบ เห็นภูมิประเทศและผู้คนสิ่งของที่ยังไม่เคยพบเห็นจะมีเงินใด...อันส่วนความสุข นั้นก็เป็นสิ่งซึ่งอนุโลมต่อกัน แม้แต่คนไข้ได้แปรสถานในเวลาอันสมควร หมอ ก็ย่อมถือว่าเป็นทางที่จะหายได้เร็ว ถึงคนที่ไม่มีอาการถึงเจ็บป่วย เป็นคนที่ ประจำการมีกิจธุระต่างๆ ย่อมมีเวลาเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า เมื่อได้ละกิจกังวลแปร สถานไปเที่ยวเตตามอำเภอใจเสียได้ครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ก็ย่อมชื่นบานสำราญกาย ตลอดจิตใจ....

ในข้อที่ว่าได้ความรู้นั้น...การต่างๆในภูมิประเทศบ้านเมือง อันเป็นเครื่องบังเกิด และประกอบความดีแก่ผู้รู้เห็นมีเป็นอันมากมิใช่น้อย นับตั้งแต่คนประกอบการ ค้าขายขึ้นไป ถ้าได้เที่ยวเตร่รู้ภูมิถ้านาทำเลที่เพาะปลูก และทำทางขึ้นล่องสินค้า มากมายหลายตำบล ก็อาจจะรู้เลือกสรรการอันควรลงทุนให้เกิดผลยิ่งขึ้น ได้ โดยลำดับ ถ้าเป็นคนรับราชการบ้านเมือง การเที่ยวเตร่ก็ยิ่งเป็นประโยชน์สำคัญ ขึ้น เพราะราชการเป็นที่รวบยอดของสรรพการอันจะพึงมีในประเทศ ถ้าผู้ทำ ราชการได้เที่ยวเตร่ ได้รู้ได้เห็นภูมิถ้านาบ้านเมือง และความสุขทุกข์ของไพร่ฟ้า ข้าแผ่นดินเหมือนหนึ่งมีทุนในทางที่จะดำริตรองราชการอันควรแก้หน้าที่ของ ตน...”⁴²

⁴¹ ค้ำจรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา , อธิบายถึงเรื่องเที่ยว เที่ยว ทะเลตะวันออก, (กรุงเทพฯ : กุรุสภา , 2504) น.1 – 14 .

⁴² เรื่องเดียวกัน, น.1 – 4.

สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระประชวรประชวรหนัก ทรงแนะนำสถานที่ที่ควรท่องเที่ยวในเมืองไทยไว้ 15 เส้นทาง ดังนี้

“ ทางที่ 1 เกี่ยวทางชายทะเลตะวันออก จัปเดตั้งแต่เมืองชลบุรีลงไปจนเมืองประจันตะคีรีเขต

ทางที่ 2 เกี่ยวทางชายทะเลปักษ์ใต้ จัปเดตั้งแต่เมืองเพชรบุรีไปจนเมืองศรีสงคราม

ทางที่ 3 เกี่ยวทางชายทะเลตะวันตก จัปเดตั้งแต่เมืองกระบี่ลงไปจนเมืองไทรบุรี

ทางที่ 4 เกี่ยวทางลำน้ำแม่กลอง จัปเดตั้งแต่เมืองสมุทรสงครามขึ้นไปจนไทรโยค และศรีสวัสดิ์

ทางที่ 5 เกี่ยวทางลำน้ำท่าจีน จัปเดตั้งแต่เมืองสาครบุรีขึ้นไปถึงพระปฐมเจดีย์ สุพรรณบุรี จึงออกเมืองชัยนาท

ทางที่ 6 เกี่ยวลำน้ำเจ้าพระยา จัปเดตั้งแต่กรุงเทพฯ ขึ้นไปทางแควใหญ่จนเมืองฝาง แล้วเดินบกมาสวรรคโลก สุโขทัย แล้วข้ามไปลงเรือล่องกลับลงจากเมืองตาก

ทางที่ 7 เกี่ยวลำน้ำสัก จัปเดตั้งแต่กรุงเทพฯ ขึ้นไปพระบาทพระฉายจนเมืองหล่มสัก

ทางที่ 8 เกี่ยวลำน้ำบางปะกง จัปเดตั้งแต่ฉะเชิงเทราไปจนนครนายก ปราจีนบุรี

ทางที่ 9 เกี่ยวนครราชสีมา ขึ้นทางสระบุรี ลงช่องตะไค้

ทางที่ 10 เกี่ยวหัวเมืองลาวเฉียง จัปเดตั้งแต่เมืองตากขึ้นไปกลับมาลงเมืองน่าน

ทางที่ 11 เกี่ยวหัวเมืองลาวพุงขาว จัปเดตั้งแต่เมืองนครราชสีมาไปปากลายแล้วล่องน้ำโขงลงมาหนองคาย

ทางที่ 12 เกี่ยวหัวเมืองเขตลาวพวน

ทางที่ 13 เกี่ยวหัวเมืองในเขตลาวกาว

ทางที่ 14 เกี่ยวหัวเมืองเขมร ขึ้นเดินแคंपราจีน แล้วกลับลงเรือที่จันทบุรี

ทางที่ 15 เกี่ยวในกรุงเทพฯ ที่นับกรุงเทพฯ ว่าเป็นทาง ๑ ด้วยดังนี้ เพราะเชื่อได้ว่าในบรรดาท่านผู้อ่าน ที่ใครจะได้เที่ยวในกรุงเทพฯ นี้ทิวทัศน์จะไม่มีเสียกว่าได้”⁴³

⁴³ ค่ำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา, อธิบายถึงเรื่องเที่ยว เกี่ยว

สมเด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นอีกพระองค์หนึ่งที่ทรงนิพนธ์อธิบายประโยชน์ของการท่องเที่ยวในความหมายเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพ และทัศนศึกษาเปิดโลกทัศน์แก่ตนเอง เมื่อคราวที่ได้กราบถวายบังคมลา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไปท่องเที่ยวตากอากาศขณะที่ยังทรงประสูติยังชายทะเลฝั่งตะวันตกในอ่าวไทยดังนี้

“ การเที่ยวเดินทางในที่ต่างๆนี้ เห็นว่าเป็นของที่จะบำรุงกายแก่กุลบุตรผู้จะแสวงหาความสบายได้อย่างหนึ่ง บางทีก็จะมีคุณวิเศษ ได้พบได้เห็นของประหลาดต่างๆที่จะชี้ปัญหาให้รู้เรื่องได้บ้าง ...การเที่ยวเป็นของสำคัญในชีวิตของคนครั้งหนึ่งๆไม่ว่าผู้ใดคนแล้ว คงจะต้องแสวงหาการเที่ยวนี้ โดยมาก ถ้าจะอธิบายคุณวิเศษในการเที่ยวมีหลายอย่าง....จะได้ลมอากาศเปลี่ยนแปลงผิดกว่าบ้านเรือนในกรุงเทพฯของตัว เพราะบ้านของตัวนั้นเป็นที่ชั้นเคยอยู่มานานและผู้คนของโสโครกก็มาก ลมอากาศที่บริสุทธิ์ก็ไม่มีใครจะได้เข้ามาถึงตัวได้แต่ลมที่ไม่บริสุทธิ์ จะนอนจะกินก็ไม่น่าสุขสบายเลย ถ้าไปเที่ยวแล้วก็คงได้ลมที่เย็นบริสุทธิ์สะอาดมาจากทะเลและป่าเขา ตามอากาศของเมืองนั้นๆ โรคภัยที่มีอยู่ก็คงจะค่อยระงับบรรเทาหลง หรือโรคที่จะเกิดขึ้นในตัวก็ไม่มีใครจะมี เพราะสบายกายสบายใจอยู่เสมอ ได้อากาศที่ดี จะบริโภคอาหารได้มากนอนก็หลับสนิท ได้กำลังในเวลากลางคืนมาก ตื่นแต่เวลาเช้าได้เวลาที่เย็นเสมอ ไม่มีช่องที่จะกังวลใจเลย มีแต่จะบำรุงกายให้มีความสุขอย่างเดียว....

ข้าพเจ้าได้พิจารณาพิเคราะห์พิจารณาที่ท่านผู้ใดท่านมีปัญญามากหลายท่านแล้ว ก็เห็นชัดว่าการเที่ยวเป็นของจะบำรุงชีวิตท่านผู้ใดผู้ที่มีปัญญาให้เจริญขึ้นนาน พร้อมด้วยสติกำลังความคิด โรคภัยข้อยเปลี้ยลุ่มหลงจะไม่ใคร่ให้ได้ความทุกข์เวทนาเมื่อแก่เลยประการหนึ่ง ถ้าได้ไปในเมืองนั้นคงจะรู้จักบ้านเมืองและรู้ทางซัดเร็วแน่นอน ถ้าจะมีผู้ชักผู้พุดถึงเมืองนั้นก็จะได้พุดตามความรู้ความเห็นของตัว ประการหนึ่ง จะได้รู้จักชาติแห่งคนชาวบ้านชาวเมืองภูมิประเทศนั้นๆที่จะมีกิริยาหน้าตาสูงเสียดอย่างไร และจะทำมาหากินเลี้ยงชีวิตด้วยสิ่งอันใด ความทุกข์ความสุขของชาวราษฎรซึ่งอยู่ในบังคับผู้ใหญ่นั้นจะเดือดร้อนร่วมเย็นประการใด เมื่อมีช่องโอกาสที่จะช่วยราษฎรซึ่งคับแค้นได้ ก็จะช่วยให้บ้านเมืองเรียบร้อยเจริญต่อไปประการหนึ่ง เมืองโคมิขของโบราณวิชาช่าง เป็นบ้านเป็นตึกเป็นวัดโบสถ์วิหารพระเจดีย์พระปรางค์ ถ้าเป็นเมืองพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนได้เสด็จประทับประพาสที่เมืองนั้น ก็คงจะมีกำแพงพระนครกำแพงพระราชวังพระมหาปราสาท

พระราชมนต์เชียร....อย่างเป็นอันมากในชีวิตหนึ่งควรจะได้เห็นไว้ ให้เป็นที่เจริญ
ใจสดับสติปัญญาให้รุ่งเรือง...”⁴⁴

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ก็เป็นอีกพระองค์หนึ่งที่ได้พระราช
นิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการท่องเที่ยว แต่มีได้อธิบายประโยชน์ของการท่องเที่ยวและแนะนำให้ไปท่อง
เที่ยวตามชายทะเลหรือแหล่งธรรมชาติต่างๆที่นิยมกระทำกันตามคำแนะนำของแพทย์ในยุคนั้นแต่
ให้ไปท่องเที่ยวที่สวนศึกษาอ่างเมืองและแหล่งโบราณคดี

รัชกาลที่ 6 ครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้เสด็จประพาสเมือง
กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์ และเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2450 ได้พระราชนิพนธ์
หนังสือเรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” โดยมีจุดมุ่งหมายหลายประการ อาทิ เพื่อการศึกษาทางโบราณ
คดี และแสดงถึงความมีอารยธรรมไทยจากการมีเมืองโบราณและโบราณสถานอันงดงามที่ควร
อนุรักษ์ไว้ และจุดมุ่งหมายอีกอย่างหนึ่งของพระราชนิพนธ์นี้คือต้องการส่งเสริม แนะนำให้คนไทย
เดินทางท่องเที่ยวในเมืองไทยเป็นการทัศนศึกษา แหล่งโบราณสถานที่เป็นต้นกำเนิดอารยธรรม
ไทยแห่งหนึ่งในบริเวณสุโขทัยและเมืองใกล้เคียง ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์คำนำว่า

“อีกประการหนึ่งได้ยินอยู่มิได้หยุด ว่าคนไทยสมัยนี้พอมิเงินทองขึ้นสักหน่อยก็
ต้องไปเที่ยว (เรียกกันว่าไปตากอากาศ) ในเมืองต่างประเทศถ้ายังไปถึงเมืองยุโรป
ก็ยิ่งเป็นที่นิยมมาก แต่ถึงจะได้ไปเพียงสิงคโปร์หรือปีนังหรือฮ่องกง ก็ดูออกคง
พอๆจะมีเรื่องพูดอวดได้แล้วท่านเหล่านี้เห็นจะไม่ได้นึกเลยว่าในเมืองไทยของ
เราเองก็มีที่เที่ยวสนุกได้เพราะฉะนั้นบางทีหนังสือนี้พอจะเป็นเครื่องเตือนได้บ้าง
กระมังว่าถ้าแม้อยากจะเที่ยวในเมืองไทยก็พอจะหาที่เที่ยวอยู่ได้บ้าง”⁴⁵

การเปลี่ยนแปลงลักษณะของนิราศกับการท่องเที่ยว

การเปลี่ยนแปลงความหมายของการเดินทางในนิราศจากการเดินทาง คือ การต้องพลัด
พรากจากที่อยู่อาศัยและคนรัก ทำให้เกิดความทุกข์จนต้องแต่งนิราศ คร่ำครวญ เมื่อต้องเดินทางจาก
ไปต่างถิ่น แต่การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมไทย โดยเฉพาะการคมนาคมดีขึ้น และการยอมรับความ
รู้และวิทยาการใหม่ๆ จากตะวันตกมาประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยวได้ทำให้ความหมาย

⁴⁴ ภาณุรังษี สว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช,
ชีววิวัฒน์, (กรุงเทพฯ : 2504), น. 1-4.

⁴⁵ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, เที่ยวเมืองพระร่วง, (กรุงเทพฯ:คุรุสภา, 2526)
น.พระราชนิพนธ์ คำนำ (ก- ค)

เรื่องการเดินทางในนิราศเปลี่ยนไปบ้างเป็นความสุขสำราญใจจากการท่องเที่ยวไปในที่ต่างๆทั้งเพื่อ ดากอากาศ รักษาสุขภาพ และทัศนศึกษา

นิราศที่จะเสนอเป็นตัวอย่างว่าได้เปลี่ยนแปลงความหมายและนัยนั้น กวี หรือ ผู้ประพันธ์ได้พาภรรยาและบุตรไปท่องเที่ยวด้วยกัน หรือไม่ก็เป็นการท่องเที่ยวเพื่อดากอากาศและ รักษาสุขภาพ จึงต้องเดินทางไปโดยลำพัง แต่อย่างไรก็ตามความหมายและนัยที่สะท้อนมาจาก นิราศไม่ได้แสดงความทุกข์ระทมที่ต้องจากคนรักและที่อยู่อาศัยนัก แม้จะมีบทคร่ำครวญบ้าง ก็เป็นไปตามรูปแบบนิราศที่มีมาแต่เดิม

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้แต่งนิราศ “ โคลงสุภาพเรื่องนิราศชะอำ ” เมื่อ พ.ศ. 2471 ลักษณะเนื้อหาบรรยายถึงการเดินทางไปท่องเที่ยวชะอำโดยรถไฟ เพื่อดากอากาศทะเลอันมี โอโซนและรักษาสุขภาพให้มีชีวิตยืนนาน ดังตัวอย่างโคลงนิราศ นี้

“ ชื่อชะอำพอเชื่อได้	โดยหมาย
ขึ้นจรชะอำ น้ำจืดทราย	เหม่งผล้าน
คู่ขุดก็หุดกระหาย	น้ำจืด ชิมแฮ
กระนี้ที่หวังตั้งบ้าน	นักรมื่อหมองชราฯ
พึงลพากาศสดไว้	โอโซน เจ้าเอย
ประสานประสาทสามารถโซน	ชีพช้า
นิรามย์ ขึ้นหทัยโพลน	เพลินวิเวก วนานา
ยิ่งบิิดโอสถกล้า	กระเคือกร้อยพันขนานฯ
สังสถานธปานดอกไม้	หมองฉม้ง
จำแสร่ แปรสถานหวัง	ขึ้นขึ้น
สารช่ม แซ่ผสมยัง	ยึกเหี่ยวกุสมแฮ
ทะเลเล่ห์ทเวระฤทธิพื้น	ชีพพื้นฟูสมอง” ⁴⁶

หลวงบุญมานพพานิชย์ หรือ “แสงทอง” ได้แต่งนิราศ “นิราศร่อน” เมื่อพ.ศ. 2484 เมื่อ ได้พาบุตรและภรรยาไปเที่ยวบางปู ซึ่งเป็นสถานดากอากาศชายทะเลที่ท่าเป็นสะพานยื่นออกไปใน ทะเล และมีร้านอาหารและสถานเดินรำ ที่เปิดดำเนินการในปีนั้น มีตัวอย่างดังนี้

“นิราศร่อนหาที่มีลมอยู่
ขึ้นรถยนต์คันทางไปบางปู อยากรไปคูความประเทืองเพียรเมืองไทย

⁴⁶นราธิปประพันธ์พงศ์ ,กรมพระ โคลงสุภาพเรื่องนิราศชะอำ ,(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิติ์ ,2471) น.6.

รถของเราเบารวมเคยกลานแก่ง ไม่กล้าเร่งวิ่งคืออยากซื้อใหม่
กลัวจะพาบุตรภรรยาบรรลัย เพราะยางไม่ค่อยดีทั้งสี่ล้อ

....

เพียร์เปิดแล้วแต่เราเข้าไม่ได้ พวกที่ไม่ถูกเชิญต้องเมินหน้า
เรากร้านรอไอ้เอ๋เสียเวลา ต้องรีบมาเมืองหลวงเป็นหน่วยงาน

....

กลับถึงบ้านข้าพลบอบอ้าวมก มีของฝาก “เอกชน” ด้วยจนได้
เป็นนิราศเล่นเล่นไม่เป็นอะไร เขียนเล่นให้ลืมนร้อนแล้วนอนเลย⁴⁷

จวบ หงสกุล เป็นอีกผู้หนึ่งที่แต่งนิราศที่มีความหมายว่าได้เดินทางท่องเที่ยวอย่างมีความสุข และได้ไปพร้อมภรรยา และบุตร คือ นิราศสัคหีบ แต่งพ.ศ. 2503 มีตัวอย่างดังนี้

“รัฐบาลท่านให้หยุดแบ่งชุดพัก เห็นร้อนนักเกรงว่าจะบ้าบิ่น
คนละสิบเพลาพักกาอิน หมคทั้งสิ้นทุกกระทรวงทบวงกรม
จึงกะการตากอากาศดังมาดหมาย เผื่อผ่อนคลายร้อนละเหยเสียให้สม
นึกจะไปหัวหินได้กินลม ยังได้ชมสาวเส้เป็นแน่นอน
แต่ขัดด้วยทุนทรัพย์จะยับแย่ พอลมแก้ร้อนกายระบายถอน
เกิดร้อนใจไร้ทรัพย์กลับอาหาร จะยังยื้อร้อนเราเหมือนเข้าไฟ
ต้องเปลี่ยนแผนเล่นไปสัคหีบ พอจะบิบรายจ่ายคลายคงได้
รับแต่ลมชมของเก่าของเราไป คู่สาวใหญ่ลูกสามยังงามดี⁴⁸

การเปลี่ยนแปลงทางจารีตประเพณีและโลกทัศน์บางอย่างกับการท่องเที่ยว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 นับได้ว่าเป็นยุคเริ่มแรกของความเป็นไทยสมัยใหม่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งการเมืองและเศรษฐกิจและสังคม⁴⁹ โดยเฉพาะมีการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ทางสังคมของพระมหากษัตริย์ที่ยอมรับความรู้และเทคโนโลยีของชาวตะวันตกมาใช้ทำนุบำรุงประเทศ อันจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางจารีต

⁴⁷“แสงทอง” (นามแฝง) นิราศร้อน – บ้านชะอำ – รอนสนาม, (มปท) พิมพ์เป็นฉาบปน นุสรณ์ นางสาวรพี บุญมานพ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม อังคาร 20 พย. พ.ศ. 2505 , น. 1-7.

⁴⁸ จวบ หงสกุล , รวมนิราศ, (ธนบุรี : โรงพิมพ์เสรีบรรณกิจ , 2505) , น. 105.

⁴⁹ ราชละเอียดใน สุรินทร์ ไชยเมล์ , “การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน สังคมไทยใน 200 ปี, (กรุงเทพฯ:เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526) , น. 249 –274.

ประเพณีบางอย่างในราชสำนักซึ่งเอื้อต่อการเสด็จประพาสหรือการท่องเที่ยวของชนชั้นสูงในเวลาต่อมา

การเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีบางอย่างและการริเริ่มเสด็จประพาสของรัชกาลที่ 4

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ริเริ่มประเพณีการเสด็จประพาสไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อความสำราญพระอิริยาบถส่วนพระองค์และทัศนศึกษาที่วชมภูมิประเทศตลอดจนรับทราบเรื่องทุกข์สุขต่างๆ ของประชาชน ก่อนหน้านั้นในสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 พระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงไม่ได้เดินทางไปแห่งใดในการเสด็จประพาสหรือการท่องเที่ยว เพราะไทยกับพม่าและประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบยังทำสงครามมาโดยตลอด มาในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ไม่เคยนำทัพไปสงครามใดเองเลยทั้งก่อนและขณะทรงครองราชย์ และในรัชกาลของพระองค์ก็มีการทำสงครามที่ไทยยกทัพไปตีเมืองเชียงตุงแต่ไม่สำเร็จเพียงครั้งเดียวเท่านั้น⁵⁰ บ้านเมืองจึงสงบสุขและเอื้อต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีบางอย่างให้ทันสมัย และการเสด็จประพาสก็เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่ทำให้พระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงต่อมาได้รู้จักประเทศและประชาชนมากขึ้น

รัชกาลที่ 4 ก่อนทรงครองราชย์นั้นพระองค์เคยผนวชอยู่เป็นเวลานานถึง 27 ปี ขณะทรงผนวชนั้น พระองค์ได้รุดงค์ไปยังที่ต่างๆ อาทิในมณฑลนครชัยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลอยุธยา และมณฑลนครสวรรค์จนถึงมณฑลพิษณุโลก ซึ่งนับว่าเป็นมณฑลฝ่ายเหนือที่นับเป็นระยะทางไกลที่สุดเวลานั้น⁵¹ จึงได้มีโอกาสเห็นภูมิประเทศและทรงทราบความทุกข์สุขของราษฎรในหัวเมืองต่างๆ ด้วยพระองค์เอง รวมทั้งได้ทรงศึกษาหาความรู้ทั้งภาษา และเทคโนโลยีจากตะวันตก⁵² ทำให้เมื่อขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์จึงทรงรอบรู้และตระหนักถึงอำนาจของชาติตะวันตกที่แผ่มาถึงเอเชียอาคเนย์และประเทศไทย พระองค์จึงเริ่มปรับปรุงแก้ไขประเพณีบางอย่างที่ชาวตะวันตกมองว่าล้าหลัง เช่น การให้ราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า การประกาศห้ามบิดามารดา และสามีนั้นขายบุตร ภรรยาลงเป็นทาส โดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ⁵³ นอกจากนี้พระองค์ได้ฟื้นฟูประเพณีเสด็จประพาสขึ้นเพื่อให้พระมหากษัตริย์ใกล้ชิดกับประชาชนเป็นการสร้างความจงรักภักดีและความนิยมพระมหากษัตริย์ในหมู่ประชาชนด้วย

⁵⁰ ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา , ความทรงจำ , (กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ ,2518) , น. 156.

⁵¹ ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา , ความทรงจำ , น.82-83.

⁵² เรื่องเดียวกัน น.65.

⁵³ บัณฑิต ปิยะพันธุ์ , ประวัติศาสตร์ไทย , (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์ , 2538) , น..239.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรื้อฟื้นและแก้ไขเพิ่มเติมประเพณีการเสด็จประพาสที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาซึ่งได้หยุดชะงักไปตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3⁵⁴ ในส่วนที่อนุญาตให้ประชาชน เฝ้าชมพระบารมีและถวายคำร้องฎีกาได้อย่างใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ได้มากกว่าที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม

การเสด็จประพาสหรือเสด็จพระราชดำเนินฯ ทั้งทางชลมารคหรือสถลมารคของพระมหากษัตริย์ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 มีธรรมเนียมประเพณีที่ให้ประชาชนปฏิบัติ อาทิ ทุกคนต้องสร้างรั้วบ้านที่มีความสูงพอที่ไม่เห็นพระมหากษัตริย์ หรือพระมหากษัตริย์จะทอดพระเนตรเห็นขณะเสด็จประพาส ต้องปิดประตูหน้าต่างชั้นบนทั้งหมด เจ้าของบ้านต้องลงมาอยู่ใต้ถุนบ้าน เมื่อได้ยินเสียงปี่ กลองนำเสด็จพระราชดำเนินฯ เพราะถือว่าพระมหากษัตริย์ต้องทรงอยู่ในที่เหนือกว่าใครทั้งหมด ต้องหมอบกราบก้มศีรษะลงห้ามมององค์พระมหากษัตริย์ ต้องไม่ส่งเสียงคุยในขณะที่ยกขบวนเสด็จยังไม่ผ่าน และในระหว่างทางเสด็จกับประชาชนนั้นมีพนักงานตำรวจจูงข้อมกั้นประชาชนออกจากทางเสด็จถึง 3 ชั้น⁵⁵ นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 4 เองก็ยังมีธรรมเนียมที่กีดกันพระมหากษัตริย์ออกจากประชาชนเพื่อความปลอดภัย ปรากฏในพระราชบัญญัติ ห้ามตัดขบวนเสด็จไปในที่แห่งใดๆ⁵⁶

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีบางอย่างเกี่ยวกับการเสด็จประพาสให้ประชาชนได้เข้าเฝ้าใกล้ชิดมากขึ้น ดังปรากฏในหนังสือความทรงจำ ของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

"... ที่ห้ามไม่ให้ราษฎรเข้าใกล้ชิดหนทางเมื่อเวลาเสด็จประพาส และบังคับให้ปิดประตูหน้าต่างบ้านเรือนที่อยู่ทั้ง 2 ข้างทาง โปรด ฯ พระราชทานอนุญาตให้ราษฎรเข้ามาเฝ้าได้ใกล้ชิดหนทาง และให้เปิดประตูหน้าต่างได้ตามชอบใจ หากเจ้าของบ้านเองมีประสงค์จะแสดงความเคารพก็ให้แต่งเครื่องบูชาที่หน้าบ้าน แล้วคอยเฝ้าอยู่ที่เครื่องบูชานั้น จึงเกิดประเพณีตั้งเครื่องบูชารับเสด็จแต่นั้นมา..."⁵⁷

⁵⁴ ประไพ รักษา, "ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย(พ.ศ. 2411 - 2453)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ,2522), น. 24.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน , น. 16.

⁵⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ตอนที่ 2 เลขที่ 83 พระราชบัญญัติ 1.ห้ามตัดกระบวนเสด็จไปในที่แห่งใดๆ จ.ศ. 1214 (เล่ม 1)

⁵⁷ ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา , ความทรงจำ , น. 127.

นอกจากการฟื้นฟูและเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีเรื่องการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์ที่รัชกาลที่ 4 ทรงแก้ไขใหม่ว่า พระองค์ได้เป็นแบบอย่างให้เจ้านายและชนชั้นสูงอื่นๆ สามารถท่องเที่ยวได้เช่นกัน จากที่แต่เดิมมีประเพณีห้ามชนชั้นสูงเดินทางไปไหนๆ ถ้ามิได้รับอนุญาต หรือตามเสด็จพระราชดำเนิน เพราะเกรงว่าจะเป็นการออกไปเพื่อตั้งตนเป็นใหญ่เหนือเจ้าเมือง กรมการเมืองแล้ว ไปสร้างความเดือดร้อนหรือข่มเหงรังแกประชาชน⁵⁸

การรับแนวคิดการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทยจากกลุ่มชาวตะวันตกที่เป็นพ่อค้า นักการทูต และมีชนชั้นนารี รวมทั้งจากการศึกษาสมัยใหม่และการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อยังประเทศต่างๆ ในยุโรป ทำให้สังคมไทยค่อยๆ เปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับเรื่องการใช้เวลาต่างๆ ในชีวิต เช่น เวลาทำงาน เวลาว่างในการพักผ่อนและทำกิจกรรมอื่นๆ ซึ่งการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นในเวลาว่างที่สังคมตะวันตกถือว่าการได้ท่องเที่ยวจะทำให้สุขภาพกายและสุขภาพจิตดีขึ้น อาทิ การไปอาบน้ำแร่ การไปตากอากาศชายทะเล และเมื่อสังคมไทยรับการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ในการเลียนแบบชีวิตและการแนะนำของแพทย์ สถานที่ท่องเที่ยวจึงไปยังที่มีอากาศดีหรือมีโอโซน โดยเฉพาะบริเวณชายทะเล นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมไทยจากการพัฒนาประเทศสู่ความเจริญรุ่งเรืองและการเลียนแบบวิถีชีวิตการท่องเที่ยวแบบตะวันตก ทำให้ชนชั้นสูงรับการท่องเที่ยวแบบนี้มาปฏิบัติจนแพร่หลายสู่คนทั่วไป (ดังจะกล่าวต่อไปในหัวข้อ 3.2 – 3.4)

3.2 การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมกับการท่องเที่ยว

ปัจจุบันการท่องเที่ยวถือเป็นกิจกรรมปกติอย่างหนึ่งของคนไทย แต่จริงๆ แล้ว การเดินทางเพื่อท่องเที่ยว ดากอากาศ หาดความสุขสำราญ การรักษาสุขภาพ และทัศนศึกษาเพื่อความรู้ เป็นประสบการณ์ใหม่ๆ หรือปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมใหม่ๆ ของไทย อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จากการยอมรับวิทยาการตะวันตก เพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยและเป็นที่ยอมรับของอารยประเทศต่างๆ การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้สังคมไทยรับแนวคิดและปฏิบัติตามตะวันตกในด้านการท่องเที่ยว ซึ่งเห็นได้ชัดจากการที่คนไทย โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูง ได้เลียนแบบวิถีชีวิตแบบตะวันตกในการท่องเที่ยวก่อนที่จะแพร่หลายต่อไปสู่สามัญชน และเห็นได้จากการพัฒนาประเทศสู่ความศิวิไลซ์และทันสมัย อาทิ สมัยรัชกาลที่ 5 โครงสร้างชนชั้นทางสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างมาก จากการยกเลิกไพร่-ทาส ทำให้

⁵⁸จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 – 2411, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เหรียญทองการพิมพ์, 2511), น. 59 - 63.

คนมีอิสระในกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการเดินทางท่องเที่ยวและการเกิดระบบราชการแบบใหม่ที่ทำให้สามัญชนมีโอกาสทำงานที่มีรายได้แน่นอน และมีวันหยุดสามารถไปท่องเที่ยวได้

3.2.1 การเลียนแบบวิถีชีวิตแบบตะวันตกทางการท่องเที่ยว

กลุ่มชนชั้นสูงของไทยเป็นผู้ริเริ่มการท่องเที่ยวแบบตะวันตก จากการยอมรับและปฏิบัติตามแนวคิด คำแนะนำของแพทย์ให้ไปท่องเที่ยว ดากอากาศ และรักษาสุขภาพเมื่อเจ็บป่วย รวมทั้งท่องเที่ยวเป็นการเปิดหูเปิดตาหรือทัศนศึกษาด้วย นอกจากยอมรับแนวคิดและปฏิบัติตามแล้ว คนไทยได้เลียนแบบพฤติกรรมทางการท่องเที่ยวของชาวตะวันตก จากการได้เห็นพ่อค้า นักการทูต มิชชันนารี และชาวตะวันตกอื่นๆ ที่อยู่อาศัยในเมืองไทยเดินทางท่องเที่ยวในโอกาสต่างๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา เช่น การท่องเที่ยวของ คร.เรโนลด์ เฮาส์ หรือหมอมเฮาส์ ซึ่งตั้งแต่ได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทย เขาได้ท่องเที่ยวออกไปสำรวจนอกกรุงเทพฯ อยู่บ่อยๆ เพื่อพักผ่อนหรือเปลี่ยนบรรยากาศจากหน้าที่หรืองานประจำที่ร้านจำหน่ายยา และเพื่อสำรวจภูมิประเทศของไทยที่ชาวยุโรปยังไม่ถึง การท่องเที่ยวครั้งแรกของหมอมเฮาส์ได้เดินทางไปกับศาสตราจารย์ เจสซี แคลเวลล์ ได้แล่นเรือไปตามคลองต่างๆจนถึงตะเข็บทรายในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2391 ต่อมาในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกัน หมอมเฮาส์ได้ท่องเที่ยวไปตามลำน้ำแม่กลองกับศาสตราจารย์ เอชา เฮมแมนเวย์ เป็นเวลา 1 สัปดาห์ ไปถึงจังหวัดราชบุรีจึงเดินทางกลับ นอกจากนี้หมอมเฮาส์ยังท่องเที่ยวไปยังพระพุทธรบาท สระบุรี ในพ.ศ. 2392 พ.ศ. 2393 ท่องเที่ยวและสำรวจทางเรือไปถึงแม่น้ำบางปะกง ไปจังหวัดนครนายก และไปจังหวัดนครสวรรค์ และพ.ศ. 2396 ท่องเที่ยวไปถึงโคราช ก่อนที่จะต้องเดินทางกลับอเมริกาในอีกหนึ่งปีต่อมาตามคำเรียกร้องของบิดาและมารดา⁵⁹

การเดินทางของหมอมเฮาส์ทำให้คนไทยเห็นและรู้จักการท่องเที่ยวแบบตะวันตกอย่างน้อยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 – รัชกาลที่ 4 เพราะก่อนเดินทางหมอมเฮาส์ต้องขออนุญาตจากทางราชการ เช่น พ.ศ. 2396 ที่จะท่องเที่ยวจากกรุงเทพฯ ไปถึงโคราชนั้นเป็นระยะทางราว 200 ไมล์⁶⁰ การออกจากกรุงเทพฯ ไปท่องเที่ยวหรือทำกิจธุระใดๆเกิน 24 ชั่วโมงของการเดินทางไป-กลับต้องขออนุญาตจากทางราชการก่อน และเมื่อท่องเที่ยวไปแล้วยังมีจดหมายทางราชการที่สั่งให้ข้าราชการ ได้แก่ เจ้าเมือง กรมการเมือง บอกกล่าวแก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและประชาชนให้อำนวยความสะดวกแก่หมอม

⁵⁹ ยอร์ช ฮอลล์ เฟลด์ส, คร.เรโนลด์ เฮาส์ หมอมฝรั่งสามรัชกาล, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สิริยบรรณ, 2525), น. 42 – 98 .

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 81.

เฮาส์ในการจ้างเกวียน กระบือ หรือประชาชนและการบรรทุกของ ชื้อข้าวปลา อาหาร⁶¹ ตลอดจนให้การอารักขาแก่หมอเฮาส์ด้วย⁶²

การท่องเที่ยวของหมอเฮาส์ ทำให้ทางราชการของไทยตื่นตัวเรื่องการสำรวจภูมิประเทศและการเขียนแผนที่ เพราะคนไทยยังไม่ค่อยรู้จักภูมิประเทศที่ไกลจากกรุงเทพฯเกินระยะทางเดินทางสองวัน หมอเฮาส์ได้ท่องเที่ยวและสำรวจการเดินทางโดยใช้เข็มทิศและเขียนแผนที่หายาๆไว้ ทำให้ข้าราชการไทยมาขอให้หมอเฮาส์เขียนแผนที่ให้ โดยเฉพาะในส่วนแม่น้ำลำคลองที่ได้เคยสำรวจไว้⁶³

นอกจากคนไทยได้เห็นชาวตะวันตกท่องเที่ยวในเมืองไทยแล้ว การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศโดยเฉพาะในยุโรป ได้ทำให้คนไทยโดยเฉพาะชนชั้นสูงซึ่งเป็นกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสไปศึกษาในยุโรปนั้น นำการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทยด้วยการได้เห็นและเคยปฏิบัติขณะอยู่ในยุโรป

การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศทางตะวันตกสมัยรัตนโกสินทร์นั้น เริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากไทยต้องเผชิญกับการคุกคามและแผ่อิทธิพลทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้ไทยต้องเร่งพัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมกับประเทศมหาอำนาจเหล่านั้น และการส่งคนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศโดยเฉพาะในยุโรป ก็เพื่อจะได้ไปถ่ายทอดความรู้กลับมาสร้างความเจริญแก่ประเทศต่อไป ดังนั้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จึงมีการส่งนักเรียนไทยจำนวนมากไปศึกษาต่างประเทศทางยุโรป เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถในวิทยาการอันทันสมัย ซึ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศขณะนั้น วิชาที่ต้องการให้นักเรียนไทยศึกษาได้แก่ วิชาทหารบก ทหารเรือ วิชาทหารทูต วิชากฎหมายและวิชาแพทย์ เป็นต้น⁶⁴

⁶¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ตอนที่ 2 เลขที่ 77 เรื่องใบบอกพระชัชวราชา 2 . หนังสือถึงเจ้าเมืองกรมการรายทาง หมอให้ชาวอเมริกากับลูกจ้างขอขึ้นมามีเที่ยวสัพพยาและสินค้าให้ราษฎรอย่าได้ตื่นตกใจ

⁶² ยอร์ช ฮอลล์ เฟลด์ส , ดร.เร โนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล , น. 81.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, น.42.

⁶⁴ จักรสิน พิเศษสาทร , “ การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศก่อน พ.ศ. 2475 และผลกระทบต่อประเทศไทย,” ใน 20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์ : รวมบทวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญในช่วง 200 ปี ของกรุง รัตนโกสินทร์ , (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์ , 2525) , น. 105-112 .

ผลของการส่งคนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศนั้น นอกจากนักเรียนที่ศึกษาจากต่างประเทศจะได้กลับมามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศด้านต่างๆแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ตึกนึกคิด การถ่ายทอดวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคม⁶⁵ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงค่านิยมนี้เกิดขึ้นกับผู้ที่ไม่เคยไปศึกษาต่อต่างประเทศ และผู้ที่ได้ไปศึกษาต่างประเทศ ผู้ที่ได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศมักจะนำวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบตะวันตกมาใช้เมื่อกลับมาแล้ว⁶⁶

การเลียนแบบวิถีทางการท่องเที่ยวแบบตะวันตก จากการศึกษาที่เห็นขณะที่คนไทยไปศึกษาต่างประเทศทางยุโรปนั้น กลุ่มชนชั้นสูงของไทยโดยเฉพาะพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ที่ได้ไปศึกษาต่างประเทศในยุโรปเป็นตัวอย่างที่เห็นชัดที่แสดงว่าเป็นผู้ริเริ่มท่องเที่ยวแบบตะวันตก เช่น ไปเที่ยวอาบน้ำแร่ยังบ่อน้ำร้อน หรืออาบน้ำทะเลในฤดูร้อน ตามแฟชั่นนิยมของการท่องเที่ยวในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 18-19 แล้วนำวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตก โดยเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจเมื่อเวลาว่าง มาใช้ท่องเที่ยวไปยังที่ต่างๆในประเทศไทยเมื่อกลับมาแล้วด้วย อาทิ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ได้เสด็จไปศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อมีพระชนมายุเพียง 13 พรรษา ได้เคยเสด็จไปสถานที่ต่างๆในยุโรปตั้งแต่ พ.ศ. 2437-พ.ศ.2442 และในหลายๆแห่งที่เสด็จนั้น ได้เสด็จประพาสสถานอาบน้ำแร่และชายทะเลยังเมืองท่องเที่ยวต่างๆในยุโรป เช่น ในเบลเยียมและฝรั่งเศส ดังมีบันทึกของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งเป็นพระอภิบาลของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธขณะนั้น ดังนี้

“วันที่ 28 เวลาเช้าสวดยแล้ว เสด็จขึ้นรถไฟไปประพาสสถานบ้านเมืองและตามร้านบางแห่ง ... แล้วเสด็จขึ้นรถไฟเวลาเที่ยงแล้ว 55 นาที รถไฟออกจากสแตนเมืองแอนต์เวิร์ป ไปเมืองสปา(Spa) เป็นเมืองตั้งอยู่ในระหว่างป่าไม้และเนินเขา เป็นที่อากาศดี มีน้ำพุ น้ำแร่อยู่หลายแห่ง และพระนางเจ้าแห่งกรุงเบลเยียมเสด็จไปประทับอยู่ที่นั่นในเวลาฤดูร้อน ...

วันที่ 29 เวลาเช้าได้เสด็จประพาสโรงสำหรับทำไว้เป็นที่อาบน้ำและคั้นน้ำแร่ ซึ่งเป็นที่นับถือว่าเป็นยาทำให้มีความสบายแก่ร่างกาย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

⁶⁵ ละออทอง อัมรินทร์รัตน์, “การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475,”(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2522),น. 207.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน , น. 228 .

ได้ลองทรงและเสวย...”⁶⁷

“วันที่ 4 เป็นวันกำหนดที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกับพระเจ้าลูกยาเธอ 2 พระองค์ เสด็จไปประทับอยู่ ณ หัวเมืองชายทะเล ฝรั่งเศส ...วันที่ 5 ... เวลาบ่าย มิสเตอร์ทอมสันเชิญเสด็จเที่ยวประพาสหาดทรายและลงทรงน้ำทะเล...”⁶⁸

3.2 การพัฒนาประเทศสู่ความเจริญรุ่งเรือง

ความพยายามปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 24 ในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เพื่อเผชิญกับการแผ่อิทธิพลของตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสที่ขยายอาณานิคมมาถึงพม่า มลายูและอินโดจีน อันเป็นดินแดนที่อยู่โดยรอบประเทศไทยนั้น ได้ทำให้พระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงของไทยปฏิรูปประเทศทั้งทางการศึกษาที่ยอมรับภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตะวันตกมาจัดการศึกษาแบบใหม่ภายในประเทศ รวมทั้งการยกเลิกและปรับปรุงวัฒนธรรมเดิมของไทยเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของตะวันตก ตลอดจนการปรับปรุงระบบโครงสร้างทางสังคม และระบบทางการเมืองการปกครอง⁶⁹ ในปัญหาเรื่องระบบมุลนาย-ไพร่ และการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยการปฏิรูประบบบริหารราชการ เพื่อแก้ปัญหาการเมืองภายใน ซึ่งจากการปฏิรูปประเทศด้วยเหตุผลต่างๆดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างสังคมด้วยการยกเลิกระบบมุลนาย-ไพร่ และการปฏิรูประบบบริหารราชการ เพื่อดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ได้เปิดโอกาสให้สามัญชนได้ท่องเที่ยวแบบตะวันตก

การเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างสังคมด้วยการยกเลิกระบบมุลนาย-ไพร่ ด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติสำคัญ 3 ฉบับ คือ พระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บเงินข้าราชการ ร.ศ. 116 ที่กำหนดให้ไพร่หลวงเสียเงินเพียงคนละ 6 บาท และพระราชบัญญัติเปลี่ยนการควบคุมเลกจากมุลนายมายังท้องที่ที่ไพร่อาศัยอยู่ ตลอดจนพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ.119 เป็นการยุติลักษณะของระบบไพร่ลง รวมทั้งการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 นี้ เป็นการยกเลิกระบบ

⁶⁷ พระเสด็จสุเรนทราธิบดี , เจ้าพระยา , พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล เล่ม 1 , (กรุงเทพฯ : อรุณสภา , 2506) , น. 58 .

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 66 – 68 .

⁶⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ , ประวัติศาสตร์การเมืองไทย , (กรุงเทพฯ : บริษัทสามัคคีสาร(ดอกหญ้า) จำกัด , 2538) , น. 14 .

มูลนาย-ไพร่ลงอย่างสิ้นเชิง ทำให้ไพร่หรือประชาชนมีอิสระเสรีในการประกอบอาชีพและอยู่อาศัยที่ใดก็ได้ตามความพอใจ⁷⁰

การปฏิรูประบบบริหารราชการส่วนกลางในพ.ศ. 2435 ด้วยการจัดระบบราชการแบบใหม่อย่างตะวันตก โดยการจัดตั้งกระทรวง 12 กระทรวงขึ้น ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กลาโหม คลังต่างประเทศ ศึกษาธิการ โยธา เกษตร มุรธาธร คมนาคม และพาณิชย์ กับการจัดการปกครองส่วนภูมิภาคในรูปแบบใหม่ในระบบมณฑลเทศาภิบาลตั้งแต่ พ.ศ. 2437 เป็นต้นมา เป็นการปฏิรูปการปกครองโดยให้ระบบราชการแบบใหม่มีบทบาทในการปรับกลไกของรัฐให้อยู่ภายใต้อำนาจของพระมหากษัตริย์ ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่มีอำนาจสูงสุดในรัฐ⁷¹ ซึ่งการจัดตั้งระบบราชการแบบใหม่ทำให้ต้องการบุคลากรที่มีความรู้หนังสือจำนวนมาก เพื่อให้พอกับตำแหน่งงานที่กว้างขวางขึ้น ดังนั้น ไม่ว่าบุตรหลานของชนชั้นสูงหรือสามัญชน ถ้ามีความรู้โดยได้ศึกษาจากโรงเรียนที่ตั้งขึ้น เช่น โรงเรียนนายทหารมหาดเล็กหรือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ จัดสอนเฉพาะกุลบุตรของเจ้านายและขุนนางที่ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก โรงเรียนวัดมรรณพาราม สำหรับประชาชน เพื่อให้มีความรู้ในการประกอบอาชีพ และโรงเรียนที่บรรดามิชชันนารีจัดดำเนินการ⁷² ก็ต่างสามารถเข้ารับราชการได้

ระบบราชการแบบใหม่ที่ไม่จำกัดผู้รับราชการได้ต้องเป็นเฉพาะบุคคลชั้นสูงเช่นในอดีต แต่ผู้รับมีความรู้เป็นข้าราชการ ทำให้สามัญชนที่มีความรู้และเป็นอิสระจากการยกเลิกระบบมูลนาย-ไพร่ ได้เป็นข้าราชการมีเงินเดือน และมีวันหยุด-วันลาพักราชการ เดินทางท่องเที่ยวได้ เป็นการเปิดโอกาสทางการท่องเที่ยวให้กับคนไทยอีกกลุ่มหนึ่งนอกจากพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางชั้นสูง ได้ท่องเที่ยวตามแบบตะวันตก เพราะก่อน พ.ศ. 2503 ประชาชนหรือชาวบ้านทั่วไปต้องวุ่นวายอยู่กับการทำมาหากินแทบจะไม่มีเวลาว่าง ถึงมีเวลาก็ไม่ออกไปเพราะสิ้นเปลือง⁷³ การท่องเที่ยวแบบตะวันตกจึงขยายมายังกลุ่มชนชั้นสูงก่อนแล้วแพร่มายังข้าราชการผู้มีอันจะกิน เพราะ

⁷⁰ปิยะฉัตร ปิศะวรรณ , ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2453 , น. 159 - 169 .

⁷¹รายละเอียดใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช , 100 ปี แห่งการปฏิรูประบบราชการ : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง , (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2535) , น. 38 - 60 .

⁷²คณีย์ ไชยโยธา , พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม 2 , (กรุงเทพฯ : โอเคียนสโตร์ , 2544) , น. 213 215 .

⁷³ส. พลายน้อย , วันก่อนคืนเก่า , (กรุงเทพฯ : P.A. LIVING , 2537) , น. 72 .

มีเงินเดือนแน่นอนและมีวันให้หยุดพักผ่อนได้ เช่น พระยาจำแสนบดินได้ใช้วันหยุดช่วงเข้าพรรษา เมื่อวันที่ 13-19 กรกฎาคม 2459 ลาไปท่องเที่ยวมณฑลนครสวรรค์เป็นเวลา 7 วัน⁷⁴

แม้ว่าระบบราชการแบบใหม่จะเกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2435 แต่รายละเอียดเกี่ยวกับวันหยุดราชการมีหลักฐานที่ค้นพบก็ล่วงมาถึง พ.ศ. 2453 วันหยุดราชการส่วนใหญ่เป็นวันหยุดเพื่อให้ข้าราชการได้พักผ่อนร่างกาย เพื่อแสดงความเคารพต่อพระบรมราชวงศ์และเพื่อแสดงความเคารพต่อพระศาสนา เพราะก่อนหน้านั้นข้าราชการที่เคยได้หยุดตามวันนักขัตฤกษ์นั้นไม่ได้หยุดพัก และวันที่เคยหยุดกันมาก็แตกต่างกันไปตามหมู่ ตามกระทรวง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดวันเป็นระเบียบอันเดียวกัน เช่น ประกาศกำหนดวันหยุดราชการและนักขัตฤกษ์ประจำปี พ.ศ. 2456 ซึ่งให้เริ่มหยุดตั้งแต่เดือนมีนาคมเป็นต้นไป มีกำหนดดังนี้

“พระราชพิธีตรุษสงกรานต์แลนักขัตฤกษ์ ตั้งแต่วันที่ 28 มีนาคม–15 เมษายน 19

วัน		
วิสาขบูชา	ตั้งแต่วันที่ 7-9 พฤษภาคม	3 วัน
เข้าพรรษา	ตั้งแต่วันที่ 6-12 กรกฎาคม	7 วัน
ทำบุญพระบรมอัฐิพระพุทธเจ้าหลวง	23 ตุลาคม	1 วัน
ทำบุญพระบรมอัฐิและพระราชพิธีฉัตรมงคล	9-12 พฤศจิกายน	4 วัน
เฉลิมพระชนม์พรรษา	30 ธันวาคม-3 มกราคม	5 วัน
มาฆะบูชา จาตุรงศ์สันนิบาติ	1 มีนาคม	1 วัน

วันพระราชพิธีซึ่งได้กำหนดวันทางสุริยคติแล้วก็คงให้หยุดตามกำหนดนั้นทุกปี แต่วันที่เกี่ยวแก่ทางศาสนา เช่น วิสาขบูชา เข้าพรรษา มาฆะบูชา ตามที่ได้กำหนดมาแล้วนั้น เฉพาะ พ.ศ. 2456 เพราะเกิดวันทางจันทรคติ คือองศาไศรยวันเพ็ญเป็นประมาณ เช่น วันวิสาขะ ก็นับตั้งแต่ก่อนวันเพ็ญ 1 วันต่อไปจนครบ 3 วัน เข้าพรรษาต้องนับแต่ก่อนวันเพ็ญวันเดียว แล้วแต่จะตรงกับวันที่เท่าไรในเดือนอะไรตามทางสุริยคติ การหยุดพิเศษนั้น ถ้ามีขึ้นก็แล้วแต่เสนาบดีจะกำหนดให้ควรแก่เหตุวันหยุดตามที่กำหนดมาแล้วนั้น ถ้ามีเป็นคราวที่จะขัดข้องแก่การ ก็ให้เจ้ากระทรวงผ่อนผันการอันนี้ได้ แต่มิให้หยุดมากกว่าวันที่กำหนดมาแล้วนอกจากการพิเศษที่จะมีขึ้นให้เจ้ากระทรวงทบทวนการประพฤติกให้ถูกต้องจงทุกประการ ประกาศมา ณ วันที่ มีนาคม พ.ศ. 2456 ...”⁷⁵

⁷⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 น 3.3 / 4 ใบลาข้าราชการผู้ใหญ่ (10 มกราคม 2452 – 28 เมษายน 2460).

นอกจากวันหยุดราชการที่เปิดโอกาสให้ได้พักผ่อนและท่องเที่ยวแล้ว ข้าราชการทุกคน มีสิทธิหยุดราชการเพื่อพักผ่อนได้อีกปีละ 15 วัน เช่น ข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการ แล้วปีใดที่ ข้าราชการไม่ได้ใช้วันหยุดนี้ให้ยกไปบวกปีถัดไปเป็น 30 วันได้ แต่จะยกไปบวกปีถัดไปอีกเช่นปีที่ 3 ไม่ได้⁷⁶

วันหยุด-วันลาราชการได้เปิดโอกาสให้ข้าราชการท่องเที่ยว เพื่อจุดประสงค์ต่างๆตาม ความนิยมของยุคสมัยที่ได้รับการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทย คือเพื่อพักผ่อนตาก อากาศ รักษาสุขภาพและทัศนศึกษา ซึ่งจุดประสงค์ในการท่องเที่ยวช่วงนี้ยากจะแบ่งได้ว่าเป็นการ ไปตากอากาศเมื่อมีสุขภาพดี และไปเปลี่ยนบรรยากาศเมื่อร่างกายเจ็บป่วย ดังที่ อรพรรณ ศรีอุดม ได้จัดแบ่งไว้⁷⁷ เพราะในใบอนุญาตลาราชการตั้งแต่ พ.ศ. 2445-2474 ได้อ้างเหตุผลการขอลาหยุด ราชการในความหมายปะปนกันไป ระหว่างการท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศและเปลี่ยนบรรยากาศ อาทิ ใบลาพักราชการของพระยาประชาภิกิจวิจารณ์และหลวงบำรุงราษฎร์ต่างได้ให้เหตุผลของการลาหยุด ว่าเพราะเจ็บป่วย แพทย์จึงแนะนำให้หยุดงานและไปพักผ่อน ซึ่งข้าราชการทั้งสองใช้คำว่าไปตาก อากาศ และไปเปลี่ยนอากาศ ในขณะที่เมื่อเจ็บป่วยและต้องการไปพักผ่อนนอกกรุงเทพฯ ตามชาย ทะเลต่างๆ คั้งนั้นการใช้คำว่า ไปตากอากาศและไปเปลี่ยนอากาศ จึงไม่อาจระบุได้แน่ชัดว่าเป็นการ ท่องเที่ยวขณะสุขภาพดี จึงใช้คำว่า “ตากอากาศ”และ”เปลี่ยนอากาศ” เมื่อท่องเที่ยวขณะเจ็บป่วย ตามคำแนะนำของแพทย์ มีตัวอย่าง ดังนี้

“... ด้วยเวลานี้ ข้าพเจ้าไม่ใคร่จะสบาย มีอาการอ่อนเพลีย แลทั้งแพทย์ได้แนะนำ ให้ข้าพเจ้าไปตากอากาศเสียบ้าง เพื่อพักผ่อนร่างกายให้บริบูรณ์ดีขึ้นเพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอประทานอนุญาตลาไปตากอากาศที่ ค. บ้านคอน มณฑลสุราษฎร์ ตั้งแต่ วันที่ 7 เดือนนี้เป็นต้นไป สัก 8 เวลา ...

พระยาประชาภิกิจวิจารณ์⁷⁸

⁷⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 ว. 2/11 ร่างประกาศวันหยุดประจำปี(27 มีนาคม 2465 – 24 ตุลาคม, 2460).

⁷⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 ว. 2/11 ปีที่ 2 ประกาศกำหนดวันหยุดราชการประจำปี (12 มกราคม 2468 – 9 กุมภาพันธ์ 2468) .

⁷⁷ รายละเอียดใน อรพรรณ ศรีอุดม, “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” , น. 19 – 23 .

⁷⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 น. 3.3/4 ใบลาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

“... หมอมิตานีตรวจว่าเป็นโรค มันสมองไม่มีกำลัง เนื่องมาจาก
เส้นประสาทพิการ ถ้าไม่รักษาปล่อยไว้นานเป็นอันตรายแก่ตน ดังปรากฏอยู่ใน
หนังสือของหมอที่ส่งมานี้ เพราะฉะนั้นขอรับประทานลาหยุดงาน เพื่อรักษาตัว
ตามคำแนะนำของหมอ มีกำหนด 30 วัน นับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ...

หลวงบำรุงประชากรราษฎร์

... ข้าพเจ้าขอแสดงว่า หลวงบำรุงราษฎร์ ผู้ที่ข้าพเจ้าได้ตรวจดูแล้ว ได้ป่วยเป็น
โรคชื่อ “เนอรัสเซนเนีย” NEURASTHENIA แลตามความเห็นของข้าพเจ้าฯ ได้
แนะนำให้ไปเปลี่ยนบรรยากาศชายทะเล เพื่อรักษาตัวสัก 1 เดือน ...

หมอมิตานี ⁷⁹

จากการสำรวจพบหลักฐานโบราณราชการ ตั้งแต่ พ.ศ. 2445-2477 จำนวนหนึ่งแสดงว่า
การพัฒนาประเทศสู่ความเจริญรุ่งเรืองและทันสมัย โดยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม ยกเลิก
ระบบมุลนาย-ไพร่ และการมีระบบราชการแบบใหม่ ได้เปิดโอกาสให้ข้าราชการเป็นอีกกลุ่มคน
หนึ่งนอกจากชนชั้นสูงได้ท่องเที่ยวจากการมีวันหยุด-วันลาราชการ ดังตารางต่อไปนี้

⁷⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 น. 3.3/8 ข้าราชการเสมือนพนักงานกรมพระนครบาล
ลาชั่วคราว

ตารางที่ 3
 ตารางแสดงการลาหยุดของข้าราชการไปท่องเที่ยว ณ ที่ต่างๆ
 ตั้งแต่ พ.ศ. 2445-2474

ที่	บุคคล	สถานที่	กำหนดเวลา	หมายเหตุ
2445	พระปฏิบัติราชประสงค์	ชายทะเล	2 เดือน	เหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน
2447	เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์	ชลบุรี	-	เปลี่ยนอากาศรักษาอาการป่วย
2447	เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์	ทะเลหัวเมืองตะวันตก	-	เจ็บป่วยจากการทำงานจึงขอลาพัก
2448	โรแนลด์ คับลิว กิบลิน	เกาะสีชัง	3-4 วัน	ตากอากาศ
2455	แซมมวล บริกเฮาส์	ชายทะเล	4 วัน	ตากอากาศ
2455	นายอำเภอบางกอกน้อย	ชลบุรี	2 อาทิตย์	เปลี่ยนอากาศรักษาอาการป่วย
2456	สัสดีมณฑลกรุงเทพฯ	นครสวรรค์	7 วัน	ตากอากาศ
2456	เจ้าพระยาบรมราช	มณฑลกรุงเทพฯ	-	ตากอากาศ
2457	เอช แคมเบล ไฮเอ็ด แพทย์สุขาภิบาล	ยุโรป	12 เดือน	เปลี่ยนอากาศ รักษาอาการป่วย
2457	มอร์.แดน คาทิว แพทย์สุขาภิบาล	-	8 เดือน	เปลี่ยนอากาศ รักษาอาการป่วย
2458	พระยาเพชรปราณี	ชายทะเล	15 วัน	ตากอากาศ
2459	หลวงบำรุงประชาราษฎร์	ชายทะเล	1 เดือน	เปลี่ยนอากาศ รักษาอาการป่วย
2459	พระยาจำแสนบดี	มณฑลนครสวรรค์	7 วัน	ตากอากาศ
2460	เจ้าพระยาบรมราช	หัวหิน	1 เดือน	เปลี่ยนอากาศ รักษาอาการป่วย
2460	พระยาประชารกิจวิจารณ์	มณฑลสุราษฎร์	8 วัน	ตากอากาศ

ตารางที่ 3 (ต่อ)
 ตารางแสดงการลาหยุดของข้าราชการไปท่องเที่ยว ณ ที่ต่างๆ
 ตั้งแต่ พ.ศ. 2445-2474

เลขที่	ประเภท	สถานที่	ระยะเวลา (วัน)	ประเภท
2462	พระยาสุมนัยวินิต	สิงคโปร์	2 อาทิตย์	เปลี่ยนอากาศ รักษา อาการป่วย
2462	เจ้าพระยาอมรราช	ปากน้ำ	7 วัน	เปลี่ยนอากาศ รักษา อาการป่วย
2463	หลวงรัชฎการ โกศลและ หลวงโชติกรรมกรณีย์	ปักกิ่งไค้	2 อาทิตย์	เปลี่ยนอากาศ รักษา อาการป่วย
2463	เจ้าพระยาอมรราช	เกาะหลัก และสุราษฎร์	15 วัน	พักผ่อนร่างกาย
2464	เจ้าพระยาอมรราช	สมุทรปราการ	7 วัน	เปลี่ยนอากาศ รักษา อาการป่วย
2465	เจ้าพระยาอมรราช	ประจวบฯ	15 วัน	เปลี่ยนอากาศ รักษา อาการป่วย
2465	พระยาประชาชีพบริบาล	ศรีราชา	-	ตากอากาศ
2469	พระยาปรีदानฤเบศร์	สิงคโปร์	-	เปลี่ยนอากาศ
2470	พระยาโอวาทวรกิจและคณะ	-	-	เปลี่ยนอากาศ
2470	ร.ส.อ นายวรกิจบรรหาร	เมืองไซ่งอน	15 วัน	ตากอากาศ
2470	พระยาอินทรมนตรี	ชายทะเลตะวันออก	6 วัน	ตากอากาศ
2470	พระยาหริศจันทร์สูวิท	เกาะหมาก	15 วัน	เปลี่ยนอากาศ
2470	พระยาสีหพงศ์เพ็ญภาค	ปีนัง	1 เดือน	ตากอากาศ
2470	พระยามโหสวรรค์	ชวา	1 เดือน	ตากอากาศ(พักผ่อน ร่างกาย)
2470	พระยาวิสูตรสาครดิฐ	เกาะสุมาตรา	1 เดือน	เปลี่ยนอากาศ
2470	พระศรีศักดิ์ดำรง	สิงคโปร์	3 อาทิตย์	เปลี่ยนอากาศ

ตารางที่ 3 (ต่อ)
 ตารางแสดงการลาหยุดของข้าราชการไปท่องเที่ยว ณ ที่ต่างๆ
 ตั้งแต่ พ.ศ. 2445-2474

ปี	บุคคล	สถานที่	ระยะเวลา	สาเหตุ
2471	พระยานครวิทย์วารินทร์	สิงคโปร์	1 เดือน	เปลี่ยนอากาศ(ปลอด พิการ)
2471	พระยามนตรีสุริยวงศ์	ยะลา-แหลมมลายู	1 เดือน	ตากอากาศ(ร่างกาย ทรุดโทรม)
2471	พระยาเทพรัตนนรินทร์	มณฑลปักษ์ใต้	25 วัน	เปลี่ยนอากาศ
2471	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯและพระองค์เจ้าวาปีฯ พระองค์เจ้าสนิทพงศ์ฯ	หัวหิน	45 วัน	เปลี่ยนอากาศ
2472	พระยาโอวาทวรกิจ พระยา เวชสิทธิ์พิศาล และงมื่นเทพ ครุณาทร	นครวัด	2 อาทิตย์	ตากอากาศ
2474	พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม	ประจวบฯ	2 เดือน	ตากอากาศ
2474	เจ้าพระยาบรมราช	ประจวบฯ	40 วัน	เปลี่ยนอากาศ
2474	พระยาสิงหพัศกร	-	3 เดือน	เปลี่ยนอากาศ

*เชิงอรรถในภาคผนวก ก.

ตารางที่ 3 แสดงให้เห็นว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2445 – 2474 การลาหยุดของข้าราชการไปท่องเที่ยวยังที่ต่างๆนั้นนิยมไปบริเวณชายทะเลในหัวเมืองตะวันตกและทะเลในหัวเมืองตะวันออก อาทิ ชายทะเลที่หัวหิน และประจวบคีรีขันธ์ จะได้รับความนิยมไปท่องเที่ยวมากที่สุด รองลงมาได้แก่ บริเวณ เกาะสีชัง ศรีราชา และชลบุรี ใบลทั้งหมด 40 ใบ มีถึง 18 ใบ ที่ระบุว่าไปท่องเที่ยวทางทะเลที่ หัวหิน ศรีราชา ชลบุรี และประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น นอกจากนี้มีความนิยมท่องเที่ยวไปในต่างประเทศ เช่น ไปถึงยุโรป และบริเวณประเทศเพื่อนบ้าน อาทิ สิงคโปร์ ปีนัง ขวา ฮองกง ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ และเวียดนาม เป็นต้น

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและสภาพสังคมไทยที่ทำให้เอื้อต่อการท่องเที่ยว แต่ในช่วงแรกרבวัฒนธรรมนี้ ในช่วง พ.ศ. 2394 – ต้นทศวรรษที่ 2500 การท่องเที่ยวยังจำกัดอยู่ในกลุ่ม

ชนชั้นสูงและผู้ที่มีเงินที่มีกำลังทรัพย์และเวลาว่างที่ท่องเที่ยวได้ โดยเฉพาะสถานที่ท่องเที่ยวทางทะเลที่เข้าถึงได้ตามการพัฒนาทางคมนาคมเช่น ทางรถไฟ จึงเกิดความนิยมท่องเที่ยวบริเวณชายทะเล เช่น ศรีราชา หัวหิน และชะอำ ตามความเชื่อแบบชาวตะวันตกที่ว่า การท่องเที่ยวไปในที่ที่มีอากาศดีหรือมีไฮโซน และการอาบน้ำทะเลเป็นการบำบัดรักษาโรค และทำให้สุขภาพดี

3.3 วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของชนชั้นสูง ระหว่าง พ.ศ. 2394 – 2466

ชนชั้นสูงและข้าราชการเท่านั้นที่มีโอกาสเดินทางท่องเที่ยว เนื่องจากมีความสะดวกในด้านกำลังทรัพย์ไว้ใช้จ่ายและมีเวลาว่างหรือสามารถหยุดงานไปท่องเที่ยวตามแนวคิดแบบตะวันตกที่รับมาใช้ คือ เพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพ และทัศนศึกษา ดังนั้นวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยใน พ.ศ. 2394 – 2466 จึงเป็นวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของชนชั้นสูงที่มีหลักฐานแสดงให้เห็นจากการท่องเที่ยวของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางชั้นสูงและข้าราชการทั้งในและนอกประเทศ ตามการพัฒนาทางเทคโนโลยีการคมนาคม เช่น เรือกลไฟ รถไฟ และถนน ซึ่งการท่องเที่ยวของกลุ่มบุคคลดังกล่าวทำให้เกิดสถานที่ท่องเที่ยวยุคแรกๆ ของไทย ตามเส้นทางคมนาคมเหล่านั้น ได้แก่ เกาะสีชัง อ่างศิลา หัวหิน และตามแม่น้ำลำคลองที่มีทัศนียภาพงดงาม เช่น ไทรโยค ตลอดจนเกิดการสร้างวังในกรุงเทพและหัวเมืองเพื่อการเสด็จประพาส และการมีสวนสาธารณะสำหรับเมืองที่เปิดโอกาสให้สามัญชนมีสถานที่ท่องเที่ยวในกรุงเทพฯ

3.3.1 ชนชั้นนำกับการท่องเที่ยวในประเทศ

ระยะ 72 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 – 2466 ชนชั้นนำหรือกลุ่มชนชั้นสูงและข้าราชการเป็นเพียงกลุ่มเดียวที่มีโอกาสเดินทางท่องเที่ยวและมีหลักฐานบันทึกไว้ ดังนั้นกลุ่มดังกล่าวจึงเป็นเสมือนตัวแทนที่แสดงถึงวัฒนธรรมการท่องเที่ยวในช่วงเวลานี้ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวหรือการเสด็จประพาสของรัชการที่ 4 และรัชการที่ 5 ที่เป็นผู้ริเริ่มการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ด้วยการเสด็จประพาสของพระองค์เอง และขยายถึงรัชการที่ 6 และรัชการที่ 7 รวมทั้งขุนนางและข้าราชการต่างๆ ในยุคนี้ได้รับรู้จักและรับมาใช้ในวิถีชีวิตของตน

เกาะสีชัง อ่างศิลา : จุดเริ่มต้นของการท่องเที่ยวทางทะเล สมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

พัฒนาการของเรือกลไฟในประเทศไทยได้อำนวยความสะดวกให้ผู้นำไทย คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ได้เสด็จประพาสไปในภูมิภาคต่างๆ ทางน้ำได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น เพราะการเดินทางในยุคก่อนที่จะมีถนนหนทางสะดวกสบายอย่างในปัจจุบันได้ใช้แม่น้ำลำคลองที่มีอยู่ตามธรรมชาติและคลองที่ขุดขึ้นเป็นเส้นทางคมนาคม มาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 4 แม้จะมีการสร้างถนนหลายทาง อาทิ ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร

ก็เป็นเพียงถนนที่ใช้ในพระนคร เส้นทางที่ใช้กมนามติดต่อกับหัวเมืองอื่นๆ ก็ยังเป็นแม่น้ำลำคลองและคลองที่ขุดขึ้น⁸⁰

มีเรือพาย เรือแจวเป็นพาหนะ เมื่อต้องเดินทางออกไปสู่ท้องทะเลก็ใช้เรือใบ ดังนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีเรือกลไฟ⁸¹ ทำให้การเดินทางทางน้ำสะดวกรวดเร็วนั้น สถานที่ท่องเที่ยวจึงอยู่ในบริเวณที่มีน้ำ โดยเฉพาะตามชายทะเลที่คนไทยเชื่อตามชาวตะวันตกว่าเป็นที่มีอากาศดีเหมาะแก่การท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศ รักษาสุขภาพ ในระยะแรกนี้สถานที่ที่เหมาะสมและสะดวกแก่การท่องเที่ยว คือที่ อ่างศิลา และเกาะสีชัง

อ่างศิลา และเกาะสีชังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เกิดจากการริเริ่มเสด็จประพาสโดยรัชกาลที่ 4 ดังปรากฏในประกาศว่าด้วยเรื่องการรักษาพระนครเมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเมื่อ พ.ศ. 2400 เพื่อไปเที่ยวดูฝั่งทะเลฝ่ายตะวันออกและหัวเมืองขึ้นกรมท่าประมาณหนึ่งเดือนเศษ⁸² การเสด็จประพาสครั้งนั้นเสด็จด้วยเรือพระที่นั่ง โพนแผ่นดินทะเลออกท่องเที่ยวไปตามเกาะต่างๆ

⁸⁰ คลองขุดสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ คลองมหาสวัสดิ์ ขุดจากแม่น้ำอ้อมที่ริมวัดชัยพฤกษมาลา ไปถึงแม่น้ำนครชัยศรีเหนือศาลเจ้าสุบิน สร้างเสร็จ พ.ศ. 2403 คลองเจดีย์บูชา ขุดจากแม่น้ำนครชัยศรีเข้าไปถึงบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ คลองดำเนินสะดวก ขุดจากแม่น้ำนครชัยศรีที่ตำบลบางยาง ไปออกแม่น้ำเมืองราชบุรี ที่ตำบลบางนกแขวก สร้างเสร็จ พ.ศ. 2411 และคลองภาษีเจริญ ขุดจากคลองบางกอกใหญ่ในกรุงเทพฯ ที่ริมวัดปากน้ำไปถึงแม่น้ำเมืองนครชัยศรี สร้างเสร็จ พ.ศ. 2415 .

⁸¹ เรือสยามอรสมพล เป็นเรือกลไฟพระที่นั่งลำแรกที่ต่อขึ้นในเมืองไทย เมื่อปี พ.ศ. 2398 เป็นเรือจักรข้าง ยาว 22.86 เมตร กว้าง 6.09 เมตร รัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหกลาโหม สั่งเครื่องกลไฟเข้ามาต่อเป็นเรือพระที่นั่ง จากนั้นจึงได้นำเรือมาติดเครื่องจักรกลไฟเป็นเรือพระที่นั่งอีกหลายลำ เช่น เรือพระที่นั่งมณีเมขลา เรือพระที่นั่งเทวสุธาราม เรือพระที่นั่งมหาพิไชยเทพ เรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช เรือพระที่นั่งเสพย์สหายไมตรี ทั้งสองลำนี้เป็นเรือกลไฟทำด้วยเหล็กมาจากลอนดอน นอกจากนี้ยังมีเรือกลไฟของสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เรือของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ตลอดจนเรือกลไฟของพ่อค้าต่างชาติที่มารับจ้างลากเรือบรรทุกสินค้า เป็นต้น , ศิลปากร , กรม , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 25 เล่ม 15 (กรุงเทพฯ : ศุรสภา , 2507) , น. 50 และ ทิพากร วงศ์ , เจ้าพระยา , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 , (กรุงเทพฯ : ศุรสภา , 2504) , น. 147 – 148 .

⁸² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ตอนที่ 1 เลขที่ 66 ประกาศว่าด้วย

เช่น เกาะไม้ เกาะกราบ เกาะสีซัง เกาะล้าน รวมทั้งสกัดหีบและแสมสารซึ่งการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออกของรัชการที่ 4 จะโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพียงพลับพลาที่ประทับในแต่ละแห่งที่หยุดพักเท่านั้น⁸³ แม้บริเวณอ่างศิลาที่ทรงโปรดด้วยว่าเป็นที่ที่มีอากาศดีแต่ ก็ได้ทรงสร้างพระราชวังขึ้นไว้ เพียงแต่ให้สร้างพลับพลาที่ประทับและถมนหินได้นำเพื่อทำท่าจอดเรือซึ่งต่อมาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหกลาโหมได้สร้างตึกใหม่ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้สร้างตึกหลังเล็กไว้เป็นที่พักพื่นของคนป่วยขึ้นทั้งสองหลังเป็นการกุศล มีชื่อเรียกว่าอาศรัยสถาน⁸⁴

รัชสมัยรัชกาลที่ 5 การท่องเที่ยวตากอากาศทางทะเลในฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย ได้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีเรือกลไฟทำให้เดินทางได้รวดเร็วและเดินทางได้ระยะไกลมากขึ้น และในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่วง พ.ศ. 2419 – 2436 ยังเป็นช่วงที่มีพระราชนิยมเสด็จประพาสในท้องทะเลแถบนี้อยู่พร้อมกับได้สร้างพระราชวัง และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ อาทิ สะพาน บ่อน้ำ เสาธง ประภาคาร ไร่บนเกาะสีซังด้วย การเสด็จประพาสเกาะสีซังของรัชการที่ 5 และการเสด็จของพระบรมวงศานุวงศ์ อาทิ พระราชินี พระราชโอรส ส่วนใหญ่เสด็จมาเพื่อพักผ่อนตากอากาศ รักษาสุขภาพร่างกาย ตามคำแนะนำของแพทย์ และด้วยการไปมาสะดวกกว่าที่ชายฝั่งทะเลอื่นๆ ในสมัยนั้น⁸⁵ ประกอบกับเกาะสีซังเป็นที่มีอากาศบริสุทธิ์ มีภูมิประเทศที่สวยงามมีทั้งป่าเขา และชายทะเล จึงเหมาะสมสำหรับการมาพักผ่อนและพักผ่อนให้ร่างกายและจิตใจแจ่มชื่นได้⁸⁶ ซึ่งพอจะสรุปการเสด็จประพาสตากอากาศ ณ เกาะสีซังของรัชกาลที่ 5 และพระบรมวงศานุวงศ์ในช่วง พ.ศ. 2419 – 2436 ดังนี้

1. พุทธศักราช 2419 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสจันทบุรี โดยเรือพระที่นั่งกลไฟอรรคราชวรเดช ซึ่งในการเดินทางครั้งนี้ได้เสด็จประพาสที่เกาะสีซังด้วยเพื่อทรงเดินเล่นหลังจากที่ประทับนั่งเรือมานาน

เรื่องประกาศรักษาพระนคร เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ณ วัน คำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. 1219 .

⁸³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ตอนที่ 1 เลขที่ 96 ประกาศเรื่องเสด็จทอดพระเนตรเกาะต่างๆ มีเกาะสีซัง เป็นต้น ณ วัน คำ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. 1219 .

⁸⁴ ศิลปากร,กร ,ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 22 – 25 เล่ม 14 (กรุงเทพฯ: กุรุสภา,2507), น. 314 .

⁸⁵ ศิลปากร , กรม , ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 22 – 25 เล่ม 15 , น. 185 .

⁸⁶ ป.มหาจันทร์ , พระจุฬาฯราชฐาน ณ เกาะสีซัง , น. 4 .

2. พุทธศักราช 2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสเกาะสีชังเพื่อทรงอภิบาลพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาชิรวุฑที่ทรงประชวร และแพทย์หลวงได้ถวายความเห็นว่าการให้เสด็จฯ ไปประทับ ณ สถานที่ซึ่งได้รับอากาศทะเล การเสด็จครั้งนั้นมีได้ทรงมีพลับพลาที่ประทับส่วนพระองค์ ทรงประทับที่เรือนหลวงซึ่งสร้างให้ฝรั่งเช่าพักตากอากาศ ต่อมาในเดือนสิงหาคมปีเดียวกัน สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ครั้งเมื่อเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชเทวีก็ทรงประชวร แพทย์ได้ถวายคำแนะนำให้แปรพระราชฐานไปที่เกาะสีชัง การเสด็จครั้งนี้ยังมีได้สร้างพลับพลาที่ประทับจึงต้องทรงประทับในเรือพระที่นั่งซึ่งทอดสมออยู่ริมฝั่งทะเลใกล้เกาะสีชัง ทำให้เรือพระที่นั่งโคลงเคลงเมื่อถูกคลื่นจัด สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงประชวรมากขึ้นต้องขึ้นไปประทับบนเกาะ โดยตั้งกระโจมพักที่ได้ต้นมะขามใกล้เรือนที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาชิรวุฑ ส่วนข้าราชการที่ตามเสด็จก็ต้องอาศัยพักตามวัดและบ้านเรือนของราษฎรบนเกาะ และในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาปี พ.ศ. 2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงบริจาคตพระราชนิพนธ์สร้างตึกสามหลัง ที่เกาะสีชัง สำหรับผู้เจ็บป่วยได้มาพักรักษาตัว พระราชทานชื่อว่า ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรี และตึกอภิรมย์ ตามพระนามของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และพระอรรคชายาเธอ ผู้ทรงบริจาคตพระราชนิพนธ์จัดซื้อเครื่องเรือนตกแต่งตึกทั้งสามหลัง⁸⁷

3. พุทธศักราช 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเกาะสีชังเพื่อทรงอภิบาลพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุฑ พร้อมทั้งได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสมุทรนุราชูรักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรปราการ ขุดบ่อขนาดใหญ่ไว้ขังน้ำฝนให้ราษฎรใช้สอย พระราชทานชื่อว่าบ่ออภัยวงศ์ หลังจากเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนครครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นไม่นานเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศ์ฯ ประชวรขึ้นอีก การเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ได้มีพระราชดำริจะทะนุบำรุงเกาะสีชังให้เจริญยิ่งขึ้น จึง โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสถานที่ต่างๆ ดังนี้

- สะพานอภัยวงศ์ สร้างขึ้นด้านเหนือของเกาะต่อจากแหลมวัง
- ศาลศรีขุโลธรเทพ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายศาลเจ้าซึ่งชาวเกาะนับถือไปสร้างใหม่บนไหล่เขาและพระราชทานชื่อ
- อภัยวงศ์ประภาคาร โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นที่เกาะสัมปะยื้อ ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะสีชัง
- เสาธงอภัยวงศ์ โปรดเกล้าฯ ให้ยกเสาธงขึ้นบนยอดเขาที่พระราชทานชื่อว่า ยอดพระจุลจอมเกล้าสำหรับชักธงบอกสัญญาณ เรือเข้า-ออก

⁸⁷ ชลบุรี , จังหวัด , รมเกล้าฯชาวชล , (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มณเฑศ , 2531) น. 43 .

- โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนบนเกาะขึ้นอีกหลายสาย เช่น ถนนอัษฎางค์ ถนนวัฒนา ถนน เสาวภา ถนนจักรพงษ์ ถนนวชิราวุธ ถนนสายสวัสดิ์

- อัษฎางค์ตะวันออก โปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งสถานที่ ปลุกต้นไม้ทนแล้งเป็นที่พักผ่อน สำหรับผู้มารักษาตัวบนเกาะนี้

4. พุทธศักราช 2435 เดือนเมษายน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่เกาะสีชังอีกวาระหนึ่ง ในการเสด็จครั้งนี้พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ทรงพระครรภ์ใกล้ถึงกำหนดประสูติ จึงมีพระราชดำริให้เกาะสีชังเป็นที่ประทับในฤดูร้อน ตั้งเป็นพระราชฐาน ด้วยเป็นเกาะที่มีอากาศดีไม่เป็นที่รังเกียจอันใดในการที่พระราชกุมารจะประสูติที่เกาะนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการก่อสร้างขึ้นอีกหลายแห่งโดยให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นแม่กองก่อสร้างพระที่นั่ง 4 องค์ ตำแหน่งต่างๆ 4 ตำแหน่ง ศาลา 1 ศาลา ประตูพระราชฐานชั้นใน 8 ประตู ทางในพระราชฐาน 26 ทาง บันได 21 บันได น้ำตก 5 แห่ง น้ำพุ 4 แห่ง สระ 3 สระ บ่อ 13 บ่อ ธาร 2 ธาร ถ้ำ 3 ถ้ำ วนะ 3 วนะ ผา 3 ผา โปรดเกล้าฯ พระราชซื้อเหล่านี้ให้คล้องจองกัน ในวาระสมโภชเดือนของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก เมื่อ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2435 ได้มีพระบรมราชโองการสถาปนาชื่อ พระราชฐานว่า พระจุฑาธุชราชฐาน ทรงวางศิลาฤกษ์บรรจุคำประกาศเหนือที่ซึ่งก่อพระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์

5. พุทธศักราช 2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสเกาะสีชังอีกครั้งในเดือนมีนาคม แต่ประทับอยู่ในระยะเวลาอันสั้น เนื่องจากเกิดเหตุการณ์ฝรั่งเศส นำเรือรบเข้ามาในน่านน้ำไทยและได้ต่อสู้กับทหารเรือที่ล้อมพระจุลจอมเกล้า ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ในการรบครั้งนี้ฝรั่งเศสได้ปิดอ่าวไทย พร้อมทั้งส่งทหารฝรั่งเศสหมวดหนึ่งขึ้นมายึดเกาะสีชัง ทำให้การก่อสร้างพระที่นั่งต่างๆ ต้องหยุดชะงักลงและมีได้มีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาเกาะสีชังอีก⁸⁸

เกาะสีชังซึ่งเป็นสถานที่ในพระราชนิมิตในการเสด็จประพาสตากอากาศ สถานที่ตากอากาศที่อ่างศิลาที่เคยเป็นที่นิยมไปพักผ่อนกันตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงเป็นสถานที่เสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงอยู่แต่จะเป็นการเสด็จในช่วงสั้นๆ และไม่บ่อยจะได้เสด็จมานัก อาทิ ในปี พ.ศ. 2419 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสจันทบุรีเที่ยวกลับทรงแวะพัก ณ ค่ายหลวงอ่างศิลา 4 วัน ด้วยเสด็จเยี่ยมเมืองชลบุรี ในปี

⁸⁸ป.มหาจันทร์, พระจุฑาธุชราชฐาน ณ เกาะสีชัง, น. 159 – 170.

พ.ศ. 2430 เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสชลบุรีและทอดผ้ากฐินที่วัดเขาบางทรายได้เสด็จประทับที่อ่างศิลาอีกครั้งหนึ่ง⁸⁹

การเสด็จประพาสต้นของรัชกาลที่ 5

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการเสด็จประพาสไปตามหัวเมืองต่างๆ ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งการเสด็จประพาสส่วนใหญ่จะมีจุดประสงค์เพื่อตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ ทั่วประเทศ เป็นการทำความรู้จักภูมิประเทศ และทำให้เกิดความคุ้นเคยกับข้าราชการ ราษฎรในหัวเมืองต่างๆ และเจ้าเมืองประเทศราช⁹⁰ แต่การเสด็จประพาสในความหมายของการท่องเที่ยวที่เป็นการเดินทางเพื่อหาความสำราญใจตากอากาศ รักษาสุขภาพและทัศนศึกษาที่ชัดเจนนั้นอาจกล่าวได้ว่ามีเพียงการเสด็จประพาสต้นและการเสด็จประพาสไทรโยคเท่านั้น

การเสด็จประพาสต้นเป็นการเสด็จประพาสที่มีได้มีการกำหนดแน่นอนว่าจะเสด็จไปที่ใดหรือจะหยุดประทับแรม ณ ที่ใดหรือ”เป็นการเสด็จไปรเวศ ซึ่งไม่โปรดให้เป็นทางการ”⁹¹ เช่น การเสด็จประพาสต้น ร.ศ.123(พ.ศ.2447)เมื่อเสด็จออกจากพระราชวังบางปะอิน เรือได้ล่องไปตามลำน้ำ ทรงพอพระทัยจะเสด็จประพาสที่ใดก็จอดเรือแล้วขึ้นฝั่งเสด็จประพาสหรือเมื่อเย็นค่ำได้จอดเรือตามหน้าวัดพักแรมก่อนจะเดินทางต่อไป ซึ่งการเสด็จประพาสต้นนั้นก็มีลักษณะดังนี้และเห็นได้จากหนังสือ จดหมายเหตุเรื่อง ประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 เช่น

“เสด็จออกจากบางปะอิน เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม ร.ศ.๑๒๓ ล่องมาตามลำแม่น้ำเรือฉันทมาลวงหน้า ทราบว่าเสด็จประทับวัดปรมย์อิกาวาศครูหนึ่ง แล้วเสด็จประพาสสวนสะท้อนของนายบุตรที่แม่น้ำอ้อมแขวงเมืองนนทบุรี ว่ามีสะท้อนอย่างคึกที่สวนนั้นมาก กำลังสะท้อนออกผล เจ้าของสวนเชิญเสด็จเก็บสะท้อน ทราบว่าเป็นที่พอพระราชหฤทัย... เวลาเย็นเสด็จมาประทับแรมที่หน้าวัดเขมาจอดเรือพระที่นั่งเข้ากับสะพานหน้าวัดอย่างเราไปเที่ยวกัน ใช้ศาลาน้ำหน้าวัดเป็นท้องพระโรง ไม่มีพลับพลาฝาเลื่อนอย่างใด เจ้าพนักงานเจ้าของท้องที่ก็ดู

⁸⁹ ชลบุรี , จังหวัด , ร่มเกล้าชาวชล , น. 37 – 38 .

⁹⁰ ราชละเอียดใน ประไพ รักษา, “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2453),” น. 217 – 281 .

⁹¹ ซาลี เอี่ยมกระเสลินธุ์, “ผู้เป็นที่เริ่ม” เสด็จประพาสต้น “ใน จารึกสยาม , (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สารีส , ม.ป.ป.) , น. 13 .

เหมือนจะไม่รู้ตัวว่าจะเสด็จมาประทับแรมที่นั่น การล้อมวงงอจำกัดกันตามแต่ จะทำได้คู่ก็สนุก คี...”⁹²

สาเหตุของการเรียกการเสด็จประพาสที่ไม่มีกำหนดการแน่นอนว่า เสด็จประพาสต้น มีที่มาจากชื่อเรือ “เรือต้น” ที่รัชกาลที่ 5 ได้มีพระราชประสงค์จะซื้อเรือ 4 แจวสำหรับตามเรือมาด พระที่นั่งลำหนึ่งเมื่อบ่ายวันที่ 18 กรกฎาคม ร.ศ.123 และพระองค์ก็มีรับสั่งถามว่า เรือต้นแปลว่าอะไร ซึ่งมีผู้ตามเสด็จขณะนั้นอาสาตอบได้หลายความหมาย แต่ในที่สุดก็เรียกการเสด็จประพาสอย่างไม่เป็นทางการตั้งแต่วันนั้นว่า “ประพาสต้น” ความหมายของการประพาสต้นที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายไว้มีดังนี้

“...บางท่านแปลว่าเรือทรงอย่างโน้นแท้ชื่อว่า “ทรงเรือต้นงานเฉิดฉาย” ดังนี้ แต่บางท่านก็แปลเอาต้นๆว่า หลวงนายศักดิ์เป็นคนคุมเครื่องมหาดเล็กตามเสด็จ หลวงนายศักดิ์ชื่ออื่น รับสั่งเรียกว่า ตาอื่น ตาอื่น เสมอ คำว่า เรือต้นก็จะแปลว่าเรือตาอื่นนั่นเอง แปลชื่อเรือต้นเป็นหลายอย่าง ดังนี้... เริ่มเรียกการประพาสวันนี่ว่าประพาสต้น เลยเป็นมูลเหตุที่เรียกการประพาสในวันหลังๆว่า ประพาสต้น ต่อมา...”⁹³

การเสด็จประพาสต้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดขึ้น 3 ครั้ง คือครั้งที่ 1 การเสด็จประพาสต้น ร.ศ.123(พ.ศ.2447) เสด็จจากบางปะอินไปตามลำน้ำอ้อมเมืองนนทบุรี คลองบางกอกใหญ่-ภาษีเจริญ เข้าคลองดำเนินสะดวกไปเมืองราชบุรี เพชรบุรี สมุทรสงคราม โพธารามไปออกอ่าวแม่กลอง แล้วเสด็จบ้านแหลม ท่าจีน วัดโคกรกรากในสมุทรสาคร พระปฐมเจดีย์เมืองนครปฐม สองพี่น้อง บางปلام้าเมืองสุพรรณบุรี และเข้าคลองจรเข้าใหญ่ไปบ้านผักไห่ บ้านเจ้าเจ็ด บางไทร และบางปะอินเพื่อนั่งรถไฟพิเศษกลับกรุงเทพฯ⁹⁴ ครั้งที่ 2 การเสด็จประพาสต้น ร.ศ.125(พ.ศ.2449) เสด็จจากกรุงเทพฯทางเรือมาปทุมธานีผ่านวัดพนัญเชิงมาถึงเกาะลอย ศาลาลอย ท่าเจ้าสนุก ท่าเรือเสด็จนมัสการพระพุทธบาท สระบุรี แล้วกลับพระราชวังบางปะอิน จากบางปะอินนั่งรถไฟกลับกรุงเทพฯแล้วเสด็จกลับมาอีกภายใน 1 วันไปประพาสแควสีกูก ป่าโมกข์เมืองอ่างทอง เมืองสิงห์บุรี เมืองชัยนาท ประพาสตามลำน้ำสะแกกรัง

⁹²ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2519), น. 3 – 4 .

⁹³เรื่องเดียวกัน, น. 12 .

⁹⁴เรื่องเดียวกัน, น. 1 – 49 .

แล้วไปประทับแรมที่อำเภอพยุหะคีรี เสด็จประพาสปากน้ำโพ เมืองนครสวรรค์ไปถึงเมือง
กำแพงเพชร แล้วเสด็จกลับนครสวรรค์⁹⁵

ครั้งที่ 3 การเสด็จประพาสต้น ร.ศ.127(พ.ศ.2451) เสด็จประพาสเมืองนครสวรรค์ แล้วล่องเรือ
มาตามคลองมะขามเต่าถึงเมืองสุพรรณบุรี เสด็จบ้านผักไห่ อ่างทองแล้วเสด็จกลับทางบางแก้วเข้า
พระนครศรีอยุธยา อีกคราวหนึ่งในปีเดียวกันนั้นเสด็จทางคลองรังสิตไปประพาสถึงเมืองปราจีนบุรี
แล้วกลับมาออกทางทะเล เข้าปากน้ำเจ้าพระยา⁹⁶

การเสด็จประพาสต้นทั้งสามครั้งดังกล่าว การเสด็จครั้งแรกใน พ.ศ.2447 นั้น เป็นครั้งที่
รัชกาลที่ 5 ได้รับความเกษมสำราญจากการท่องเที่ยวมาก เพราะเป็นการเสด็จส่วนพระองค์มีผู้ติดตาม
เพียง 12 คน และในการเสด็จประพาสไปตามที่ต่าง ๆ นั้น ไม่มีใครรู้จักพระองค์ สามารถชมสิ่ง
ต่างๆ อาทิ สภาพบ้านเมืองและอุปนิสัยใจคอที่แท้จริงของราษฎรได้ตามความเป็นจริง เพราะการ
เสด็จอีก 2 ครั้งหลังนั้น ประชาชนรู้แล้วว่าพระองค์โปรดเสด็จอย่างคนสามัญ ถ้าเห็นใครแปลกหน้า
เป็นผู้ติดตามจากกรุงเทพฯ ก็เข้าไปก่อนว่าเป็นพระเจ้าอยู่หัว และในการเสด็จครั้งหลังๆ ก็มักจะเสด็จ
โดยเรือยนต์เมื่อเห็นกระบวนเสด็จ โดยเรือยนต์ก็เป็นอันรู้ว่าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ⁹⁷

การเสด็จประพาสต้นครั้งแรกใน ร.ศ.123(พ.ศ.2477) เป็นการท่องเที่ยวตามคำแนะนำ
ของแพทย์ให้พระองค์พักผ่อนร่างกายจากการทรงงานหนัก เพื่อให้พระวรกายแข็งแรงดั้งเดิม ซึ่งมี
บันทึกไว้ดังนี้

“...เหตุที่จะเสด็จประพาสต่อไปในคราวนี้ ได้ทราบว่ามีมาก่อนจะเสด็จขึ้นมา
ปางปะ อิน พระเจ้าอยู่หัวไม่มีใครจะทรงสบาย หมายถึงเสด็จขึ้นมาพักรักษาพระ
องค์ตามเคยก็มีพระราชกัณฑ์และพระราชกิจติดตามขึ้นมา หาเวลาพักไม่มีใครได้
จึงไม่ทรงสบายมากไป เสวยไม่ได้และบรรทมไม่หลับทั้งสองอย่าง หมอเห็นว่า
จะต้องเสด็จประพาสเที่ยวไปให้พ้นความรำคาญ อย่าให้เป็นพระราชธุระในราช
กิจอย่างใด ๆ เสียสักคราวหนึ่งจึงจะรักษาต้องทรงพระองค์ให้สบายได้ดั่งเก่าโดย
เร็ว เจ้านายผู้ใหญ่ที่มาตามเสด็จจึงพร้อมกันกราบบังคมทูล ขอให้ทรงระงับพระ
ราชธุระเสด็จไปประพาสตามคำแนะนำของหมอ ทรงดำริเห็นชอบด้วยจึงจะ
เสด็จไปประพาสตามลำน้ำด้วยกระบวนเรือปิกนิกฟ่งเรือไฟไป จากบางปะอินนี้

⁹⁵ คำนวณจากภาพ , พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา , จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาส
ต้นในรัชกาลที่ 5 , น.50-130 .

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน , น. 47 .

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน , น. 48 .

จะเสด็จไปถึงไหนและเสด็จไปกี่วัน ฉะนั้นหาทราบไม่ เป็นแต่ทราบว่าการเสด็จครั้งนี้ เจ้ากระทรวงท่านห้ามปรามไม่ให้จัดการรับเสด็จตามทางราชการ จะให้การเสด็จอย่างเจียมๆ แล้วแต่พอพระราชหฤทัยจะเสด็จที่ใด...”⁹⁸

การเสด็จประพาสไทรโยค

นอกจากการเสด็จประพาสคันการเสด็จประพาสไทรโยคนับเป็นการท่องเที่ยวที่มีความหมายครบถ้วนเป็นการได้รับความสุขสำราญ การพักผ่อนตากอากาศ และการทัศนศึกษาเปิดโลกทัศน์ การเสด็จประพาสไทรโยคที่มีบันทึกเป็นหลักฐานไว้คือ การเสด็จครั้งที่ 2

การเสด็จประพาสไทรโยคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือการเสด็จลำนํ้าแควนํ้าแควน้อยมีทั้งหมด 4 ครั้ง แต่ที่มีบันทึกไว้คือการเสด็จเมื่อ พ.ศ. 2420 เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 17 มกราคม – 21 กุมภาพันธ์ รวม 35 วัน การเสด็จประพาสครั้งนี้พระองค์ได้บันทึกเป็นหมายเหตุระยะทางไว้ เพราะลำนํ้าแควน้อยเป็นที่สนุกสนานงคงาม แต่ทางไปมายากลำบากจึงทรงพระราชนิพนธ์ไว้สำหรับผู้ที่ไม่เคยไปก็จะทราบความเป็นไปและภูมิประเทศเหล่านั้นได้

ระยะทางเสด็จประพาสเริ่มออกจากกรุงเทพฯ ที่ท่าราชวรดิษฐ์ เข้าคลองบางกอกน้อยมาในเรือปิกนิกที่มีเรือกลไฟลากมาถึงแม่น้ำท่าจีน แล้วเข้าคลองเจดีย์บูชาขึ้นบกจี่ม้าเที่ยวไปถึงธรรมศาลา ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ที่นครปฐม แล้วต่อไปพระแท่นดงรัง เสด็จต่อไปถึงเมืองกาญจนบุรี⁹⁹

ทางรถไฟสายใต้กับหัวหิน ชะอำ : เมืองท่องเที่ยวตากอากาศสมัยรัชกาลที่ 6-รัชกาลที่ 7

การท่องเที่ยวตากอากาศและรักษาสุขภาพย้ายจากชายฝั่งทะเลตะวันตกของอ่าวไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 มาเป็นบริเวณฝั่งตะวันตกของอ่าวไทยแถบชายหาดหัวหินและหาดชะอำในสมัยรัชกาลที่ 6-รัชกาลที่ 7 เมื่อได้มีการพัฒนาการคมนาคมทางรถไฟตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนมาถึงการขยายเส้นทางรถไฟไปสู่ภูมิภาคต่างๆมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยเฉพาะทางรถไฟสายใต้ที่ได้ขยายเส้นทางจากสถานีเพชรบุรี ถึง สถานีหัวหิน การเปิดเดินรถไฟไปถึงสหรัฐมลายู และการสร้างโรงแรมหัวหินขึ้นล้วนเป็นสาเหตุปัจจัยทำให้หัวหินได้กลายสภาพจากหมู่บ้านเล็กๆแห่งหนึ่งไปสู่การเป็นเมืองตากอากาศ

⁹⁸ คําราชานุกาพ , พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา , จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสคันในรัชกาลที่ 5 , น.2.

⁹⁹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค, (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504.), น.1 – 223.

หัวหินแต่เดิมรู้จักกันในนามของหมู่บ้านสมอเรียง ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หมู่บ้านประมงแห่งนี้สันนิษฐานว่า เริ่มมีคนอยู่อาศัยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ราว พ.ศ. 2377 โดยมีชาวบ้านกลุ่มแรกมาตั้งรกรากหนีความยากลำบากและความแล้งแค้นมาจากบางจากและบางแก้วเมืองเพชรบุรี คือ ครอบครัวของนายทอง และนางอยู่ แห่งบ้านบางจาน ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคันทระกูล ชูตระกูล และตระกูล กระแสสินธุ์ และครอบครัวของนายวัด และนางแก้ว แห่งบางแก้ว ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคันทระกูล วัดขนาด และตระกูล เทียมทัต ได้ชักชวนญาติพี่น้องมาทำมาหากินในบริเวณบ่อฝ้ายกับหนองสะแก ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีใครสร้างบ้านเรือนอยู่และบริเวณนี้ก็อุดมสมบูรณ์ในการทำไร่ รวมทั้งมีแหล่งประมงชายฝั่งทะเล อาณาเขตของหมู่บ้านหัวหินในครั้งนี้มีดังนี้

- ทิศเหนือ จากปากคลองสมอเรียง เป็นแนวขึ้นทางตะวันตกผ่านศาลเจ้าพ่อเสือ
 ทิศใต้ จากศาลเจ้าพ่อเกตุ(บริเวณ โรงแรมหัวหิน) เป็นแนวขึ้นมาทางตะวันตกถึงหนองมอญ(การประปาเทศบาลตำบลหัวหินในปัจจุบัน)
 ทิศตะวันออก เลียบชายฝั่งทะเลจากปากคลองสมอเรียงถึงศาลเจ้าพ่อเกตุ
 ทิศตะวันตก จากศาลเจ้าพ่อเขาค้าง(ปัจจุบันอยู่เหนือตลาดฉัตรไชย)ถึงหนองมอญ⁹⁹

หัวหินกลายเป็นหมู่บ้านประมงมาเป็นสถานตากอากาศที่มีชื่อเสียง ตั้งแต่ทางรถไฟสายใต้เปิดเดินทางจากสถานีบ้านชะอำ-หัวหิน เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2454 ก่อนหน้านั้นได้เปิดเดินรถไฟจากสถานีธนบุรี-เพชรบุรี เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2446 และจากสถานีเพชรบุรี-บ้านชะอำ เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ.2454¹⁰⁰ เจ้าหน้าที่การรถไฟที่ค้นพบชายหาดบริเวณหัวหินปัจจุบันคือ มิสเตอร์เฮนรี กิดคิน นายช่างชาวอังกฤษ ขณะเป็นเจ้ากรมรถไฟหลวงสายใต้(พ.ศ. 2452-2460) ไปตรวจเส้นทางช่วงเพชรบุรี-บ้านชะอำ-หัวหิน ขณะนั้นเส้นทางจากเพชรบุรี-บ้านชะอำยังไม่เปิดเดินรถไฟและขบวนรถงานยังไม่ถึงหัวหิน ส่วนที่เหลือต้องเดินต่อไปจนถึงตำแหน่งที่จะสร้างสถานี ซึ่งเป็นหัวงานสร้างทางตอนหัวหิน-วังคัง-ปราณบุรี มิสเตอร์เฮนรีได้เดินทางไปทางตะวันออกจนพบชายหาดบริเวณหัวหินที่มีท้องทะเลสีคราม ฟ้าใส หาดทรายขาวสะอาด มีหมู่บ้านประดับงดงามแปลกตา ทางขวามีเขาตะเกียบทอดตัวลงไปในทะเล เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯจึงได้นำความขึ้นกราบทูลรายงานพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินซึ่งทรงเป็นที่ปรึกษาการรถไฟทั้ง

⁹⁹ บัณฑิต จุลลาสัย, โฮเต็ลหัวหินแห่งสยามประเทศ, น. 16 .

¹⁰⁰ สวงวน อ้นคง, สิ่งแรกในเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, 2514) น. 401 – 402 .

สายเหนือและสายใต้ ก่อนที่จะมีการรวมกันให้เป็นกรมรถไฟหลวงและมีพระองค์เป็นผู้บัญชาการ ตั้งแต่พ.ศ. 2460-2470¹⁰¹

พัฒนาการของการรถไฟสายใต้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่เชื้อประโยชน์ต่อหัวหินก่อนที่จะเป็นสถานตากอากาศ เริ่มจากการที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟสายใต้จากปากคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ไปจนถึงจังหวัดเพชรบุรี ระยะทาง 150 กิโลเมตร ใช้ราง 401 ปอนด์ กว้าง 1 เมตร ซึ่งเป็นขนาดของรางรถไฟที่มหาอำนาจยุโรปนำมาใช้กับเมืองอาณานิคมของตน รางนี้สามารถเชื่อมต่อกับรถไฟของสหรัฐของมลาญของอังกฤษ โดยเปิดเดินรถช่วงทดลองได้เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2446 และเปิดบริการขนส่งจริงเมื่อรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทำพิธีเปิดการเดินรถ ณ สถานีรถไฟบางกอกน้อย(สถานีธนบุรี) จากนั้นจึงให้กรมรถไฟสายใต้ดำเนินงานก่อสร้างทางรถไฟต่อจากเพชรบุรีลงไป¹⁰²

พัฒนาการของการให้บริการคมนาคมของการรถไฟหลวงสมัยที่ นายพลเอกพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเป็นผู้บัญชาการรถไฟนั้น ได้ทำให้หัวหินกลายเป็นสถานตากอากาศที่เป็นที่นิยมของชนชั้นสูงถึงประชาชนในเวลาต่อมา ลำดับพัฒนาการของการรถไฟสายใต้ที่ทำให้หัวหินเติบโตเป็นเมืองตากอากาศ มีดังนี้

5 มิถุนายน พ.ศ. 2460 โปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งนายพลเอก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเป็นผู้บัญชาการกรมรถไฟ(5 มิ.ย. 2460-27 ก.พ. 2470) เพื่อให้วางรูปแบบและระเบียบโครงการที่จะรวมการบัญชาการทางรถไฟหลวงขนาดกว้างและขนาดแคบเป็นกรมเดียวกันเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในกองบัญชาการและเพื่อวางระเบียบการทำงานของรถไฟทั้งสองสายเป็นกรมเดียวกัน¹⁰³ จากนั้นวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2460 ร.6 โปรดเกล้าฯ ให้รวมบัญชาการรถไฟทั้งสองสายเป็นกรมเดียวกัน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเป็นผู้บัญชาการรถไฟหลวง ตามที่ได้ตั้งขึ้นใหม่ ยุบตำแหน่งเจ้ากรมกรมรถไฟสายเหนือและนายช่างผู้

¹⁰¹ สรศัลย์ แพงสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์ , 2539).

น. 21 – 26 .

¹⁰² เรื่องเดียวกัน , น. 31 .

¹⁰³ ฉ. ผู้เฒ่า , ของเก่าเรลวิม รถไฟ – เรือแม่เหล็ก – ทะเล – รถมราง , (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์ , 2532) น. 11 .

บังคับการกรมรถไฟหลวงสายใต้ คงให้นายเฮนรี กิดติน เป็นที่ปรึกษา และให้นายไวเลอร์ เป็นหัวหน้ากองแบบแผนในกรมรถไฟหลวง¹⁰⁴

1 กรกฎาคม พ.ศ. 2461 กรมรถไฟหลวงได้ติดต่อเปิดทางรถไฟของประเทศใกล้เคียงคือ สหรัฐมาลา โดยนายพ.อ. แอนโทนี ซี.เอ็ม.จี ผู้จัดการรถไฟของสหรัฐมาลาได้เข้ามากรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2460 เพื่อปรึกษาดกลองกันเรื่องสัญญาการเดินรถ ซึ่งเมื่อได้เปิดการเดินรถไปติดต่อกับสหรัฐมาลา ก็ไม่ปรากฏข้อขัดแย้งบาดหมางแต่อย่างใด¹⁰⁵

พ.ศ. 2464 การก่อสร้างทางสายใต้ได้สำเร็จลงสิ้น รัชกาลที่ 6 จึงได้สั่งให้เปิดทางสายปัตตานีถึงพรมแดนกลันตัน ให้รับส่งคนโดยสารและบรรทุกสินค้า ตั้งแต่วันที่ 17 กันยายน 2464 เป็นต้นไป “ตั้งแต่วันที่ได้เริ่มเปิดการเดินรถนี้ ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงการบางสิ่งบางอย่างขึ้นบ้าง เพื่อให้การเดินรถเร็วประจำสัปดาห์แลสะดวกยิ่งขึ้น อุเบกษาที่พอใจของผู้โดยสารทั้งผู้ที่เดินทางใกล้และไกล ... กับทั้งประสานทางไปมาให้ประเทศสยามติดต่อกับประเทศที่ใกล้เคียง คือ สหรัฐมาลาของอังกฤษ กับแคว้นแคว้นสะเตรตเซียดเดิลเมนต์ได้ โดยอาศัยทางคมนาคมอันรวดเร็วและสำราญนี้มีถึงกัน.”¹⁰⁶

หลังจากการก่อสร้างทางรถไฟสายใต้สำเร็จลงใน พ.ศ. 2464 ประกอบกับการได้ติดต่อเปิดทางรถไฟติดต่อกับกรมรถไฟหลวงกับรถไฟของสหรัฐมาลาตั้งแต่ พ.ศ. 2461 จนกระทั่งกรมรถไฟหลวงได้มีรถโดยสารชั้นหนึ่ง เป็นรถนั่ง นอน ที่สามารถเดินรถรวดเดียวตลอดวันตลอดคืนเข้ามาจากยุโรป ทำให้การจราจรของผู้โดยสารระหว่างบางกอกน้อยกับเกาะหมากสะดวกขึ้น ทั้งขาไปและขากลับ โดยไม่ต้องเปลี่ยนถ่ายรถ ทำให้เป็นที่พอใจของผู้โดยสาร จนการจำหน่ายตั๋วโดยสารชั้นหนึ่งระหว่างประเทศไปและกลับจากป่าดงเบงชา มียอดจำหน่ายเพิ่มขึ้น จากใน พ.ศ. 2464 ขายได้จำนวน 293 ตั๋ว มาถึงปีพ.ศ.2465 ที่รถไฟเข้ามาใหม่เปิดเส้นทางจากกรุงเทพ-ป่าดงเบงชา ในครั้งนั้น 1,273 ตั๋ว¹⁰⁷ ได้มีส่วนทำให้ชาวต่างประเทศในสหรัฐมาลาเดินทางมาท่องเที่ยวหัวหินมากขึ้น โดยผู้โดยสารได้รับสิทธิแวะชมสถานที่ท่องเที่ยวระหว่างทางได้ทุกกระยะทางโดยสาร 200 กม. และพักได้ไม่เกิน 3 วัน ผู้โดยสารจากเกาะหมาก(ปีนัง) สิงคโปร์ มีโอกาสลงแวะชมความ

¹⁰⁴ การรถไฟแห่งประเทศไทย, เพื่อระลึกถึงพระคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การรถไฟ, ม.ป.ป.) น. 1.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 7.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, น.15-16.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 22.

งามของหัวหินมากขึ้น และการได้แวะพักระหว่างทางก็เป็นที่ชื่นชอบของชาวต่างประเทศ หัวหินจึงมีชื่อเสียงกระจายออกไปไกล¹⁰⁸

เมื่อมีการเดินรถควมระหว่างประเทศ ตั้งแต่พ.ศ. 2465 จนทำให้ชาวต่างประเทศเดินทางมาหัวหินได้สะดวกขึ้นและคนไทยก็มาได้ง่ายเช่นกัน ทางกรมรถไฟหลวงจึงได้ตั้งกองโฮเต็ล ขึ้นใน พ.ศ. 2465 นั้นเอง เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้มาท่องเที่ยวหัวหินมากขึ้น โดยให้ย้ายพระจักรรถ บดีจากกองเดินรถมาเป็นหัวหน้ากองโฮเต็ลคนแรก เพื่อให้การจัดการรถเสบียงและบ้านพักบริการประชาชน ได้เต็มที่ และเป็นการช่วยให้กองเดินรถดูแลเรื่องการตรวจตราบ้านพักและจัดการในเรื่อง จัคออาหาร ได้ดียิ่งขึ้น ดังปรากฏในรายงานประจำปีของกรมทางรถไฟหลวงพ.ศ. 2463 ดังนี้

“การตั้งกองโฮเต็ล เพื่อสนองการในพิธีจัดระเบียบการรถเสบียงแลบ้านพักให้ เป็นที่ ต้องด้วยความประสงค์ของประชาชน ... เมื่อตั้งกองโฮเต็ลแล้ว บ้านพักแล รถเสบียงซึ่งผู้รับเหมาทำอยู่ ก็ค่อยๆทยอยกันรับคืนมาอยู่ในความดูแลของกองนี้ การตั้งกองโฮเต็ลขึ้นต่างหากครั้งนี้ย่อมปลดเปลื้องภาระของกองเดินรถในเรื่อง การตรวจตราบ้านพัก และทำให้กรมสามารถจัดการในเรื่องการจัคออาหาร ได้ดียิ่ง ขึ้น ...”¹⁰⁹

แต่เดิมกรมรถไฟหลวงมีบริการบ้านพักและอาหารให้แก่ผู้โดยสารในระยะทางไกลอยู่แล้ว เป็นบ้าน พัก 2 ห้องนอนบ้าง 4 ห้องนอนบ้าง ตามสถานีใหญ่ทั้งทางรถไฟสายเหนือและสายใต้ ปัจจุบันยังมี เหลืออยู่บ้างในจังหวัดราชบุรี เพชรบุรี ชุมพรและสงขลา¹¹⁰

ใน พ.ศ. 2466 กรมรถไฟหลวงได้จัดสร้างโรงแรมหัวหินหรือโฮเต็ลหัวหิน โดยกรม รถไฟหลวงได้ขอซื้อที่ดินบางส่วนของกรมพระนเรศวรฤทธิ์เพื่อสร้าง โรงแรมและบ้านพักขึ้นเพื่อ สนองความต้องการของผู้ที่ไฟพักผ่อนตากอากาศชายทะเล(นอกจากรับ-ส่งผู้โดยสารและสินค้า) ตามสมัยนิยมของยุคนั้น ที่ยังอยู่ในยุคของการเดินเรือ โรงแรมตามเมืองท่าหรือเมืองใกล้ทะเลทาง ตะวันออกไกลที่มีชื่อเสียงในหมู่บริษัทเดินเรือและนักเดินทางชาวยุโรป อเมริกา มีรฟเฟิลส์ ที่สิงค โปร์ สแตรนด์ ที่ย่างกุ้ง เพนินซูลาที่ฮ่องกง ทักษมาฮาลที่บอมเบย์ ซึ่งล้วนเป็นโรงแรมของฝรั่งใน อาณานิคม ส่วนในกรุงเทพก็มีโอเรียลเต็ล ริมน้ำเจ้าพระยาของชาวเดนมาร์ก โฮเต็ลรอยัล บน

¹⁰⁸ สรศัลย์ แห่งสภา , ราตรีประดับดาวที่หัวหิน , น. 67 .

¹⁰⁹ การรถไฟแห่งประเทศไทย , เพื่อระฤกถึงพระคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน , น. 23 .

¹¹⁰ สรศัลย์ แห่งสภา , ราตรีประดับดาวที่หัวหิน , น. 67 .

ถนนสาทร โทรคาเคโร บนถนนสุรวงศ์ คอนโกสเจริญกรุง¹¹¹ ซึ่งก็ล้วนเป็นของฝรั่งสำหรับชาวต่างประเทศพักเพื่อทำธุรกิจ หรือท่องเที่ยวชมเมือง ไฮเต็ลหัวหินนั้นเป็นโรงแรมสำหรับผู้ที่จะไปพักผ่อนตากอากาศชายทะเล อยู่ในบริเวณที่มีทิวทัศน์สวยงามเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่คนไปพักโดยไม่ต้องจัดเตรียมอาหาร เครื่องใช้ และคนรับใช้ซึ่งจะทำให้เสียค่าใช้จ่ายและไม่สะดวกดังปรากฏในรายงานประจำปีของกรมรถไฟหลวงเกี่ยวกับไฮเต็ลหัวหินใน พ.ศ. 2465 ว่า

“โดยเหตุที่การเดินทางไปยังชายทะเลได้บรรลุถึงชัย ซึ่งปรากฏเห็นแน่ชัดว่าเป็นการสมควรกับเวลาที่จัดการในเรื่องที่พักชายทะเล เพื่อเพิ่มพูนความผาสุกและความสะดวกให้แก่ผู้ที่พักตากอากาศยิ่งขึ้นกว่าเพียงเท่านี้ มีบ้านพักซึ่งได้จัดอยู่แล้ว เพราะผู้ที่พักต้องเตรียมจัดหาของไปเอง ในเรื่องอาหาร การบริโภคนกไข่ และเครื่องภาชนะใช้สอยต่างๆ โดยต้องเสียค่าใช้จ่ายและไม่สะดวกด้วย ด้วยเหตุนี้ กรมจึงได้เลือกเอาหัวหินเป็นทำเลสำหรับพักตากอากาศ เพราะเหตุที่มีอากาศดี ได้ลมบริสุทธิ์สดชื่น ซึ่งเป็นที่นิยมกันอยู่แล้วในหมู่เจ้านายกับบุคคลชั้นสูงในประเทศสยาม โดยที่ได้ทรงปลูกสร้างค้ำหนักส่วนพระองค์แลสร้างบ้านพักส่วนตัวขึ้นที่ตำบลนี้และในที่ใกล้เคียง...”¹¹²

นอกจากหัวหินจะมีที่พักเป็นไฮเต็ลหัวหินของกรมรถไฟหลวงแล้ว ก่อนหน้านั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2454 ที่จะเปิดให้มีการเดินรถไฟจากบ้านชะอำ-หัวหิน เจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้าคหบดี ก็สนใจไปซื้ออสังหาริมทรัพย์ที่ดินชายทะเลกันมาก โดยการชักชวนของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรฯ ฉะนั้นเมื่อมีรถไฟไปถึงหัวหินทำให้การเดินทางสะดวกขึ้น จึงมีการเสด็จเยือนและไปเยือนหัวหินกันมาก เจ้านายที่เสด็จไปทอศพระเนตรและพอพระทัยก็ทรงหาซื้อที่ดินเตรียมสร้างค้ำหนัก ซึ่งการพักแรมตากอากาศชายทะเลเป็นความเชื่อตามแบบยุโรปที่ว่า อากาศจากท้องทะเลบริสุทธิ์สดชื่น ช่วยเสริมสุขภาพและอาจบำบัดโรคบางชนิดได้ จึงนิยมออกไปพักผ่อนตากอากาศชายทะเลกัน ซึ่งก็เป็นที่ยอดนิยมอยู่แล้วในหมู่มชนชั้นสูง ที่ไปอ่างศิลาและเกาะสีชังในสมัยรัชกาลที่ 5¹¹³

¹¹¹ รายละเอียดใน สราญมิตร ประชาอุทิศ, “กิจการไฮเต็ลในประเทศไทย พ.ศ. 2406 – 2478,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541) น. 43 – 83 .

¹¹² การรถไฟแห่งประเทศไทย, เพื่อระฤกถึงพระคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน, น. 24 .

¹¹³ สรศัลย์ แห่งสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน, น. 36 .

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์เรื่องอากาศชายทะเลไว้
ในนิราศชะอำ ว่า

“ฟังลพ ภาสศดไอ้	โอโซน เจ้าเอย
ประสาน ประสาท สามารถโซน	ชีพ้ำ
นิรามย์ ชื่นททัยโพลน	เพลินวิเวก วนานา
ยิ่งบด โอสดกล้า	กระเดือกร้อยพันขนาน๑
สังสถานธ์ ปานดอกไม้	หมองฉม้ง
จำแสร่ แปรสถานหวัง	ชื่นชื่น
สานชม แซ่ผสมยัง	ยัดเหี่ยว ฤสมแฮ
ทะเลเล่ห์ เทวะฤทธิพื้น	ชีพพื้นฟูสมอง

พระนิพนธ์นิราศชะอำนี้ หมายความว่า อากาศทะเลนี้มีโอโซนช่วยเสริมพลานามัยให้
สมบูรณ์ดีกว่าอากาศชายทะเลหลายพันขนาน ออกไปตากอากาศชายทะเลทำให้ชีวิตดีขึ้น เพราะดอกบัว
ที่แช่ในน้ำกวนสารส้มก็ยังไม่เหี่ยวเฉา¹¹⁴

สมเด็จพระพันปีหลวง สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระ
พันปีหลวง สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พันวัสสาอัยยิกาเจ้า และเจ้านายพระองค์อื่นๆ เมื่อ
เสด็จหัวหินก่อนที่จะได้ซื้อที่ดินและสร้างพระตำหนักส่วนพระองค์ขึ้น ได้ประทับแรมที่ตำหนักสุข
เวศน์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ (ต้นราชสกุล กฤดากร) พระองค์ทรงขนาน
นามหาดบริเวณตำหนักและหาดถัดๆ ไปทางใต้ว่าหัวหิน เป็นคนละส่วนกับบ้านแหลมเดิม โดยมี
กองหินชายทะเลเป็นเขต ซึ่งบ้านแหลมหินเดิมมีเขตด้านใต้ถึงเพียงสนามหน้าโฮเต็ลหัวหินเท่านั้น
ไม่ถึงที่ดินของเสด็จในกรมพระนเรศวรฤทธิ จนเมื่อเวลาผ่านไปชื่อหัวหินก็ขยายคลุมทั้งหาดทั้ง
ตำบลเรื่อยมาจนขยายตัวเป็นอำเภอหัวหิน หลังจากสมเด็จพระพันปีหลวงฯ เคยเสด็จมาที่หัวหิน
แล้วได้ทรงซื้อที่ดินตรงหมู่หินไว้ประมาณ 13 ไร่ จากนั้นก็มีผู้ตามเสด็จออกไปหาที่ดินชายทะเลหัว
หินมากขึ้น¹¹⁵

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ นับเป็นพระองค์แรกที่สร้างตำหนักขึ้นที่หาด
หินชื่อ ตำหนักแสนสำราญสุขเวศน์ ซึ่งอยู่พื้นหมู่หินชายทะเลไปทางใต้ ถัดไปเป็นที่ดินของสมเด็จพระ
กรมพระเทววงศ์วโรปการ (ต้นราชสกุล เทวกุล) ทรงสร้างตำหนักพลับป่า ก และพลับป่า ข ต่อไป
เป็นที่ดินของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ (ต้นราชสกุล กิตติยากร) เจ้าพระยามหิธร

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน , น. 37 .

¹¹⁵ สรศัลย์ แห่งสภา , ราตรีประดับดาวที่หัวหิน , น.38.

(ละออไกรฤกษ์) เจ้าพระยาพิชัยญาติ(คิน บุนนาค) เจ้าพระยาประติพัทรภูบาล(คอบุญเหลือ ณ ระนอง) พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนสิงห์วิกรมเกรียงไกร นายแมนพุ่ม เขียวกุล พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย พระยาเชษฐานุชิต(หนา บุนนาค) และเลขออกไปถึงหาดเขาเต่าเป็นของ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร(คั้นราชสกุล รังสิต) คุณหญิงบุรินวราช(เนื่อง สิงหนณี) และพระยาโกษากร (ตี มี ลินทสูต)

ฝั่งเหนือของถนนสายสถานีรถไฟ-ชายทะเล เริ่มด้วยที่ดินสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดให้สร้างพระตำหนักและกลุ่มตำหนักเล็กๆอีกหลายหลัง ที่ดินแปลงติดต่อกันทางเหนือ เป็นของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ซึ่งอยู่ตรงกับหมู่บ้านชายทะเลพอดีที่นี้ต่อมาคือ บ้านจักรพงษ์ ต่อไปเป็นหมู่บ้านหัวหินหรือแหลมหินเดิมยาวไปตามแนวหาดจรดที่ดินกรมอุทกศาสตร์กองทัพเรือ เหนือจากนี้ไปเป็นที่ดินจับจองจากหมู่บ้านไปถึงหนองน้ำ(ถ.แนบเคหาสน์)สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสร้างสำนักคศกฤษขึ้น หลังสำนักคศกฤษมีตำหนักเพลินสุข ของพระองค์เจ้าหญิงอภัยนริศ(พระองค์หญิงขาว) บ้านสุดท้ายชายหนองน้ำคือ บ้านสุนขุยโหล ของสกุลสุนทรระกูล เมื่อ พ.ศ. 2460 พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ได้ให้ตัดถนนสายตรงจากสถานีรถไฟหัวหินไปถึงชายทะเล(จากบ้านพลับป่าไปทางเหนือ) พระคลังข้างที่ได้เริ่มสร้างห้องแถวไม้ชั้นเดียวและไม้สองชั้นให้เช่าทำการค้า ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณสองฝั่งถนนเพชรเกษมละแวกตลาดฉัตรไชย¹¹⁶ นอกจากหัวหินจะมีโรงแรม กลุ่มบ้านพักของชนชั้นสูง ก็ยังมีสนามกอล์ฟและสนามเทนนิส ให้แก่ผู้มาพักผ่อนมีกิจกรรมให้เพลิดเพลิน ซึ่งสนามกอล์ฟและสนามเทนนิสก็ได้สร้างขึ้นคราวเดียวกับไฮเต็ลรถไฟ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริจะให้ป็นสนามกอล์ฟที่ทันสมัยที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในพื้นที่ตรงข้ามกับสถานีรถไฟหัวหิน กรมรถไฟหลวง จึงมอบให้นาย เอ.โอ.โรบินส์ เป็นผู้ดำเนินการสร้างเป็นสนามกอล์ฟ 9 หลุม พาร์ 38 ความยาว 3,300 หลา การปลูกหญ้าและต้นไม้ทำสนามกอล์ฟในหัวหินซึ่งเป็นที่กันดารน้ำจืดทำได้ไม่่ง่ายนัก แต่สนามกอล์ฟแห่งนี้ก็ได้รับการยกย่องจากชาวต่างประเทศว่า เป็นสนามที่งดงามที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามที่รัชกาลที่ 6 ทรงพระดำริไว้¹¹⁷

สะพานพระราม 6¹¹⁸ มีการจัดสร้างขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2460 ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากคลองบางซ่ง ฝั่งกรุงเทพฯไปบางกรวยฝั่งธนบุรี เพื่อเป็นทางเชื่อมสายรถไฟฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาให้ต่อเนื่องกันได้ทั้งนั้น ได้แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2469 ทำให้การเดินทาง

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน , น. 39 .

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน น. 68 .

¹¹⁸ ส.พลายน้อย , บางกอก , (พระนคร : รุ่งเรืองรัตน์ , 2503) น. 201 – 203 .

โดยรถไฟไปทางใต้สะดวกขึ้น เพราะสามารถไปขึ้นรถไฟได้ที่สถานีหัวลำโพง ไม่ต้องขนของลงเรือข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไปขึ้นรถไฟที่สถานีบางกอกน้อย ธนบุรี ผู้ที่จะไปพักผ่อนตากอากาศที่หัวหินเป็นครอบครัวใหญ่ที่ต้องเตรียมข้าวของทุกอย่างไว้ใช้ในฤดูร้อนหัวหินก็เดินทางได้สะดวกสบายขึ้น เมื่อไฮเดิลหัวหินเปิดดำเนินการเรียบร้อยแล้ว เป็นช่วงเวลาที่หัวหินมีการเปลี่ยนแปลงใหญ่อีกครั้ง บ้านพักชายทะเลเพิ่มจำนวนขึ้นรวดเร็ว มีร้านค้าขึ้นมาบ้าง ขบวนรถไฟด่วนสายใต้จากมลายูของอังกฤษ นำชาวยุโรปเข้ามาพักผ่อนที่หัวหินมากขึ้น ซึ่งกรมรถไฟหลวงมีหน้าที่โดยตรงให้เป็นผู้นำนักท่องเที่ยวเข้ามาในประเทศ¹¹⁹ เพื่อจูงใจนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศ กรมรถไฟจึงเปิดจำหน่ายตั๋วไป-กลับ ระหว่างสถานีใดๆกับหัวหินเป็นเวลา 5 วัน ดังแจ้งในตารางเดินรถและอัตราค่าโดยสารภาษาอังกฤษว่า Return Tickets available for 5 days on which the journey is performed to HUAHIN-on-sea¹²⁰

การไปตากอากาศหาดหัวหิน ก่อน พ.ศ. 2475 กรมรถไฟหลวงจะจัดขบวนรถเร็ว กรุงเทพฯ-หัวหิน โดยมีรถพ่วงอาจจะถึง 14 โบกี้ ชั้น 1 2 โบกี้ ชั้น 2 3 โบกี้ ชั้น 3 3 โบกี้ รถเสบียง 1 โบกี้ รถสัมภาระหรือรถการ์ด 1 โบกี้ ผู้โดยสารส่วนหนึ่งจะลงที่บ้านชะอำด้วย บางโอกาสยังมีการเช่าเหมาโบกี้เป็นพิเศษ ถ้าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่มักใช้รถโบกี้ที่มีทุกชั้นคือ มีที่นั่งชั้น 1 ชั้น 2 ชั้น 3 รวมอยู่ในคันเดียวกัน ส่วนนอกฤดูตากอากาศขบวนรถจะลดลงเหลือราว 7 โบกี้¹²¹ อัตราค่าโดยสารเมื่อ พ.ศ.2469¹²² – 2473¹²³ มีดังนี้

จากกรุงเทพฯ	ชั้น 1	ถึงบ้านชะอำ	12.60 บาท
		ถึงหัวหิน	13.80 บาท
	ชั้น 2	ถึงบ้านชะอำ	7.60 บาท
		ถึงหัวหิน	8.30 บาท
	ชั้น 3	ถึงบ้านชะอำ	5.00 บาท
		ถึงหัวหิน	5.50 บาท

¹¹⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 พ.5/29 เรื่องให้กรมรถไฟเป็นผู้นำทางสำหรับนักท่องเที่ยวเข้ามากรุงเทพฯ (1 พฤษภาคม 2473)

¹²⁰ สรศัลย์ แห่งสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน, น. 121 .

¹²¹ สรศัลย์ แห่งสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน, น.203.

¹²² กฎข้อบังคับว่าด้วยระเบียบการบรรทุกส่งผู้โดยสารและสัมภาระของผู้โดยสารตามทางรถไฟหลวงและอัตราค่าโดยสาร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมรถไฟหลวง, 2469), น.23 – 24.

¹²³ สรศัลย์ แห่งสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน, น. 204 .

3.3.2 ชนชั้นนำกับการท่องเที่ยวนอกประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้เสด็จประพาสนอกเขตพระราชอาณาจักรไทย ซึ่งการเสด็จประพาสของพระองค์ เป็นการสืบเนื่องกระแสการเปลี่ยนแปลงในธรรมเนียมนิยมการเสด็จประพาสที่เริ่มขึ้น โดยรัชกาลที่ 4 อันได้แก่ การเสด็จประพาสหัวเมือง เพื่อตรวจสอบความสงบเรียบร้อย ตลอดจนศึกษาภูมิประเทศและความเป็นอยู่ของราษฎรด้วยพระองค์เอง แทนที่จะให้ยกกระบัตรเป็นผู้แทนออกไปดูแลตั้งแต่ก่อน และการเสด็จส่วนพระองค์เพื่อแปรพระราชฐาน สำราญพระอิริยาบถ ทั้งการออกไปรักษาพระองค์จากอาการประชวร¹²⁴

การเสด็จประพาสต่างประเทศทั้งหมดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ เผยแพร่ความเป็นเอกราชของไทย และการตรวจตราเลือกสรรแบบแผนขนบธรรมเนียมการปกครองที่ดีมาใช้ในประเทศไทย¹²⁵ ซึ่งการเสด็จประพาสต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 มีด้วยกันทั้งหมด 12 ครั้ง¹²⁶ แต่การเสด็จประพาสที่ถือว่าเป็นการท่องเที่ยวนั้น ได้แก่การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พ.ศ. 2450 และการเสด็จประพาสชวาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2439

รัชกาลที่ 5 กับไกลบ้าน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสต่างประเทศเป็นครั้งแรกเมื่อขึ้นครองราชย์ได้เพียง 2 ปี คือเสด็จไปประพาสสิงคโปร์และชวา พ.ศ. 2413 ปีต่อมา พ.ศ. 2414 ได้เสด็จประพาสอินเดีย และแะหัวเมืองชายทะเลได้แก่ ภูเก็ต พังงา สงขลา และ ไทรบุรี รวมทั้งประพาสไปถึงเมืองเมะลัมลึงของพม่า¹²⁷ ซึ่งหลังจากนั้นพระองค์ได้เสด็จประพาสทั้งใน

¹²⁴ สุเนตร ชุตินธรานนท์, “การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 : ความหมายเชิง - สัญลักษณ์,” ใน เอกสารการประชุมทางวิชาการชุด โครงการวิจัยเรื่อง ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง , วันที่ 18 - 20 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ณ โรงแรมเจดับบลิว แมริออท กรุงเทพฯ , น. 20 - 24 .

¹²⁵ ศรีสหเทพ(เส็ง) , พระยา , จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 เล่ม 1 , (กรุงเทพฯ : คุรุสภา , 2515) , น. 1 - 2 .

¹²⁶ พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ , รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสต่างประเทศ , (กรุงเทพฯ : บันทึกลสยาม , 2540) , น. 12 - 15 .

¹²⁷ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ, จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสองคโปร์และเมืองเบดาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย, (พระนคร:

และนอกประเทศหลายๆ ครั้งตลอดรัชกาล โดยเฉพาะการเสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู เมืองสิงคโปร์ของอังกฤษ และชาวของฮอลันดา ซึ่งการเสด็จประพาสของพระองค์ ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประเทศ คือ เสด็จไปเพื่อศึกษาความเจริญของประเทศต่างๆ แล้วนำกลับมาปรับใช้ในประเทศต่อไป จะเห็นได้ว่าการไปต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 นั้นจะใช้คำว่า “เสด็จประพาส” แต่ลักษณะการเดินทางและจุดมุ่งหมายของการเสด็จประพาสนั้นๆ ไม่ใช่ไปเพื่อความสุขสำราญตามนัยของการท่องเที่ยว แม้แต่การเสด็จประพาสยุโรป ครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 ก็เป็นการเสด็จไปเพื่อเหตุผลทางการเมือง และประโยชน์ของไทย อย่างไรก็ตามกาเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2450 มีลักษณะของการเสด็จประพาสที่มีความหมายเป็นการท่องเที่ยว เพื่อตากอากาศหาความสุขสำราญ และรักษาสุขภาพ

การเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2450 มีวัตถุประสงค์เพื่อไปตากอากาศ และรักษาพระองค์ ยังประเทศในยุโรป ตามคำแนะนำของคอกเตอร์โบเมอร์ผู้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ เป็นสำคัญ ซึ่งแตกต่างกับการเสด็จประพาสยุโรป ครั้งแรก ที่เป็นการเสด็จไปเพื่อเจริญทางพระราชไมตรีกับราชสำนักในนานาประเทศ¹²⁸ และเป็นการเสด็จด้วยเหตุผลทางการเมืองที่ใช้คำว่าเสด็จประพาสบังหน้า ซึ่งสาเหตุการเสด็จยุโรปครั้งแรกนั้น เนื่องจากปัญหาการขยายอาณานิคมของอังกฤษ และฝรั่งเศสเข้ามาในประเทศไทย โดยเฉพาะปัญหาทางการเมืองเรื่องวิกฤตการณ์ปากน้ำ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) กับฝรั่งเศส¹²⁹ ดังนั้นการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก จึงเพื่อประโยชน์ทางการเมืองของไทย ส่วนเรื่องการท่องเที่ยว นั้นเป็นเพียงผลพลอยได้หรือผลส่วนหนึ่งที่มาจากการเสด็จประพาสครั้งนี้ ซึ่งปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯถึงประโยชน์ของการเสด็จยุโรปครั้งแรก พ.ศ. 2440 ว่า

โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509), น. 1 – 70 .

¹²⁸ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขาพระราชดำเนิประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 เล่ม 2, (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2505), น. 62 .

¹²⁹ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ วิเคราะห์ว่า “...แต่เมื่อพิจารณาผลของการเสด็จประพาสโดยรวมแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่า การเสด็จประพาสครั้งนั้นเป้าหมายของการสร้าง “ภาพลักษณ์” ของ “ความศิวิไลต์” ของสยามในฐานะของรัฐอธิปไตยให้เป็นที่ยอมรับของสาธารณชนในยุโรป และรวมทั้ง “การเรียนรู้” ความเจริญก้าวหน้าใหม่ๆ ของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น เพื่อนำมาเป็นแบบอย่างของการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยต่อไป ” รายละเอียดใน ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป,” ใน เอกสารการประชุมทางวิชาการชุด โครงการวิจัยเรื่อง ยุโรปกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง , น. 1 – 27 .

"...ฉันเห็นว่าความเห็นที่ควรจะนับว่าจะพึงได้ในการมายุโรปนั้น
แบ่งเป็น 4 ประการ คือ เห็นชีวิตในยุโรปไปอยู่ประการใด 1
เห็นที่เกิดทรัพย์แลสิ่งใดเป็นทรัพย์ 1
เห็นกำลัง คือ การที่จะทำร้ายฤต่อผู้ศัตรู 1
เห็นความสนุกทั้งหลายอันมีอยู่ประการ 1 ..."¹³⁰

บันทึกถึงการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ในหนังสือไกลบ้าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นผู้บันทึกไว้เองเป็นพระราชหัตถเลขา ที่พระองค์พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภาภรณ์ ราชเลขานุการฝ่ายใน ทรงพรรณนาถึงการเสด็จประพาสตั้งแต่ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2450 จนเสด็จกลับถึงพระนครในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2450 รวมเป็นระยะเวลา 7 เดือน 21 วัน "ไกลบ้าน" มีลักษณะเป็นบันทึกพระราชกรณียกิจประจำวันระหว่างเสด็จประพาสยุโรป เกี่ยวกับสถานที่เสด็จพระราชดำเนิน ชีวิตความเป็นอยู่ สภาพบ้านเมือง ทัศนียภาพภูมิประเทศ และภูมิอากาศ วัฒนธรรมของแต่ละประเทศที่ได้เสด็จเยือน รวมทั้งบันทึกถึงความก้าวหน้าทางวิชาการ เช่น การทำเหมืองแร่ โรงไฟฟ้าพลังน้ำ ฉะฉาน โรงงานกระดาษ ซึ่งลักษณะเนื้อหาของ "ไกลบ้าน" และจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ของพระยาคริสทเทพ(เส็ง) ที่ต่างบันทึกถึงการเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 นั้น มีลักษณะโดยรวมที่แสดงถึงสถานที่ ผู้คนและพระราชกรณียกิจต่างๆ ขณะเสด็จประพาสไม่ต่างกัน แต่ที่เป็นลักษณะพิเศษของการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 นั้นคือ การได้เสด็จประพาสเพื่อความสำราญหรือรักษาสุขภาพจริงๆ และเป็นการเดินทางแบบส่วนพระองค์ที่มีผู้ติดตามไม่มาก รวมทั้งไม่ต้องมีหมายกำหนดการการเสด็จและพิธีต้อนรับรับรองอย่างเป็นทางการอย่างในการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก

การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พ.ศ. 2450 ได้เสด็จประพาสอย่างไม่เป็นทางการ มีผู้ติดตามเสด็จคือ เจ้านายและข้าราชการเพียง 14 คน ได้แก่ นายพลโท สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์ศรีชมโขง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพศาสตร์ศุภกิจ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ นายพลโท เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ศักดิ์(โต บุนนาค) เป็นสมุหราช องครักษ์ พระยานุรักษ์รัตนราชพัลลภ ตำแหน่งกรมวัง พระรัตนโกษา(เล็ก สุจริตกุล) ตำแหน่งราชเลขานุการ

¹³⁰ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ , พระราชหัตถเลขาพระราชดำเนิน ประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 เล่ม 2 , (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2505) , น. 62 .

นายพันเอก หม่อมมนเรนทรราชา(ม.ร.ว. สิทธี สุทนต์ ณ อุฎยา) ตำแหน่งราชองครักษ์ เจ้าหมื่นเสมอใจราช(อิน) หลวงศักดิ์ นายเวร(ม.ร.ว. ลป อรุณวงศ์ ณ กรุงเทพ) เป็นนายเวรมหาดเล็กถวายงานนวด หลวงฤทธิ นายเวร(พื่อน ศิลป์) นายเวรมหาดเล็ก หลวงสรศักดิ์ณลิจิต(มุ่ย) และนายพินิต ราชการ¹³¹ การเสด็จครั้งนี้ได้เสด็จประพาสยุโรป 7 ประเทศ ได้แก่ อิตาลี สวิตเซอร์แลนด์ เยอรมัน ฝรั่งเศส อังกฤษ เดนมาร์ก และนอร์เว¹³² การเดินทางเริ่มจากเสด็จโดยเรือพระที่นั่งมหาจักรีไปลงเรือชักเซนที่สิงคโปร์¹³³ ซึ่งการเดินทางเสด็จประพาสตั้งแต่สิงคโปร์ ก็เป็นการเดินทางอย่างคนธรรมดาไม่ใช่พระราชาราชวงศ์ที่ทรงบันทึกรไว้ว่า “เวลาจวนบ่าย 2 โมง ไปขึ้นรถไฟที่สเตชันตรงกัโรด รถไฟนั้นก็เหมือนรถไฟในเมืองมลายูทั้งปวง คือ รางเล็ก ไปอย่างคนธรรมดาไม่ใช่พระราชาราช...”¹³⁴

เรือชักเซนเป็นพาหนะนำเสด็จเดินทางจากสิงคโปร์ไปจนถึงเมืองเนเปิ้ลในอิตาลี และจะได้เสด็จประพาสโดยทางเรือ ทางรถยนต์ และทางรถไฟ ซึ่งเป็นของสาธารณะที่เมืองนั้นๆจัดถวายในการเสด็จประพาสสถานที่ต่างๆต่อไป

ลักษณะการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 เพื่อการท่องเที่ยวนี้ แตกต่างจากการเสด็จยุโรปครั้งแรก คือ การเสด็จยุโรปครั้งแรกจะเดินทางไปประพาสในแต่ละประเทศตามลำดับ โดยไม่มีการย้อนกลับไปกลับมา จนกล่าวได้ว่าเป็นการเสด็จประพาสแบบวงกลม ส่วนการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 นั้น ลักษณะเส้นทางจะวกวนและเสด็จประพาสรวมทั้งเสด็จประทับในสถานที่ซ้ำๆกันหลายแห่ง อาทิ เมืองบาเคนบาเคนในสวิตเซอร์แลนด์ เมืองสอมเบ็คในเยอรมันเพื่อใช้น้ำแร่รักษาพระองค์ และเมืองปารีสของฝรั่งเศส เพื่อเที่ยวชมเมือง พิพิธภัณฑ์ สถานที่ต่างๆและชิมอาหารรสเลิศในภัตตาคาร ซึ่งลักษณะเส้นทางเสด็จประพาสดังกล่าวเกิดจากความพอพระราชหฤทัยส่วนพระองค์โดยแท้ในการจะเสด็จประพาสที่ใด ประทับอยู่นานเท่าใด และเกิดจากการได้พักผ่อนเพื่อรักษาพระองค์ตามความตั้งใจของการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 นอกจากนั้นยังเป็นการเสด็จประพาสที่มีความเป็นส่วนพระองค์ถึงขนาดที่สามารถจอดแล้วทรงเสวยพระกระยาหารกลางวันกับผู้ตามเสด็จข้างทางถนนระหว่างเสด็จประพาส เช่น ระหว่างเดินทางเสด็จประพาสในมณฑลปอโตมอริโซ ของอิตาลี ดังนี้

¹³¹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ไกลบ้าน เล่ม 1, น. 22 – 23 .

¹³² การเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ได้เสด็จประเทศต่างๆในยุโรปถึง 14 ประเทศได้แก่ อิตาลี สวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรีย ฮังการี รัสเซีย สวีเดน เดนมาร์ก อังกฤษ เยอรมัน ฮอลแลนด์ เบลเยียม ฝรั่งเศส สเปน และโปรตุเกส .

¹³³ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ไกลบ้าน เล่ม 1, น. 38 .

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 22 .

“...ได้หยุดกินเข้ากลางวันกลางทางบนถนน แอบเข้าข้างหนึ่งหาของใส่หีบปิก นิดไปกินกลางแจ้งอร้อยแลสนุกดี กินกลางวันแล้วลงจากเขาถึงอาละเชียวอ่าวอา ละเชียวนี้เป็นตำบลเดียวซึ่งได้เห็นหาดทรายยาวใหญ่ตลอดอ่าว เขาว่าเป็นที่ สำหรับคนมาอาบน้ำ เพราะปนที่ไม่มีศิลา นำดินเดินออกไปได้ประมาณครึ่งไมล์ ยังไม่ถึงหน้าอก...”¹³⁵

การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อตากอากาศและรักษาสุขภาพของรัชกาลที่ 5 ได้เกิดขึ้นเมื่อเสด็จมาถึงยุโรป สถานที่ประทับตากอากาศและรักษาสุขภาพอยู่ในเมืองบาเดนบาเดนและเมืองฮอมบวร์คของเยอรมัน ซึ่งเป็นสถานที่ตากอากาศและอาบน้ำแร่ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของเจ้านายในพระราชวงศ์ยุโรปและชาวยุโรปโดยทั่วไป และเมื่อทรงใช้น้ำแร่ในการบำบัดรักษาสุขภาพแล้วในช่วงเช้า ช่วงบ่ายจึงเสด็จประพาสเมืองหรือสถานที่ใกล้เคียง แล้วเมื่อรักษาพระองค์ได้ระยะหนึ่งก็เดินทางท่องเที่ยวไปนอกเขตเยอรมัน อาทิ เสด็จประพาสอังกฤษ เบลเยียม เดนมาร์ก นอร์เว เป็นต้น หลังจากนั้นจึงกลับมาเสด็จประพาสและรักษาพระองค์ในเยอรมันอีกครั้ง ก่อนการเดินทางกลับประเทศไทยผ่านอิตาลีและอียิปต์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จถึงยุโรปโดยขึ้นบกจากเรือซัคเซนที่ท่าเรือเมืองเนเป้ล ในอิตาลี พระองค์ได้เสด็จประพาสเมืองเนเป้ล และเมืองเจนัว อิตาลีก่อนจะเดินทางไปตากอากาศและรักษาพระองค์ในเมืองต่างๆ ของยุโรป อาทิ เช่น ตำบลซันเรโม เมืองเจนัว ใน อิตาลี เมืองบาเดนบาเดน ในสวิตเซอร์แลนด์ และเมืองฮอมบวร์คในเยอรมัน ตามลำดับดังนี้

ตำบลซันเรโม เมืองเจนัวเป็นสถานที่แรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงแวะพักตากอากาศและรักษาสุขภาพโดยใช้น้ำแร่บำบัดอาการประชวร พระองค์ได้เสด็จมาประทับที่วิลลาโนเบลใน ค. ซันเรโม ตั้งแต่วันอาทิตย์ที่ 28 เมษายน ถึงวันจันทร์ที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2450 บริเวณซันเรโมถือเป็นเมืองตากอากาศชายทะเลที่ชาวยุโรปมาพักอยู่กันเจียบๆ ในช่วงฤดูร้อน¹³⁶ ตลอดระยะเวลา 16 วันที่พักอยู่ในซันเรโมพระองค์ใช้วิลลาโนเบลเป็นเพียงที่ประทับพักแรมระหว่างรอให้หมอไฟลเนอ และหมอฟิสเตอร์ผู้ช่วย รวมทั้งหมอมานแซน มาตรวจพระองค์เป็นครั้งแรกเมื่อมาถึงยุโรป ซึ่งผลการตรวจครั้งนี้ทั้งหัวใจ ปอด ปกติแต่มีปัญหาเรื่องงูก อันควรจะ

¹³⁵ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ไกลบ้าน เล่ม 1, น.350-352.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 220.

ระวังรักษาต่อไป¹³⁷ และระหว่างประทับอยู่ที่ซันเรโมพระองค์ได้เสด็จประพาสเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองเมนโตนา เมืองมอนติคาโล เมืองปอโตมริโซ เมืองนิส เป็นต้น

เมืองบาเคนบาเคน ในสวิตเซอร์แลนด์เป็นที่ประทับรักษาพระองค์แห่งที่ 2 หลังจากเดินทางออกจากซันเรโม แล้วเสด็จประพาสเมืองตูริน เวนิช ฟลอเรนซ์ มิลัน วิลลาของไฮเดลสเฟานนีในเมืองบาเคนบาเคนเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ขณะเสด็จมาประทับตากอากาศและปฏิบัติกิจกรรมรักษาพระองค์โดยใช้น้ำแร่บำบัด อาทิ การเสวยน้ำแร่และอาบน้ำแร่¹³⁸ พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองบาเคนบาเคนเป็นเวลา 20 วัน ตั้งแต่วันพุธที่ 29 พฤษภาคม ถึงวันจันทร์ที่ 17 มิถุนายน 2450 เมืองบาเคนบาเคนเป็นสถานที่อาบน้ำแร่ยอดนิยมแห่งหนึ่งที่ชาวยุโรปมากินและอาบน้ำแร่ เพราะคนพื้นเมืองมีเพียง 15,000 คน แต่มีคนมาท่องเที่ยวถึงปีละ 60,000 คน แม้แต่กษัตริย์และเจ้านายของยุโรปก็เสด็จมาเสมอ¹³⁹ ระหว่างประทับอยู่ที่เมืองบาเคนบาเคน นอกจากดื่มและอาบน้ำแร่เพื่อรักษาพระองค์แล้ว ยังได้เสด็จประพาสเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองไฮเคลเบ็ค เมืองสตารสเบ็ค เมืองกาลสruhe และเมืองแฟรงค์เฟิร์ต หลังจากนั้นเมื่อออกเดินทางไปจากเมืองบาเคนบาเคนเพื่อเสด็จประพาสขึ้นไปทางเหนือของยุโรปตามที่ได้ทรงกะโปรแกรมไว้¹⁴⁰ อาทิ เสด็จประพาสเมืองปารีส เมืองลอนดอน เมืองออสเตนดัตต์ในเบลเยียม เมืองโคเปนเฮเกน เมืองโรเซนทิลด์ เมืองออสซุนซ์ในเดนมาร์ก เมืองคริสเตียนีย เมืองทรอนด์เฮม และไปจนถึงนอทเคป เพื่อดูพระอาทิตย์เที่ยงคืนในนอร์เว แล้วเสด็จประพาสเมืองนาร์วิก เมืองโมลเต ก่อนจะเดินทางท่องเที่ยวไปถึงเมืองเบอร์ลิน เมืองฮาร์ชบูร์ก และเมืองไกลอนในเยอรมัน แล้วจึงเสด็จมาประทับที่เมืองฮอมเบ็คเพื่อรักษาพระองค์อีกครั้งก่อนเสด็จกลับประเทศไทย

เมืองฮอมเบ็คในเยอรมันมีสถานที่อาบน้ำแร่เรียกว่า ไกชาวิลเลียมบาด เป็นสถานที่ที่เพิ่งสร้างขึ้นหลังจากสถานอาบน้ำแร่ในเมืองบาเคนบาเคนแต่ห้องอาบน้ำและสถานที่สะดวกสบายมากกว่า¹⁴¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงเสด็จมารักษาพระองค์โดยใช้น้ำแร่และให้หมอมาดตรวจอาการเป็นก่อนกลับประเทศไทย พระองค์ประทับที่วิลลาเฟอร์สเดนรูห์ในเมืองฮอมเบ็คเป็นเวลา 22 วันตั้งแต่วันพฤหัสบดีที่ 22 สิงหาคม ถึงวันศุกร์ที่ 13 กันยายน 2451 ระหว่างประทับที่เมืองฮอมเบ็คพระองค์ได้เสวยน้ำแร่และอาบน้ำแร่เพื่อรักษาพระองค์เช่นเดียวกับขณะที่

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน , น. 230 .

¹³⁸ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ , ไกลบ้าน เล่ม 1 , น.536.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน , น. 538 .

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน , น. 228 .

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน , น. 484 - 487 .

ประทับ ณ เมืองบาเคนบาเคน นอกจากนี้ยังได้เสด็จประพาสไปยังเมืองต่างๆ ในเยอรมัน เช่น เมืองแฟรงก์เฟิร์ต และเมืองวิสบาเคน ซึ่งเป็นเมืองอาบน้ำแร่ที่สวยงามและมีมาแต่โบราณ¹⁴² หลังจากนั้นจึงเสด็จปารีส สวิตเซอร์แลนด์ และกลับประเทศไทยทางอิตาลี ส่วนการประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 เพื่อตากอากาศและรักษาพระองค์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ประสบผลสำเร็จด้วยดี พระองค์ทรงพระสำราญและได้รับการรักษารักษาอาการป่วยต่างๆ อาทิ ทรงมีเนื้องอกในจมูกทำให้การหายใจขัดข้องก็หายปกติ และอาการป่วยบางอย่างแม้ยังรักษาไม่หายแต่ก็ทุเลาลงมาก เช่น โรคเกี่ยวกับทางเดินปัสสาวะ¹⁴³

การเสด็จประพาสชาวครั้งที่ 2

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จชาวทั้งหมด 3 ครั้ง ซึ่งการเสด็จประพาสครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2439 นับเป็นการท่องเที่ยวเพื่อความสุขสำราญและตากอากาศรักษาสุขภาพตามที่ทรงบันทึกไว้ ดังนี้

“การที่คิดจะไปเที่ยวเมืองชาวครั้งนี้ เพราะเหตุที่หายเจ็บขึ้นแล้วยังไม่เป็นปกติได้ ไม่มีทางอื่นที่จะแก้ไขให้เร็วไปกว่าไปเที่ยวเสียในที่ไกลให้ได้เปลี่ยนที่อยู่แลความประพฤติออกไปจากความหมกมุ่นทั้งหลาย ปล่อกายแลใจให้สงบเสียครั้งหนึ่ง บรรดาหมอแลคนทั้งปวงเป็นอันมากเห็นพร้อมกันดังนี้...”¹⁴⁴

การเสด็จประพาสชาวครั้งที่ 2 นี้ได้ให้พระยาชลยุทธโยธินทร์(แอนเดร เดอริชทิว) ล่วงหน้าไปจัดการเรื่องที่อยู่และเตรียมพร้อมในเรื่องต่างๆ ไว้ก่อน ด้วยเป็นการเสด็จอย่างไม่เป็นทางการเพราะเป็นเวลาที่ไม่สบายจะทนเหน็ดเหนื่อยในการรับรองไม่ไหว และชาวเคยได้รับการรับรองอย่างดีที่สุดเมื่อคราวก่อนแล้ว รวมทั้งจะไปพบปะมิตรสหายที่เคยรู้จัก¹⁴⁵

การเดินทางเริ่มออกจากกรุงเทพฯ โดยเรือมหาจักรีแวะที่เมืองสิงคโปร์พักที่เรือนหรักันเฮาส์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อไว้เป็นที่ประทับ ได้เสด็จประพาสที่ต่างๆ อาทิ ธนาคาร ห้างร้าน บ้านสุลด่านยโฮ ศาล ศาลารัฐบาลเมืองยโฮ แล้วจากไปเกาะชวาและประพาสเมืองมินดาที่เกาะบังกา แล้วจึงเสด็จเมืองบัตเตเวีย ประพาสพิพิธภัณฑ์ ห้าง

¹⁴² เรื่องเดียวกัน , น. 590 .

¹⁴³ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ, ไกลบ้าน เล่ม 1 , น.595.

¹⁴⁴ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ, ระยะทางเที่ยวชาวกว่า 2 เดือน, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเหมวดี ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516 (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.),น. 1.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, น.4.

ร้าน โรงเรียนการช่าง วังเก่า โรงพิมพ์หลวง วัดโรมันคาทอลิก จากเมืองปัตเตเวียไปเมืองบูยเตนซอก
ประทับที่โรงแรมเบลลู แล้วประพาสสวนพฤกษศาสตร์ โรงทหาร เป็นต้น แล้วเสด็จไปเมืองการุด
ประพาสจิปานะและเขากันดัวย บ้านระเด่นอชิปติ คูการจับปลา ประพาสตลาดสด บ่อน้ำร้อน แล้ว
เสด็จเมืองบันคองและสุขภูมิ ประพาสคูโรงเรียน สนามแข่งม้า ที่ทำใบชา น้ำพุ เป็นต้น แล้วเสด็จ
กลับมาประทับเมืองการุดอีกครั้ง ประพาสโรงเรียนคูการมรสพที่ตำบลปงันจงงัน แล้วไปประทับ
เมืองยกยาเพื่อเสด็จประพาสบุโรพุทโธและเมืองมาเกล็ง แล้วกลับมาประทับที่เมืองยกยาเป็นครั้งที่
สอง ทอดพระเนตรที่ฝัศพสุลด่าน การแข่งม้า เป็นต้น แล้วเสด็จประทับเมืองไซโล เมืองสุรabay
ทอดพระเนตรโรงทำกาแพ ละครดลก การเจียรนัยเพชร เสด็จประทับเมืองปสรวน ประพาสตามภู
เขา ภูเขาไฟโบรโม โรงเรียนสอนศาสนา แล้วจากนั้นไปเมืองเจริบอนเพื่อลงเรือเคเรียมเสด็จกลับ ได้
แวะสิงคโปร์ เกาะกาปาส เมืองตรังกานู กลันตัน ซาบูรี สงขลา เกาะพัง และเกาะสีชัง ก่อนถึง
กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2439

3.3.3ชีวิตชาวกรุงชนชั้นนำกับการสร้างสถานตากอากาศในกรุงเทพฯและหัวเมือง

ชาวกรุงเทพฯชนชั้นนำซึ่งได้แก่ เจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระ
มหากษัตริย์ เมื่อรับและนำแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวมาปฏิบัติ โดยได้มีการเสด็จประพาสไปในที่
ต่างๆทั้งในประเทศและต่างประเทศแล้ว สิ่งหนึ่งที่แสดงถึงวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของชนชั้นสูง
ในช่วง พ.ศ. 2394 – 2466 ก็คือ การสร้างพระราชวังและวังในกรุงเทพฯและหัวเมืองที่มีอากาศดีและ
นิยมเสด็จประพาส เช่น พระราชวังดุสิตในกรุงเทพฯ พระราชวังบางปะอินที่อยุธยา พระนครคีรี
พระรามราชนิเวศน์ ที่เพชรบุรี พระราชวังสนามจันทร์ ที่นครปฐม พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ที่
ประจวบคีรีขันธ์ และพระราชวังไกลกังวล ที่เพชรบุรี นอกจากนี้ยังมีการสร้างสวนสาธารณะให้
เป็นสถานที่ท่องเที่ยวในพระนครสำหรับประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสท่องเที่ยวโดยไม่ต้องเดินทาง
ไกลๆด้วย

พระราชวังดุสิต : สถานตากอากาศในกรุงเทพฯ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งแรกเมื่อ
ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) พระองค์ได้มีพระราชดำริที่จะสร้างที่ประทับขึ้นใหม่ในซานเมือง สำหรับใช้
เป็นที่สำราญพระราชอิริยาบถนอกพระบรมมหาราชวัง เพราะพื้นที่ในพระบรมมหาราชวังนั้นร้อน
จัด ด้วยมีสิ่งปลูกสร้างอยู่อย่างแออัด ทำให้บังลม จึงมีพระราชดำริขยับขยายไปประทับที่อื่นชั่ว
คราเพื่อสุขภาพ¹⁴⁶ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯพระราชดำเนิน

¹⁴⁶ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี ม.ร.ว. และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ:

ด้วยพระบาท ถ้าประทับอยู่แต่บนพระที่นั่งก็จะไม่มีใครทรงสบายจึงเสด็จประพาสหัวเมืองบ่อยๆ คั้งนั้น จึงมีพระราชดำริให้มีที่ประทับร้อนและที่ทรงพระราชดำเนินด้วยพระบาทในกรุงเทพฯ ให้เป็นการสะดวกตามพระราชประสงค์ทุกเมื่อ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าซื้อที่สวนและที่นาในระหว่างคลองผดุงเกษมจนถึงคลองสามเสนด้วยเงินพระคลังข้างที่ เพื่อทำที่ประทับและถนนหนทางที่เสด็จประพาส และพระราชทานนามว่า สวนดุสิต¹⁴⁷ แต่เมื่อได้ย้ายมาประทับที่พระที่นั่งวิมานเมฆถาวรได้เพียง 5 ปี ก็ได้เสด็จไปประทับที่พระที่นั่งอัมพรสถานเมื่อสร้างเสร็จ ตั้งแต่ พ.ศ. 2449 (และประทับอยู่นั้นเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2453) วังสวนดุสิตจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเป็นพระราชวังสวนดุสิต¹⁴⁸ คั้งนั้นการเป็นที่ประทับชั่วคราวเมื่อแรกสร้างที่จะเสด็จไปประทับทุกปลายสัปดาห์จึงกลายเป็นที่ประทับถาวรในกรุงเทพฯ¹⁴⁹ จากการเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยว

การก่อสร้างพระราชวังดุสิต เริ่มเมื่อปี พ.ศ. 2442 โดยสร้างเป็นพลับพลาชั่วคราวขึ้นก่อน และได้เสด็จมาประทับแรมเมื่อทรงว่างจากพระราชกิจ ต่อมาในปี พ.ศ. 2444 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างที่ประทับถาวรวงค์แรก คือ พระที่นั่งวิมานเมฆ ซึ่งเดิมคือ พระที่นั่งมณฑลอุดรคนโรจนที่รื้อย้ายมาจากเกาะสีชัง พระที่นั่งวิมานเมฆสร้างเสร็จ พ.ศ. 2444 เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระมเหสี พระสนมเอก และพระราชธิดาอีกหลายพระองค์ ต่อมามีการสร้างพระที่นั่งใหม่ขึ้นอีก เช่น พระที่นั่งอัมพรสถาน พระที่นั่งอภิเศกดุสิต พระตำหนักเรือนต้น หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับที่พระราชวังสวนดุสิตเป็นที่สำราญพระราชหฤทัยแล้ว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดระเบียบพระราชวังดุสิต ให้เป็นเขตพระราชฐานฝ่ายหน้าฝ่ายใน โปรดให้ขุดคลอง สร้างสะพาน ถนน สร้างสวน จัดภูมิทัศน์ให้ร่มรื่น¹⁵⁰ พร้อมทั้งทรงแบ่งที่ดินสร้างสวนและพระตำหนัก พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอัครมเหสี พระราชเทวี พระอัครชายา พระราชชายา เจ้าจอมและพระราชธิดา พร้อมทั้งพระราชทานชื่อสวนและพระตำหนักต่างๆ อาทิ เช่น

สวนสี่ฤดู	พระราชทาน สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ
สวนหงส์	พระราชทาน สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี

¹⁴⁷ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 15 , น. 543 .

¹⁴⁸ ศ. พลายน้อย , พระราชวัง ,(กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาคารพิมพ์ , 2539) , น. 46 – 67.

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนนามพระราชวังใหม่ ว่า พระราชวังดุสิต

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน , น. 21 .

¹⁵⁰ แนน้อย ศักดิ์ศรี , ม.ร.ว. และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ , น. 368 .

สวนนกไม้	พระราชทาน พระนางเจ้าสุภมาลมารศรี พระราชเทวี
สวนบัว	พระราชทาน พระอัครชายา พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์
สวนฝรั่งกล้วย	พระราชทาน พระราชชายา เจ้าดารารัศมี
สวนภาพผู้หญิง	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์ กรมขุนสุพรรณภาควดี
สวนไม้สามอย่าง	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอัจฉรพรรณีรัชกัญญา และเจ้าจอมมารคาศลับ
สวนเขาไม้	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมาร
สวนพุดตาล	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์ราไพและ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอติศัยสุริยาภา พร้อมด้วยเจ้าจอมมารดา อ่อน , เอี่ยม , เียบ , เอื่อน , อาบ, แก้ว , แส และแถม
สวนบัวผืน	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอัมพันตรีปชา พระเจ้าลูก เธอพระองค์เจ้าทิพยลังการ และเจ้าจอมมารดาแส
สวนม้าสน	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย
สวนผักชีเข้ม	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศศิพงษ์ประไพ
สวนหนังสือเล็ก	พระราชทาน พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบีเตรีศภัทราวุดี พระ เจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายู และเจ้าจอมมารดาแสง ¹⁵¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพระราชทานที่ดินสำหรับสร้าง
ค่านักหรือพระที่นั่งให้แก่เจ้าจอมทุกคน เจ้าจอมและข้าราชการส่วนหนึ่งยังอยู่ในพระบรม
มหาราชวัง ดังนั้น ใครที่ต้องการมาอยู่หรือมาตากอากาศ รักษาสุขภาพที่พระราชวังดุสิต ต้องมีการ
ขอพระบรมราชานุญาตก่อน ดังเช่น กรณีของเจ้าจอมเน้ย ดังนี้

“...ยายโป้(คุณหญิงโป้ ภักศิกษารากร) มาขออนุญาตว่าจะให้นางเน้ย(เจ้าจอมเน้ย)
ที่เจ็บเป็นอะไรไม่รู้ ออกมารักษาตัวที่สวนดุสิต เพราะเด็งอบอ้าวนัก ให้ตรวจดู
ถ้าไม่เป็นโรคติดกันก็ให้มา”¹⁵²

¹⁵¹ สำนักพระราชวัง , พระค่านักสวนสี่ฤดู พระราชวังดุสิต , (กรุงเทพฯ : อมรินทร์
พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด , 2540), น. 50 – 142 .

¹⁵² จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ , พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ

การสร้างพระราชวังลูคิต นอกจากจะเป็นที่ประทับเพื่อความสุขสำราญของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว ยังเป็นการขยายพระนครออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออีกด้วย โดยโปรดเกล้าให้ตัดถนนสามเสน ถนนราชดำเนินใน และถนนราชดำเนินนอกตามแบบถนน Champs Elysees ในปารีส The Mall ในลอนดอน โดยปลูกต้นไม้สองก้านเป็นแถว ที่ริมถนนมีรั้วพุดระหงตลอดทาง¹⁵³ ซึ่งถนนเหล่านี้ ได้ทำให้พื้นที่สวนลูคิตติดต่อกับบริเวณภายในนครได้สะดวก ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างที่ประทับถาวรต่างๆ ในพระราชวังลูคิต¹⁵⁴ ดังกล่าวไปแล้ว นอกจากนี้การสร้างพระราชวังลูคิตที่ทำให้มีการสร้างถนนที่ใหญ่โตงดงามแล้ว ยังเป็นการเปิดโอกาสให้มีสถานที่ตากอากาศ รักษาสุขภาพในพระนครอีกด้วย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มักทรงรถพระที่นั่งเทียมม้าหรือนั่งรถไฟฟ้าออกไปตากอากาศตามถนนเหล่านี้เสมอ ดังที่ หม่อมมัลคอล์ม สมิธ ซึ่งเป็นแพทย์ผู้ดูแลพระพลานามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้บันทึกไว้ดังนี้ “...ช่วงเวลาระหว่าง 4 โมง ถึง 5 โมงเย็นพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ จะเสด็จฯ โดยรถพระที่นั่งเทียมม้าออกไป “สูดอากาศ” และเที่ยวชมบริเวณพระนครส่วนที่กำลังขยายออกไป...”¹⁵⁵

นอกจากนั้นยังเป็นที่ท่องเที่ยวหาความสำราญของบุคคลอื่นๆ อีก อาทิ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และหม่อมแคทยา ทรงโปรดการเดินเล่นไปตามถนนราชดำเนิน ตามที่ปรากฏในหนังสือ “เกิดวังปารุสก์” ดังนี้

“...อนึ่ง พ่อและแม่ชอบไปเดินเล่นตากอากาศและเพื่อออกกำลังตามถนนที่ทูลหม่อมปู่ได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ ในแถวสวนลูคิตและพญาไท ในตอนเย็นๆ ทูลหม่อมปู่มักจะเสด็จรถไฟฟ้าสี่เหลืองที่ที่ทรงขับเองไปตรวจดูถนนหนทางต่างๆ ที่ท่านได้ทรงสั่งให้สร้างขึ้นใหม่...”¹⁵⁶

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเรื่องของเสด็จอริบตีฝ่ายใน , พิมพ์ในวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉันทประภา กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี พระชนมายุ 90 พรรษา วันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2497 , (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หามกุฎราชวิทยาลัย , 2497) , น. 3 .

¹⁵³ รายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างถนนราชดำเนิน ดูใน “ก่อนจะมีถนนราชดำเนิน,” ศิลปวัฒนธรรม 13 (ตุลาคม 2535): 114.

¹⁵⁴ คณิตา เลขะกุล , ร่วมรื่นในรั้ววัง , (กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน , 2543) , น. 34 .

¹⁵⁵ สมิธ มัลคอล์ม , ราชสำนักสยามในทศวรรษของหม่อมสมิธ , แปลโดย สุกกรัตน์ ธาราคักดี , (กรุงเทพฯ : บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด , 2537) , น. 92 .

¹⁵⁶ จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า, เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์ , (กรุงเทพฯ :

พระราชวังบางปะอิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้สร้างพระราชวังบางปะอิน ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2415 เพื่อทรงใช้เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นครั้งคราวเมื่อเสด็จประพาสมาถึงอยุธยา ซึ่งเมื่อสร้างพระราชวังบางปะอินแล้วเสร็จ เมื่อ พ.ศ. 2419 พระองค์ได้เสด็จประพาสยังพระราชวังบางปะอินแทบทุกปี โดยเสด็จพระราชดำเนินมาทั้งทางชลมารคและทางรถไฟ¹⁵⁷

พื้นที่พระราชวังบางปะอินเดิมเป็นเกาะที่มีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่าเป็นที่ประสูติของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระองค์โปรดให้ขุดสระและสร้างพระตำหนัก ปราสาทขึ้นแล้วได้ใช้เป็นที่เสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์ตลอดสมัยอยุธยาแต่นั้นมา พระที่นั่งไอศวรรค์ทิพยอาสน์ ถูกทะเลยมนาน จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสทางชลมารคผ่านมาถึงเกาะบางปะอิน ได้ทรงโปรดให้ปลูกพระที่นั่งลงที่พระที่นั่งองค์เดิม¹⁵⁸ และให้ปรับปรุงสถานที่ให้เรียบร้อย เพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถเป็นการชั่วคราว ดังนั้นพระราชวังบางปะอินได้รับการสถาปนาเป็นพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดสระ ถมดิน ขยายอาณาเขตพระราชวังบางปะอินให้กว้างขวางขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2415 ในครั้งนั้นพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างปราสาทไอศวรรค์ทิพยอาสน์ ลงกลางสระตรงข้ามกับปราสาทเดิม เพื่อระลึกถึงปราสาทเดิมที่สร้างตั้งแต่สมัยอยุธยา นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งต่างๆ ขึ้นอีกหลายองค์ อาทิ

พระที่นั่งวโรภาสพิमान	สร้างเสร็จ พ.ศ. 2422 ใช้เป็นที่ตั้งพระโรงว่าราชการและประกอบพระราชพิธีในยามที่มาประทับ
พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร	เป็นสถานที่ที่เสด็จมาประทับในฤดูน้ำหลาก
พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ	เป็นพระที่นั่งที่ก่อสร้างตามแบบศิลปะจีน ซึ่งเป็นของถวายที่ข้าราชการกรมท่าซ้าย นำโดย พระยาโชฎีกกราชเศรษฐีเป็นหัวหน้า

ริเวอร์บุ๊กส์ จำกัด , 2540), น. 27 .

¹⁵⁷ จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ , (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด , 2537), น. 8 .

¹⁵⁸ รายละเอียดใน ส. พลายน้อย , “บางปะอิน,” เมืองโบราณ 6 (สิงหาคม – พฤศจิกายน 2523):79 .

พระที่นั่งวิสุทธิทัศนาศา เป็นหอสูงใช้สำหรับเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรบริเวณ
ทิวทัศน์ โดยรอบ¹⁵⁹

นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างอื่นๆอีก เช่น

คาน้ำกวนนาฏเกษมสานต์ เป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน¹⁶⁰

ตึกสภาคารราชประยูร เป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ตั้งอยู่
นอกกำแพงพระราชวังริมน้ำ

หอเหมมณเฑียรเทวราช ภายในประดิษฐานเทวรูปสนองพระองค์พระเจ้า
ปราสาททอง

อนุสาวรีย์แห่งความรัก ภายในบรรจุพระสรีรางคารของสมเด็จพระนางเจ้าสุนัน
ทากุมารีรัตน์ซึ่งสิ้นพระชนม์จากอุบัติเหตุเรือล่ม
ระหว่างเสด็จไปพระราชวังบางปะอิน พ.ศ. 2423

อนุสาวรีย์พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย สมเด็จพระเจ้าฟ้าศิริราช
กฤษภรณ์และสมเด็จพระเจ้าฟ้าศิริภรณ์โสภณ ซึ่งตั้งอยู่
บริเวณเดียวกับอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา
กุมารีรัตน์¹⁶¹

พระราชวังบางปะอิน นอกจากจะเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวเสด็จประพาสมาประทับแรมแทบทุกปีแล้ว ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงนิยมเสด็จประพาสพระราชวังบางปะอินเช่นเดียวกัน พระองค์จะเสด็จพระราช
ดำเนินไปกลับทั้งทางเรือพระที่นั่งและรถไฟพระที่นั่ง บางครั้งก็เสด็จมาประทับเพียง 1 – 4 วัน ใน
ครั้งหนึ่ง แต่บางครั้งก็อยู่นานหลายๆเดือน ดังตารางที่ 4 หมายกำหนดการเสด็จประพาสกรุงเก่าและ
พระราชวังบางปะอิน ดังนี้

¹⁵⁹ รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติการก่อสร้าง รูปแบบสถาปัตยกรรมและเครื่องตกแต่ง
ภายใน โปรดดู ส. พลายน้อย , “บางปะอิน,” เมืองโบราณ 6 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2523):79 – 88 .

นอกจากนี้พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรของเดิมได้ถูกไฟไหม้ เมื่อ พ.ศ. 2481 เนื่อง
จากผู้รับเหมาประมาท ทำให้เกิดไฟไหม้ทั้งองค์พระที่นั่ง จึงได้มีการสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน

¹⁶⁰ คาน้ำกวนนาฏเกษมสานต์ ตัวอาคารทรวดทรงมากรัษกาลที่ 6 จึงโปรดให้รื้อออก
แล้วโปรดให้สร้างโรงละครขึ้นแทน โดยทำเป็นโรงโปร่งไม่มีฝาผนัง พระราชทานชื่อว่า วนาภย
ศาลา จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ , น. 72 .

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน , น. 72 .

หมายกำหนดการเรื่องเสด็จประพาสกรุงเก่าและประทับแรมที่พระราชวังบางปะอิน¹⁶²

เสด็จไป		เสด็จกลับ		เสด็จกลับ	
เสด็จพระราชดำเนินไป	เสด็จพระราชดำเนินกลับ	เรือพระที่นั่ง	รถไฟพระที่นั่ง	เรือพระที่นั่ง	รถไฟพระที่นั่ง
10 กุมภาพันธ์ 2454	20 กุมภาพันธ์ 2454 19 ตุลาคม 2455	✓		✓ ✓	
6 กันยายน 2456			✓		
31 ตุลาคม 2456	9 พฤศจิกายน 2456		✓		✓
25 พฤศจิกายน 2456	25 ธันวาคม 2456 3 พฤศจิกายน 2457		✓	✓	✓
25 พฤศจิกายน 2458	5 ธันวาคม 2458	✓		✓	
15 สิงหาคม 2459	18 สิงหาคม 2459		✓	✓	
14 กันยายน 2459	26 กันยายน 2459	✓		✓	
13 พฤศจิกายน 2459	14 กันยายน 2459		✓		✓
26 สิงหาคม 2460	4 ตุลาคม 2460	✓		✓	
18 สิงหาคม 2461	20 ตุลาคม 2461	✓		✓	
26 ตุลาคม 2462	29 กรกฎาคม 2463	✓		✓	
1 สิงหาคม 2463	8 สิงหาคม 2464	✓		✓	
3 พฤศจิกายน 2466	8 พฤศจิกายน 2466	✓		✓	
13 พฤศจิกายน 2466	29 พฤศจิกายน 2466	✓		✓	
23 พฤศจิกายน 2467	18 ธันวาคม 2467	✓		✓	

¹⁶² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น. 17/13 เรื่อง หมายกำหนดการรวมเรื่องเสด็จประพาสมณฑลกรุงเก่า(29 พฤศจิกายน 2453 – 17 ธันวาคม 2467).

พระนครคีรี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังพระนครคีรีบนเขาสมนหรือเขามหาสวรรค์¹⁶³ ในปี พ.ศ. 2402 เนื่องจากพระองค์ทรงโปรดเสด็จจาริกไปประทับที่วัดสมณะที่อยู่บนเขานี้ และได้เสด็จขึ้นไปบนยอดเขาเพื่อนั่งภาวนาเป็นประจำ ตั้งแต่ยังทรงผนวกอยู่ ดังนั้นเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างที่ประทับยังเขามหาสวรรค์นี้เมื่อเวลาเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี¹⁶⁴

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม พระเพ็ชรพิไชยศรีสวัสดิ์ ปลัดเป็นนาขงาน โดยได้นำสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบนีโอคลาสสิกมาเป็นแบบในการก่อสร้าง¹⁶⁵ เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์ได้เริ่มเปิดประเทศติดต่อกับชาวตะวันตกอย่างกว้างขวาง จึงทรงดำริเปลี่ยนแปลงไปตามโลกวิสัย เช่น ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ โหราศาสตร์และความรู้ต่างๆ ของตะวันตก¹⁶⁶

เขามหาสวรรค์มียอดเขา 3 ยอด คือ ยอดกลางเป็นที่ตั้งของพระธาตุจอมเพชร ซึ่งเดิมเป็นเจดีย์อยู่ในวัดอินทคีรี ยอดทางทิศตะวันออก เดิมมีศาลาไม้ของวัดสมณะที่ทรุดโทรม จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดพระแก้ว เป็นวัดประจำพระนครคีรีทำนองเดียวกับวัดพระแก้วในพระบรมมหาราชวัง ส่วนยอดเขาทางทิศตะวันตกเป็นที่ก่อสร้างพระราชวังซึ่งเป็นที่ประทับ มีหมู่พระที่นั่งหลายองค์และอาคารต่างๆ อาทิ

พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์

เป็นท้องพระโรงสำหรับออกขุนนาง ต่อมาใน พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขดัดแปลงใหม่ เป็นที่ประทับสำหรับพระราชอาคันตุกะ คือ คึก โยฮัน อัลเบรคต์ผู้สำเร็จราชการเมืองบรันสวิกประเทศเยอรมันและเจ้าหญิงอติสซาเบต พระชายา

พระที่นั่งปราโมทย์มไหสวรรค์เป็นพระที่นั่งลักษณะคล้ายเก๋งจีนสองชั้น เป็นที่

¹⁶³ เดิมชื่อ เขามหาสมณะ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามใหม่ว่า เขามหาสวรรค์. ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2504), น. 208.

¹⁶⁴ ศิลปากร, กรม, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15, (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2507), น. 154.

¹⁶⁵ ศิลปากร, กรม, อุทยานประวัติศาสตร์พระนครคีรี, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินติ้ง จำกัด, 2532), น. 12.

¹⁶⁶ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ความทรงจำ, น. 95 – 97.

	ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าเทพศิรินทรา บรมราชินี
พระที่นั่งเวษยันต์วิเชียรปราสาท	เป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปหล่อสำริด พระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉลอง พระองค์แบบใหม่ เช่น สวมพระมาลาสก๊อตซึ่ง เคยทรงเมื่อครั้งเสด็จออกรับทูตานุทูต ¹⁶⁷
พระที่นั่งราชธรรมสภา	เป็นที่ประชุมสภายาธรรมและที่ประชุมสำคัญ ส่วนพระองค์
หอชัชวาลเวียงชัย	เป็นที่ทรงส่งกลองทอดพระเนตรดวงดาวตาม ตำราโหราศาสตร์ นอกจากนี้ยังเป็นประกาศาร สำหรับนำเรือเข้าฝั่ง และเป็นสถานที่ที่ใช้ชม ทิวทัศน์เมืองเพชรบุรีได้โดยรอบ
หอพิมานเพชรมเหศวร์	มีหอกลางเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและมี ห้องเล็กสำหรับเป็นที่บรรทมของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในวันธรรมสวนะ หอ ทางขวาเป็นที่บวงสรวงเทพารักษ์ และหอทาง ซ้ายเป็นที่ประโคมสังคีตเวลาประกอบพิธีกรรม เป็นหมู่พระที่นั่งขนาดใหญ่สำหรับรับแขกเมือง
พระที่นั่งสันถาคารสถาน	

นอกจากนั้นยังมีโรงมหรสพหรือโรงโขน ศาลาเย็นใจ พระทวารและป้อมปราการที่มีชื่อ
คล้องจองกัน เช่น ประตูนารีประเวศ วิเศษราชกิจ ราชฤทธิแรงปราบ¹⁶⁸ เป็นต้น

¹⁶⁷ ตลอดรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พระบรมรูปองค์นี้ได้ย้ายไปไว้ที่หอราชพงษานุสรณ์
ในพระบรมมหาราชวัง ในรัชสมัยรัชกาลที่ 7 จึงได้นำไปประดิษฐานในพระที่นั่งเวษยันต์วิเชียร
ปราสาทพระนครคีรี แต่ปัจจุบันพระบรมรูปองค์จริงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ.
2505 .

¹⁶⁸ รายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้างในพระนครคีรี โปรดดู ศิลปากร , กรม , อุทยาน
ประวัติศาสตร์พระนครคีรี , น. 10 – 18 . และ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี วิทยาลัยครูเพชรบุรี ,
พระราชวังในจังหวัดเพชรบุรี , (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์ , 2529) , น. 1 – 17 .

พระราชวังสนามจันทร์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารได้เสด็จแปรพระราชฐานไปนครปฐมอยู่เสมอ เพราะสนใจในศิลปวัฒนธรรมโดยเฉพาะองค์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งโดยปกติจะประทับที่พระตำหนักบังกาโลใกล้ๆ องค์พระปฐมเจดีย์ เป็นเหตุให้มีพระราชดำริที่จะสร้างพระราชวังสนามจันทร์ นอกจากนี้พระราชวังสนามจันทร์ยังสร้างเพื่อเป็นที่มั่นเมื่อต้องถอยออกมาตั้งรับศัตรู เนื่องจากพระองค์ยังระลึกถึงเหตุการณ์ที่ไทยถูกฝรั่งเศสนำเรือรบมาปิดอ่าวไทยเมื่อ พ.ศ. 2336 และเมื่อสร้างเสร็จแล้วยังใช้เป็นที่พักผ่อนเสื่อป่าเป็นประจำทุกปี¹⁶⁹

พระราชวังสนามจันทร์ได้รับการก่อสร้างในที่ดินบริเวณสระน้ำจันทร์ หลังบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ทางทิศตะวันตก โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุกรรมศิลปประสิทธิ์ (น้อย ศิลป์ ครั้งเป็นหลวงพิทักษ์มานพ) เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2450 พระที่นั่งและสถานที่ในพระราชวังสนามจันทร์ได้รับพระราชทานนาม ดังต่อไปนี้

พระที่นั่งปฐมพิमान เป็นพระที่นั่งองค์แรก ก่อสร้างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น แบบตะวันตกแต่มีลวดลายตามช่องลมและระเบียงลูกกรงแบบไทย ใช้เป็นห้องบรรทม ห้องทรง ห้องฎยา ห้องเสวยและห้องพระเจ้า (หออพระ) ได้ใช้เป็นที่พักประทับ(โดยเฉพาะก่อนขึ้นครองราชย์จนถึงปี พ.ศ. 2454) ที่ทรงพระอักษร ที่เสด็จออกขุนนาง ที่รับแขกเมือง และออกให้ราษฎรเฝ้ามากกว่าพระที่นั่งและพระตำหนักอื่นๆ

พระที่นั่งอภิรมย์ฤดี เป็นพระที่นั่งหลังย่อมติดต่อกับพระที่นั่งพิमानปฐมมณฑลลักษณะเป็นตึก 2 ชั้น เช่นกัน

พระที่นั่งวัชรวิมชา เป็นพระที่นั่งฝาแฝดกับพระที่นั่งสามัคคีมุขมาตย์แต่สร้างขึ้นทีหลังเมื่อ พ.ศ. 2460 เป็นพระที่นั่งทรงไทย 2 ชั้น ใช้เป็นที่ทรงพระอักษรและเป็นที่ประทับเป็นครั้งคราว

พระที่นั่งสามัคคีมุขมาตย์ เป็นท้องพระโรงและเป็นพระที่นั่งโถงใหญ่เชื่อมติดอยู่กับพระที่นั่งวัชรวิมชาโดยหลังคาเชื่อมติดต่อกัน ใช้เป็นที่เล่นโจนละคร และโอกาสสำคัญอื่นๆ เช่นพระราชทานเหรียญตราแก่นายทหาร ใช้ประกอบพิธีถือน้ำแก่ทหารและเสื่อป่า เป็นต้น ปัจจุบันใช้เป็นหอประชุมและศาลากลางของจังหวัดนครปฐม

¹⁶⁹ มัทนา เกษกมล, “การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453 – 2468)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.), น. 71.

ศาลาธรรมเทศโอฬาร เป็นศาลาธรรมสำหรับพระราชวัง และเป็นที่ประชุมและอบรมเสื่อป่า

พระที่นั่งปาฏิหาริย์ทัศไนย เป็นพระที่นั่งองค์เล็กๆ ตั้งอยู่บนชานชาลาชั้นบนระหว่างพระที่นั่งพิมานปฐมและพระที่นั่งวัชรนิรมยา ใช้เป็นที่ประทับทอดพระเนตรพระปฐมเจดีย์ ภายหลังรัชกาลที่ 6 สวรรคต กระทรวงวังได้ซื้อไปปลูกไว้บนชานชาลาหน้าพระที่นั่งพุทธไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

พระตำหนักชาลิมงคลอาสน์ เป็นพระตำหนัก 2 ชั้น ทาสีไข่มุก รูปทรงคล้ายปราสาทเล็กๆ มีลักษณะสถาปัตยกรรมเรือนของสมัยปลายของฝรั่งเศสผสมอยู่แต่ดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพอากาศเมืองไทย ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของสนามใหญ่ มีอนุสาวรีย์ย่านหล่ออยู่ข้างหน้า(สุนัขตัวโปรดของรัชกาลที่ 6)

พระตำหนักมารีราชรัตบัลลังก์ เป็นพระตำหนักไม้ 2 ชั้นแบบตะวันตกทาสีแดง สร้างขึ้นคู่กับพระตำหนักชาลิมงคลอาสน์ มีสะพานจากชั้นบนทางด้านหลังของพระตำหนักชาลิมงคลอาสน์ข้ามคูไปเชื่อมกับชั้นบนด้านหน้าของพระตำหนักมารีราชรัตบัลลังก์

พระตำหนักทับแก้ว เป็นตึก 2 ชั้นขนาดเล็ก ภายในมีเตาผิงและหลังคามีปล่องไฟแบบบ้านชาวตะวันตก ใช้เป็นที่ตั้งกองบัญชาการเสื่อป่ากองเสนาน้อยราบเบา ในสมัยรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทยขอใช้เป็นที่พักปลัดจังหวัดมาจนถึงปัจจุบัน

พระตำหนักทับขวัญ เป็นเรือนไทยที่สมบูรณ์แบบ สร้างคู่กับพระตำหนักทับแก้ว ใช้เป็นที่ตั้งกองบัญชาการเสื่อป่ากองเสนาน้อยราบหนัก¹⁷⁰

พระรามราชนิเวศน์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จประพาสหัวเมืองเพชรบุรีในฤดูฝน เพราะเมื่อประทับอยู่ในกรุงเทพฯมักทรงประชวร จึงโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชวังขึ้นที่ตำบลบ้านปิ่น ริมแม่น้ำเพชรบุรี เนื่องจากพระนครคีรีที่สร้างตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 4 อยู่บนยอดเขา ไม่เหมาะสมที่จะเสด็จไปประทับในฤดูฝน¹⁷¹ พระรามราชนิเวศน์ได้เริ่มก่อสร้างตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2453 ซึ่งถือเป็นปลายรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การก่อสร้างพระตำหนักเพิ่งเริ่มสร้างไปได้ไม่มากนัก พระองค์ก็เสด็จสวรรคตในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2453 พระบาท

¹⁷⁰ คณะกรรมการฉลองวันพระบรมราชสมภพครบ 8 รอบ และ 100 ปี ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6, สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 (ช-อ), (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), น. 742 – 766.

¹⁷¹ ศิลปากร , กรม , ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 , น. 188 .

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการต่อจนแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2459 ซึ่งพระราชมารชานิเวศน์แตกต่างกว่าพระราชวังที่ใช้เมื่อแปรพระราชฐานเสด็จประพาสอื่นๆ ที่มีเพียงพระที่นั่งรูปแบบโมเดิร์นสไตล์¹⁷² เพียงหลังเดียวมิได้เป็นหมู่พระที่นั่งเช่นที่อื่นๆ

สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างการก่อสร้างพระราชมารชานิเวศน์ พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักเครื่องไม้เป็นที่ประทับชั่วคราว และได้เสด็จมาประทับในระหว่างวันที่ 8 กรกฎาคม – 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2453¹⁷³ ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสด็จประพาสมาประทับแรมที่พระราชมารชานิเวศน์เช่นกัน ซึ่งมักเสด็จโดยรถไฟพิเศษสายใต้ อาทิ เสด็จเมื่อ 9 เมษายน พ.ศ. 2461 , 27 เมษายน 2461 และ 10 เมษายน 2462¹⁷⁴

พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ที่หัวหิน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้สร้างพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน เพื่อเป็นที่ประทับแรมทรงสำราญพระอิริยาบถในฤดูร้อน¹⁷⁵ ก่อนหน้านั้นพระองค์ได้เสด็จประพาสและประทับแรม ณ ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ แต่เนื่องจากที่นั่นมีปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำจืด การคมนาคมไม่สะดวกและมีแมลงวันหัวเขียวชุกชุม¹⁷⁶ พระองค์จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราช(ปั้น สุขุม) จัดหาสถานที่เพื่อสร้างพระราชฐานแห่งใหม่ โดยทรงวางหลักเกณฑ์ให้เลือกสถานที่ใหม่อยู่ตอนหนึ่งตอนใดระหว่างหัวหินและหาดเจ้าสำราญ ใกล้เส้นทางคมนาคม และยังไม่มีย่านเรือนประชาชนตั้งอยู่หนาแน่น สาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงต้องหาที่ประทับเสด็จแปรพระราชฐานนั้นเพราะทรงประชวรด้วยโรครูมาติซั่ม มีพระอาการปวดตามพระวรกาย พระยาแพทยพงศาวดีสุทธาธิบดินทร์ (สุน สุทรเวช) แพทย์หลวงประจำพระ

¹⁷² สมชาติ จึงศิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมของคาร์ล คือห์ริง, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), น. 5 .

¹⁷³ รายละเอียดเกี่ยวกับการก่อสร้างและการเสด็จมาประทับของรัชกาลที่ 5 โปรดดู ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี วิทยาลัยครูเพชรบุรี, พระราชวังในจังหวัดเพชรบุรี, น. 19 – 44 .

¹⁷⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น. 17/3 เรื่องรวมหมายกำหนดการเกี่ยวกับเรื่องเสด็จฯเลียบทางมณฑลเพชรบุรี (13 กรกฎาคม 2453 – 1 พฤศจิกายน 2465)

¹⁷⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 ม 26.5 / 3 เรื่องพระราชนิเวศน์ใหม่ ณ มฤคทายวัน (31 กรกฎาคม 2466 - 2 ธันวาคม 2467)

¹⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส ณ ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ ตั้งแต่ พ.ศ. 2461 – 2466 รวม 5 ครั้ง รายละเอียดใน สรศักดิ์ แผงสภา, “รี้น รี้น ชื่นชื่นมัมชะอำ คักคินา,” ใน ศิลปวัฒนธรรม 9 (เมษายน 2537):96 – 107 .

องค์ได้กราบทูลให้เสด็จไปประทับ รักษาพระองค์ในที่ที่มีอากาศแห่งอบอุ่น เช่น ชายทะเล พระโรคก็จะหายหรือทุเลาลง¹⁷⁷ ขณะนั้นหัวหินเป็นที่ที่คนนิยมไปกันมากจึงไม่สะดวกที่จะให้สร้างที่ประทับขึ้นเพราะต้องกันเป็นเขตหวงห้าม เป็นเขตพระราชฐาน¹⁷⁸ ทำให้ประชาชนไม่สะดวกสบาย จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมอุทกศาสตร์กระทรวงทหารเรือสำรวจหาที่ประทับ ก็ได้บริเวณที่สร้างพระตำหนักที่ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ แต่เนื่องจากอุปสรรคที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ต้องหาที่ประทับใหม่ พระยายมราช(ปั้น สุขุม) และเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ฝ่ายปกครองลงเรือยนต์ประจำเรือรบหลวงสุครีพครองเมือง แล่นเลียบชายฝั่งลงไปทางใต้จนได้พบที่เหมาะสมบริเวณตำบลบ้านบางควาย ในอำเภอชะอำ ซึ่งอยู่ไม่ห่างทางรถไฟสายใต้มากนัก หาดทรายขาวสะอาดและสามารถขุดบ่อน้ำจืดได้ พระราชนิเวศน์มฤคทายวันก่อสร้างในปี พ.ศ. 2466 และก่อสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2467 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาฯ ราชวางแผนผังการก่อสร้างด้วยพระองค์เอง¹⁷⁹ เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้อง ใต้ถุนสูงและเทคอนกรีตเป็นโค้งเพื่อให้ลมโกรกโปร่ง เหมาะสมกับอาคารของไทย¹⁸⁰

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปประทับแรม ณ พระราชนิเวศน์มฤคทายวันแห่งนี้ครั้งแรกเมื่อ 20 เมษายน และ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2467 ครั้งที่ 2 วันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2468 โดยเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวังลงเรือยนต์พระที่นั่งข้ามฟากที่ท่าราชวรดิษฐ์ เพื่อไปประทับรถไฟฟ้าพระที่นั่งที่สถานีบางกอกน้อยไปลงที่สถานีห้วยทรายเหนือ ส่วนการเสด็จกลับก็ใช้ทางเดิม¹⁸¹ การเสด็จในครั้งที่ 2 นี้ นับเป็นการเสด็จแปรพระราชฐานครั้งสุดท้ายที่พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน เพราะเมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้วต่อมาอีกประมาณ 5 เดือน ก็เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลต่อๆ มามิได้เสด็จไป

¹⁷⁷ ศูนย์วัฒนธรรมและวิทยาลัยครูเพชรบุรี , พระราชวังในจังหวัดเพชรบุรี , น. 62 .

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน , น. 46 .

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน , น. 63.

¹⁸⁰ จีรวิมล อธิवास , “พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน,” ศิลปวัฒนธรรม 13(ธันวาคม 2543):

200 – 209 .

¹⁸¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น. 17/109 เรื่องหมายกำหนดการเสด็จจังหวัด

เพชรบุรี

ราชบุรี นครปฐม หัวหิน(16 เมษายน 2467 – 20 มกราคม 2468)

ประทับอีกเลย นอกจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์เสด็จไปประทับแรมบ้างเป็นครั้งคราว¹⁸²

เมื่อพระราชนิเวศน์มฤคทายวันสร้างเสร็จสมบูรณ์นั้น การเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานแต่ละครั้งอาจเป็นเวลานาน ซึ่งจะมีข้าราชการ ข้าราชการทหาร พลเรือน ที่ตามเสด็จซึ่งมีที่พักในเขตพระราชฐานพร้อมอยู่แล้ว แต่ยังมีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คณะทูต ที่ต้องมีข้าราชการที่ต้องเข้าเฝ้าทูล ถอองธุลีพระบาทเช่นกัน จึงต้องมีที่พักให้สมเกียรติ ไฮเต็ลหัวหินและกลุ่มบ้านพักจึงใช้เป็นสถานที่พักรับรองได้อย่างดี และตั้งอยู่ไม่ห่างจากพระราชนิเวศน์มฤคทายวันมากนัก การเดินทางไปมาสะดวก¹⁸³ การมีพระราชนิเวศน์มฤคทายวันจึงทำให้หัวหินเป็นที่นิยมเดินทางมาพักผ่อนด้วย เพราะบุคคลต่าง ๆ ย่อมต้องการตามเสด็จในการแปรพระราชฐาน ดังเห็นได้จากบ้านพักตากอากาศที่หัวหินนี้ส่วนใหญ่ก็เป็นของชนชั้นสูงที่เกี่ยวข้องกับทางราชสำนักอยู่แล้ว

พระราชวังไกลกังวลที่หัวหินของรัชกาลที่ 7

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ ครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชะ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา พระองค์ได้เคยเสด็จมาประทับแรม ณ หัวหินเป็นประจำเพื่อรักษาพระองค์ โดยประทับที่ตำหนักสุขเวศน์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ พระปิตุลา ด้วยทรงพอพระทัยในธรรมชาติของหัวหินที่ร่มรื่น สวยงาม มีอากาศบริสุทธิ์ ดังนั้นเมื่อขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระคลังข้างที่ซื้อที่ดินบริเวณไร่ของนายบัว ไวดาบ ที่บ้านคลองพะเนียงใหญ่ ห่างจากตลาดฉัตรชัยไปทางทิศเหนือประมาณ 1 กิโลเมตร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ข้าราชการบริพาร นายบัว ไวดาบ และบุคคลอื่นๆ ได้ทูลเกล้าถวายที่ดินเพื่อใช้สร้างพระราชวัง เมื่อแรกสร้างมีเนื้อที่รวม 37 ไร่ 67 ตารางวา (ต่อมาในรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับแรมในฤดูร้อนแทบทุกปี จึงมีการซื้อที่ดินและสร้างอาคารเพิ่มเติมในเนื้อที่ปัจจุบันทั้งสิ้นประมาณ 400 ไร่) การก่อสร้างพระราชวังไกลกังวล¹⁸⁴ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร ผู้อำนวยการศิลปากรสถาน ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศอิตาลี และเป็นโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เป็นผู้ออกแบบและอำนวยการสร้าง โดยใช้เงินพระคลังข้างที่ ได้เริ่มลงมือก่อสร้างตั้งแต่เดือน

¹⁸² ศูนย์วัฒนธรรมและวิทยาลัยครูเพชรบุรี , พระราชวังในจังหวัดเพชรบุรี , น. 67 – 69.

¹⁸³ สรศิลป์ แห่งสภา , ราตรีประดับดาวที่หัวหิน , น. 41 .

¹⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า สวน ไกลกังวล หัวหิน แต่โดยทั่วไปจะใช้ทั้ง พระราชวังไกลกังวล วังสวนไกลกังวลบ้าง

ตุลาคม พ.ศ. 2469 โดยสร้างพระตำหนักหลังแรกเป็นหินอ่อนและไม้สัก 3 ชั้น มีห้องใต้ดินบางส่วน เป็นแบบตะวันตก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานนามว่า พระตำหนัก"เปี่ยมสุข" บริเวณรอบๆตำหนักได้ตกแต่งเป็นสวนดอกไม้ เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2471 จึงได้ก่อสร้างพระตำหนักเปี่ยมสุข อันเป็นพระตำหนักที่ประทับและอาคารแวดล้อมบางอาคารแล้วเสร็จพอที่จะเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานมาประทับแรมได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตั้งการพระราชพิธีศุภมงคลขึ้นพระตำหนักเปี่ยมสุข สวนไกลกังวล เมื่อวันที่ 10 และ 11 เมษายน พ.ศ. 2472 ต่อจากนั้นมีการก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมขึ้นเรื่อยๆ มาจนถึง พ.ศ. 2476 จึงยุติการก่อสร้างไปในสมัยรัชกาลที่ 7

พระตำหนักเปี่ยมสุขตั้งอยู่ริมทะเลบริเวณสวนไกลกังวล ห่างจากตัวอำเภอหัวหิน ประมาณ 3 กิโลเมตร ด้านหน้าเป็นเขื่อนริมทะเลคล้ายกำแพง มีบันไดลงทะเลสองทาง ถัดไปคือหาดทรายขาวและทะเล โดยรอบพระตำหนักได้มีไม้ดอกหลากชนิดตลอดจนไม้ตัดเป็นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น กระต่าย งู นอกจากพระตำหนักเปี่ยมสุข ได้โปรดเกล้าฯให้สร้างศาลาอีกหลังหนึ่ง พระราชทานนามว่า ศาลาเรียง ใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขกเมือง เป็นที่พักของผู้เข้าเฝ้า เป็นที่เสวยพระกระยาหารร่วมกับแขกเมืองหรือข้าราชการ เป็นสถานมหรสพที่แสดงดนตรี ละคร และเป็นที่พักกีฬาในร่ม นอกจากนี้ยังมีพระตำหนักที่มีชื่อคล้องจองกัน สำหรับรับรองพระบรมวงศานุวงศ์หรือรับแขกส่วนพระองค์ คือ ตำหนักปลุกเกษม ตำหนักเอิบเปรม และตำหนักเอมปรีดิ์ ในช่วงเวลาของการเสด็จประทับที่พระราชวังไกลกังวลจะทรงโปรดการออกกำลังกายด้วยการทรงกีฬา เช่น เทนนิส กอล์ฟ และสควอช นอกจากนี้ยังทรงโปรดการดนตรีมาแต่เดิม พระองค์ทรงตั้งวงดนตรีไทยส่วนพระองค์ขึ้นในปี พ.ศ. 2470 ประกอบด้วยเจ้านายและข้าราชการที่ใกล้ชิด พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถทรงเครื่องดนตรีและพระราชนิพนธ์เพลง เพลงไทยเดิมที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์มี 3 เพลง คือ เพลงราตรีประดับดาวเถา เพลงเขมรละออองค์เถา และเพลงคลื่นกระทบฝั่ง 3 ชั้น โดยเฉพาะเพลงเขมรละออองค์นั้นทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นขณะที่เสด็จแปรพระราชฐานที่พระราชวังไกลกังวล เมื่อ พ.ศ. 2473¹⁸⁵

สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นพร้อมกับพระราชวังไกลกังวล คือ ตลาคฉัตรไชย ซึ่งสร้างในที่ดินของพระคลังข้างที่ ออกแบบให้มีหลังคารูปโค้งครึ่งวงกลมต่อเนื่องกัน 7 โค้ง เป็นงานคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งอาคาร แม้แต่แผงขายสินค้าสดสินค้าแห้ง ตัวตลาคฉัตรไชยถ่ายเทสะดวก ล้างทำความสะอาดง่าย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ดันราชสกุล บุรฉัตร เป็นผู้จัดการสร้าง เพื่อถวายเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพ

¹⁸⁵ ศูนย์วัฒนธรรมและวิทยาลัยครูเพชรบุรี , จังหวัดเพชรบุรี , พระราชวังในจังหวัดเพชรบุรี , น. 80 – 84 .

พรรณี พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงเลือกหัวหินเป็นตำบลสร้างพระราชวังฤดูร้อน¹⁸⁶ ตั้งแต่ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะสร้างพระราชวังไกลกังวลตั้งแต่ พ.ศ. 2469 หัวหินมาความคึกคักขึ้นมากทั้งในเรื่องการสร้างอาคารพาณิชย์และบ้านพักชายทะเล ตั้งแต่ พ.ศ. 2471 เป็นต้นมา ทุกฤดูร้อนในเขตพระราชฐานชั้นนอกจะจัดเป็นพื้นที่สำหรับจำหน่ายอาหารตั้งแต่คำจนดึก โดยเจ้านายบางพระองค์ทรงชวนร้านอาหารจากร้านราชวงศ์ให้แบ่งไปเปิดร้านที่หัวหินเพื่อสร้างความครึกครื้นให้มีบรรยากาศอย่างในกรุงเทพฯ อาหารมี อาทิ ลอนดอนไอศกรีม ทองก๊ีบะหมี่ ก๋ำป๋น โจ๊กเยวราช และร้านอื่นๆของข้าราชการที่มีฝีมือทำอาหาร จนกลายเป็น “ราชวงศ์น้อย” เป็นย่านชุมชนยามค่ำคืนของชาวกรุงเทพฯเมื่อไปตากอากาศที่หัวหิน¹⁸⁷

สวนลุมพินี สวนสาธารณะ : สถานที่ท่องเที่ยวในพระนคร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติได้ 15 ปีใน พ.ศ. 2468 อันเสมอด้วยรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ซึ่งถือว่าเป็นมงคลกาลพิเศษในรัชกาลนี้¹⁸⁸ ประกอบกับค่านิยมของผู้มีการศึกษาไทยที่นิยมรับราชการมากกว่าการทำธุรกิจการค้า เพื่อความมั่งคั่งของตนเองและประเทศชาติ รวมทั้งปัญหาเรื่องเงินที่รัฐจำเป็นต้องหาทางแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในแผ่นดิน เนื่องจากต้องใช้จ่ายเพื่อสิ่งก่อสร้างต่างๆที่ค้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เช่น ค่าสร้างทางรถไฟ และจากผลกระทบทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติลง¹⁸⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริที่จะจัดให้มีงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ขึ้น ณ สวนลุมพินี เพื่อส่งเสริมการเกษตรและการค้าให้คนไทยหันมาลงทุนค้าขาย และเป็นการเผยแพร่ประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักของนานาประเทศด้วย ดังปรากฏในพระราชปรารภถึงประโยชน์ของงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ ดังนี้

“...1 ประเทศสยามยังต้องการให้ชนนานาชาติรู้จักดียิ่งขึ้นกว่าที่รู้จักกันอยู่แล้ว ณ กาลบัดนี้ แต่ถ้าไม่มีสิ่งใดล่อให้ชนนี้กลังแลพุดถึงให้มากๆ เมื่อไหร่เขาจะรู้จักเปรียบเหมือนสินค้า ถึงหากว่าจะประดิษฐ์ขึ้นให้คัสักปานใดก็ตาม แต่ถ้าไม่มีใครรู้จักก็คงจำหน่ายไม่ออก หรือถึงแม้จะจำหน่ายออกก็ได้น้อย พานิชผู้ฉลาดรู้ข้อนี้

¹⁸⁶ สรศัลย์ แพ่งสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน, น. 116 .

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 111 .

¹⁸⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 ม 16/1 แผ่นที่ 41 หมายเหตุอักษร ง เรื่องสวนลุมพินี และงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (3 ตุลาคม 2462 – 18 สิงหาคม 2471) .

¹⁸⁹ อรวรรณ ศรีอุดม, “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453 – 2468),” น. 97 .

คืออยู่ จึงอุทิศสหาคิดหาวิธีโฆษณาด้วยประการต่างๆเพื่อชักชวนให้มหาชนรู้จักสินค้าของตน ประเทศบ้านเมืองก็เช่นเดียวกัน ก็ต้องใช้วิธีโฆษณาจึงจะทำให้มหาชนอยากรู้จัก

2 การมีพิพิธภัณฑน์เป็นเครื่องเตือนใจให้ชาวไทยเราเองยังเกิดความบันเทิงหรือตื่นในบ้านเมืองของตน ว่ามีสินค้าต่างๆที่พอไม่อาบเขา คนไทยเรายังมีอยู่มากที่ไม่รู้เลยว่าบ้านเมืองของตนมีความสมบูรณ์ปานใด จึงทำให้เกิดความท้อใจ เห็นไปเสียว่าชาติเราดกอยู่ในที่เสียเปรียบเพื่อนบ้านมากนัก ทำให้เชื้อฟังคำโอ้อวดของชนต่างภาษา ซึ่งใช้วาจาหลวงโดยกล่าวสาแดงความสมบูรณ์ ความสุขแลความเก่งต่างๆแห่งชาติของเขา ถ้าจัดการให้คนไทยที่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความท้อใจ เช่นกล่าวมาแล้วนั้น ได้แลเห็นด้วยตาว่าบ้านเมืองเราไม่ขาดแคลน แร่นแค้นเช่นที่ตนเข้าใจผิดอยู่นั้นแล้ว ก็ยังเกิดความบรรเทิงใจและมีมานะที่จะขันสู้เขาบ้าง

3 การมีพิพิธภัณฑน์ย่อมเป็นเครื่องชักชวนให้ชนต่างชาติเข้ามาสู่ประเทศสยาม แลนำผลประโยชน์มาสู่ได้ทั้งในปรกติขุบันแลอนาคต ในปรกติขุบัน คือ ผู้ที่เข้ามาเยี่ยมเมืองเรา อย่งไรก็คงจะพาเอาทรัพย์เข้ามาจำหน่ายจ่ายใช้ เปนอันว่าจะได้เงินตกอยู่ในเมืองเราส่วนหนึ่ง โชแต่เท่านั้น ผู้ที่ได้เคยเข้ามาเที่ยวแล้ว อย่งไรก็คงต้องไปเล่าให้ญาติมิตรฟัง ซึ่งคงจะต้องทำให้ผู้ฟังนั้นอยากเข้ามาเที่ยวบ้าง ก็คงนำทรัพย์มาเข้าเมืองเราอีก ส่วนผู้ที่เป็นพาณิช เมื่อได้มารู้เห็นแล้วว่าในเมืองเรามีอะไรที่พอใช้เปนสินค้าได้ในประเทศอื่นๆ ก็คงจะคิดทำการค้าขายติดต่อกับเราต่อไป อันจะเปนผลนำทรัพย์เข้ามาสู่ประเทศของเราได้ยิ่งขึ้นในอนาคต บ้านเมืองที่จะรุ่งเรืองขึ้นได้ก็โดยมีทุน

สำหรับใช้จับจ่ายในทางบำรุงความรุ่งเรือง ฉนั้นการแสวงหาทรัพย์จึงเปนสิ่งสำคัญยิ่ง...”¹⁹⁰

อย่างไรก็ตามงานสยามรัฐพิพิธภัณฑน์ที่จะมีขึ้นในสวนลุมพินีตามกำหนดเปิดงานเมื่อวันที่ 23 มกราคม 2468 ต้องงดและถูกยกเลิกไปเนื่องจากการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามสาเหตุที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ไทย ฉบับวันที่ 29 ธันวาคม 2468 ดังนี้

“...1. ในเวลานี้บ้านเมืองกำลังไว้ทุกข์ จะเปิดสวนลุมพินีและแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑน์ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2468 ตามกำหนดเดิมหาควรไม่

¹⁹⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 ม 16/1 (36 – 37 หมายเลขอักษร ง) เรื่องสวนลุมพินีและงานสยามรัฐพิพิธภัณฑน์ (3 ตุลาคม 2462 – 18 สิงหาคม 2471).

2. ถ้าจะเลื่อนไปเมื่อพ้นกำหนดการไว้ทุกข์แล้ว ก็เป็นเวลาช้านานการก่อสร้าง บางอย่างก็จะทรุดโทรมลงคงจะต้องบูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่ ตลอดไปจนค่าบำรุงรักษา... อีกหลายแสนบาท ซึ่งในเวลานี้ฐานะเงินแผ่นดินกำลังขาดแคลน ยังจะต้องใช้จ่ายอีกเช่นนี้ จึงมีการขัดข้องสำคัญในทางรัฐประศาสนโยบาย

3. ถ้าเลิกการแสดงรัฐสยามพิพิธภัณฑสถานเดียว รัฐบาลจะไม่ต้องจ่ายเงินแผ่นดินอีก เพราะการที่ได้ก่อสร้างลงไว้อาจจะใช้เงินส่วนซึ่งจะได้จากลอตเตอรี่ 2

ล้านบาท กับทั้งเงินที่มีผู้ศรัทธาบริจาคช่วยนั้นพอใช้จ่ายคุ้มอยู่...”¹⁹¹

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกงานสยามรัฐพิพิธภัณฑสถานเหตุผลดังกล่าว แต่คงให้สร้างสวนลุมพินีให้เสร็จ

แม้ว่างานสยามรัฐฯจะต้องยกเลิกไป แต่การสร้างสวนลุมพินียังคงดำเนินต่อไปจนแล้วเสร็จ เพื่อให้เป็นสวนสำหรับพระนครที่ประชาชนจะมีโอกาสใช้เที่ยวเตร่ พักผ่อนหย่อนใจ ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ที่จะให้มีรมณีสถานเกิดขึ้นต่อจากงานสยามรัฐ ตามที่ได้พระราชทานนามไว้แล้วว่า “สวนลุมพินี”¹⁹²

สวนลุมพินี ตั้งอยู่ในตำบลศาลาแดง มีเนื้อที่ประมาณ 144,172 ตารางวา หรือประมาณ 360 ไร่ ภายในสวนมีโรงเรือน ศาลา หอนาฬิกา ตั้งอยู่เรียงรายตามริมถนนและขอบสระ ในอาณาเขตที่กว้างใหญ่ มีถนนสำหรับใช้ขับยานพาหนะ มีทางให้ขี่ม้าเล่นโดยเฉพาะ มีสนามใหญ่ให้เล่นฟุตบอล และมีคู มีสระจัดเป็นที่อาบน้ำ ที่ตกปลา และพายเรือเล่น ส่วนที่ดินนอกเขตสนามได้จัดการปลูกพรรณไม้ต่างๆเป็นตัวอย่างเพื่อการศึกษาพฤกษศาสตร์ ซึ่งได้เปิดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนอารมณ์ของประชาชนทั่วไป ตั้งแต่ พ.ศ. 2469 แต่เมื่อผ่านมาได้ราว 2 ปี ถึง พ.ศ. 2471 สิ่งก่อสร้างต่างๆเริ่มชำรุดทรุดโทรม และต้นไม้ หญ้าก็ขึ้นจนรกเรือ ทำให้ต้องใช้เงินราวเดือนละ 2,000 บาท ในการบำรุงรักษาสถานที่ แต่เงินสำรองของสวนลุมพินีมีเพียง 160,000 บาท เมื่อใช้เงินจำนวนนี้หมดไปก็ยากที่จะหาเงินอื่นมาใช้ดูแลสวนลุมพินีได้ กระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นผู้ดูแลสวนลุมพินีในขณะนั้น จึงได้ตกลงให้พระยาศุภชราธิบดี ผู้เสนอขอเช่าที่ดินส่วนหนึ่งเปิดเป็นสวน

¹⁹¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 ม 16/1 แผ่นที่ 171-173(ประกาศยกเลิกการแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน) เรื่องสวนลุมพินีและงานสยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน (3 ตุลาคม 2462 -18 สิงหาคม 2471).

¹⁹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 ม 16/1 แผ่นที่ 171 - 173 (ประกาศยกเลิกการแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน) เรื่องสวนลุมพินีและงานสยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน (3 ตุลาคม 2462 - 18 สิงหาคม 2471). แผ่นที่ 27 , 28 และ 179 .

สนุกด้วยเงินค่าเช่าเดือนละ 2,000 บาท ให้เช่าที่ดินเป็นเวลา 10 ปี เพื่อนำเงินค่าเช่าที่ดินมาดูแลสวนลุมพินีนอกเขตสวนสนุก แล้วเปิดให้ประชาชนเข้ามาท่องเที่ยวโดยไม่เสียค่าผ่านประตูดั้งเดิม¹⁹³

สวนสนุกในสวนลุมพินีของพระยาศุภราชบริพาร ก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดให้คนไทยและชาวต่างชาติที่เข้ามาในประเทศไทยใช้บริการตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2472 แต่ได้เปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472 โดยได้ขอพระราชทานทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 และพระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดนาม “สวนสนุก” เป็นปฐมฤกษ์¹⁹⁴ ภายในสวนสนุกได้จัดแบ่งประเภทของการกีฬาและมหรสพไว้ดังนี้

1. โรงละครขนาดใหญ่ ประกอบขึ้นด้วยโครงเหล็กอย่างมั่นคง จุคนได้มากกว่า 1,000 คน แม้ละครสัตว์คณะใดมีสัตว์เข้ามาร่วมแสดงก็แสดงบนเวทีในโรงละครนี้ได้
2. มีสนามกีฬากลางแจ้งทุกชนิด อาทิ แบดมินตัน เทนนิส ฟุตบอล
3. มีสถานที่เล่นกีฬาต่างๆ ในร่ม
4. มีการแสดงมหรสพส่วนกลาง ซึ่งผู้เสียค่าผ่านประตู 10 สตางค์ก็มีสิทธิรับชมได้หลายอย่าง เช่น ภาพยนตร์ จีวร จำพวก และดนตรี
5. มีสถานที่เล่นกีฬาทางน้ำ เช่น พายเรือ ว่ายน้ำ โดยจ่ายเงินเพิ่มอีกเล็กน้อย
6. มีสถานที่ขายสินค้าหลังใหญ่ๆ ประมาณ 200 หลัง
7. มีสถานที่จำหน่ายอาหารประเภทต่างๆ เพื่อความสะดวกแก่ผู้มาเที่ยว
8. ได้มีการแบ่งพื้นที่ไว้สำหรับถ้ามีการเล่นที่เป็นสัตว์ที่เป็นเอกเทศ¹⁹⁵

โครงการต่างๆ ที่ได้จัดทำในสวนสนุกใช้เงินราว 160,000 บาท พระยาศุภราชบริพารหวังจะให้เป็นที่ท่องเที่ยวที่ไม่เจียบเหงามีผู้มาเยี่ยมชมเสมอ ซึ่งเพียงคืนแรกของการเปิดสวนสนุกอย่างเป็นทางการ ก็มีประชาชนทั้งชาย หญิง มาเที่ยวกันอย่างคับคั่ง โดยเฉพาะเมื่อเวลาค่ำฝูงชนได้

¹⁹³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 ม. 16/1 แผ่นที่ 137 – 144 เรื่องสวนลุมพินีและงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (3 ตุลาคม 2462 – 18 สิงหาคม 2471).

¹⁹⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 รล 1/70 บริษัทสวนสนุกที่สวนลุมพินี (15 ตุลาคม 2472 – 23 ธันวาคม, 2473).

¹⁹⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 ม. 26.5/278 เรื่องสวนสนุก (24 กันยายน – 24 มีนาคม 2472)

หนาแน่นยิ่งขึ้น บ้างมาถูกละครสัตว์ ฤาษีพจนตร เล่นม้าหมุน มีรายได้จากค่าผ่านประตูและค่าดูฟุตบอลเป็นเงิน 8,000 บาทเศษ¹⁹⁶

สวนสนุกในสวนลุมพินีหมดยุคสัญญาเมื่อดำเนินการได้ 10 ปี และคณะกรรมการดูแลสวนลุมพินีพิจารณาไม่ต่อสัญญา เนื่องจากไม่เป็นไปตามจุดมุ่งหมายเดิมที่ใช้เป็นสวนสำหรับประชาชน เมื่อต้องการให้สวนลุมพินีเป็นสวนสาธารณะดั้งเดิม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะจัดให้สวนลุมพินีเป็นสวนพฤกษศาสตร์ด้วย โดยโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงมหาดไทยพิจารณาดำเนินการ แต่มีปัญหาขัดข้องเรื่องทุนการจัดเป็นสวนพฤกษศาสตร์ จึงต้องจัดเป็นแบบสวนป่า แต่ให้มีพรรณไม้ต่างๆในที่ค่อนข้างด้วย ในขั้นแรกจะใช้เงินประมาณ 83,820 บาท และมีเงินทุนของสวนลุมพินีอยู่เดิม 181,179 บาท 57 สตางค์¹⁹⁷ ซึ่งความคิดที่จะจัดสวนลุมพินีให้เป็นสวนพฤกษศาสตร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เคยเสนอให้ทำขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2469 ด้วยการจัดเป็นสวนพฤกษศาสตร์จะดีกว่าจัดเป็นสวนสาธารณะ เพราะประเทศต่างๆถือว่าสวนพฤกษศาสตร์เป็นสิ่งควรมีในเมืองที่เจริญแล้ว แต่มิได้มีการดำเนินการใดๆ¹⁹⁸ จนมาถึง พ.ศ. 2476 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ต้องการให้จัดเป็นสวนพฤกษศาสตร์แต่ก็ทำได้เพียงสวนสาธารณะ

ภายหลังปี พ.ศ. 2475 เมื่อพระราชวังดุสิตมีความเปลี่ยนแปลงหลายประการ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม ได้กลายเป็นที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ส่วนรอบนอกบริเวณสระอโนดาช เขาดิน ได้กลายเป็นสวนสัตว์ดุสิต เขาดินวนา¹⁹⁹ พื้นที่สวนดุสิตและเขาดินวนาได้รับมติคณะรัฐมนตรีให้ตั้งคณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุง ขยายสวนสาธารณะ สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนขึ้น²⁰⁰ ซึ่งต้องใช้เงินถึง 15 ล้านบาทในการก่อสร้างสวนสัตว์ที่เขาดินวนาและจัดสวนพฤกษชาติในสวนลุมพินี²⁰¹ และตั้ง

¹⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0201.31/2 เรื่องการก่อสร้างสวนลุมพินีให้เป็นวนะสาธารณะสำหรับประชาชน (พ.ศ. 2476 - 2495).

¹⁹⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 ม. 16/2 เรื่องจัดสวนลุมพินีให้เป็นสวนพฤกษ

¹⁹⁹ แน่งน้อย, ม.ร.ว. คึกคึกศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ, น. 381.

²⁰⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0201.31/8 เรื่องเขาดินวนา(พ.ศ. 2495).

²⁰¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0201.31/4 เรื่องการจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่สวนลุมพินี (พ.ศ. 2481 - 2496).

แต่ พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา สวนลุมพินีได้อยู่ในความดูแลของเทศบาลนครกรุงเทพฯ แทนกระทรวงมหาดไทย เพื่อทำเป็นสวนสาธารณะสำหรับให้ประชาชนได้มาเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ²⁰²

สวนลุมพินีที่สร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2468 นับได้ว่าเป็นสวนสาธารณะแห่งแรกในเมืองไทยและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งแรกของประชาชนในกรุงเทพฯ ที่ไม่มีโอกาสเดินทางท่องเที่ยวไปตามชายทะเลต่างๆ ที่นิยมกันในสมัยนั้น เช่น ศรีราชา หัวหิน ชะอำ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ ชนชั้นสูงและรัฐบาล เมื่อนำแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวมาปฏิบัติกับตนเองด้วยการเดินทางท่องเที่ยวแล้ว ยังเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ท่องเที่ยวด้วย โดยการสร้างสวนสาธารณะในเมืองสำหรับผู้มีเวลาว่างและกำลังทรัพย์น้อยจะได้พักผ่อนตากอากาศในสวนลุมพินี

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยที่รับแนวคิดมาจากตะวันตกและสามารถปฏิบัติได้เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปจนเอื้อต่อการท่องเที่ยว กลุ่มชนชั้นสูงคือผู้ที่รับวัฒนธรรมนี้มาปฏิบัติจนแพร่หลายสู่คนทั่วไป และสถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยมจึงเกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมที่พัฒนาไปในสมัยนั้น สถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยม ได้แก่ หัวหิน ซึ่งนอกจากท่องเที่ยวเพื่อความสุขและเป็นการบำบัดรักษาโรคตามคำแนะนำของแพทย์แล้ว ยังเป็นการท่องเที่ยวที่แสดงถึงความทันสมัยและมีรสนิยมของนักท่องเที่ยวอีกด้วย นอกจากนี้แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวยังทำให้เกิดการสร้างบ้านพักแห่งที่ 2 ของชนชั้นสูงบริเวณชายทะเลต่างๆ เช่นที่ชะอำ หัวหิน และพระราชวังหรือวังที่ประทับเวลาเสด็จประพาส เช่น พระราชวังไกลกังวล พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน จากความนิยมท่องเที่ยวชายทะเลนี้เองได้ทำให้ชายหาดที่หัวหินกลายเป็นเมืองตากอากาศไปในที่สุด

3.4 วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของประชาชนระหว่าง พ.ศ. 2466 – 2503

เมื่อชนชั้นสูงรับเอาวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาปฏิบัติแล้ว วัฒนธรรมการท่องเที่ยวก็ได้เผยแพร่มาถึงประชาชนหรือสามัญชนเช่นกัน โดยสถานที่ท่องเที่ยวที่ประชาชนเดินทางไปตากอากาศหาความสุขสำราญหรือรักษาสุขภาพในช่วงแรกรับวัฒนธรรมการท่องเที่ยวนี้คือ หัวหิน สถานที่ตากอากาศยอดนิยมแห่งแรกของไทย การเดินทางท่องเที่ยวของประชาชนถือเป็นการเลียนแบบการท่องเที่ยวของชนชั้นสูงเมื่อมีเวลาว่าง กำลังทรัพย์เพียงพอที่จะท่องเที่ยวได้ เพราะแต่เดิมประชาชนไม่ถือว่าการท่องเที่ยวเป็นการพักผ่อน การได้พักผ่อนบ้างโดยเฉพาะของชาวนาก็คือได้ทำงานน้อยลง หรือได้ไปทำบุญที่วัด²⁰³ เป็นต้น

²⁰² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร. 0201.31/3 เรื่องเทศบาลนครกรุงเทพฯ อบรมสวนลุมพินีจากกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2481 .

²⁰³ เสฐียร โกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2521), น. 71 .

นอกจากนี้การขยายตัวของเส้นทางคมนาคมทั้งทางรถไฟและทางถนน ทำให้ประชาชนมีทางเลือกในการเดินทางท่องเที่ยวมากขึ้น เช่น การท่องเที่ยวไปตามจังหวัดต่างๆด้วยรถไฟ นอกจากการไปหัวหิน และการไปตากอากาศที่บางปู เมื่อมีถนนไปถึงเมื่อ พ.ศ. 2482

3.4. ความสืบเนื่องของการท่องเที่ยวตากอากาศที่หัวหินและไฮเต็ลหัวหิน

ชายหาดหัวหินเป็นสถานตากอากาศของเจ้านายและชนชั้นสูง ตั้งแต่ พ.ศ. 2454 เมื่อรถไฟเปิดเส้นทางสายใต้มาถึง โดยกลุ่มชนชั้นสูงต่างมาสร้างบ้านพักฤดูร้อนไว้และกรมรถไฟหลวงก็ได้จัดให้มีบ้านพักให้เช่าเพื่อเพิ่มความสุข ความสะดวกให้กับผู้ไปพักตากอากาศ²⁰⁴ ซึ่งก่อน พ.ศ. 2466 กรมรถไฟหลวงได้จัดที่พักไว้ให้ 19 ห้อง²⁰⁵ และเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ไม่มีบ้านพักชายทะเลเป็นของตนเองยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. 2465 กรมรถไฟหลวงจึงได้ตั้งกองไฮเต็ลขึ้น(ดังกล่าวไปแล้วในหัวหินสมัยรัชกาลที่ 6) เพื่อจัดการสร้างโรงแรมที่มีห้องพัก 28 เต็ม ค่าเนินการแล้วเสร็จและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาเปิดไฮเต็ลหัวหิน เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2466 แล้วมีพระราชดำรัสประกาศเปิดไฮเต็ลหัวหินว่าเป็น "...บ้านพักอันสบายและอาหารอันโอชารส ได้ทำความพอใจให้ผู้โดยสารและนักท่องเที่ยวเป็นอันมาก²⁰⁶ ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2466 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่าประชาชนทั่วไปสามารถไปท่องเที่ยวที่หัวหินได้โดยพักไฮเต็ลหัวหินของกรมรถไฟหลวง

เมื่อหัวหินเป็นสถานที่นิยมมาท่องเที่ยวมากขึ้น และไฮเต็ลหัวหินก็เป็นที่ยุ้จักและมีผู้มาพักมากขึ้นจากการโฆษณาชักชวนให้ชาวต่างชาติในประเทศใกล้เคียงและในยุโรป อเมริกามาท่องเที่ยวในประเทศไทย รวมทั้งให้คนไทยนิยมการท่องเที่ยวภายในประเทศด้วย การโฆษณาของกรมรถไฟหลวงโดยแผนกโฆษณาเมื่อ พ.ศ. 2467 ได้ทำแผ่นโฆษณาเชิญเที่ยว แผ่นพับ ตลอดจนสมุดคู่มือแนะนำเที่ยวโดยเฉพาะใน Guide Book of Siam กล่าวถึงหัวหินว่า

"...Hua Hin , which is the seaside resort is soon reached and if one has the time it should be favourite with a visit. The sea is some 10 minutes quiet walk from the railway station and situated right on the beach are furnished bungalows

²⁰⁴ การรถไฟแห่งประเทศไทย , เพื่อระลึกถึงพระคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ,(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การรถไฟ , น.ป.ป),น. 24 .

²⁰⁵ บัญญัติ จุลาสัย , ไฮเต็ลหัวหินแห่งสยามประเทศ ,(กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์ , 2530), น.33 .

²⁰⁶ การรถไฟแห่งประเทศไทย , เพื่อระลึกถึงพระคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน , น. 30 .

which can be rented by applying to the Traffic Superintendant at Bangkok.

Here in addition to excellent sea bathing , one may shool leopards , deer , hares and doves , but except for the latter , guides must be obtained...”²⁰⁷

ดังนั้น โฮเต็ลหัวหินที่มีส่วนทำให้มีคณนิยมาเที่ยวหัวหินมากขึ้น บ้านพักและห้องพักที่มีอยู่จึงไม่เพียงพอ จึงต้องขยายที่พัก โดยเริ่มซื้อที่ดินของนายอาบัส อัน ซึ่งเดิมเป็นโกดังเกียสินค้าที่อยู่ใกล้ๆสถานีรถไฟหัวหินมาดัดแปลงเป็นที่พัก แต่ยังคงไม่เพียงพอ ฉะนั้นจึงได้ขอซื้อที่ดินอันเป็นต่านักเดิมของสมเด็จพระพันปีหลวง ซึ่งอยู่ทางเหนือของโฮเต็ลหัวหินจากพระคลังข้างที่ ก่อสร้างเป็นบ้านพักร้อนขนาดเล็ก 19 หลัง แล้วขยายตัวตึกโรงแรมมาทางด้านเหนือ สร้างห้องพักเพิ่มอีก 13 ห้อง เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2471²⁰⁸ หัวหินยังคงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอดนิยมาเรื่อยมาผ่านช่วง พ.ศ. 2475 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงราว พ.ศ. 2484 ที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ขยายการสู้รบมาถึงไทย คือ จากที่ฝ่ายคณะราษฎรได้โจมตีหัวหินว่าเป็นถิ่นของ “คณะเจ้า” และ “พวกขุนนางศักดินา” เมื่อเวลาผ่านไป การไปตากอากาศที่หัวหินในฤดูร้อนกลายเป็นสิ่งแสดงความหรูหราของคนในสังคม²⁰⁹ และค่าห้องพักในช่วงนั้นมีราคา ดังนี้

	ในฤดูตากอากาศ	นอกฤดู
ห้องเตียงเดี่ยว	วันละ 9.00 บาท	5.00 บาท
ห้องเตียงคู่	วันละ 18.00 บาท	11.00 บาท
ห้องชุด	วันละ 24.00 บาท	14.00 บาท
บังกะโล เอ บี ซี	วันละ 12.00 บาท	7.00 บาท
บังกะโล ดี	วันละ 30.00 บาท	20.00 บาท ²¹⁰

สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกิดขึ้นในยุโรป เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2484 ได้ขยายอาณาเขตและความขัดแย้งมาถึงประเทศไทย จนในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 ไทยต้องยอมให้ญี่ปุ่นยกทัพผ่านประเทศเพื่อโจมตีอาณานิคมต่างๆของอังกฤษและฝรั่งเศส เช่น ในมาเลเซีย และอินโดจีน

²⁰⁷ หจช , รพท. 1/3 เรื่อง Guide Book of Siam

²⁰⁸ บัญญัติ จุลาสัย , โฮเต็ลหัวหินแห่งสยามประเทศ , น. 44 .

²⁰⁹ สรศัลย์ แห่งสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน ,(กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาคารพิมพ์ ,2539 น. 216 – 217 .

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน , น. 216 .

แต่ไทยได้รับผลกระทบจากภัยสงครามอย่างรุนแรงจริงๆเมื่อต้นเดือนมกราคม พ.ศ. 2485 เมื่อพื้นที่ชุมชนในกรุงเทพฯถูกฝ่ายสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดโจมตีทางอากาศในสถานที่สำคัญทางยุทธศาสตร์เป็นการข่มขวัญ จุดที่ถูกระเบิดเป็นครั้งแรก คือ ตรอกบี แอล ฮั่ว หัวลำโพง และฝั่งธนบุรี ทำให้ตึกพังและมีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก²¹¹ คนกรุงเทพฯจึงได้เริ่มอพยพออกไปอยู่ในสวนเขตรอบริ นนทบุรี หรืออพยพไปอยู่แถบชานเมือง²¹² และเมื่อกรุงเทพฯถูกโจมตีทางอากาศมากขึ้น คนส่วนหนึ่งก็ได้อพยพมาอยู่ที่หัวหิน ดังที่นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล เล่าไว้ว่า “...ครั้นภัยทางอากาศหนักขึ้น เสด็จ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหม่อมวิจิตร) จึงทรงย้ายหนีไปที่ตำบลหัวหิน อำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เราเป็นเด็กก็ย้ายตามเสด็จไปด้วย เพราะหัวหินไม่ใช่จุดยุทธศาสตร์ ความปลอดภัยก็จะดีกว่ากรุงเทพฯ”²¹³

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การเดินทางระหว่างกรุงเทพฯกับหัวหินค่อนข้างลำบาก เพราะเส้นทางรถไฟ สะพานรถไฟ(สะพานพระราม 6) สะพานข้ามแม่น้ำ ถูกฝ่ายสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดจนพังเสียหาย เช่น สะพานข้ามแม่น้ำนครชัยศรี สะพานข้ามแม่น้ำแม่กลองที่ราชบุรี²¹⁴ ทำให้การเดินทางใช้เวลามาก และลำบากเปลี่ยนรถเปลี่ยนเรือว่าจะมาถึงหัวหิน ตามที่นายแพทย์พูนพิศบันทึกไว้ว่า “...ต่อมาได้ยืมขบวนรถไฟราชบุรีถูกระเบิดทำลาย แล้วต่อมาก็สะพานที่เมืองเพชร สะพานที่แม่น้ำนครชัยศรี ทั้งสามแห่งรถไฟเดินไม่ได้ คนเดินทางจากกรุงเทพฯจะมาหัวหินตอนนั้นต้องนอนค้างคืนที่ราชบุรีคืนหนึ่ง โดยเช่าเรือเขานอนที่สถานีผืนสะพานหนึ่งบาท จากนั้นจึงเดินทางมาถึงหัวหินในวันที่ 3 ของการเดินทาง”²¹⁵

หัวหินในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ค่อนข้างเงียบเหงา เพราะบ้านพักตากอากาศถูกปิด มีบางครอบครัวเท่านั้นที่อพยพมาอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม หัวหินก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ขบวนการเสรี

²¹¹ อุบล จิระสวัสดิ์, สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง, ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517, น. 295.

²¹² เรื่องเดียวกัน, น. 296.

²¹³ พูนพิศ อมาตยกุล, “หัวหินสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2” ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 11 ฉบับที่ 11 เดือนกันยายน 2533, น. 38.

²¹⁴ สรศิลป์ แผงสภา, ราตรีประดับดาวที่หัวหิน, น. 219.

²¹⁵ พูนพิศ อมาตยกุล, “หัวหินสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2”, น. 219.

ไทยตั้งหน่วยขึ้น โดยมี ชาญ บุนนาค เป็นหัวหน้า ขณะที่ญี่ปุ่นมีหน่วยอยู่ที่ ปราณบุรี ว่างศ์พง หนองจอก หนองศาลา²¹⁶

แต่ภาพสะท้อนหัวหินจากนวนิยายไทยและบันทึกความทรงจำถึงหัวหินช่วงสงครามนั้นกลับให้ภาพที่ต่างออกไป คือ ยังคงเป็นสถานที่ยอดนิยมในการมาพักผ่อนและยังคงมีผู้คนลี้ภัย เช่น ภาพหัวหินที่บันทึกไว้ในนวนิยายเรื่อง *ปริศนา* ซึ่งเป็นนวนิยายที่เขียนขึ้นช่วงก่อนและเขียนเสร็จในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2²¹⁷ แสดงถึงความนิยมมาท่องเที่ยวที่หัวหิน ตั้งแต่บทแรกที่เป็นการเปิดเรื่อง คือให้ครอบครัวของปริศนา ซึ่งมาตากอากาศที่หัวหินในหน้าร้อน ต้องรีบกลับกรุงเทพฯ เพราะ ปริศนาจะกลับจากอเมริกามาถึงกรุงเทพฯ ในวันรุ่งขึ้น นอกจากนี้ในบทต่อๆมาก็มีหัวหินเป็นฉากสำคัญที่แสดงถึงความนิยมของการมาเที่ยวหัวหิน เช่น ในบทที่ 25 : หน้าร้อน และบทที่ 26 : หัวหินอีก ในบทที่ 25 กล่าวถึง ความร้อนที่กรุงเทพฯ ในช่วงหน้าร้อน จึงต้องออกไปหาอากาศชายทะเลคล้ายร้อน และสถานที่ที่ครอบครัวของปริศนาและเพื่อนบ้านวางแผนจะไปก็คือ หัวหิน สถานตากอากาศยอดนิยมยุคนั้น จนปริศนาสงสัยว่าหัวหินคืออย่างไรจนถึงนิยมไปกันดังปรากฏในบทนวนิยาย ดังนี้

“...เออ อ้ายหัวหินนี่มันดียังไงนักหนอ ใครๆจะไปกันทั้งนั้น
พวกนักเรียนปริศนาจะไปกันแถบทุกคน คุณป้าสงวนก็ว่าไปเข้าบ้านใหญ่ไว้
จะพาพวกครูสาวๆไป ชวนปริศนาใหญ่ ปริศนาไม่เล่นด้วย”²¹⁸

และในบทที่ 26 ที่กล่าวถึง เมื่อครอบครัวของปริศนา เพื่อนบ้าน ตลอดจนคนอื่นๆที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องนี้ เช่น ประวิช รติ วิมล ท่านหญิงรัตนาวดี ต่างมาเที่ยวหัวหินในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน และได้มาพบกันที่หัวหิน ท่านหญิงรัตนาวดีซึ่งเป็นน้องสาวของท่านชายพจน์ ปรีชา(พระเอก) ได้

²¹⁶ ฒ. ผู้แต่ง, *ของเก่าเรากล่อม : รถไฟ-เรือเมล์-ทะเล-รถราง*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บริษัท ที.วาทีน พลัสลิเคชั่น จำกัด, 2532), น. 40.

²¹⁷ จากคำนำในนวนิยายเรื่อง *ปริศนา* ว.ณ ประมวลมารค ได้เล่าว่าใช้เวลาถึง 3 ปีกว่าจะเขียนเรื่องนี้จบ และจะได้ลงพิมพ์ใน หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ ชื่อ “ประมวลยุทธสาร” แต่โรงพิมพ์ถูกระเบิดไฟไหม้ไปก่อน 2 อาทิตย์ที่นวนิยายเรื่องปริศนาจะตีพิมพ์ จนใน พ.ศ. 2494 จึงได้ตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์เดลิเมล์ วันจันทร์เป็นครั้งแรก

ว.ณ ประมวลมารค พระนามจริงคือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ประสูติเมื่อ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2463 . *คูประวัติผลงานใน ศิลปากร , กรม , ประวัตินักเขียนไทย เล่ม 1*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2527), น. 180 – 183 .

²¹⁸ ว.ณ ประมวลมารค, *ปริศนา เล่ม 1*, (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2530), น. 263 .

เขียนจดหมายถึงพี่ชาย เมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2484 เล่าถึงคนและกิจกรรมต่างๆที่ทำขณะมาพัก รือนนี้ ซึ่งรายละเอียดส่วนหนึ่งแสดงถึงความคับคั่ง หนาแน่นของผู้คนที่มาหัวหิน คือ

“...เดี๋ยวนี้ที่หัวหินมีคนมาก มากันเต็มทุกเที่ยวรถ หลึงซึ่รถถีบไปสถานีกับวิล
เกือบทุกวัน และได้พบกับคนรู้จักมากมายทุกราว...”²¹⁹

นอกจากนวนิยายเรื่องปริศนาแล้ว ในบันทึกความทรงจำของ Mrs. Lee Rhodes ครูสอน
ขี่ม้าชาวเยอรมัน ซึ่งได้อพยพครอบครัวและม้ามาอยู่ที่บ้านพักมิชชันนารีเพรสไบทีเรียนที่หนองแก
ได้บันทึกไว้ในหนังสือ “ศักราช” ถึงความหนาแน่นของผู้อพยพภัยสงครามจากกรุงเทพฯมาอยู่หัว
หินตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2484 ดังนี้

“...เวลานั้นมีครอบครัวจากกรุงเทพฯราว 100 กว่าครอบครัวหนีภัยลูกระเบิดมา
อยู่ที่หัวหิน มีทั้งชาวต่างประเทศและชาวไทย นักธุรกิจชาวไทยมักมีบ้านพักอยู่
บนหาด ชาวต่างประเทศจะเช่าบังกะโลหรือโรงแรมอยู่ เริ่มแรกฉันต้องพยายาม
ค้นหาให้ได้ว่า พวกลูกค้าของฉันอยู่แถวไหน และพบว่านักเรียนขี่ม้าของฉัน 40
คน จากทั้งหมด 70 คน อยู่ที่นี้ ฉันเริ่มต้นสอบถามที่โรงแรม
เมื่อตรวจดูทะเบียนแขกที่มาพัก ฉันพบชื่อนักเรียนขี่ม้าหญิงของฉันห้าคน
... ปรากฏว่า พวกนี้รู้ว่าฉันจะมาพักหลบลูกระเบิดที่นี่ก็พากันมาตั้งคาถาย พวกนี้
ว่ายน้ำ เล่นกอล์ฟ อ่านหนังสือ และดั่งนินทาสมิสร เพราะไม่มีอะไรจะทำ...”²²⁰

กิจกรรมใช้ชีวิตขณะพักผ่อนตากอากาศที่หัวหินนอกจากเดินเล่น อาบน้ำทะเลกันแล้ว
มักจะอยู่ในบ้านเล่นไพ่ มีการเยี่ยมเยียนกันระหว่างครอบครัว การไปเข้าเฝ้าเจ้านายตามตำแหน่ง
ต่างๆ ผลัดกันมาเชิญรับประทานอาหารเพื่อแสดงฝีมือคนครัว เพราะหัวหินยุคนั้นยังไม่มีย่านการค้า
มีเพียงห้องแถวไม้ชั้นเดียวและสองชั้นทำเป็นร้านกาแฟ ร้านเที่ยวเดียว ร้านขายของชำ สินค้ายังมีไม่
มาก อาหารต้องเตรียมจากกรุงเทพฯ ไปเป็นส่วนใหญ่แต่สามารถไปใช้จ่ายของสดที่ตลาดฉัตรไชย
ได้ทุกเช้า โดยเฉพาะอาหารทะเลสดๆหรือ อาจจะไปเปลี่ยนบรรยากาศไปรับประทานอาหารที่โรงแรม
รุดไฟ มีการขุดหาหอยเสียนำไปคองน้ำปลากินกับข้าวต้ม หาหอยตลับนำมาลวกจิ้มกับน้ำจิ้ม การ
สะสมหอยสวยงามโดยมีการเลือกขนาด สี สัน ลวดลายอย่างพิถีพิถัน มีการจับปลุมตัวขนาดไม่เกิน
1 นิ้ว นำมาชุปแป้งทอดจิ้มน้ำจิ้ม นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการไปยิงสัตว์พวกนก เก้ง โดยไม่ต้องเดิน

²¹⁹ เรื่องเดียวกัน , น. 282 .

²²⁰ บัณฑิต จุลาสัย , โสเทลหัวหินแห่งสยามประเทศ . น.64 -- 65 .

ทางไกลเพราะเพียงข้ามทางรถไฟไฟเขตปาราวครึ่งชั่วโมง ก็มีโอกาสดับแก๊ง แฮ่ กระจาย ยิงกลับมาทำเป็นอาหารได้ด้วย²²¹

ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หัวหินจากการเป็นเมืองตากอากาศของชนชั้นสูงมาเป็นยุคของคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ พร้อมกับการเพิ่มจำนวนของรถยนต์(ซึ่งแต่เดิมใช้จักรยาน มีถนนแค่หัวหิน-ชะอำ เรียกว่า ถนนสาย 19) หัวหินมาขานการค้ำ อาคารทันสมัยมากขึ้น และการมาหัวหินนอกจากมาเพื่อท่องเที่ยวตากอากาศแล้ว ยังเป็นการมาเพื่อโอ้อวดความมั่งคั่งและรสนิยมในการดำเนินชีวิต อาทิ การจะไปหัวหินต้องไปกับรถเร็วกรุงเทพฯ-หัวหิน ซึ่งในช่วงฤดูร้อนจะแน่นทุกเที่ยวรถไฟจะออกจากสถานีหัวลำโพงเวลา 7.25 น. ถึงหัวหินเวลา 12.30 น. เมื่อรถออกจะมีการเดินทางสำรวจว่ามีใครไปหัวหินบ้าง จากนั้นก็จะเป็นการอวดภาชนะชุดอาหารเช้าและประชันฝีมือการทำอาหารกัน เมื่อถึงหัวหินก็ต้องรีบแสดงตนว่าจะไปพักที่ใด ซึ่งมักจะบอกชื่อบ้านที่ใหญ่โตหรูหรา หยิบกระเปาะสัมภาระที่มีป้ายโรงแรมในต่างประเทศ หรือชื่อเรือเดินสมุทร ส่วนรถไฟขบวนอื่นที่ไปหัวหิน คือขบวนรถด่วนสายใต้ที่ถึงราว 3 ทุ่ม ก็ไม่เป็นที่นิยมเพราะเมื่อไปถึงหัวหินแล้วมักไม่ค่อยมีคนเห็น อีกขบวนคือขบวนจากบางกอกน้อย-วังคันทน์ ซึ่งเป็นรถธรรมดาถึงหัวหินราว 5 โมงเย็น ก็ไม่สะดวกเพราะต้องขึ้นที่สถานีบางกอกน้อย มักจะให้แม่ครัวและคนใช้ไปกับขบวนนี้เพื่อจัดเตรียมบ้านพักไว้ก่อน²²²

ส่วนโรงแรมรถไฟหัวหินหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงใน พ.ศ. 2488 ผู้บริหารการรถไฟแห่งประเทศไทย²²³ เห็นความสำคัญของธุรกิจโรงแรมท่องเที่ยวที่หัวหินจึงได้ปรับปรุงกิจการให้ดียิ่งขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2494 ได้ก่อสร้างบังกะโลเพิ่มเติมทางทิศเหนือของถนนดำเนินเกษม คือบังกะโลเอ แถวหน้าสุดจำนวน 7 หลัง บังกะโลบี แถวถัดขึ้นมาจำนวน 6 หลัง บังกะโลซี แถวสุดท้ายจำนวน 6 หลัง ต่อมาสร้างอีก 1 แถว 5 หลัง ซึ่งใหญ่กว่าบังกะโลชุดเดิม และสร้างโรงแรมอีก 2 หลังในพื้นที่ถัดขึ้นมา มีห้องชุดหลังละ 5 ห้อง ด้านตัวตึกโรงแรมเดิมได้สร้างอาคารใหม่เชื่อมกับอาคารเดิมทางทิศใต้เป็นอาคาร 3 ชั้น แบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ออกแบบโดยคุณถาวร บุญยเกตุ สถาปนิกของการรถไฟฯ มีพื้นที่ล่างเป็นห้องอาหารและบาร์ ชั้นบนเป็นห้องพัก 23 ห้อง มีเครื่อง

²²¹ ฒ. เฒ่า , ของเก่าเราลื้ม : รถไฟ-เรือเมล์-ทะเล-รถราง , น. 38 – 39 .

²²² ฒ.ผู้เฒ่า , ของเก่าเราลื้ม : รถไฟ- เรือเมล์- ทะเล- รถราง, น.42-43.

²²³ ปี พ.ศ. 2494 ได้มีพระราชบัญญัติฉบับลงวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2494 ให้กรมรถไฟหลวงเปลี่ยนฐานะมาเป็นรัฐวิสาหกิจ ประเภทสาธารณูปโภค ภายใต้ชื่อว่า “การรถไฟแห่งประเทศไทย” ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2494 , การรถไฟแห่งประเทศไทย , 100 ปี รถไฟไทย , (กรุงเทพฯ :การรถไฟฯ) , น. 141 .

อำนวยความสะดวกครบครัน นอกจากนี้การรถไฟฯได้ขยายเขตโรงแรมออกไปอีกทางได้ โดยขอซื้อที่ดินบางส่วนของค่านักสุขเวศน์จากหม่อมเจิม กฤดากร ณ อยุธยา ในที่ดินมีเรือนเล็กหลายหลัง จึงได้จัดเป็นบังกะโลให้เช่า เรียกว่า บังกะโลสุขเวศน์ 1-2-3 โรงแรมยังได้ขยายไปสร้างโรงแรมใกล้สถานีรถไฟหัวหินอีกแห่งหนึ่ง²²⁴ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว แม้กระนั้นก็ตามในช่วงฤดูร้อนห้องพักของโรงแรมหัวหินยังไม่พอกับความต้องการของผู้มาพัก จึงได้วางหลักเกณฑ์ให้ครอบครัวหนึ่งเช่าห้องพักหรือบังกะโล หลังหนึ่งได้ไม่เกินเจ็ดวัน ในช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคมเปิดให้จองตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม²²⁵

ชายหาดหัวหินยังคงเป็นสถานตากอากาศยอดนิยมเรื่อยมา จนกระทั่งแม้เมื่อเกิดสถานที่ท่องเที่ยวใหม่ เช่น บางแสนและพัทยา ซึ่งอยู่ใกล้กรุงเทพฯและสามารถเดินทางโดยรถยนต์ไปได้สะดวกมากกว่า เป็นทางเลือกแก่นักท่องเที่ยวมากขึ้น หาดหัวหินก็ยังคงมีเสน่ห์และมีผู้ไปเยือนไม่เสื่อมคลาย มาถึงปัจจุบันที่เปลี่ยนจากบ้านพัก บังกะโลตากอากาศมาเป็นตึกสูงของโรงแรมและคอนโดมิเนียม ส่วนโรงแรมรถไฟหัวหินได้เปิดกิจการโครงการรถไฟฯมาถึง พ.ศ. 2529 การรถไฟฯได้ให้กลุ่มบริษัทเซ็นทรัลและบริษัทแอดคอร์ท บริหารกิจการโรงแรมทั้งหมด โดยกำหนดให้อนุรักษ์อาคารเดิมรวม 99 ห้อง ในส่วนบังกะโลได้เพิ่มเติมห้องพักจาก 22 ห้องเป็น 42 ห้อง ภายในพื้นที่ทั้งหมด 76 ไร่²²⁶

3.4.2 เที่ยวตามทางรถไฟของประชาชน

การท่องเที่ยวแบบตะวันตกมีผลให้เกิดสถานตากอากาศตามชายทะเลทางภาคตะวันออกและภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาทางการคมนาคมทางรถไฟ ทำให้ชายทะเล เช่น หัวหิน ชะอำ เป็นสถานที่ยอดนิยมเพราะเดินทางไปท่องเที่ยวได้สะดวก แต่นอกจากชายทะเลแล้ว เมื่อพัฒนาการการเดินทางรถไฟที่เริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนเส้นทางรถไฟสายหลัก คือ สายเหนือ สายใต้ สายตะวันออก และสายตะวันออกเฉียงเหนือ เปิดใช้ได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 และมีการพัฒนาก่อสร้างเส้นทางเพิ่มเติมในทางสายหลักจนสามารถเดินทางไปเกือบทั่วประเทศโดยทางรถไฟ ตั้งแต่ พ.ศ. 2473 นั้นได้ทำให้ประชาชนมีทางเลือกในการท่องเที่ยวไปยังสถานที่อื่นๆ เพื่อทัศนศึกษา รู้จักภูมิภาคต่างๆของประเทศให้ดียิ่งขึ้น โดยการท่องเที่ยวไปตามทางรถไฟ หรือการท่องเที่ยวโดยนั่งรถไฟไปยังจังหวัดหรือสถานีต่างๆที่รถไฟเปิดบริการ

²²⁴ สรศิลป์ พ่างสภา , ราชินีประดับที่หัวหิน , น. 259 .

²²⁵ ฒ. เต๋า , ของเก่าเรากลิม : รถไฟ-เรือเมล์-ทะเล-รถราง , น. 44 .

²²⁶ “พื้นที่อดีตไฮเต็ลหัวหิน ชุมทางขุนนางที่ยังไม่คกอับ” ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 14

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯให้ตั้งกรมรถไฟ ในสังกัดกระทรวงโยธาธิการเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2433 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความสะดวกในการกระชับการปกครองภายในประเทศและต่อต้านอิทธิพลมหาอำนาจตะวันตก เพื่อส่งเสริมทางเศรษฐกิจและเพื่อความสะดวกในการคมนาคม²²⁷ ทางรถไฟสายแรกที่โปรดเกล้าฯให้สร้าง คือ สายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ซึ่งก่อนหน้านั้นใน พ.ศ. 2430 พระองค์ได้โปรดเกล้าฯให้ เซอร์ แอนดรูว์ คัลลัค และบริษัท ปิ่นชาร์ด สำรวจเส้นทางนี้ก่อนแล้ว²²⁸ การก่อสร้างเส้นทางกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ได้ก่อสร้างเสร็จในช่วงแรก คือ จากกรุงเทพฯ-อยุธยา ซึ่งพอจะเปิดให้บริการเดินรถไฟได้ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเสด็จพระราชดำเนินมาประกอบพิธีเปิดการเดินรถ เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2439 และถือว่าวันนี้เป็นวันสถาปนากิจการรถไฟมาจนถึงปัจจุบัน

กิจการรถไฟและการก่อสร้างทางรถไฟได้พัฒนาเรื่อยมา ซึ่งเส้นทางที่เปิดใช้ได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2439 จนเปลี่ยนเป็นการรถไฟแห่งประเทศไทยใน พ.ศ. 2494 ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 แบ่งเป็น 4 สายได้ดังนี้

1. ทางรถไฟสายเหนือ ก่อสร้างทางรถไฟแยกจากทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา เริ่มจากสถานีชุมทางบ้านภาชี อยุธยา ไปถึงสถานีเชียงใหม่ แบ่งการก่อสร้างเป็นตอนๆ ตั้งแต่

สถานีบ้านภาชี-สถานีลพบุรี เปิดการเดินรถไฟเมื่อ 1 เมษายน 2544 ระยะทาง 43 กม.

สถานีลพบุรี-สถานีปากน้ำโพ เปิดการเดินรถไฟเมื่อ 31 ตุลาคม 2448 ระยะทาง 117 กม.

การก่อสร้างทางรถไฟสายเหนือแล้วเสร็จในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งระยะทางจากบ้านภาชี-เชียงใหม่ รวม 661 กิโลเมตร

ทางรถไฟสายเหนือ ตั้งแต่ กรุงเทพฯ-เชียงใหม่ เปิดเดินรถไฟตั้งแต่ 1 มกราคม พ.ศ. 2464 รวมระยะทาง 751 กิโลเมตร

2. ทางรถไฟสายใต้ เริ่มก่อสร้างโดยแบ่งเป็นตอนแรกจากสถานีธนบุรี(บางกอกน้อย) ถึงสถานีเพชรบุรี เปิดเดินรถไฟได้เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2446 ระยะทาง 151 กิโลเมตร จากนั้นจึงได้สร้างต่อเป็นตอนๆ คือ ตอนเพชรบุรี-ชะอำ ตอนตรัง-พัทลุง และตอนสงขลา-พัทลุง เป็นการสร้าง

²²⁷ เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, การพัฒนาการคมนาคมทางบก รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2520), น. 57 – 61 .

²²⁸ การรถไฟแห่งประเทศไทย, 100 ปี รถไฟไทย พ.ศ. 2439 – 2540, น.35.

จากเพชรบุรีลงไปทางใต้ถึงสงขลาและกันตัง จังหวัดตรัง ขึ้นมาทางเหนือมาบรรจบที่ชุมพร ทางสายได้จากสถานีธนบุรีถึงสุโขทัย โลก รวมระยะทาง 1,144 กิโลเมตร

ทางรถไฟสายใต้ ตั้งแต่กรุงเทพ-สุโขทัย โลก เปิดเดินรถไฟตั้งแต่ 17 กันยายน พ.ศ. 2464 รวมระยะทาง 1,159 กิโลเมตร

3. ทางรถไฟสายตะวันออก เริ่มก่อสร้างหลังจากสร้างทางสายนครราชสีมาเสร็จ โดยแยกจากทางรถไฟสายนครราชสีมาที่สะพานยมราช ผ่านคลองบางกะปิ คลองประเวศบุรีรมย์ แม่น้ำบางปะกง จนถึงฉะเชิงเทรา เปิดเดินรถไฟเมื่อ พ.ศ. 2450 ระยะทาง 63.4 กิโลเมตร และต่อมาได้ก่อสร้างทางเพิ่มเติมถึงอำเภอรัฐประเศ ปราจีนบุรี

ทางรถไฟสายตะวันออก ตั้งแต่ กรุงเทพ-อรัญประเทศ เปิดเดินรถไฟตั้งแต่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 รวมระยะทาง 255 กิโลเมตร

4. ทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินขุดดินเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อ 9 มีนาคม พ.ศ. 2434 แล้วได้ทำการก่อสร้างพร้อมกัน 3 ช่วง คือ กรุงเทพ-อยุธยา อยุธยา-แก่งคอย และแก่งคอย-นครราชสีมา ก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดเดินรถไฟสายกรุงเทพ-นครราชสีมา ตั้งแต่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2443 ระยะทาง 264 กิโลเมตร ต่อมา มีการก่อสร้างเพิ่มเติมแยกไปอีก 2 ทาง คือ จากนครราชสีมา-อุตรธานี และจาก นครราชสีมา-อุบลราชธานี

ทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ จากกรุงเทพ-อุตรธานี เปิดเดินรถไฟตั้งแต่ 1 เมษายน พ.ศ. 2473 ระยะทาง 575 กิโลเมตร และจากกรุงเทพ-อุตรธานี เปิดเดินรถไฟตั้งแต่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2484 ระยะทาง 569 กิโลเมตร²²⁹

การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางรถไฟเอื้อประโยชน์ต่อการคมนาคมเพื่อการท่องเที่ยว ดังที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์เรื่อง เที่ยวตามทางรถไฟ²²⁶ ไว้เป็นคู่มือสำหรับนักท่องเที่ยวใช้ประกอบความรู้เกี่ยวกับเมืองต่างๆที่สามารถท่องเที่ยวไปได้โดยรถไฟ ซึ่งปรากฏในคำนำของกรมศิลปากร ดังนี้

²²⁹ รวบรวมสรุปจาก เกื้อกูล ชัยยงอนันต์ , การพัฒนาการคมนาคมทางบก รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , น. 102 – 131 และ การรถไฟแห่งประเทศไทย , 100 ปี รถไฟไทย พ.ศ. 2439 – 2540 , น. 50 , 141 .

²³⁰ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ เที่ยวตามทางรถไฟ ไว้เป็นตอนๆให้แก่กรมรถไฟ มีการรวบรวมตีพิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสำราญ พันธุ์พิริยะ เมื่อ พ.ศ. 2497 (แต่ไม่ปรากฏว่าเรื่องของแต่ละเมืองนั้นทรงนิพนธ์เมื่อใดบ้าง)

“เรื่องเที่ยวตามทางรถไฟนี้ เดิมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ประทานให้แก่กรมรถไฟไว้เป็นตอนๆ กล่าวถึงความสำคัญของสถานที่และเมืองตามทางที่รถไฟผ่าน คือ สายเหนือ และสายตะวันออกเฉียงเหนือ สายเหนือเริ่มต้นตั้งแต่บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา พระพุทธบาท ลพบุรี นครสวรรค์ พิษณุโลก และอุตรดิตถ์ สายตะวันออกเฉียงเหนือ คือ สระบุรี และนครราชสีมา เจตจำนงของพระองค์ที่นิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นนั้นเพื่อเป็นคู่มือประกอบการท่องเที่ยวและหาความรู้...”²³⁰

เมืองแต่ละแห่งที่ปรากฏในหนังสือนี้ ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติเมือง และสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆกัน ดังสรุปได้ คือ

บางปะอิน ระยะทาง 58 กม.	: ดำเนินพระราชวังบางปะอิน ที่เที่ยวในบางปะอิน พระราชวังบางปะอิน
พระนครศรีอยุธยา ระยะทาง 72 กม.	: ดำเนินพระนครศรีอยุธยา พระราชวังและวัดต่างๆ
พระพุทธบาท ระยะทาง 102 กม.	: ดำเนินพระพุทธบาท สถานที่ต่างๆบริเวณพระพุทธบาท
เมืองลพบุรี ระยะทาง 133 กม.	: ดำเนินเมืองลพบุรี สถานที่ต่างๆ เช่น วังนารายณ์ ศาลพระกาฬ
เมืองนครสวรรค์ ระยะทาง 251 กม.	: ดำเนินเมืองนครสวรรค์
เมืองพิจิตร ระยะทาง 347 กม.	: ดำเนินเมืองพิจิตร
เมืองพิษณุโลก ระยะทาง 389 กม.	: ดำเนินเมืองพิษณุโลก ของโบราณในเมืองวัดมหาธาตุ ดำเนินพระพุทธชอนราช วัดจุฬามณี พระราชวังเมืองพิษณุโลก
เมืองอุตรดิตถ์ ระยะทาง 448 กม.	: เมืองและสถานที่โบราณในอุตรดิตถ์ เช่น เมืองลับแล เมืองฝาง
เมืองสระบุรี ระยะทาง 23 กม.	: ดำเนินเมืองสระบุรี สถานที่แก่งคอย เขาคองพญาไฟ
เมืองนครราชสีมา ระยะทาง 264 กม.	: ดำเนินเมืองนครราชสีมา ²³¹

²³¹ ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา , เที่ยวตามทางรถไฟ ,

นอกจากนี้นักท่องเที่ยวยุคใช้รถไฟเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ได้เขียนเล่าประสบการณ์การท่องเที่ยวทางรถไฟมาลงในหนังสือพิมพ์เผยแพร่ให้ผู้อื่นทราบ ใช้เป็นข้อมูลประกอบการท่องเที่ยว โดยเนื้อหาส่วนใหญ่เล่าถึงวิธี พาหนะในการเดินทาง และเมื่อถึงจุดหมายแล้วก็ให้ข้อมูลถึงความเจริญ ความสะดวกของการ ไปพักและท่องเที่ยวยังเมืองนั้นๆ เช่น ผู้ใช้นามปากกา “นักเที่ยวเพื่อไทย” เขียนเรื่อง เที่ยวจังหวัดปราจีน และ ศ. นักท่องเที่ยว เขียนเรื่องเมื่อข้าพเจ้าไปแก่งคอย

เรื่องเที่ยวจังหวัดปราจีนบุรี ผู้เขียนเขียนมาลงหนังสือพิมพ์เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2472 เล่าถึงประสบการณ์การท่องเที่ยวไปถึง อ.อรัญประเทศ และตัวเมืองปราจีนบุรี โดยทางรถไฟ การเดินทางได้นั่งรถไฟสายตะวันออกไปถึงชายแดนที่ อ. อรัญประเทศ เมื่อไปถึงกลับรู้สึกว้าอาเภอนี้ซึ่งน่าจะเจริญรุ่งเรืองด้วยการค้ากับเขมร แต่กลับซบเซาลงเนื่องจากทางเขมรขึ้นภาษีขาเข้าสูง ทำให้การค้าต้องหยุดชะงักลง นอกจากนี้รถไฟที่เคยมาถึง อ.อรัญประเทศเวลาค่ำ ทำให้ผู้คนที่จะเดินทางต่อไปเขมรหยุดพักที่ตลาดก่อน แต่เมื่อรถไฟเปลี่ยนเวลามาถึง ผู้คนจึงโดยสารรถยนต์ต่อไปยังเมืองศรีโสภณหรือพระตะบอง ทำให้ตลาดและการค้าในอำเภอนี้เสื่อมลง ส่วนในขากลับได้แวะเที่ยวตัวเมืองปราจีนบุรี ซึ่งได้เห็นความเจริญของตัวเมือง เช่น มีถนนโรยกรวดแน่นทึบ สะอาดตา ตลาด ร้านค้า ต่างก็ปลูกสร้างเป็นระเบียบ มีชายคารองน้ำฝน เมื่อฝนตกหนักก็ไม่ทำให้ถนนสกปรกและชำรุดได้²³²

เรื่อง เมื่อข้าพเจ้าไปแก่งคอย ผู้เขียนเล่าว่ามีเวลาว่าง 2 – 3 วัน ไม่รู้จะทำอะไรจึงได้ไปที่สถานีรถไฟหัวลำโพง เมื่อไปถึงพบคนรู้จักได้ชวนไปเที่ยวด้วยกัน ศ.นักท่องเที่ยวได้โดยสารรถไฟไปถึงอยุธยาแล้วพักบ้านเพื่อนที่ตลาดหัวรอคืนหนึ่ง วันรุ่งขึ้นจึงนั่งรถไฟเที่ยวเข้าไปสถานีบ้านภาษีซึ่งเพื่อนที่ล่วงหน้าไปก่อนรอรับอยู่ ได้แวะลงกินอาหารบริเวณ ต.ตลาดภาษี เสร็จแล้วจึงขึ้นรถไฟไปเที่ยวต่อถึงแก่งคอย สระบุรี เวลาประมาณ 12 นาฬิกาเศษ ซึ่งเป็นสถานีทิ้งขบวนและเป็นระเบียบแล้วยังเป็นที่เปลี่ยนตัวรถจักร และรถสินค้าต่างๆด้วย จากนั้นเล่าถึงความเจริญของอำเภอแก่งคอยว่ามีที่ว่าการอำเภอที่สง่าสมเป็นที่ว่าการอำเภอ มีตลาด ร้านค้าขายอาหารฝรั่งและสุราต่างประเทศและที่แก่งคอยมีสถานที่ท่องเที่ยว คือ แก่งสองคอนและแก่งต่างๆ กับโรงเรียนเกษตรกรรม คำบลทับทรวง นอกนั้นก็เป็นที่เที่ยวตามป่าเขา ซึ่งผู้เขียนพักอยู่ 3 คืน จึงนั่งรถไฟกลับกรุงเทพฯ²³³

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์โท ขุนสมานมรุพงษ์(สัมพันธ์ สมานมรุพงษ์) วัดเทพศิรินทราวาส 19 กุมภาพันธ์ 2509.(ธนบุรี : สุทธิสารการพิมพ์ , 2509), น.1- 122 .

²³² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 ม 26.4/147 เรื่องเที่ยวจังหวัดปราจีนบุรี

²³³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 ม 26.4/74 เรื่องเมื่อข้าพเจ้าไปแก่งคอย(17 – 28

ตัวอย่างของนักท่องเที่ยงที่เขียนเรื่องลงในหนังสือพิมพ์ดังกล่าว แสดงว่า ประชาชนได้รู้จักการท่องเที่ยวโดยทางรถไฟ ส่วนรายละเอียดในหนังสือพิมพ์นั้นมีการเสนอแนะให้ทางราชการรู้จักเอาใจใส่ปรับปรุงและสร้างความเจริญแก่เมืองนั้นๆให้มากขึ้น เช่น นักท่องเที่ยวเพื่อไทย เมื่อไปถึงอรัญประเทศแล้วเห็นว่าไม่เจริญขึ้น จึงได้ใช้การเขียนลงหนังสือพิมพ์ของตน กระตุ้นให้เจ้าเมือง กรมรถไฟและนายอำเภอดูแลพัฒนาอำเภออรัญประเทศให้มากขึ้น ดังนั้นการท่องเที่ยวของคนไทยนอกจากเพื่อความสุขสำราญ ได้ทัศนศึกษารู้จักประเทศของตนเองแล้ว เมื่อมีโอกาสบางคนได้เสนอแนะ กระตุ้นเตือนให้ทางการเอาใจใส่พัฒนาประเทศมากขึ้นด้วย

3.4.3 บางปู : แหล่งท่องเที่ยวชานเมืองของชาวกรุงเทพฯ

สถานตากอากาศบางปู สร้างในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2482 - 2787) เพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนในเมืองหลวง เนื่องจาก จอมพล ป. พิบูลสงคราม เคยเดินทางผ่านมาแล้วเห็นว่า เป็นสถานที่ชายทะเลที่มีอากาศดี และไม่ไกลจากกรุงเทพฯ นัก

การก่อสร้างสถานตากอากาศบางปู ได้จัดให้มีสโมสรชายทะเลและเรือนพัก 8 หลัง โดยให้กรมยุทธโยธาทหารบกดูแลการก่อสร้าง รวมค่าใช้จ่ายทั้งหมด 38,400 บาท ซึ่งงบประมาณในการก่อสร้างได้จากเงินสลากกินแบ่งประจำปี 30,000 บาท และมีกระทรวงต่างประเทศบริจาค 10,000 บาท นายโชติ ล้ำชั้บริจาค 1,000 บาท²³⁴ และบริษัทข้าวไทยบริจาค 10,000 บาท²³⁵

สถานตากอากาศบางปูก่อสร้างแล้วเสร็จเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2482 แต่เรือนพักที่มีเครื่องเรือนพร้อมเปิดให้บริการได้เพียง 4 หลัง โดยอัตราค่าเช่าหลังละ 4 บาทต่อวัน และถ้าเช่าเป็นสัปดาห์ คิดวันละ 3 บาท²³⁶

สถานตากอากาศบางปู ตั้งอยู่ที่ถนนสุขุมวิท กิโลเมตรที่ 37 ในตำบลบางปู สมุทรปราการ มีเนื้อที่ประมาณ 582 ไร่²³⁷ นอกจากนี้มีบ้านพักให้บริการแล้วยังมีสะพานสุขตาและ

²³⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ , มท 2.2/104 เรื่องขอเบิกเงินสดสลากกินแบ่งปีใหม่เพื่อใช้ในการสร้างที่ตากอากาศชายทะเล ตำบลบางปู สมุทรปราการ

²³⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท 2.2/117 เรื่องบริษัทข้าวไทยจำกัด บริจาคเงินสร้างสถานที่ตากอากาศชายทะเล จ.สมุทรปราการ

²³⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท 2.2/110 เรื่องประธานกรรมการพิจารณาจัดสร้างสถานที่พักตากอากาศบางปู ขอเชิญปลัดกระทรวงมหาดไทยเช่าเรือนแรมพัก สถานตากอากาศบางปู (พ.ศ. 2482)

²³⁷ อรสม สุทธิสาคร,ชีวิตจากเงาเวลา, (กรุงเทพฯ : แสงศิลป์การพิมพ์ ,2533),น.57 – 63.

ศาลาสุโขทัยที่ขึ้นลงไปบนทะเลประมาณ 500 เมตร ที่ทำให้สถานตากอากาศแห่งนี้คึกคัก มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยือนตลอดช่วงทศวรรษ 2480 โดยเฉพาะในวันหยุดสุดสัปดาห์ ในศาลาสุโขทัยมีเวทีลีลาศบรรเลงเพลงโดยกรมโฆษณาการให้นักท่องเที่ยวหนุ่มสาวได้ออกมาเต้นรำ และถ้าใครจะเล่นน้ำที่บางปูก็มีบ่ออาบน้ำและที่กระโดดน้ำ มีห้องเปลี่ยนเสื้อผ้าอยู่พร้อม แต่น้ำในบ่อเป็นน้ำขุ่นเพราะทะเลบริเวณนี้ของอ่าวไทยมีโคลนตมมาก น้ำทะเลจึงมีสีขุ่นไม่น่าลงเล่น อย่างไรก็ตามเสน่ห์ของบางปูอยู่ที่การลีลาศในบรรยากาศธรรมชาติและได้ชมวิวทะเล

ปัจจุบันแม้มีสถานที่ท่องเที่ยวทางชายทะเลอื่นๆให้เลือกมากมาย อาทิ บางแสน พัทยา ไปถึงทะเลแถบระยองและจันทบุรี เนื่องจากการคมนาคมสะดวก แม้จะต้องเดินทางไปไกล แต่น้ำทะเลมีสีสวยกว่า และมีบังกะโลราคาไม่แพงเช่นกัน แต่บางปูก็ยังเป็นสถานที่ที่มีนักท่องเที่ยวไปเยือนอยู่เสมอ

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2394 – 2503 ถือเป็นช่วงแรกรับแนวคิดและวัฒนธรรมการท่องเที่ยวแบบตะวันตกสู่สังคมไทย เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมจากการพัฒนาประเทศสู่ความเจริญรุ่งเรือง ทำให้เปิดรับวิทยาการต่างๆจากตะวันตกมาใช้ในสังคมไทย รวมถึงเรื่องการใช้เวลาว่างในการท่องเที่ยว กลุ่มชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์เป็นผู้เริ่มรับและนำการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้จนแพร่หลายสู่คนทั่วไป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ถือเป็นบุคคลตัวอย่างที่ท่องเที่ยวแล้ว ยังได้จับบันทึกการเดินทางแบบตะวันตกด้วย การท่องเที่ยวภายในประเทศนั้นพัฒนาไปตามเส้นทางคมนาคมโดยเฉพาะทางรถไฟและเรือกลไฟ ทำให้สถานที่ท่องเที่ยวแห่งแรกๆอยู่บริเวณชายทะเล เช่น อ่างศิลา ศรีราชา ชะอำ มาถึงเมืองตากอากาศที่หัวหิน ของชนชั้นสูงและผู้คมีเงิน ส่วนคนทั่วไปที่ไม่สามารถท่องเที่ยวไปที่ไกลๆได้ก็มีสถานที่ท่องเที่ยวในเมืองอย่างสวนสาธารณะสวนลุมพินี และบางปูให้ได้มารับลมทะเลและชมวิวิทิวทัศน์ เป็นต้น

บทที่ 4

วัฒนธรรมการท่องเที่ยว พ.ศ. 2503-2544

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยในช่วง พ.ศ. 2503 – 2544 ได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการพัฒนาประเทศสู่สังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ทำให้ปัจจัยภายในและภายนอกมีผลสนับสนุนการท่องเที่ยวของคนไทย นอกจากนี้รัฐบาลยังส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชาติซึ่งส่งผลต่อการตื่นตัวทางการท่องเที่ยวของคนไทยด้วย อันเห็นได้จากลักษณะที่คนไทยนิยมท่องเที่ยวทั้งโดยส่วนตัวขับรถไปเองกับครอบครัวหรือกลุ่มเพื่อน การไปทัศนศึกษากับสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่างๆ และการไปท่องเที่ยวกับบริษัทนำเที่ยวซึ่งคอยอำนวยความสะดวกต่างๆ ไว้พร้อม นอกจากนี้สถานที่ที่ไปยังแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่คือ การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

4.1 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม : ปัจจัยที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว

การพัฒนาประเทศในช่วงทศวรรษที่ 2500 ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากระบบทุนนิยมโดยรัฐในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไปสู่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมอันเป็นจุดเริ่มให้ประเทศไทยได้ขยายแนวคิดและการปฏิบัติทางการท่องเที่ยวที่เคยจำกัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงไปสู่ประชาชนทั่วไปได้ทั่วถึงยิ่งขึ้น และการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศนี้เป็นปัจจัยภายในที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวที่ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาเมืองหลักและความเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมเมือง จากความแออัดของประชากรและที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ การพัฒนาถนนหนทางและการเพิ่มขึ้นของชนชั้นกลางและความรู้ภายใต้ระบบการศึกษา จนทำให้มีความคิดว่าการท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ชีวิตอย่างผู้มีคุณภาพชีวิตที่ดี จึงมีการท่องเที่ยวเกิดขึ้นกับคนทั่วไปด้วย

นอกจากนี้ปัจจัยภายนอกจากการขยายตัวของแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการใช้เวลาว่าง การนันทนาการและการท่องเที่ยวมีส่วนสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสู่เศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ได้ทำให้เกิดการขยายโอกาสทางการท่องเที่ยวของชนชั้นกลางในซีกโลกตะวันตกและแพร่ความคิดเรื่องการท่องเที่ยวสู่คนไทย (โดยเฉพาะชนชั้นกลางไทย) การเกิดชายหาด

พหุวิทยาจากผลของสงครามเวียดนาม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ก่อให้เกิดความตื่นตัวทางการท่องเที่ยวส่งผลให้มีความต้องการและการเดินทางท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น ดังนั้นในหัวข้อนี้จะอธิบายถึงปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว

นอกจากนั้นการรับรู้เรื่องการท่องเที่ยวผ่าน โดยเฉพาะจากสิ่งพิมพ์คือ หนังสือและนิตยสารท่องเที่ยวได้ทำให้เกิดความใฝ่ฝันและความต้องการท่องเที่ยวขึ้นด้วย นอกจากนี้การส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 มีผลให้เกิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและการคมนาคมที่สะดวกสบาย เกิดการขยายตัวของกิจการนำเที่ยวและธุรกิจ โรงแรมที่คนไทยเข้าใช้บริการเพิ่มขึ้นด้วย และสุดท้ายยังทำให้เห็นพัฒนาการของวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยระหว่าง พ.ศ. 2503 - 2544 ที่แบ่งได้เป็นลักษณะการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมต่างๆ รวมทั้งการเกิดกระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในกลุ่มคนไทยด้วย

4.1.1 การขยายตัวของแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวและความสัมพันธ์กับต่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 : ปัจจัยภายนอกที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว

สังคมไทยรับรู้และปฏิบัติตามแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวมาก่อนหน้านี้แล้ว คือตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 อย่างไรก็ตามเป็นการรับรู้และปฏิบัติของกลุ่มชนชั้นสูงซึ่งโดยส่วนใหญ่เมื่อแรกรับวัฒนธรรมการท่องเที่ยวมาใช้นั้น เพราะมีความพร้อมทั้งเวลาและกำลังทรัพย์ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว แต่วัฒนธรรมการท่องเที่ยวเพิ่งจะแพร่หลายสู่ประชาชนทั่วไปเมื่อช่วงทศวรรษที่ 2500 มาเนื่อง อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมอันทำให้แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวจากตะวันตกนี้ขยายตัวทั้งทางการรับรู้และการปฏิบัติทางการท่องเที่ยวไปสู่คนทั่วไป นั่นคือประเทศไทยได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการมุ่งไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมแบบที่เคยเกิดขึ้นในประเทศตะวันตก (ยุโรป) ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 ดังนั้นแบบแผนชีวิตหรือวิถีชีวิตของคนไทยจึงเปลี่ยนไปด้วยเมื่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเปลี่ยนไป ซึ่งสังเกตได้ว่าสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวคือการใช้เวลาว่าง และการนันทนาการ ดังนั้นจึงอยากอธิบายความหมายของ เวลาว่าง และการนันทนาการ ว่ามีความสัมพันธ์ต่อการท่องเที่ยวอย่างไรในสังคมตะวันตก ซึ่งทั้ง เวลาว่าง การนันทนาการและการท่องเที่ยวนั้น ได้มามีความสำคัญต่อแนวคิดและการปฏิบัติในสังคมไทยด้วย เมื่อสังคมไทยเกิดความเปลี่ยนแปลงตามแบบที่เคยเกิดในสังคมตะวันตกเมื่อราว 300 ปีมาแล้ว

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องการใช้เวลาว่างจากเศรษฐกิจสมัยใหม่: การขยายโอกาสของชนชั้นกลางทางการท่องเที่ยว

คำว่า เวลาว่าง (leisure) มาจากภาษาละติน licere หมายถึง “to be permitted” หรือ อำนาจ เป็นเวลาซึ่งเป็นอิสระที่เขาจะเลือกทำอะไร ๆ และเวลาว่างคือเวลาที่อยู่นอกเหนือความจำเป็น และสิ่งที่จะต้องกระทำเพื่อให้มีชีวิตอยู่ (เช่น กิน นอน ขับถ่าย) ซึ่งสามารถแบ่งเวลาว่างได้ 2 ชนิด ได้แก่ เวลาว่างที่แท้จริง คือ ชนิดของเวลาว่างที่ไม่ถูกกำหนดแต่ขึ้นอยู่กับบุคคล (ที่จะเลือกทำกิจกรรมใด ๆ) และเวลาว่างที่ถูกบังคับ คือ เป็นเวลาว่างที่คนไม่ต้องการ คือ เป็นเวลาที่คนดกงาน ป่วย หรือถูกไล่ออกจากงาน¹

ส่วนการนันทนาการหรือกิจกรรมนันทนาการ (recreation) ได้รับการอธิบายในฐานะที่เป็น ทุก ๆ สิ่งจากลักษณะร่วม นั้นหมายถึง การกีฬา เกมส์ หรือการออกกำลังกายและศิลปะ เป็นเวลาอิสระจากงานอาชีพที่ประจำซ้ำซากและความเบื่อหน่าย นับเป็นเวลาสำหรับศึกษา เรียนรู้การใช้เวลา และการนันทนาการก็เป็นพฤติกรรมมนุษย์ที่ชัดเจนสามารถได้มาระหว่างเวลาว่าง²

ประวัติศาสตร์ของการนันทนาการและเวลาว่างในสังคมตะวันตกระบุว่า ทั้งทัศนคติและโอกาสเหมาะสมสำหรับการเล่น การนันทนาการ และเวลาว่างเปลี่ยนแปลงอย่างมากในยุคสมัยใหม่ โดยเฉพาะการคิดค้นประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ และความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม³ ตลอดเวลาอันยาวนาน

¹ Harold R. Meyer, Charles K. Brightbill and H. Douglas Sessoms, Community Recreation : A Guide to Its Organization, (London : Prentice-Hall, Inc., 1969), p. 29-30.

² Shivers, Jay Sanford, Leisure and Recreation Concepts : A Critical Analysis, (Boston : Allyn and Bacon, Inc., 1981), p. 180.

³ เศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เริ่มจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพการเมือง เศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม ทำให้วิถีชีวิตผู้คนเปลี่ยนแปลงจากการอาศัยในชนบทและมีอาชีพทางการเกษตร มาเป็นการเข้ามาอาศัยในเมืองเพื่อประกอบอาชีพทางอุตสาหกรรม เมื่อชาวเมืองเพิ่มขึ้นรวดเร็วทำให้การขยายเมืองเป็นไปอย่างรวดเร็วด้วย และสังคมของประเทศอุตสาหกรรมก็มั่งคั่งจากรายได้ต่อคนที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลกระทบต่อฐานะในการจับจ่ายใช้สอยเพื่อการบริโภคที่ดีและหลากหลายขึ้นด้วย การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ทำให้ชนชั้นกลางยุโรปที่เริ่มมีอำนาจทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ศตวรรษที่ 15 – 16 มาถึงศตวรรษที่ 17 – 19 ชนชั้นกลางสามารถสร้างฐานะของตนเองให้อยู่เหนือชนชั้นสูงและชนชั้นต่ำ เนื่องจากเป็นผู้นำในระบบเศรษฐกิจใหม่หรือระบบทุนนิยม ซึ่งเมื่อมั่งคั่งจากธุรกิจอุตสาหกรรมก็สามารถเข้าควบคุมเศรษฐกิจของชาติ เศรษฐกิจและสังคม ชนชั้นกลางมัก

มีผลให้มนุษย์มีมาตรฐานชีวิตสูงขึ้น มีความสุขสมบูรณ์ในชีวิตสูงขึ้น มีความสุขสมบูรณ์ในชีวิต และมีเวลาว่างมากขึ้นในการทำกิจกรรมนันทนาการ⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเวลาว่างได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตจริง ๆ ของคนส่วนใหญ่และได้มีการแบ่งเวลาว่างออกเฉพาะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เพราะก่อนสงครามอุตสาหกรรมนั้นไม่ได้มีการแบ่งแน่ชัดถึงเวลางานและเวลาว่าง ซึ่งงานถูกรวมเข้ากันกับชีวิตทุกวันและเวลาว่างไม่ได้มีการแบ่งแยกเป็นวันเฉพาะ จนกระทั่งเวลาว่างเป็นฝ่ายชนะในการแบ่งส่วนหนึ่งของชีวิตจากชั่วโมงการทำงานที่ยาวนานมากเกินไป⁵

ดังนั้นเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เป็นแบบทุนนิยมและใช้การอุตสาหกรรมในการผลิต ทำให้คนส่วนใหญ่โดยเฉพาะชนชั้นกลางมีโอกาสท่องเที่ยวแบบชนชั้นสูงในอดีต เนื่องจากมีชั่วโมงทำงานลดลงและมีอิสระที่จะเลือกทำกิจกรรมใด ๆ ก็ได้ยามว่าง ซึ่งความสัมพันธ์ของเวลาว่าง การนันทนาการ และการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมอุตสาหกรรมที่ทำให้บุคคลเห็นความจำเป็นและต้องการเวลาว่างทำกิจกรรมอื่น ๆ ในชีวิตบ้าง นอกเหนือจากงานอาชีพนั้น เห็นได้ชัดในสังคมของสหรัฐอเมริกา⁶

ความสัมพันธ์ของเวลาว่าง การนันทนาการและการท่องเที่ยว คือ เวลาว่างเป็นขนาดปริมาณของเวลาชนิดหนึ่งและการนันทนาการคือกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้เวลาว่างนั้น การท่องเที่ยวก็คือกิจกรรมอย่างหนึ่งของการนันทนาการ สรุปคือ การท่องเที่ยวเป็นการนันทนาการ

จะดำเนินชีวิตหรูหราสุขสบายเช่นเดียวกับชนชั้นสูง และนิยมไปท่องเที่ยวพักผ่อนยังสถานอาบน้ำแร่ มาถึงราวปี 1860 เป็นต้นมาก็นิยมไปอาบน้ำทะเล ในฤดูหนาวก็ไปพักผ่อนริมทะเลทางภาคใต้ของยุโรปด้วย รายละเอียดใน สุวิมล รุ่งเจริญ, อารยธรรมสมัยใหม่ – ปัจจุบัน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), น. 131 – 141.

⁴ Harold R. Meyer, Charles K. Brightbill and H. Douglas Sessoms, Community Recreation : A Guide to It Organization, p. 9-11.

⁵ Godbey, Geoffrey, Rocreation, Park and Leisure Services, (Philadelphia : W.B. Saunders Company, 1978), p. 9-10.

⁶ การเติบโตของการนันทนาการในสหรัฐอเมริกาเป็นเหตุจากการพัฒนาเทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม การพัฒนาของวิทยาศาสตร์และการแพทย์ การศึกษาที่ขยายกว้าง และการเปลี่ยนทัศนคติทางสังคมจากปลายศตวรรษที่ 18-กลางศตวรรษที่ 20 ทำให้ทัศนคติเรื่องการนันทนาการเปลี่ยนแปลงมากจากกิจกรรมที่ไม่เพียงได้รับการยอมรับเท่านั้น แต่เป็นกิจกรรมที่ปรารถนาของสังคม

อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีเวลาว่าง⁷ และการท่องเที่ยวเป็นการเคลื่อนไหวชั่วคราวของคนในสังคมที่มุ่งหวังออกไปจากพื้นที่การทำงานและการอยู่อาศัย ซึ่งกิจกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางท่องเที่ยวและการพักรับประทานอาหารในสถานที่ที่ไปนั้นเป็นสิ่งสร้างสรรค์ให้ความบันเทิงตามที่พวกเขาต้องการ⁸

ส่วนในสังคมไทย การท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายและคนส่วนใหญ่สามารถเดินทางท่องเที่ยวได้เมื่อมีเวลาว่างนั้น อาจกล่าวได้ว่าเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อหลัง พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา เพราะสังคมไทยได้เริ่มเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมไปสู่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมอย่างชัดเจนแบบที่เคยเกิดขึ้นในสังคมตะวันตกตั้งแต่นั้นมา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ทำให้เกิดการค้นคว้าทางการท่องเที่ยวในประเทศไทยด้วย (ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป)

ดังนั้น เมื่อบุคคลมีเวลาว่างใช้นันทนาการต่าง ๆ มากขึ้น การท่องเที่ยวอันถือเป็นกิจกรรมหนึ่งของการนันทนาการ จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของการใช้เวลาว่างของมนุษย์ สร้างความพอใจแก่ตนเองและการท่องเที่ยวก็ยังได้รับความนิยมจากคนส่วนใหญ่มากขึ้นตั้งแต่ -

⁷ Leisure is a measure of time and is usually used to mean the time left over after work, sleep, and personal and household chores have been completed. In other words, leisure is free for individuals to spend as they please.

Recreation is normally taken to mean the variety of activities undertaken during leisure time. Basically recreation refreshes a person's strength and spirit and can include activities as diverse as watching television or holidaying abroad.

And then, If leisure is a measure of time and recreation embraces the activities undertaken during that time, then tourism is simply one of those activities.

จาก Brian G. Boniface และ Chris Cooper, The Geography of Travel & Tourism, (Albany N.Y.: Delmar, 1994), p.9.

⁸ สังคมตะวันตกตระหนักดีถึงประโยชน์ทั้งต่อบุคคลและต่อสังคม จากเวลาว่าง การนันทนาการ และการท่องเที่ยว องค์การสหประชาชาติจึงได้ประกาศเป็นสิทธิมนุษยชนสากล ในปี ค.ศ. 1948 ให้ทุกคนมีสิทธิที่จะพักและมีเวลาว่างรวมทั้งช่วงวันหยุดที่มีการจ่ายค่าจ้างพิเศษยิ่งกว่านั้น ในปี ค.ศ. 1980 องค์การการท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization : WTO) ได้ประกาศจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยวให้เป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสร้างสรรค์สภาพชีวิตที่ดีกว่าสำหรับประชาชนทุกคน

คริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อสังคมตะวันตกเปลี่ยนเป็นสังคมอุตสาหกรรมและจากความเชื่อที่ว่า คุณภาพของงานจะดีขึ้นถ้าได้ไปท่องเที่ยวดังกล่าวไปแล้ว (ดูในหัวข้อย่อยของ 3.1 เรื่องการท่องเที่ยวเพื่อตากอากาศรักษาสุขภาพ และทัศนศึกษาในสังคมตะวันตก)

ความสัมพันธ์ของการพัฒนาเศรษฐกิจไทยกับสหรัฐอเมริกาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และผลของสงครามเวียดนามต่อภาคพืชยา

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกา (นายทุนอเมริกัน รัฐบาลอเมริกันและคนอเมริกัน) ได้เข้ามามีบทบาทต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของไทยมากกว่าชนชาติอื่น ๆ ที่เคยมีมา เช่น อังกฤษ เนื่องจากสหรัฐอเมริกาคือประเทศผู้นำมหาอำนาจตะวันตกหลังสงครามที่รับรองว่าการประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรนั้นไม่ใช่การกระทำของคนไทยส่วนใหญ่ ประเทศไทยจึงไม่ใช่ผู้แพ้สงคราม ทำให้สหรัฐอเมริกามีความสัมพันธ์ที่ดีกับไทยและมีอิทธิพลแผ่ครอบคลุมประเทศได้มากกว่าที่จักรวรรดินิยมใด ๆ เคยกระทำ⁹ นอกจากนี้ความวิตกกังวลของสหรัฐอเมริกาต่อการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์จากสหภาพโซเวียตเข้ามาในยุโรปและเอเชีย เพื่อปิดล้อมและทำลายระบบทุนนิยมในสหรัฐอเมริกา ทำให้แนวคิดนโยบายปิดล้อม¹⁰ ถูกนำมาใช้โดยสหรัฐอเมริกาวางแผนช่วยเหลือทางทหารและทางเศรษฐกิจแก่ประเทศเอเชียเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วยเหตุผลดังกล่าว สหรัฐอเมริกาจึงเข้ามามีอิทธิพลต่อไทยโดยการให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ โดยผู้นำรัฐบาลไทยในยุคต่าง ๆ ค่อยมายินดีรับความช่วยเหลือเหล่านี้เพื่อมาพัฒนาประเทศ

ประเทศไทยหลังสงครามนั้น รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2492-2500) และสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2501-2506) ได้พัฒนาเศรษฐกิจในแบบที่ต่างกันออกไป แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อความเจริญก้าวหน้าของไทยทัดเทียมชาติอื่น ๆ¹¹ ซึ่งในการพัฒนาประเทศนี้

⁹ สมภพ มานะรังสรรค์ (บก.), การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศไทย (พ.ศ. 2488-ปัจจุบัน), (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), น. 87.

¹⁰ นโยบายปิดล้อม (Containment) ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า ระบบความมั่นคงร่วมจะสามารถเผชิญหน้ากับโซเวียตได้ โดยสหรัฐอเมริกาและประเทศพันธมิตรจัดตั้งองค์การความมั่นคงร่วมขึ้น ซึ่งจะมิบทบาทผ่านองค์การดังกล่าวบนเวทีการเมืองโลก จะทำให้โซเวียตยอมรับความจริงและลดการใช้นโยบายของตัวเองลง

¹¹ ช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งราว 9 ปีนั้น ได้นำนโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจมาใช้อีกครั้ง นอกจากนั้นยังขอความช่วยเหลือด้านการเงินจากสหรัฐอเมริกาด้วย และการที่สหรัฐฯให้ความช่วยเหลือด้านการเงินในรูปแบบเงินช่วยเหลือ เงินกู้ และความช่วยเหลือทางเทคนิค เช่น ด้านเทคโนโลยี ด้านการเกษตร การอนามัยในชนบท การก่อสร้าง

ไทยได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาทุกด้านรวมทั้งความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจด้วย โดยเฉพาะความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจต่อไทยในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และนโยบายพัฒนาทางเศรษฐกิจช่วงนี้เองได้ทำให้ไทยมีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี และมุ่งพัฒนาทางอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา สังคมไทยจึงเข้าสู่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม อันทำให้มีลักษณะแบบสังคมตะวันตกที่ประชากรเมืองและผู้ทำงานในเมืองต่าง ๆ ต้องการการท่องเที่ยว (จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป)

พหุวิทยาในฐานะแหล่งท่องเที่ยวใหม่

ความกลัวภัยจากคอมมิวนิสต์และการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน เริ่มด้วยการก่อการร้ายของพวกเวียดกงในเวียดนามเหนือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 ทำให้ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 สหรัฐได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือเวียดนามได้ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร เพื่อให้คงความเป็นประเทศเสรีประชาธิปไตยและต่อต้านการรุกรานของคอมมิวนิสต์จากเวียดนามเหนือ การเข้าแทรกแซงของสหรัฐอเมริกาค่อเหตุการณ์วุ่นวายในอินโดจีน โดยเฉพาะการช่วยเหลือเวียดนามได้ทำให้เกิด

ทางหลวงและการศึกษาทำให้ช่วงปลายสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สหรัฐมีอิทธิพลครอบงำเมืองไทยโดยผ่านความช่วยเหลือทั้งทางการทหาร ทางเทคนิค ทางการเงิน นอกจากนี้ความคิดแบบอเมริกันก็มีอิทธิพลต่อการวางนโยบายของไทยด้วยโดยผ่านทางข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญที่ส่งเข้ามาให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ และผ่านทางค่านิยมจากการมอบทุนข้าราชการไปศึกษาต่อ ฝึกอบรมในสหรัฐอเมริกาอีกจำนวนมาก ซึ่งจากการที่สหรัฐเข้ามามีอิทธิพลครอบงำประเทศและได้กดดันให้เปลี่ยนนโยบายทางเศรษฐกิจมาเป็นแบบเสรีนิยม ที่ส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนในประเทศ นโยบายของสหรัฐขัดแย้งกับนโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้เป็นเหตุผลหนึ่งที่สหรัฐเลือกสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในการยึดอำนาจทางการเมืองจากจอมพล ป. เพื่อให้รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เริ่มใช้นโยบายทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี คือรัฐไม่ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเองแต่จะสนับสนุนนายทุนต่างชาติเข้าร่วมลงทุนกับนายทุนไทย ซึ่งนโยบายนี้มีผลให้ไทยเป็นประเทศฝ่ายทุนนิยมเสรีแต่นั้นมา และเริ่มพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เริ่มมีขึ้นจากคำแนะนำของสหรัฐฯ โดยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2504-2509 เป็นต้นมา

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย, ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534), น. 71-74.

สงครามเวียดนามขึ้น¹² และสงครามเวียดนามกับภัยของคอมมิวนิสต์ที่อเมริกาต่อต้านมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ไทยเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการสนับสนุนสหรัฐฯทำสงครามเวียดนาม (จากนโยบายการพัฒนาประเทศและความช่วยเหลือของสหรัฐฯที่กล่าวไปแล้ว) เช่น การให้พื้นที่สร้างฐานทัพ¹³ และการส่งทหารไปร่วมรบอย่างเปิดเผย ตั้งแต่ พ.ศ. 2507 ซึ่งตั้งแต่ พ.ศ. 2505-2506 สหรัฐฯ ส่งทหารจำนวน 10,000 คน เข้ามาประจำในประเทศไทย¹⁴ และตั้งแต่ พ.ศ. 2507-2512 มีทหารสหรัฐฯในประเทศไทยราว 49,000 คน¹⁵ จากการที่มีทหารสหรัฐฯ จำนวนมากกระจายอยู่ตามฐานทัพต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคอีสาน ทำให้มีส่วนในการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก จากการใช้จ่ายของทหารอเมริกันที่เข้ามาพักผ่อนระหว่างพักรบในประเทศไทย¹⁶ ซึ่งในที่นี่ขอกกล่าวถึงเรื่องการท่องเที่ยว คือ การพักรบของทหารอเมริกาทำให้เกิดสถานที่ท่องเที่ยวใหม่ขึ้นและเป็นที่ยอมรับหลายมาจนถึงปัจจุบัน นั่นคือ ชายหาดพัทยา

¹² นิธิ ทองโตภิก, สงครามเวียดนามและไทยจะเป็นเวียดนามแห่งที่สองหรือไม่, (กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, 2515), น. 271-283.

¹³ เช่นที่ นครราชสีมา นครสวรรค์ อุบลราชธานี อุตรธานี คอนเมืองและเชียงใหม่ ปรอดคูใน ทักษ์ เฉลิมเดียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, น. 355.

¹⁴ นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งสำนักงานช่วยเหลือทางทหารให้แก่ประเทศไทย อีกทั้งได้มีการทำความตกลงในการปรับปรุงการส่งกำลังบำรุงเพื่อปรับปรุงการส่งกำลังบำรุงของกองทัพไทยและสนามบินในประเทศไทยด้วย และตั้งแต่ พ.ศ. 2508 ไทยไม่เพียงแต่กลายเป็นฐานทัพในสงครามอินโดจีนเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งฝึกทหารรับจ้างเข้ารับในสงครามด้วย และ 90% ของระเบิดที่ใช้ในสงครามเวียดนามมาจากฐานทัพในประเทศไทย ปรอดคูใน สุรชาติ บำรุงสุข, สหรัฐอเมริกากับระบบทหารในประเทศไทย : ศึกษากรณีความช่วยเหลือด้านการทหารยุคหลังสงครามเวียดนาม, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525), น. 11-12.

¹⁵ ตามสถิติสูงสุดเมื่อเดือนตุลาคม 2512 ทหารอเมริกามีทั้งทหารบก ทหารอากาศ ทหารเรือ หน่วยนาวิกโยธิน หน่วยลาดตระเวน และหน่วยทหารช่างเทคนิคประจำตามศูนย์วิจัยข่าวกรองสื่อสารต่าง ๆ ก็มี 49,000 คน ในประเทศไทย จากที่มีอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย 230,000 คน

แถมสุข นุ่มนนท์, ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกา ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525) เอกสารอัดสำเนา, น. 24.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 27

หาดพัทยาเดิมเป็นหมู่บ้านชาวประมงเล็ก ๆ ในตำบลนาเกลือ อำเภอบางละมุง อยู่ห่างจากเมืองชลบุรีตามทางหลวงสุขุมวิทประมาณ 50 กิโลเมตร จุดเริ่มต้นของการเป็นสถานตากอากาศนานาชาติของพัทยานั้น เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2502 เมื่อทหารอเมริกันที่มารบในสงครามเวียดนามได้มาพักผ่อนที่พัทยาประมาณ 100 คน โดยเข้าบ้านพักตากอากาศของพระยศสุนทร ซึ่งตั้งแต่นั้นมาก็มีทหารอเมริกันลัดเปลี่ยนกันมาพักผ่อนที่หาดพัทยาเป็นประจำ¹⁷ ความนิยมของการมาเที่ยวหาดพัทยาจากกำลังพลถึงความเจ็บปวดของอ่าวแห่งนี้ ทำให้มีนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2509-2512 หาดพัทยาเป็นที่รู้จักมากเท่า ๆ กับหาดบางแสน¹⁸ อันเป็นสถานตากอากาศที่มีชื่อเสียงมาก่อนตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2

แม้หลัง พ.ศ. 2518 ทหารอเมริกันถูกกดดันให้ถอนทัพไปจากไทยด้วยภาวะทางการเมืองในยุคนั้น แต่ก็ไม่มีผลต่อพัทยานัก เพราะหาดพัทยาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยมแล้ว เห็นได้จากช่วง พ.ศ. 2521-2524 มีนักท่องเที่ยวมาที่พัทยา 400,000 คน และเพิ่มเป็น 506,804 คน ในปี พ.ศ. 2524 และธุรกิจที่เกี่ยวข้อง เช่น โรงแรม ภัตตาคาร บาร์ ได้เติบโตขึ้นอย่างมาก¹⁹ แม้นักท่องเที่ยวชาวไทยก็นิยมมาที่พัทยาด้วย ภาพพจน์ที่ว่า “พัทยาเงียบสงบ น้ำใสสะอาด และโรแมนติกกว่า” หาดบางแสนซึ่งได้กลายเป็นหาดของ “พวกนั่งจิบทัวร์” หรือชนชั้นล่าง โดย พ.ศ. 2523 มีคนไทยมาเที่ยวพัทยาประมาณ 72,000 คน และ พ.ศ. 2525 มีคนไทยมาพัทยาเพิ่มขึ้นอีกเป็น 149,527 คน²⁰

ดังนั้น หาดพัทยาจึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยมอีกแห่งหนึ่งของคนไทย หลังจากที่เคยนิยมท่องเที่ยวตามชายหาดในภาคใต้ เช่น ชะอำ หัวหิน และชายหาดบางแสน ศรีราชา ที่การเดินทางทำได้สะดวกกว่าก่อนที่พัทยาจะเกิดขึ้น แม้ว่าหาดพัทยาจะเกิดและเติบโตจากผลของสงครามเวียดนามและทหารอเมริกัน แต่ภายหลังก็เป็นหาดที่นิยมมาเที่ยวของคนไทยเช่นกัน และในปัจจุบันก็ได้รับการปรับปรุงให้คงความเป็นระเบียบ เพื่อเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของคนไทยและนักท่องเที่ยวต่างชาติอื่น ๆ หลังจากภาวะการท่องเที่ยวพัทยาซบเซาลงตั้งแต่ พ.ศ. 2527 เนื่องจากปัญหามลพิษ น้ำเน่าเสีย ชุมชนแออัด อาชญากรรม โสเภณี และการลงทุนที่มากเกินไปในกิจการโรง

¹⁷ สำนักงานจังหวัดชลบุรี, ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชลบุรี. (ม.ป.ท, 2528), น. 114.

¹⁸ วาทีต จันสุริยวงศ์, พัทยา: ภูเขาลาบที่โรยรา, (ม.ป.ท, 2528), น. 2.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 2.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 3.

แรม ร้านอาหาร จนมากเกินไปความต้องการของจำนวนนักท่องเที่ยว เมื่อมีนักท่องเที่ยวลดลงจึงดำเนินธุรกิจต่อไปไม่ได้²¹

4.1.2 ปัจจัยภายในที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ทำให้ประเทศไทยเริ่มมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่คล้ายกับชาวตะวันตกตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ที่ประชาชนต้องการออกไปท่องเที่ยวยังสถานที่สวยงามและเป็นธรรมชาตินอกเมือง เพื่อผ่อนคลายจากความแออัดในเมืองและมลพิษจากอุตสาหกรรม เพราะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในเมืองโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ได้ทำให้คนไทยส่วนใหญ่ตื่นตัวมีความต้องการและมีโอกาสท่องเที่ยวได้แบบที่คนไทยในกลุ่มชนชั้นสูงเคยปฏิบัติมาในอดีต การเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศสู่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ได้ทำให้เกิดการพัฒนาเมืองหลักและการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเมืองและชีวิตทางสังคม รวมทั้งการรับรู้เรื่องการท่องเที่ยวจากสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและขยายตัวไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดความต้องการและการเดินทางท่องเที่ยวขึ้นด้วย

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เมื่อประเทศไทยเริ่มพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย²² โดยเน้นให้มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งก็คือ เน้นการใช้อุตสาหกรรมในการผลิตและทุนที่ใช้ก็เป็นทุนเสรีจากนายทุนต่างชาติร่วมกับนายทุนภายใน ทำให้ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคม²³ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเมืองอย่างกรุงเทพมหานคร

²¹ เรื่องเดียวกัน, น. 4-5.

²² ทฤษฎีพัฒนาการ (Development Theories) ซึ่งเป็นทฤษฎีหนึ่งที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา มองการเปลี่ยนแปลงนั้นว่าเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัย (Modernization) อันเป็นผลมาจากการเป็นอุตสาหกรรม ซึ่งคำว่า “industrialization” มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “modernization” และเช่นเดียวกับคำว่า “westernization” หรือการทำให้เป็นตะวันตก อันมีลักษณะสำคัญคือ มีการใช้เทคนิควิทยาการ ใช้การจัดองค์กรทางสังคมที่ก้าวหน้า มีเศรษฐกิจที่เฟื่องฟู และค่อนข้างจะมีเสถียรภาพทางการเมือง

²³ ในที่นี้หมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิตที่เกิดจากการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัยของสังคมเมืองในเรื่องของอาชีพและรายได้

ซึ่งถือเป็นเมืองหลวงและเมืองที่มีความเจริญสูงสุดในการเป็นศูนย์กลางถ่ายทอดความเป็นเมืองไปยังเมืองอื่น ๆ ในแต่ละภูมิภาค

การพัฒนาประเทศที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคม โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งที่ทำให้เกิดความต้องการการท่องเที่ยวของชาวเมือง²⁴ นอกจากนี้การพัฒนาประเทศโดยเน้นด้านอุตสาหกรรม (ไม่ว่าเป็นอุตสาหกรรมการเกษตรที่แปรรูปวัตถุดิบต่าง ๆ หรืออุตสาหกรรมการผลิตสิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ) ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นอย่างชัดเจนในสังคมนั้นคือ ชนชั้นกลาง ซึ่งมีมาตรฐานชีวิตที่ดีจากอาชีพการงานและรายได้ รวมทั้งความต้องการใช้ชีวิตอย่างมีรสนิยมแบบชนชั้นสูงในอดีต เป็นตัวแทนนักท่องเที่ยวคนไทยในสมัยปัจจุบันได้อย่างดี เนื่องจากมีปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวเช่นเดียวกับชนชั้นสูงในอดีต นั่นคือ เวลาว่าง เงิน (รวมทั้งค่านิยมหรือรสนิยมและโลกทัศน์ที่ดีว่าการท่องเที่ยวเสมือนเป็นการเติมพลังแก่ชีวิตในเมือง) ทำให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยว

การพัฒนาเมืองหลักและการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเมืองและวิถีชีวิตทางสังคม

การพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม²⁵ โดยเฉพาะสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา ทำให้รัฐซึ่งเห็นความจำเป็นในการใช้อุตสาหกรรมพัฒนาประเทศอยู่แล้ว ยิ่งตระหนักถึงความสำคัญของอุตสาหกรรมยิ่งขึ้นจนยอมให้ภาคเอกชนไทยและต่างชาติมีบทบาทในการลงทุนทางอุตสาหกรรม²⁶ และรัฐได้ช่วยเหลือผ่านทางมาตรการต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องการส่งเสริมการ

²⁴ คือ คนที่เข้ามาอาศัยและทำงานในเมือง ไม่ว่าจะเป็นผู้เกิดในเมืองหรือในชนบท

²⁵ คำว่าอุตสาหกรรมหมายถึง การผลิตหรือการแปรสภาพของวัสดุสิ่งของให้เป็นผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปเพื่อการค้า โดยมีโรงงานเป็นที่ทำการผลิต (Manufacturing Industry) และในความหมายกว้าง ๆ ของอุตสาหกรรม หมายถึง วิสาหกิจต่าง ๆ ที่ดำเนินการโดยใช้เงินลงทุนและแรงงานเป็นจำนวนมาก เพื่อดำเนินการให้ได้มาซึ่งผลิตภัณฑ์ หรือการบริการในเชิงการค้า เช่น การทำเหมืองแร่ การขุดบ่อน้ำมัน การทำป่าไม้ การประมง การเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การก่อสร้าง การขนส่ง การทำโรงแรม การจัดทัศนางร เป็นต้น

²⁶ ก่อนหน้า พ.ศ. 2503 ภาคเอกชนยังไม่มีบทบาทนักในภาคอุตสาหกรรม การลงทุนของเอกชนคงอยู่ในรูปของการลงทุนทางการค้า เพราะไม่ต้องอาศัยต้นทุนคงที่สูง ไม่ต้องการเทคโนโลยีและแรงงานฝีมือในระดับสูง การลงทุนภาคเอกชนจึงมักจะทำในรูปการค้าโดยเฉพาะในสินค้าฟุ่มเฟือยที่ส่งเข้ามาเพื่อตอบสนองอำนาจซื้อในกรุงเทพฯ ที่มีจะเลียนแบบแผนการบริโภคของชาวตะวันตก และกำไรจากธุรกิจการค้าก็มีมากกว่าจากอุตสาหกรรม

ลงทุนและกิจการอุตสาหกรรม²⁷ ทำให้ตั้งแต่นั้นมาอัตราการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมค่อย ๆ เพิ่มขึ้นจนมีการเติบโตมากกว่าภาคเกษตรกรรม ซึ่งการพัฒนาอุตสาหกรรมมีความเกี่ยวข้องกับการขยายใหญ่ขึ้นของเมือง โดยเฉพาะกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก เพราะกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงและเป็นศูนย์กลางการอุตสาหกรรมตั้งแต่แรก รวมถึงเป็นแหล่งสร้างงานต่าง ๆ นอกภาคการเกษตร เช่น งานวิชาชีพที่ใช้ความรู้เฉพาะทาง และงานบริการต่าง ๆ ดังนั้นการอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองของกรุงเทพฯ ที่เติบโตขยายตัวไปพร้อมกับการพัฒนาประเทศนั้น ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเมืองและชีวิตชาวเมือง อันทำให้ชาวเมืองเกิดความต้องการท่องเที่ยวและถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชีวิตในสังคมอุตสาหกรรมที่คนส่วนใหญ่มีโอกาท่องเที่ยวจากการมีมาตรฐานชีวิตที่ดีจากการงานอาชีพและรายได้ แต่ขณะเดียวกันการพัฒนาอุตสาหกรรมทำให้เมืองแออัดจากผู้คนที่ลี้ภัยเข้ามาหางานทำและเกิดมลพิษจากการอุตสาหกรรม ฉะนั้นชาวเมืองจึงต้องการการท่องเที่ยวเพื่อไปเติมพลังชีวิต จากความเป็นธรรมชาติ ความสนุกสนานและการได้พักผ่อนหย่อนใจในแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ แล้วกลับมาอยู่และทำงานในเมืองต่อไป

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเมืองและชีวิตทางสังคมของชาวเมือง โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ นั้น เห็นได้เด่นชัดเมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา คือเมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) กรุงเทพฯ ที่เคยอยู่เพียงในกำแพงเมืองได้ขยายไปเขตรอบนอกที่เป็นพื้นที่นา สวน และป่าไม้ และมีประชากรเบาบาง กรุงเทพฯ กลายเป็นเมืองขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลางการพัฒนาในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านอุตสาหกรรมและการบริการ ซึ่งมีการจ้างแรงงานมากที่สุดทำให้ประชาชนจากจังหวัดต่าง ๆ ได้ลี้ภัยเข้ามากรุงเทพฯ²⁸ เพื่อทำงานในสถานที่ราชการ บริษัทเอกชน และโรงงานต่าง ๆ ดังนั้นจึงเกิดปัญหาต่างๆ ตามมา อาทิ ชุมชนแออัด การมีสาธารณูปโภค สาธารณูปการและการบริการทางสังคมต่างๆ

“หากไทยเป็น NIC : คนไทยจะได้อะไร”, ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ครั้งที่ 12 จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 13-14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532 ณ หอศิลปวัฒนธรรม, น. 2-13-2-14.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 2-9-2-12. (ได้แก่ พ.ร.บ. ส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 พ.ร.บ. บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2502 ทำให้มีการตั้งบรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยขึ้น

²⁸ สุสติ ทิพทัต และมานพ พงศทัต, บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (2325-2525), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), น. 361.

ของรัฐไม่เพียงพอในเขตเมือง จึงได้เกิดการวางแผนพัฒนาเมืองหลักและเมืองรองขึ้น เพื่อกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคต่างๆ²⁹

การขยายเมืองเพื่อพัฒนาประเทศนี้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพหรือสภาพแวดล้อมเมืองกรุงเทพฯกลายเป็นเมืองที่แออัด มีประชากรหนาแน่น และราคาที่ดินสูงมากขึ้น ส่งผลต่อชีวิตทางสังคมของชาวเมืองที่เกี่ยวข้องกับความหนาแน่นของประชากรและการใช้ที่ดินในกรุงเทพฯ คือ เรื่องที่อยู่อาศัยในเมือง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยจากบ้านเดี่ยวมาเป็นอาคารที่อยู่อาศัยร่วมและมีขนาดพื้นที่เล็กคับแคบจำกัดค่อนข้างมาก เช่น บ้านแฝด ตึกแถว ทาวน์เฮาส์ อพาร์ทเมนต์ และคอนโดมิเนียมมากขึ้น³⁰ ซึ่งความต้องการที่อยู่แบบต่าง ๆ นั้นก็ขึ้นอยู่กับฐานะของแต่ละบุคคลอันทำให้ที่อยู่อาศัยมีหลาย รูปแบบตามฐานะทางเศรษฐกิจ

การพัฒนาประเทศโดยเน้นด้านอุตสาหกรรมและการบริการยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตทางสังคมนอกจากเรื่องที่อยู่อาศัยในเมืองอีกอย่างหนึ่ง คือ ผู้คนส่วนใหญ่นิยมประกอบอาชีพทางอุตสาหกรรมและการบริการต่าง ๆ ในเมือง เพราะเป็นอาชีพที่ทำให้มีรายได้แน่นอน และมีวันหยุดพักผ่อนที่ยังคงมีรายได้

จากสถิติจำนวนผู้ประกอบการอาชีพต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 พ.ศ. 2513 พ.ศ. 2523 และ พ.ศ. 2543 (สำรวจห่างกันช่วงละ 10 ปี) ผู้ประกอบการอาชีพทางอุตสาหกรรมและบริการต่างๆ ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่ผู้ประกอบการทางเกษตร (รวมถึงการประมงและป่าไม้) ได้ลดลงเรื่อยๆ สถิติข้อมูลที่สำรวจได้ใน พ.ศ. 2503 มีผู้ประกอบการอาชีพทางเกษตร 11,334,382 คน ปี พ.ศ. 2523 มีเพิ่มขึ้นเป็น 15,942,700 คน ปี พ.ศ. 2533 มีจำนวน 19,725,700 คน มาถึงปี พ.ศ. 2543 ลดลงเหลือ 16,095,500 คน ส่วนผู้ประกอบการนอกภาคการเกษตรได้แก่ อาชีพทางอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม การคมนาคมขนส่ง และการบริการต่างๆ เป็นต้น เช่น มีผู้ประกอบการอาชีพอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ตามสถิติที่สำรวจได้ใน พ.ศ. 2503 มีเพียง 471,027 คน ซึ่งน้อยกว่าเมื่อเทียบกับผู้ประกอบการทางเกษตรในปีเดียวกัน แต่มาถึง พ.ศ. 2543 มีจำนวนผู้ประกอบการอาชีพทางอุตสาหกรรมถึง 4,784,900 คน ซึ่งนับว่าน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนผู้ประกอบการทางเกษตร แต่ในช่วง 40 ปี ที่มีการสำรวจการประกอบอาชีพต่างๆนอกภาคการเกษตรมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ (ดูตารางที่ 4)

34 รายละเอียดใน สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, การศึกษาการเปลี่ยนแปลง : ความเป็นเมือง การเติบโตของเมืองและการย้ายถิ่น, (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2529), น. 1- 34.

³⁰ ผุสดี ทิพทัต และมานพ พงศทัต, บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (2325-2525), น. 379.

นอกจากนี้ ผู้ประกอบอาชีพทางอุตสาหกรรมและการบริการ ก็คือ ผู้ที่อยู่อาศัยในเมืองหรือชาวเมือง ซึ่งอาชีพต่าง ๆ ของชาวเมืองนั้นทำให้มีรายได้แน่นอนต่าง ๆ กันไปตามลักษณะงาน โดยผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ วิชาการต่าง ๆ เป็นผู้มียาได้มากกว่า 20,001 ต่อเดือน เป็นจำนวนมากกว่าผู้ประกอบอาชีพอื่น ๆ ในปี 2533 และ 2543 ที่สำรวจ ส่วนอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพที่มีคนจำนวนมากที่สุดที่มีรายได้น้อยกว่า 750 ในปีที่สำรวจ (ดูตารางที่ 5) ซึ่งผู้ประกอบอาชีพที่มีรายได้สูงตั้งแต่ 10,000 บาทขึ้นไป ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ วิชาการ ผู้ปฏิบัติงานบริหาร งานเสมียน งานทางการค้า และงานบริการต่าง ๆ เป็นต้น อันงานอาชีพเหล่านี้ เป็นงานของผู้ที่อยู่อาศัยในเมือง

นอกจากนั้น การประกอบอาชีพทางอุตสาหกรรมมีชั่วโมงทำงานและวันหยุดที่ชัดเจนแน่นอน นั่นคือ กฎหมายกำหนดชั่วโมงทำงานไม่เกินสัปดาห์ละ 48 ชั่วโมง โดยเฉพาะในกิจการอุตสาหกรรมได้กำหนดเวลาทำงานวันละ 8 ชั่วโมง และมีวันหยุดงานประจำสัปดาห์ในวันอาทิตย์ มีวันหยุดงานตามประเพณีนิยมปีละ 13 วัน เป็นอย่างน้อย และวันหยุดพักผ่อนประจำปีอีก 6 วัน สำหรับลูกจ้างประจำที่ทำงานมาเกิน 1 ปี ถ้ามีการทำงานเกินเวลาที่กำหนดไว้หรือทำงานในวันหยุด ต้องมีการจ่ายค่าล่วงเวลาตามที่กฎหมายกำหนด ซึ่งในสถานประกอบการขนาดใหญ่หรือโรงงานขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่จะปฏิบัติตามอย่างถูกต้องในเรื่องการทำงานและการจ่ายค่าล่วงเวลาปกติ ค่าล่วงเวลาในวันหยุดประจำสัปดาห์และวันหยุดตามประเพณีนิยม แต่การหยุดพักผ่อนประจำปีนั้นไม่ค่อยได้รับการปฏิบัติ นอกจากกิจการของชาวต่างประเทศตะวันตกและรับวิสาหกิจแล้ว มีเพียงไม่กี่แห่งที่จัดให้มีวันหยุดพักผ่อนประจำปีโดยได้ค่าจ้าง³¹

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางสังคมจากการพัฒนาประเทศโดยการอุตสาหกรรม ทำให้เมืองแออัดจากจำนวนประชากรที่ล้นไหลเข้ามาหางานทำมีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่สูงและราคาที่ดินในเมืองสูงมากจนชาวเมืองต้องอยู่อาศัยในบ้านที่เป็นแบบตึกแถวทาว์นเฮาส์ คลอดจอนอาร์ทเมนท์และคอนโดมิเนียมเพื่อประหยัดการใช้ที่ดินปลูกสร้างแนวกว้าง เป็นใช้ประโยชน์จากที่ว่างบนอากาศในแนวสูง เป็นผลให้ชาวเมืองยอมรับแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเพื่อไปพักผ่อนหนีจากสภาพแออัดและมลพิษในเมืองชั่วคราว ประกอบกับการทำงานในเมืองซึ่งมีอาชีพทางอุตสาหกรรมและการบริการ ทำให้ชาวเมืองมีมาตรฐานชีวิตที่ดีจากงานอาชีพและรายได้แน่นอน รวมทั้งมีวันหยุดพักผ่อนที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวของชาวเมืองฉะนั้นจึงเกิดความต้องการการท่องเที่ยวขึ้นในสังคมไทยปัจจุบันที่มีการพัฒนา

³¹ นิคม จันทรวิฑูร, แรงงานไทยกับอุตสาหกรรม, (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515), น. 75-79.

ประเทศแบบอุตสาหกรรมและเมืองขยายใหญ่จับซ้อนมากขึ้นแบบที่เคยเกิดขึ้นในประเทศแถบตะวันตก และถือว่าการท่องเที่ยวเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชีวิตสมัยใหม่ในสังคมอุตสาหกรรม ที่การไปเที่ยวคือรูปแบบการดำเนินชีวิตที่แสดงถึงการมีรสนิยมและประสบความสำเร็จในการใช้ชีวิต³²

³² ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, “วันเที่ยว” ใน เชิงอรรถวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2539), น. 16.

ตารางที่ 4

ตารางแสดงจำนวนผู้ประกอบการอาชีพอุตสาหกรรมต่างๆ พ.ศ. 2503, 2513, 2523, 2533, 2543

ประเภทอาชีพ	ปี				
	2503*	2513	2523**	2533***	2543****
ยอดรวม	13,772,104	-	22,523,800	30,843,700	33,001,000
เกษตรกรรม การป่าไม้ และ การค้าสัตว์และการประมง	11,334,382	-	15,942,700	19,725,700	16,095,500
การขุดแร่โลหะ อโลหะ	29,568	-	36,600	54,000	38,900
อุตสาหกรรม หัตถกรรม	471,027	-	1,788,900	3,132,700	4,784,900
การก่อสร้าง ซ่อมและรีดดอน ทำลาย	68,813	-	435,900	1,026,300	1,280,200
การสาธารณูปโภคและสา ธารณสุข	15,535	-	59,900	108,700	172,600
พาณิชยกรรม	77,904	-	1,915,900	2,976,100	4,801,600
การขนส่งสินค้าและการ คมนาคม	168,939	-	455,900	732,900	951,300
บริการ	655,271	-	1,886,800	3,064,900	4,864,900
กิจการที่ระบุไม่แน่ชัดหรือ ไม่ทราบ	251,665	-	500	21,600	10,200

* ข้อมูลจากสถิติรายปีประเทศ ปี 2510-2512

** ข้อมูลจากสถิติที่สำคัญของประเทศไทย พ.ศ. 2526

*** ข้อมูลจากสมุดสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2535

**** ข้อมูลจากสมุดสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2543

ตารางที่ 5

ตารางแสดงจำนวนรายได้ของผู้มีอาชีพต่าง ๆ พ.ศ. 2533 และ พ.ศ. 2543 (หน่วยเป็นพัน)

2533	รายได้ (บาท)							
	รวมยอด	น้อยกว่า 750	750- 1,500	1,501- 2,500	2,501- 5,000	5,001- 10,000	10,001- 20,000	0,000 แล มากกว่า
อาชีพ พ	30,340.5	14,343.4	6,374.7	4,030.1	3,605.2	1,362.1	309.0	315.3
1	1,029.8	5.3	25.9	49.7	321.3	486.7	84.1	56.1
2	436.7	18.6	29.0	32.2	85.1	139.5	81.1	50.4
3	878.4	2.1	28.9	173.9	408.9	182.2	36.4	45.3
4	678.4	357.7	952.2	579.3	611.8	123.9	25.9	26.8
5	19,280.0	13,464.7	4,035.4	1,186.6	453.7	92.7	29.7	16.5
6	855.5	15.7	137.1	191.2	378.3	100.0	15.8	16.8
7	4,046.0	363.6	867.3	1,567.2	1,007.4	157.1	21.6	61.3
8	1,105.8	115.1	297.1	247.0	332.5	75.7	13.0	24.7
9	29.5	0.3	1.3	2.2	5.2	2.3	0.4	16.9
2534	รวมยอด	น้อยกว่า 750	750-1500	1501-2500	2501- 5000	5001- 10000	10001- 20000	20000 และ มากกว่า
อาชีพ พ	32,650.6	7,417.1	4,092.0	3,529.2	10,886.9	3,947.1	1,893.2	1,681.4
1	2,112.5	2.7	12.5	12.7	243.3	628.9	870.7	266.8
2	913.8	3.3	28.6	35.8	109.1	208.7	274.5	236.4
3	1,145.7	1.9	5.6	8.3	467.9	456.6	153.1	28.8
4	4,266.3	79.1	517.7	871.3	1,836.6	789.8	206.4	47.5
5	15,849.1	7,152.0	3,142.1	2,070.3	3,104.6	273.5	64.2	36.7
6	1,163.7	2.2	25.2	66.9	548.2	414.8	79.2	18.4
7	5,512.4	164.4	273.9	386.5	3,701.2	762.7	149.8	34.3
8	1,681.0	11.3	86.1	167.1	874.9	409.4	94.7	12.2
9	5.8	-	-	-	-	1.7	-	-

- หมายเหตุ 1. ผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ วิชาการ และผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกัน 3. ผู้ปฏิบัติงานอาชีพเสมียน
 2. ผู้ปฏิบัติงานบริหาร ตุลาการ และจัดดำเนินการ 4. ผู้ปฏิบัติงานอาชีพเกี่ยวกับการค้า
 5. เกษตรกร ชาวประมง ผู้ล่าสัตว์ คนค้นคนชกลานไม้ ผู้ทำงานเหมืองแร่และผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกัน
 6. ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการขนส่งและคมนาคม
 7. ช่างหรือผู้ปฏิบัติงานในกระบวนการผลิตและกรรมกรซึ่งมิได้จำแนกไว้ในหมวดอื่น
 8. ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการบริการ การกีฬาและการเล่นต่าง ๆ
 9. คนงานซึ่งมิได้จำแนกไว้ในหมวดอื่น ข้อมูลจากสมุดสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2536 - พ.ศ. 2543

การพัฒนาถนนหนทาง

การพัฒนาประเทศช่วงทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา ในส่วนของการพัฒนาที่เชื่อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวอย่างมากคือ การปรับปรุงสาธารณูปโภคต่าง ๆ โดยเฉพาะถนนหนทางเส้นทางการคมนาคมที่ช่วยอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวอย่างมากในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ และต่อการพัฒนาสถานที่อื่น ๆ ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไปจนถึงปัจจุบัน

การสร้างถนนสายต่าง ๆ เป็นหนึ่งในการพัฒนากิจการด้านระบบคมนาคมขนส่งของการปรับปรุงโครงสร้างสาธารณูปโภคภายใน เพื่อสนับสนุนนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์³³ และสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างประเทศให้ทันสมัย ด้วย โดยจอมพลสฤษดิ์เชื่อว่า การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย นั่นคือ การอยู่ดีกินดีของประชาชน โดยการทำให้การดำรงชีวิตแบบไทย ๆ ดีขึ้นแบบอารยประเทศตะวันตก คือ การทำให้คนไทยมีถนนลาดยางหรือคอนกรีต ไฟฟ้า และเทคโนโลยีต่าง ๆ ใช้ และถือว่าการสร้างถนนหนทาง โครงการชลประทาน การศึกษาและการสาธารณสุขเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะถนนหนทางจะนำไปสู่การพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัย จึงได้มีโครงการสร้างถนนเชื่อมภูมิภาคต่าง ๆ ของไทยไว้ด้วยกัน เพราะเมื่อมีระบบทางที่ดีแล้ว การแลกเปลี่ยนสินค้าและผลิตภัณฑ์จากแหล่งผลิตและแหล่งการค้า ก็จะเป็นไปโดยสะดวก³⁴

³³ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขณะเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น ได้มีนโยบายและการดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีเป็นสำคัญ โดยใช้มาตรการทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนี้ มาตรการทางตรง เช่น มาตรการทางกฎหมาย อาทิ การให้มีพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม ปี พ.ศ. 2503-2505 มาตรการโดยการจัดตั้งส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ อาทิ สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน และบริษัทส่งเสริมการลงทุนแห่งประเทศไทย ส่วนมาตรการทางอ้อม ได้แก่ การปรับปรุงโครงสร้างสาธารณูปโภคภายในประเทศ อาทิ กิจการชลประทานและพลังงานไฟฟ้า กิจการด้านคมนาคมขนส่ง การสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงภายในด้านการเงินและด้านการเมือง อาทิ การออกมาตรการรักษาค่าเงินบาทให้คงที่และงานด้านสร้างความสงบเรียบร้อยในเมืองและชนบท ดูรายละเอียดใน จารึก สูดใจ, “นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยภายใต้รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), น. 107-200.

³⁴ การสร้างถนนและการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ของจอมพลสฤษดิ์นั้นสอดคล้องกับความต้องการของสหรัฐอเมริกาที่ต้องการให้ไทยมีความมั่นคงภายใน ปราศจากการก่อการร้ายและ

การก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินได้มีโครงการมาตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ พ.ศ. 2479-2497 นับเวลา 18 ปี ที่รัฐได้สร้างทางหลวงจากกรุงเทพฯ ให้เดินทางติดต่อกันได้ทั่วทุกจังหวัด เป็นการเชื่อมโยงการเดินทางจากเหนือสุดไปถึงใต้สุดของประเทศ³⁵ โดยเฉพาะ

คอมมิวนิสต์เพื่อจะได้ให้ไทยเป็นศูนย์กลางในการสนับสนุนสหรัฐอเมริกาในการปฏิบัติการทางทหารในอินโดจีน ซึ่งระหว่าง พ.ศ. 2497-2505 ทหารอเมริกันที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างในไทยส่วนใหญ่เป็นถนนและสะพาน มีมูลค่า 97 ล้านดอลลาร์อเมริกัน โดยเฉพาะถนนของกรมเร่งรัดพัฒนาชุมชนสายใหม่ ๆ สร้างให้ใช้ได้ตลอดทั้งปี เพื่อให้กองทัพและตำรวจเข้าถึงพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัยและดูจะมีปัญหาด้านความมั่นคง และประโยชน์ของถนนอีกอย่างหนึ่งก็เพื่อเป็นทางลำเลียงสู่ฐานทัพอากาศไว้สำหรับเครื่องบินของสหรัฐฯ ในอินโดจีน ในอนาคต ดังนั้นหลัง พ.ศ. 2504 นโยบายการพัฒนาเป็นไปเพื่อความมั่นคงมากกว่าเพื่อความต้องการของประชาชน ตามความช่วยเหลือในทุกด้านเพื่อประโยชน์ของสหรัฐอเมริกาด้วย

³⁵ ตั้งแต่ พ.ศ. 2479-2498 ระยะเวลา 18 ปี ของโครงการสร้างถนนทั่วประเทศนั้น ได้แบ่งเป็นการก่อสร้าง 2 ช่วง เพื่อให้ได้ระยะทางทั้งสิ้น 14,900 กิโลเมตร ช่วงแรกเป็นเวลา 5 ปี พ.ศ. 2479-พ.ศ. 2483 และช่วงที่สอง พ.ศ. 2495-2498 และต่อมาใน พ.ศ. 2503 รัฐบาลมีนโยบายบูรณะทางหลวงที่มีอยู่ให้เข้าสู่มาตรฐานสมัยใหม่ ซึ่งได้จัดเป็นโครงการแน่นอนและใช้เงินกู้จากธนาคารโลกโดยดำเนินการก่อสร้างทางเฉพาะสายหลักก่อน (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 หรือถนนพหลโยธิน เป็นเส้นทางสู่ภาคเหนือ เริ่มจากกรุงเทพฯ ผ่านสระบุรี ลพบุรี ชัยนาท นครสวรรค์ กำแพงเพชร ตาก ลำปาง พะเยา และเชียงราย ส่วนทางจากลำพูน-ลำปาง-เชียงใหม่มีมานานแล้ว ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2 เป็นทางสู่ภาคอีสาน ใช้เส้นทางร่วมกับทางหมายเลข 1 จากกรุงเทพฯ ถึงสระบุรี แล้วแยกไปผ่านนครราชสีมา ขอนแก่น อุดร และหนองคาย ซึ่งจากสระบุรี-นครราชสีมา นั้น สหรัฐอเมริกาได้ช่วยก่อสร้างโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้ จึงเป็นเส้นทางที่รู้จักในภายหลังว่า ถนนมิตรภาพ และเนื่องจากภาคอีสานมีอาณาเขตกว้างใหญ่จึงได้สร้างทางเชื่อมจังหวัดใหญ่ ๆ ก่อน เช่น ถนนไปอุบลราชธานีได้สร้างทางเชื่อมกับทางหลวงหมายเลข 2 ที่บ้านไผ่ นครราชสีมา ผ่านมหาสารคาม ร้อยเอ็ด และยโสธร รวมทั้งเส้นทางจากอุดรธานีผ่านสกลนครไปถึงนครพนมก็ได้ก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2507 ทางหลวงหมายเลข 3 สู่ภาคตะวันออก หรือถนนสุขุมวิทนั้น จากกรุงเทพฯ ใช้คันกันน้ำเค็มของกรมชลประทานตั้งแต่สมุทรปราการ ผ่านบางปู คลองด่าน ข้ามแม่น้ำบางปะกงไปชลบุรี สัตหีบ ระยอง จันทบุรี และตราด และทางหลวงหมายเลข 4 หรือถนนเพชรเกษม จากกรุงเทพฯ ออกทางฝั่งธนบุรี ไปนครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี

ในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา มีการก่อสร้างและปรับปรุงถนนสายต่าง ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศ ทำให้มีทางหลวงแผ่นดินเพิ่มถึง 8,167 กิโลเมตร และมีการสร้างถนนเชื่อมทางในชนบทอีกจำนวนมาก³⁶ เมื่อดูในแผนที่ทางหลวงแผ่นดินสายหลักที่เชื่อมภูมิภาคต่าง ๆ ไว้ด้วยกันและมุ่งสู่กรุงเทพฯ นั้น มีการก่อสร้างและเปิดใช้ทางได้ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2504-2513 เป็นต้นมา ดังนั้นทางหลวงแผ่นดินและถนนสายต่าง ๆ ที่มีทั่วประเทศได้ช่วยอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวในการเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวและการพัฒนาสถานที่นั้น ๆ ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวต่อไป เมื่อรัฐบาลเห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศโดยการตั้งหน่วยงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยขึ้นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ (จะกล่าวถึงใน 4.2 รัฐบาลกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว)

ประจวบฯ ชุมพร และตัดทางไปทางตะวันตกเข้าระนอง พังงา กระบี่ ตรังและพัทลุง จากนั้นวกเข้าหาดใหญ่ สงขลา ไปถึงสะเตา

สำนักนายกรัฐมนตรี, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525), น. 486-487 และ กรมทางหลวง, 84 ปี กรมทางหลวง : ที่ระลึกในงานฉลองวันคล้ายวันสถาปนากรมทางหลวง 1 เมษายน พ.ศ. 2529, (ม.ป.พ. : ม.ป.ป.)

³⁶ ถนนสายหลัก ๆ ที่มีโครงการก่อสร้างได้แก่

1.ถนนสายกรุงเทพฯ-สระบุรี	ระยะทาง 108 กิโลเมตร
2.ถนนสายกรุงเทพฯ-นครปฐม	ระยะทาง 50 กิโลเมตร
3.ถนนสายกรุงเทพฯ-ตราด	ระยะทาง 388 กิโลเมตร
4.ถนนสายนครราชสีมา-หนองคาย	ระยะทาง 360 กิโลเมตร
5.ถนนสายระนอง-ตะกั่วป่า	ระยะทาง 174 กิโลเมตร
6.ถนนสายสุราษฎร์ฯ-ถนนเพชรเกษม	ระยะทาง 120 กิโลเมตร

ถนนต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นถนนที่เชื่อมกรุงเทพฯกับภูมิภาคต่าง ๆ หรือเชื่อมจังหวัดอื่น ๆ ที่อยู่นอกทางหลวงแผ่นดินให้ติดต่อเชื่อมกับทางหลวงแผ่นดินได้ เช่น ทางสายสุราษฎร์-ถนนเพชรเกษม

จารึก สุขใจ, นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยภายใต้รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, น. 145-146.

การขยายตัวของกลุ่มชนชั้นกลางและการขยายโอกาสทางการศึกษา

การท่องเที่ยวหลัง พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ได้รับการสนับสนุนจากรัฐให้มีหน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ คือ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อศท.) และพัฒนามาเป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) (จะเสนอในหัวข้อที่ 4.2 เรื่องรัฐบาลกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว) เพื่อส่งเสริมพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว คึงคือนักท่องเที่ยวต่างชาติให้เข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย รวมทั้งส่งเสริมให้คนไทยท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างจริงจังตั้งแต่ พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา การเดินทางท่องเที่ยว³⁷ จึงได้รับการส่งเสริมและกลายเป็นกิจกรรมที่คนทั่ว ๆ ไปกระทำได้ โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นกลางอันเป็นคนกลุ่มใหม่ที่ขยายตัวมีจำนวนมากพอและสามารถเดินทางท่องเที่ยวตามนโยบายรัฐในส่วนที่ให้คนไทยเที่ยวเมืองไทย

กลุ่มชนชั้นกลางคือคนกลุ่มใหม่ที่สามารทำตามนโยบายรัฐให้คนไทยเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศ และมีความสามารถหรือมีเวลาว่าง มีกำลังทรัพย์ที่จะใช้ในการท่องเที่ยวได้ในปัจจุบัน เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีโอกาสเพียงพอก็จะเลียนแบบการกระทำของกลุ่มชนชั้นสูงในอดีตได้³⁸ กลุ่มคนชั้นกลางได้เกิดขึ้นในสังคมมานานแล้ว แต่ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนคือตั้งแต่ภายหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1³⁹ (พ.ศ.2504-2509) อันเป็นผลจากการพัฒนาประเทศ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากภาคเกษตรไปยังภาคอุตสาหกรรม ทำให้เกิดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่หลากหลาย และจากการศึกษาที่ขยายตัว จำนวนผู้รู้หนังสือมากขึ้น คนเข้ามาทำงานในเมืองมีมากขึ้น มีการไต่เต้าทางอาชีพการงานเกิดการเลื่อนสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

ระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้เกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และรัฐบาลพยายามขยายโอกาสทางการศึกษาให้กว้างขวางแก่คนทั่วไป นับแต่พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในสมัยรัชกาลที่ 6 มาถึงการให้ความสำคัญกับการศึกษาอย่างมากหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

³⁷ ปัจจุบันแบ่งประเภทอันเป็นจุดประสงค์ของการท่องเที่ยว ได้แก่ 1. เพื่อความสนุกสนานและความบันเทิง 2. เพื่อพักผ่อน 3. เชิงวัฒนธรรม 4. เพื่อการศึกษา 5. เพื่อการประชุมสัมมนา 6. เพื่อธุรกิจ 7. เพื่อการศึกษา 8. เพื่อเพชรศ

³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, เอกสารอ่านประกอบ ป. 516 ประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยว คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538, น. 25.

³⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคนชั้นกลางไทย” ใน ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย, (กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), น. 50.

พ.ศ. 2475 หลักประกาศที่ 6 ในประกาศหลัก 6 ประการของคณะราษฎรได้เน้นที่จะให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร ตั้งแต่นั้นมาถึง พ.ศ. 2502 จึงได้มีการขยายการศึกษาออกไปอย่างกว้างขวางในเชิงปริมาณ ได้แก่ การปรับปรุงอาคารโรงเรียนประชาบาล และการปรับปรุงคุณภาพการศึกษาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น อาทิ การมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาใหม่ พ.ศ. 2478 โดยหวังให้การศึกษาเป็นต้นนำให้การพัฒนาในด้านอื่นๆต่อไป และตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ได้มีการเปลี่ยนแปลงด้านนโยบาย คือ มุ่งให้การศึกษาสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพราะการศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศในทุกๆด้าน ฉะนั้นรัฐบาลจึงมีนโยบายส่งเสริมการศึกษาให้ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษาให้มากที่สุดเพื่อจะเป็นกำลังของชาติของต่อไป ดังนั้นจึงได้มีแผนการศึกษาออกมา 2 ฉบับ คือ ฉบับ พ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2520 ซึ่งฉบับหลังนี้ยังใช้เป็นหลักในการจัดระดับการศึกษาไทยในปัจจุบัน คือ จัดระดับการศึกษาเป็นระบบ 6:3:3 ดังนี้

ชั้นประถมศึกษา 6 ชั้น (ตอนเดียว)

ชั้นมัธยมศึกษา 6 ชั้น แบ่งเป็น ตอนต้น - ตอนปลาย อย่างละ 3 ชั้น

ส่วนระดับอุดมศึกษาไม่กำหนดตายตัวเรียกรวมๆว่า อุดมศึกษา ทั้งระดับ ตรี โท เอก⁴⁰ ซึ่งผู้ที่มีการศึกษาสูงมักเข้ามาประกอบอาชีพทางอุตสาหกรรมและการบริการในเมือง โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ อันเป็นศูนย์กลางของธุรกิจและอุตสาหกรรมมีแหล่งงานต่างๆรองรับผู้มีการศึกษาให้เข้ามาประกอบอาชีพ ดังนั้นผู้มีการศึกษาส่วนใหญ่จึงจัดได้ว่าเป็นกลุ่มชนชั้นกลาง ซึ่งใช้ความรู้ในการประกอบอาชีพที่เป็นผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพ วิชาการ ผู้ปฏิบัติงานบริหาร ธุรกิจ การจัดการ งานการค้า และการบริการต่างๆ เป็นต้น (ดังกล่าวไปแล้วและดูตารางที่ 5 - 6)

การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นทางอุตสาหกรรมและการขยายตัวทางการศึกษาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสาขาอาชีพด้านธุรกิจอุตสาหกรรมและบริการคือได้สร้างชนชั้นกลางให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น อาชีพของคนกลุ่มนี้ได้แก่ วิศวกร ผู้บริหารระดับกลางที่ไม่ใช่เจ้าของกิจการ เสมียน เลขานุการ อาจารย์ แพทย์ ทนาย และพ่อค่านักธุรกิจ เป็นต้น คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนทำงานที่สามารถพักประจำปีได้และมีโอกาสหยุดงานหลายๆ วันในวันหยุดที่เป็นช่วงต่อกับวันทำงานเพราะเป็นผู้มีเงินเดือนประจำ การท่องเที่ยวโดยคนชั้นกลางจึงเกิดขึ้น โดยเฉพาะการท่องเที่ยวภายในประเทศ (คนชั้นสูงหรือผู้มีรายได้มากกว่าท่องเที่ยวยังต่างประเทศ ส่วนคนจนผู้มีรายได้น้อยไม่มีโอกาสท่องเที่ยววันนัก แต่อาจทำได้ในรูปของการจัดทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ที่ใช้เงินเพียงเล็กน้อย

⁴⁰ รายละเอียดใน กระทรวงศึกษาธิการ, 200 ปี ของการศึกษาไทย, (กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2526), น.27 - 144 .

มีวัดเป็นที่พักและอาหารจากวัด) อาทิ การเดินทางท่องเที่ยวในวันหยุดที่ติดต่อกันหลาย ๆ วัน เพราะชีวิตและการทำงานปัจจุบันมีสภาพเหมือนเครื่องจักร ดังนั้น เมื่อมีโอกาสจึงท่องเที่ยว

แม้ว่าการท่องเที่ยวต้องใช้จ่ายเงินและเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทาง โดยเฉพาะเมื่อไปยังสถานที่ที่มีผู้นิยมไปท่องเที่ยวมากจนทำให้การเดินทางไม่สะดวก เช่น ระหว่างเดินทางไปและกลับมีรถติดมากเพราะมีแต่ผู้ไปท่องเที่ยวในแหล่งเดียวกัน แต่สิ่งเหล่านี้ไม่เป็นอุปสรรคสำหรับนักท่องเที่ยว ด้วยคิดว่าเป็นการไป “เติมไฟ” ให้กับชีวิตเพื่อจะกลับมาทำงานได้เต็มที่ นอกจากนี้ในสังคมเมืองที่เป็นสังคมบริโภคนิยมในปัจจุบัน การท่องเที่ยวคือรูปแบบหรือบรรทัดฐานหนึ่งของการดำเนินชีวิต ที่แสดงว่าผู้ไปเที่ยวเป็นผู้มีรสนิยมในการใช้ชีวิต เป็นผู้ประสบความสำเร็จในชีวิต การท่องเที่ยวจึงเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง⁴¹ เพิ่มเติมความหมายจากที่การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมเพื่อความ สุข การตากอากาศรักษาสุขภาพและทัศนศึกษาในช่วงก่อนหน้านั้น

บทบาทของสิ่งพิมพ์ไทยในการส่งเสริมการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวของคนไทยในสังคมสมัยใหม่หลัง พ.ศ. 2500 นั้น นอกจากมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม และการขยายตัวของแนวคิดการใช้เวลาว่างเพื่อการนันทนาการ การท่องเที่ยวสู่สังคมไทยแล้ว การรับรู้เรื่องการท่องเที่ยวจากสิ่งพิมพ์ โดยเฉพาะหนังสือท่องเที่ยว⁴² และนิตยสารท่องเที่ยวของไทยที่ให้ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยว การเดินทางไป รวมทั้งคำแนะนำต่าง ๆ เช่น ในเรื่องที่พักและร้านอาหาร ทำให้การเดินทางท่องเที่ยวสะดวกสบายขึ้นเพราะนักท่องเที่ยวรู้ข้อมูลมาก่อนจึงมีการเตรียมพร้อมก่อนไปท่องเที่ยว ตลอดจนทำให้เกิดความต้องการไปท่องเที่ยวยังสถานที่ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในหนังสือและนิตยสารท่องเที่ยวนั้น ๆ รวมทั้งแสดงถึงการรับรู้และความสนใจการท่องเที่ยวจากจำนวนหนังสือท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นและนิตยสารท่องเที่ยวที่มีเพิ่มฉบับขึ้นด้วย

หนังสือท่องเที่ยว : การแนะนำประวัติเมือง สถานที่ท่องเที่ยว วิธีการเดินทางและสิ่งน่ารู้ต่าง ๆ

หนังสือท่องเที่ยวหรือบันทึกที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวที่บันทึกโดยคนไทยในอดีตและปัจจุบัน ตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2500 มานั้น มีลักษณะรูปแบบและเนื้อหาที่แตกต่างกันมาก กล่าวคือหนังสือท่องเที่ยวในอดีตสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ มีรูปแบบเป็นนิราศ โคลงกลอน บรรยาย

⁴¹ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ล “วันเที่ยว” ใน เชิงอรรถวัฒนธรรม, น. 14-18.

⁴² หนังสือท่องเที่ยวที่บรรยายเกี่ยวกับประเทศไทยเท่านั้น และไม่นับงานวิจัย หนังสือแปล และหนังสือต่างประเทศ รวมทั้งหนังสือท่องเที่ยวที่นักเขียนไทยเขียนถึงประสบการณ์ท่องเที่ยวในต่างประเทศ

ถึงการเดินทางจากที่หนึ่งไปที่หนึ่งโดยไม่บอกรายละเอียด วิธีการเดินทาง อย่างชัดเจน แต่จะมีลักษณะการพรรณนาถึงคนรักที่จากมาเปรียบเทียบกับสถานที่หรือสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง ส่วนหนังสือท่องเที่ยวตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411) - ก่อน พ.ศ. 2500 นั้น มีการเพิ่มรูปแบบเป็นร้อยแก้วหรือการเขียนบรรยายทั่ว ๆ ไป แต่บันทึกที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวส่วนใหญ่ ที่เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์และข้าราชการต่าง ๆ ก็ยังไม่ปรากฏลักษณะของการเป็นหนังสือท่องเที่ยวที่แนะนำเชิญชวน ให้ความรู้ข้อมูลต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านที่จะเป็นนักท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่าง ๆ ดังเช่นหนังสือท่องเที่ยวที่ตีพิมพ์หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน

ลักษณะของหนังสือท่องเที่ยวในที่นี่ต้องให้ข้อมูลรายละเอียดกว้างขวางอย่างน้อยในด้านใดด้านหนึ่งของเนื้อหาที่พืงมีดังนี้ ด้านภูมิศาสตร์ คือที่ตั้งสถานที่ท่องเที่ยว การคมนาคมไปถึงอย่างไร ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ ประชากร ด้านประวัติศาสตร์ คือ มีประวัติเมือง ประวัติโบราณวัตถุสถาน ประวัติสถานที่ทางประวัติศาสตร์และทางธรรมชาติ ประวัติบุคคลสำคัญ ดำเนินพื้นเมือง ด้านโบราณคดี คือ มีการอธิบายรูปแบบของโบราณวัตถุ โบราณสถาน และศิลปวัตถุต่าง ๆ และยุคสมัย ด้านวัฒนธรรม คือ มีเนื้อหาเรื่องศาสนา ความเชื่อ การแต่งกาย บ้านเรือน เป็นต้น ด้านสถานที่ท่องเที่ยว ทั้งสถานที่ทางโบราณคดีประวัติศาสตร์ เช่น ศาลหลักเมือง พิพิธภัณฑฯ และด้านสินค้าพื้นเมือง ตลอดจนมีภาพแผนที่ แผนที่ประกอบเรื่อง⁴³ หรือหนังสือที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นคู่มือนำเที่ยว เป็นการแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวของไทยในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยใช้เป็นเครื่องแสดงความสนใจและความสามารถของคนไทยทางการท่องเที่ยวได้อย่างหนึ่ง โดยดูจากจำนวนหนังสือท่องเที่ยวที่เพิ่มปริมาณมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยก่อน พ.ศ. 2500-พ.ศ. 2520 หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย ได้รับการตีพิมพ์ทั้งหมด 178 เล่ม⁴⁴ ต่อมาใน พ.ศ. 2521-2530 มีหนังสือท่องเที่ยวตีพิมพ์ออกมามากอีก 167 เล่ม จะเห็นได้ว่าจำนวนหนังสือท่องเที่ยว

⁴³ เกณฑ์ที่ กาญจนา อางองค์ ใช้วิเคราะห์เนื้อหาหนังสือท่องเที่ยว ใน เรื่องอากาศโทหญิงกาญจนา อางองค์, "การวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.), น. 38-42.

⁴⁴ กาญจนา อางองค์ ได้แบ่งกลุ่มหนังสือท่องเที่ยวเป็น 4 กลุ่ม รวมทั้งหมด 178 เล่ม ได้แก่ หนังสือท่องเที่ยวทุกจังหวัด 18 เล่ม ตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป 76 เล่ม เฉพาะจังหวัด 71 เล่ม และเฉพาะสถานที่ 13 เล่ม ซึ่งผู้เขียนได้นำบรรณานุกรมหนังสือท่องเที่ยวทั้ง 174 เล่ม ทำเป็นตารางแบ่งกลุ่มไว้แล้ว โปรดดูที่ภาคผนวก ข

เที่ยวเพิ่มขึ้นมากในระยะ 10 ปี เพิ่มถึง 167 เล่ม⁴⁵ แต่ก่อนหน้านั้นอย่างน้อย 20 ปี⁴⁶ (พ.ศ. 2500-2520) มีเพียง 178 เล่ม

หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2544 เท่าที่สำรวจได้มีจำนวน 86 เล่ม ซึ่งมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับช่วงก่อนหน้าที่มีการสำรวจอย่างจริงจัง (ก่อน พ.ศ. 2500-2530) แต่ผู้เขียนคาดว่าหนังสือท่องเที่ยวตั้งแต่ พ.ศ. 2531-พ.ศ. 2544 น่าจะมีมากกว่าที่ผู้เขียนสำรวจได้ หนังสือรวม 86 เล่ม (ดูตารางที่ 6) ในจำนวนหนังสือท่องเที่ยวที่ตีพิมพ์หลัง พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา หนังสือท่องเที่ยวของสำนักพิมพ์สารคดีมีจำนวนมากที่สุดเท่าที่สำรวจได้จำนวน 42 เล่ม ที่ให้ข้อมูลรายละเอียดครบถ้วน นอกจากใช้เป็นคู่มือนำเที่ยวแล้ว ยังใช้เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมือง กลุ่มชาติพันธุ์ และศิลปวัฒนธรรม ของแต่ละจังหวัดที่สำนักพิมพ์สารคดีจัดทำขึ้นในชื่อหนังสือชุดต่าง ๆ กัน ดังนี้ สารคดีชุดเพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน มี 11 เล่ม ได้แก่ ภูเก็ต แม่ฮ่องสอน เพชรบุรี นครศรีธรรมราช อโยธยา จันทบุรี เลย เชียงใหม่ ราชบุรี ลพบุรี และธนบุรี สารคดีชุดเที่ยวทั่วไทยไปกับนายรอบรู้ มี 29 เล่ม ได้แก่ เพชรบุรี แม่ฮ่องสอน กระบี่ ชลบุรี ดาก ประจวบฯ ระยอง ราชบุรี สมุทรปราการ อโยธยา กาญจนบุรี เชียงใหม่ ภูเก็ต เชียงราย พังงา เกาะสมุย สระบุรี พิษณุโลก สุโขทัย ลพบุรี บุรีรัมย์ นครนายก นนทบุรี น่าน เพชรบูรณ์ อุบลราชธานี ตราด และเลย และสารคดีชุดคู่มือนำเที่ยว มี 2 เล่ม คือ คู่มือนำเที่ยวฝั่งธน และคู่มือนำเที่ยวภูเก็ต รวมทั้งหมดเป็น 42 เล่ม (ดูตารางที่ 7)

รายชื่อหนังสือจากตารางที่ 6 และ 7 ทั้งหมด 86 เล่ม สะท้อนภาพการท่องเที่ยวสมัยใหม่ว่าคนไทยนิยมเดินทางท่องเที่ยวมากขึ้น จึงมีหนังสือท่องเที่ยวที่ให้ข้อมูลกว้างขวาง อาทิ ด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ตลอดจนแนะนำที่พัก ร้านอาหาร และการเตรียมตัวก่อนการเดินทาง เป็นต้น ซึ่งหนังสือท่องเที่ยวลักษณะนี้มีมากที่สุดถึง 61 เล่ม นอกจากนี้ยังมีหนังสือท่องเที่ยวที่เน้นด้านศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีจำนวน 20 เล่ม ซึ่งแสดงว่าคนไทยสนใจท่องเที่ยวในแหล่งศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์จึงมีหนังสือลักษณะนี้ออกมารองรับ ส่วนหนังสือท่องเที่ยว

⁴⁵ เสาวรส เปล่งแสงศรี, “หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยที่จัดพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2521-2530,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), น. 1-235. ได้สำรวจจำนวนหนังสือท่องเที่ยวไว้ 167 เล่ม ผู้เขียนได้นำมาทำเป็นตารางไว้ คู่มือภาคผนวก ค

⁴⁶ การสำรวจหนังสือของกาญจนา อาจองต์ ใช้นับการตีพิมพ์ ดังนั้นจึงมีหนังสือที่ตีพิมพ์เก่าย้อนไปถึงทศวรรษที่ 2470 ด้วย

เที่ยวที่เน้นสถานที่ธรรมชาติและคู่มือท่องเที่ยวที่แนะนำการทำกิจกรรมต่างๆในแหล่งท่องเที่ยว นั้นๆมีเพียง 5 เล่ม

หนังสือนำเที่ยวส่วนใหญ่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2542-2544 จำนวน 45 เล่ม การที่หนังสือนำเที่ยวเมืองไทยที่สำรวจได้ดีพิมพ์มากในช่วง พ.ศ. 2542-2544 อาจเป็นผลจากกระแสที่รัฐบาลประกาศให้ปี พ.ศ. 2541-2542 เป็นปีอเมซิ่งไทยแลนด์ เพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยวเมืองไทยจากนักท่องเที่ยวต่างประเทศและนักท่องเที่ยวไทยเอง จึงมีหนังสือท่องเที่ยวถูกตีพิมพ์ออกมารับกับกระแสการท่องเที่ยวในปี 2542 และต่อมาถึงปี 2544 ด้วย

ดังนั้นหนังสือท่องเที่ยวจากการสำรวจของกาญจนา อาจองค์ และเสาวรส เปล่งแสงศรี ที่มียรวมกันถึง 345 เล่ม และจำนวนเท่าที่ผู้เขียนสำรวจได้อีก 86 เล่ม รวมจำนวนหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2500-พ.ศ. 2544 ถึง 431 เล่ม เป็นเครื่องแสดงถึงความสนใจทางการท่องเที่ยวของทั้งผู้ผลิตหนังสือและผู้บริโภค (นักท่องเที่ยว) ในการใช้หนังสือท่องเที่ยวเป็นคู่มือการเดินทางทั้งก่อนไปและขณะเดินทางท่องเที่ยว รวมทั้งสร้างความใฝ่ฝันที่จะไปเยือนสถานที่ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในหนังสือท่องเที่ยวอีกด้วย

ตารางที่ 6

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวระหว่างปี 2531-2544 ที่สำรวจได้

ลำดับ	ปี	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้แต่ง-เจ้าของลิขสิทธิ์
1	2531	ศิลปวัฒนธรรม นำเที่ยวแคว้นสุโขทัย “รัฐในอุดมคติ”	สุจิตต์ วงศ์เทศ
2	2532	ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวประเภทน้ำตก	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
3	2532	ภาคเหนือ : คู่มือเที่ยวไทยของดวงกมล	วรางคณา สุขเมธวัน
4	2533	เที่ยวปากน้ำ	สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์
5	2535	เที่ยวไปกินไป	โอภาส โพธิแพทย (บ.มีเดีย โฟกัส)
6	2535	เที่ยวไปกินไป	โอภาส โพธิแพทย (ดอกหญ้า)
7	2535	แม่น้ำเจ้าพระยา	ธีรภาพ โลหิตกุล
8	2536	ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
9	2537	คอยสูงฟ้าใส	โชติช่วง นาค
10	2537	สี่พันทะเลไทย	วินิจ รังผึ้ง
11	2538	เที่ยวอาณาจักรล้านนา	คารณี เมืองมา
12	2538	เที่ยวแหลก	ภิญชัย จารพณิชกุล
13	2538	บนเส้นทางของการค้นหา	ปริญญากร วรวรรณ
14	2538	บันทึกการเดินทาง : บันทึกจากทะเล คืนพระจันทร์เดือนมีนา	วาสนา กุลประสูตร
15	2538	บันทึกประเพณีไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร
16	2538	พระนครควรมชม	ธรรมเกียรติ กั่นอริ
17	2539	ท่องเที่ยวเมืองไทย 76 จังหวัด	ประชา ผาทอง
18	2539	นำเที่ยวเมืองโบราณ	สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
19	2539	บันทึกประเพณีไทย ภาคเหนือ	สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร
20	2539	บันทึกผู้มาเยือน	ธีรภาพ โลหิตกุล
21	2540	คู่มือการเดินทางท่องเที่ยว นครประวัตินคร ศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
22	2540	บันทึกประเพณีไทย ภาคใต้	สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวระหว่างปี 2531-2544 ที่สำรวจได้

ลำดับ	ปี	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้แต่ง-เจ้าของลิขสิทธิ์
23	2541	คู่มือททท.-เอสไอ อะเมซิ่งคาราวานปี 2541	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
24	2541	สารคดีเที่ยวแม่น้ำนครชัยศรี	นุกูล ชมภูนิช
25	2541	อันดามันและอ่าวไทย : ห้วงน้ำแห่งสีสัน ของโลกได้ทะเลได้	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
26	2542	กิน-เที่ยว จ.นครปฐม	-
27	2542	ของดีกรุงเทพฯ	ศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร
28	2542	คนโยนหิน	ธีรภาพ โลหิตกุล
29	2542	เที่ยวนครปฐม	สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์
30	2542	นำเที่ยวเมืองไทย-ภาคกลาง	ก่อศักดิ์ ธรรมเจริญกิจ
31	2542	นำเที่ยวอลังการประสาทหินแห่งอีสานใต้	-
32	2542	อะเมซิ่งกรุงเทพฯ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
33	2542	อะเมซิ่งทะเลไทย	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
34	2543	คู่มือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเลเกาะฝั่ง อันดามัน	ธรณ์ ชำรงนาวาสวัสดิ์
35	2543	คู่มือ...เที่ยวอุ้งผางฉบับสมบูรณ์	ชลไพโร ชัยยันต์
36	2543	ท่องป่ามหาเส	ลักษณ์มันตร์ บุนนาค
37	2543	มนต์รักมะพร้าวแห้ง	ธีรภาพ โลหิตกุล
38	2543	นราธิวาส	-
39	2543	หัวใจออกเดิน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
40	2543	อะเมซิ่ง...ป่าเขาลำเนาไทย	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
41	2544	คู่มือนำชมวัดไชยวัฒนาราม	วิรัชชัย องค์กรวิเวทย์
42	2544	คนเดินทาง	ชมรมสื่อมวลชนส่งเสริมการท่องเที่ยว
43	2544	คู่มือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล เกาะฝั่งอ่าวไทย	ธรณ์ ชำรงนาวาสวัสดิ์
44	2544	กระเตงลูกเที่ยว	ธีรภาพ โลหิตกุล

ตารางที่ 7

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวระหว่างปี 2531-2544 ของสำนักพิมพ์สารคดี

ลำดับ	ปี	ชื่อหนังสือชุดเพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน
1	2535	ภูเก็ต
2	2536	แม่ฮ่องสอน
3	2536	เพชรบุรี
4	2537	นครศรีธรรมราช
5	2538	อยุธยา
6	2538	จันทบุรี
7	2539	เลย
8	2540	เชียงใหม่
9	2541	ราชบุรี
10	2541	ลพบุรี
11	2542	ธนบุรี
12	2542	ชลบุรี
13	-	เพชรบุรี
14	-	แม่ฮ่องสอน
15	-	กระบี่
16	-	ตาก
17	-	ประจวบคีรีขันธ์
18	-	ระยอง
19	-	ราชบุรี
20	-	สมุทรปราการ
21	-	อยุธยา
22	-	กาญจนบุรี
23	-	เชียงใหม่
24	-	ภูเก็ต
25	-	เขียงราย
26	-	พังงา

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวระหว่างปี 2531-2544 ของสำนักพิมพ์สารคดี

ลำดับ	ปี	ชื่อหนังสือชุดเพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน
27	-	เกาะสมุย
28	-	สระบุรี
29	-	พิษณุโลก
30	-	สุโขทัย
31	-	ลพบุรี
32	-	บุรีรัมย์
33	-	นนทบุรี
34	-	นครนายก
35	-	น่าน
36	-	เพชรบูรณ์
37	-	อุบลราชธานี
38	-	จันทบุรี
39	-	ตราด
40	-	เลย
ลำดับ	ปี	หนังสือชุดคู่มือนำเที่ยว
41	2542	คู่มือนำเที่ยวฝั่งธนบุรี
42	2543	คู่มือนำเที่ยวภูเก็ต

- หนังสือชุดเที่ยวทั่วไทยไปกับนายรอบรู้ส่วนใหญ่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ แต่ภายในเล่มบอกว่ารวบรวมข้อมูลในปี 2543-2544 ดังนั้นผู้เขียนจึงขอใช้ปี 2543-2544 เป็นปีที่บอกสถิติจำนวนพิมพ์ของหนังสือชุดนี้อีก 26 เล่ม ที่ไม่ทราบปีที่พิมพ์
นิตยสารท่องเที่ยว

นิตยสารท่องเที่ยว⁴⁷ เป็นอีกสิ่งพิมพ์หนึ่งที่เปิดโลกทัศน์ให้ผู้อ่านได้เป็นนักท่องเที่ยวที่มีความรู้ข้อมูลก่อนการเดินทางไปท่องเที่ยว และทำให้ใฝ่ฝันต้องการไปยังสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในนิตยสารนั้น ๆ รวมทั้งแม้ไม่สามารถเดินทางท่องเที่ยวได้จริง ๆ การอ่านก็ทำให้ทราบว่าบนแผ่นดินไทยมีสถานที่ท่องเที่ยวอยู่ที่ใดบ้างและแต่ละแห่งมีความแตกต่างของผู้คน ประเพณี วัฒนธรรมและธรรมชาติต่าง ๆ อย่างไร ตลอดจนเป็นเครื่องแสดงถึงการรับรู้และความสนใจการท่องเที่ยวจากจำนวนนิตยสารที่มีหลายฉบับมากขึ้นด้วย

นิตยสาร อสท. หรือ อนุสาร อ.ส.ท เป็นนิตยสารท่องเที่ยวเล่มแรกที่เกิดขึ้นหลังทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา และยังคงตีพิมพ์อยู่ในปัจจุบัน⁴⁸ ต่อจากนั้นมีนิตยสารท่องเที่ยวของเอกชนเกิดขึ้นตามมาอีกหลายฉบับ บางฉบับยังตีพิมพ์มาถึงปัจจุบัน แต่บางฉบับก็ออกมาในระยะเวลา ไม่นานก็หายไปจากแผงหนังสือ อาจเพราะมีปัญหาเรื่องทุนและทำออกมาไม่ตรงตามความต้องการของผู้อ่านจึงตีพิมพ์ต่อไปไม่ได้ นอกจากนี้ในปัจจุบันนิตยสารท่องเที่ยวยังออกมามากมายหลายฉบับ ดังนั้นจึงต้องมีความแตกต่างหรือจุดขายให้แตกต่างจากฉบับอื่น ๆ กล่าวคือ บางเล่มเน้นเรื่องธรรมชาติป่าเขา บางเล่มเน้นเรื่องการศึกษาและการใช้ชีวิตกลางแจ้ง หรือบางฉบับเน้นเรื่องการตกปลา เป็นต้น และเนื่องจากสังคมได้หันมาให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เนื้อหาใน

⁴⁷ นิตยสารท่องเที่ยว หมายถึง นิตยสารที่เนื้อหาใจความ ทั้งเรื่องและรูปประกอบ เน้นหนักไปในเรื่องการท่องเที่ยว ลักษณะเนื้อหาภายในเล่มจะแตกต่างกันไปตามประเภทของการท่องเที่ยว เช่น การท่องเที่ยวที่เน้นธรรมชาติ เน้นศิลปวัฒนธรรม เน้นการศึกษา และธุรกิจท่องเที่ยว เป็นต้น โดยส่วนใหญ่จะเป็นการเสนอเนื้อหาในแนวสารคดี รวมทั้งเสนอคอลัมน์ประจำ และเสนอข่าวคราวประกอบด้วย

รวบรวมสรุปจาก ฉวีวรรณ สุวรรณ โชคอิสาน, "พัฒนาการของนิตยสารท่องเที่ยวในประเทศไทย," (สารนิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาหนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), น. 11. และ

วินิจ รังผึ้ง, "นิตยสารท่องเที่ยวกับปีการท่องเที่ยวไทย 2530," (สารนิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตร์บัณฑิต สาขาหนังสือพิมพ์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), น. 12.

⁴⁸ นิตยสารท่องเที่ยวโดยตรง เล่มแรก คือ "ท่องเที่ยวสัปดาห์" พิมพ์เผยแพร่โดยแผนกส่งเสริมการท่องเที่ยว กรมพาณิชย์ กระทรวงเศรษฐการ ฉบับแรกคือ ฉบับเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2481 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในประเทศของไทย เนื้อหาจะเป็นการแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวความที่ต่าง ๆ

นิตยสารท่องเที่ยวส่วนใหญ่ในปัจจุบันจึงมีคอลัมภ์ที่เน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเกิดขึ้น นิตยสารท่องเที่ยวที่เคยตีพิมพ์และยังตีพิมพ์อยู่ในปัจจุบันที่เป็นเครื่องแสดงถึงการรับรู้และความสนใจทางการท่องเที่ยวของคนทั่วไปจะแสดงในตารางที่ 8 ลำดับนิตยสารท่องเที่ยว ดังนี้

ตารางที่ 8
ตารางแสดงลำดับนิตยสารท่องเที่ยวของไทย*

ชื่อนิตยสารท่องเที่ยว	เดือน ปี ที่ออกฉบับแรก	เดือน ปี ที่เลิกตีพิมพ์
1. ท่องเที่ยวสัปดาห์	สิงหาคม พ.ศ. 2481	-
2. อนุสาร อสท.	สิงหาคม พ.ศ. 2503	ยังตีพิมพ์ในปัจจุบัน
3. เส้นทางท่องเที่ยว	มกราคม พ.ศ. 2522	เมษายน พ.ศ. 2527
4. เพื่อนเดินทาง	สิงหาคม พ.ศ. 2523	ยังตีพิมพ์ในปัจจุบัน
5. ชีวิตกลางแจ้ง	กรกฎาคม พ.ศ. 2524	-
6. เที่ยวทั่วแดนหรือเที่ยวท่องแดน	กรกฎาคม พ.ศ. 2525	-
7. เที่ยวรอบโลก (เน้นเที่ยวต่างประเทศ)	กันยายน พ.ศ. 2525	ยังตีพิมพ์ในปัจจุบัน
8. ปากกว้างทะเลลึก	มกราคม พ.ศ. 2526	วางตลาดได้ราว 1 ปี แล้วหายไป
9. ท่องโลก (เน้นเที่ยวต่างประเทศ)	มีนาคม พ.ศ. 2526	-
10. โลกทะเล	กันยายน พ.ศ. 2526	-
11. โลกสวย	มีนาคม พ.ศ. 2527	วางตลาดได้ไม่ถึง 1 ปี ก็ล้มเลิกไป
12. แคมป์ท่องเที่ยว	เมษายน พ.ศ. 2527	-
13. แม็กกาซีนท่องเที่ยว	สิงหาคม พ.ศ. 2527	-
14. ตกปลา	ตุลาคม พ.ศ. 2527	ยังตีพิมพ์ในปัจจุบัน
15. แคมป์แอนด์ฟิชซิ่ง	ตุลาคม พ.ศ. 2528	-
16. ท่องเที่ยวตกปลา	ธันวาคม พ.ศ. 2528	ยังตีพิมพ์ในปัจจุบัน
17. แหล่งท่องเที่ยว	มีนาคม พ.ศ. 2529	ยังตีพิมพ์ในปัจจุบัน
18. หมิ่นไม้	เมษายน พ.ศ. 2530	-
19. ธุรกิจท่องเที่ยว	มิถุนายน พ.ศ. 2531	ยังตีพิมพ์ในปัจจุบัน
20. ปากกว้างเมืองใหญ่	มิถุนายน พ.ศ. 2532	-
21. PR ON TOUR	ตุลาคม พ.ศ. 2533	-

* ข้อมูลจาก กุสุมา พิเศกฐศลาสัย, ผลสนองกลับของรูปแบบการนำเสนอของนิตยสารท่องเที่ยว ศึกษาเฉพาะกรณีแคมป์ท่องเที่ยว, สารนิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตรบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534, น. 16.

ฉวีวรรณ สุวรรณ โชคอิสาน, พัฒนาการของนิตยสารท่องเที่ยวในประเทศไทย, น. 14-83.

จากตารางที่ 8 จะเห็นได้ว่ามีนิตยสารท่องเที่ยวเกิดขึ้นมาจนถึง 20 ฉบับ ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา นำโดยอนุสาร อสท. ซึ่งเป็นนิตยสารท่องเที่ยวเล่มแรกและเก่าแก่ที่สุดที่ตีพิมพ์

มาถึงปัจจุบัน จากนั้นก็มีนิตยสารท่องเที่ยวอื่น ๆ ออกมาอีก ซึ่งส่วนใหญ่ตีพิมพ์มาในปี พ.ศ. 2525-2528 แต่ตีพิมพ์ออกมาได้ไม่นานเกิน 1 ปี ก็เลิกไป เช่น นิตยสารปากกว้างทะเลลึก และ โลกสวย อาจด้วยปัญหาเรื่องทุนหรืออื่น ๆ แต่การที่นิตยสารท่องเที่ยวได้รับการตีพิมพ์มากมาตั้งแต่ พ.ศ. 2525 นั้น เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าคนไทยรู้จักและสนใจการท่องเที่ยว จึงเกิดนิตยสารเหล่านี้ขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการนั้น และผลิตนิตยสารท่องเที่ยวออกมามากฉบับ (หลายชื่อหนังสือ) และเน้นเพื่อกลุ่มนักท่องเที่ยวในหลายรูปแบบด้วย เห็นได้จากมีนิตยสารท่องเที่ยวเฉพาะ เช่น แค้มป์ท่องเที่ยว ท่องเที่ยวคปลา

การเกิดและการเพิ่มจำนวนของนิตยสารท่องเที่ยวแต่ละฉบับ รวมทั้งนิตยสารท่องเที่ยวเฉพาะกิจกรรม เกิดขึ้นสอดคล้องสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ที่การมุ่งพัฒนาสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ทำให้ผู้คนห่างไกลธรรมชาติ มาแออัดใช้ชีวิตในเมือง จึงเกิดความต้องการท่องเที่ยวออกไปหาสิ่งสวยงามตามธรรมชาติ ประกอบกับตั้งแต่ พ.ศ. 2523 รัฐบาลโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเริ่มส่งเสริมให้คนไทยท่องเที่ยวในประเทศ การเกิดนิตยสารท่องเที่ยวมากตามมาตั้งแต่ พ.ศ. 2525 ก็มาจากการตื่นตัวรับรู้เรื่องการท่องเที่ยวของคนทั่วไป และการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าว

4.2 รัฐบาลกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว

การจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวของไทยใน พ.ศ. 2503 เน้นให้นักท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเงินตราต่างประเทศที่ได้จากนักท่องเที่ยวเหล่านั้น แต่ต่อมาจึงเน้นส่งเสริมให้คนไทยเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศด้วย เมื่อรัฐบาลตระหนักว่าคนไทยนิยมไปท่องเที่ยวยังต่างประเทศ ทำให้อาจเสียดุลย์ทางเศรษฐกิจของประเทศได้ ดังนั้นองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่จัดตั้งขึ้นมานี้จึงได้พยายามส่งเสริมให้ทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศเดินทางท่องเที่ยวในประเทศไทย

4.2.1 การจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวของไทยจาก อ.ส.ท. – ททท.

ในปี พ.ศ. 2493 ขณะที่ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กำลังพักรักษาตัวอยู่ ณ โรงพยาบาลวอลเตอร์ริด สหรัฐอเมริกา ได้ศึกษากิจการท่องเที่ยวด้วยความสนใจ และได้ดำริที่จะส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในประเทศไทยอย่างจริงจัง ซึ่งกำลังตื่นตัวในยุโรปและสหรัฐอเมริกา ด้วยเหตุผลที่ประเทศไทยมีวัตถุดิบที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวอยู่ในตัวแล้ว ประกอบกับประชาชนชาวไทยมีความเป็นมิตรต่อบุคคลทั่วไปไม่มีวิธีการดำเนินชีวิตที่น่าศึกษาแก่ชาวต่างประเทศ นอกจากนี้กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของประเทศก็เต็มไปด้วยสิ่งที่น่าสนใจ เช่น วัฒนาอาราม พิพิธภัณฑ

ตลาด ร้านค้า นาฏศิลป์ไทย ซึ่งล้วนเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาประเทศไทยทั้งสิ้น ถ้าได้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง

ดังนั้นในปี พ.ศ. 2502 ภายหลังจากที่ได้มีการจัดตั้งรัฐบาลของคณะปฏิวัติ โดยมี - จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีแล้วจึงได้มีการประกาศราชกฤษฎีกาแล้วจัดแบ่งส่วนราชการ กรมประชาสัมพันธ์ พ.ศ. 2502 โดยตัด “สำนักงานท่องเที่ยว” ออกไป ก่อตั้งขึ้นเป็นองค์การอิสระเรียกว่า “องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย” (อ.ส.ท.) โดยพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว พ.ศ. 2502 ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา ตอน 74 เล่ม 76 ลงวันที่ 28 กรกฎาคม 2502 ได้จัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้นเมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2502 มีกรรมการ 11 นาย โดยมีนายถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเป็นประธานกรรมการ และมีพลเอกสุรจิต จารุเศรณี เป็นผู้อำนวยการ ต่อมาพลเอกสุรจิต จารุเศรณี ได้ลาออก ที่ประชุมคณะกรรมการได้แต่งตั้งให้พันเอกเฉลิมชัย จารุวัตร เป็นผู้อำนวยการสืบต่อมาโดยความเห็นชอบของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2503⁴⁹

องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท.) ที่ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2502 มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. ส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้เป็นประโยชน์แก่เศรษฐกิจของชาติ และเผยแพร่ประเทศไทยในด้านวัฒนธรรม ศิลปกรรม ประเพณี นาฏศิลป์ การกีฬาและกิจกรรมอย่างอื่น อันจะเป็นการชักจูงหรือเป็นที่น่าสนใจแก่นักท่องเที่ยว
 2. ช่วยเหลือ แนะนำ และร่วมมือในการจัดและดำเนินงานอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเอกชน
 3. สำรวจ จัดสร้าง ส่งเสริม หรือบูรณะสถานที่อันเหมาะสมสำหรับการท่องเที่ยว
 4. ติดต่อร่วมมือกับองค์การหรือสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งในและนอกราชอาณาจักร
 5. ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในกรณีที่เอกชนไม่สามารถจะกระทำได้โดยลำพังหรือในกรณีที่ทางราชการมอบหมาย
 6. ประกอบธุรกิจอื่น ๆ อันเกี่ยวแก่หรือเพื่อประโยชน์ของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
- การดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว อ.ส.ท. จึงมีอำนาจดังนี้
1. สอดส่องการดำเนินการบริการต่าง ๆ ในการนำเที่ยวของเอกชน เพื่อป้องกันมิให้เกิดอันตรายแก่ผู้ท่องเที่ยว หรือเกิดความเสียหายหรือเป็นภัยแก่ประเทศชาติ
 2. สนองแนะแก่หน่วยราชการหรือองค์การของรัฐบาลในเรื่องอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

⁴⁹ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, รายงาน 10 ปี, (ม.ป.ส. : ม.ป.ป.) น. 8.

เพื่อปรับปรุงแก้ไขให้เกิดความสะดวก หรือเป็นทางชักจูงเร่งเร้าให้ชาวต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย และให้ผู้ท่องเที่ยวในประเทศไทยไปในส่วนต่าง ๆ ของราชอาณาจักร

3.เสาะแสวงหาและรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ จากหน่วยราชการ องค์กรของรัฐบาลหรือเยาวชนผู้ประกอบการท่องเที่ยว เพื่อประโยชน์ในการจัดทำสถิติเกี่ยวกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยว⁵⁰

ตามพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว พ.ศ. 2502 และพระราชบัญญัติองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2502 องค์กรนี้เป็นองค์การของรัฐ มีฐานะเป็นนิติบุคคลและถือว่าเป็นรัฐวิสาหกิจ ผู้ปฏิบัติงานมีฐานะเป็น “พนักงาน” และองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวนี้ไม่มีอำนาจหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติงานของบริษัทนำเที่ยว - โรงแรมหรือร้านค้าของที่ระลึก องค์กรส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนี้มีอำนาจหน้าที่เพียงการวินิจฉัย สั่งการ และการดำเนินงานภายในองค์กรฯเองเท่านั้น จึงทำการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ไม่สะดวกเท่าที่ควร ดังนั้นจึงได้มีการพิจารณาขอขอย้ายอำนาจหน้าที่ขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยใหม่ ทำให้มีการยกฐานะเป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและขยายอำนาจหน้าที่ในการส่งเสริมและการดำเนินการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวได้กว้างขวางขึ้นตามพระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522 โดยใช้ชื่อย่อว่า ททท. และใช้ชื่อภาษาอังกฤษและชื่อย่อว่า Tourism Authority of Thailand : TAT.⁵¹

วัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวตามพระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522 มีดังนี้

- 1.ส่งเสริมการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ตลอดจนการประกอบอาชีพของคนไทยในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
- 2.เผยแพร่ประเทศไทยในด้านความงามของธรรมชาติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม การกีฬา และวิวัฒนาการของเทคโนโลยี ตลอดจนกิจการอย่างอื่นอันจะเป็นการชักจูงให้มีการเดินทางท่องเที่ยว
- 3.อำนวยความสะดวกและความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว

⁵⁰ “พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว พ.ศ. 2502” ใน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 25 ปี ททท., (กรุงเทพฯ: คำณัฐวิชาการพิมพ์, 2528), น. 126-127.

⁵¹ พระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522” ใน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 25 ปี ททท., น. 143.

1. ส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความเป็นมิตรไมตรีระหว่างประชาชนและระหว่างประเทศ โดยอาศัยการท่องเที่ยว

2. ริเริ่มให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยวและพัฒนาปัจจัยพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว

การดำเนินงานให้เป็นไปตามจุดประสงค์ของพระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522 จึงให้มีอำนาจหน้าที่ดังนี้

1. ให้คำปรึกษา แนะนำ ร่วมมือและประสานงานกับส่วนราชการ องค์กร สถาบันนิติบุคคลและเอกชน ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร

2. ส่งเสริม ร่วมมือ หรือดำเนินการในการฝึกอบรมและให้การศึกษาวิชาการต่าง ๆ เพื่อสร้างบุคลากรให้ได้มาตรฐานและเพียงพอในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

3. ส่งเสริมการทัศนศึกษา

4. สำรวจและรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ จากส่วนราชการ องค์กร สถาบันนิติบุคคลและเอกชนผู้ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เพื่อประโยชน์ในการจัดทำสถิติเกี่ยวกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

5. สำรวจ กำหนดพื้นที่และสถานที่ที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและทรัพยากรทางการท่องเที่ยว ที่ต้องสงวนไว้เป็นของรัฐและให้อยู่ในความควบคุมดูแลของ ททท. โดยให้จัดทำเป็นพระราชกฤษฎีกา

6. สำรวจ วางแผนและดำเนินการจัดสร้าง ส่งเสริม อนุรักษ์ พื้นฟู บูรณะหรือพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว ตลอดจนทรัพยากรทางการท่องเที่ยวและคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ภายใต้บังคับกฎหมายว่าด้วยงานนั้น ๆ

7. ประกอบอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเท่าที่จำเป็นรวมถึงการลงทุน หรือร่วมทุนหรือเป็นการริเริ่มให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยว หรือพัฒนาปัจจัยพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว

8. กู้หรือยืมเงินภายในและภายนอกราชอาณาจักร

9. ให้กู้หรือให้ยืมเงิน โดยมีหลักประกันด้วยบุคคลหรือทรัพย์สิน เพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

10. ออกพันธบัตรหรือตราสารอื่นใดเพื่อการลงทุนหรือร่วมทุนในกิจการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

11. ถือกรรมสิทธิ์หรือมีสิทธิครอบครองหรือมีทรัพย์สินต่าง ๆ สร้าง ซื้อ จัดหา ขาย จำหน่าย เช่า ให้เช่า เช่าซื้อ ให้เช่าซื้อ ยืม ให้ยืม รับจำนำ

12.กระทำกิจการอย่างอื่นบรรดาที่เกี่ยวกับหรือเนื่องในการจัดให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ของ ททท.⁵²

การที่รัฐได้ตั้งหน่วยงานเฉพาะเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว แสดงว่ารัฐเห็นความสำคัญจากการท่องเที่ยวที่จะให้เป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ประเทศชาติ ซึ่งเห็นได้จากวัตถุประสงค์ข้อหนึ่งในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว พ.ศ. 2502 ที่ระบุว่าต้องการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เป็นประโยชน์แก่เศรษฐกิจของชาติ นอกจากนี้ในข้ออื่น ๆ ของวัตถุประสงค์การจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยว อาทิ การช่วยเหลือ แนะนำ และร่วมมือในการจัดและดำเนินงานอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเอกชน การสำรวจ จัดสร้าง บูรณะสถานที่สำหรับการประกอบอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในกรณีที่เอกชนไม่สามารถดำเนินการได้โดยลำพัง⁵³ ซึ่งการดำเนินการให้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่กล่าวมาข้างต้นเหล่านั้นไม่ว่าโดยการจัดให้มีหน่วยงานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยตรง และวัตถุประสงค์ในพระราชกฤษฎีกาอันเปรียบเสมือนหลักในการนำไปวางแผน ดำเนินการต่าง ๆ ก็เพื่ออำนวยความสะดวก ส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชาติทั้งสิ้น

นอกจากนั้นยังมีหลักฐานที่แสดงว่าการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยรัฐมีจุดประสงค์หลักเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้นเห็นได้จาก ตูมทรวงพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีผู้ก่อตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเนื่องในวันเปิดสำนักงานองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2503 ความว่า “...บัดนี้เรากำลังชุมนุมกันอยู่ที่นี่ เพื่อเปิดสำนักงานขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้นอีก ซึ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเครื่องมืออันสำคัญที่จะสร้างสรรค์ความเจริญทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศชาติ... ผลประโยชน์ที่รัฐจะพึงได้จากอุตสาหกรรมท่องเที่ยวนี้ หากเป็นรายได้ที่จะบังเกิดขึ้นแก่รัฐบาลโดยตรงเป็นส่วนใหญ่ไม่ แต่จะเป็นรายได้ที่กระจายออกไปยังบุคคลหลายชั้นหลายอาชีพ...”⁵⁴

องค์กรส่งเสริมการท่องเที่ยวนั้นเน้นหนักด้านเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่นักท่องเที่ยว รัฐบาลมิได้ให้อำนาจในการลง

⁵² “พระราชบัญญัติการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522” ใน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 25 ปี ททท., น. 143-144.

⁵³ พระราชกฤษฎีกาการจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2502, ดูใน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 25 ปี ททท., (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.) น. 126-129.

⁵⁴ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 36 ปี ททท., (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2539) น. 27-28.

ทุนแก่องค์กรในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยว แต่อย่างไรก็ตามเมื่อ พ.ศ. 2507 รัฐบาลได้ให้อำนาจแก่ อ.ส.ท. (ชื่อขณะนั้น) ได้มีบทบาทด้านการลงทุนและดำเนินกิจการสถานที่ท่องเที่ยว ได้แก่ โรงแรมบางแสน สนามกอล์ฟบางพระ และโรงแรมเขาใหญ่ แต่ปัจจุบันกิจการเหล่านี้ได้โอนไปให้บริษัทเอกชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการต่อไปแทน ดังนี้

โรงแรมบางแสน ได้ให้บริษัท บางแสน บีช รีสอร์ท จำกัด ทำสัญญาเช่าไปดำเนินการเมื่อ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2526 เนื่องจาก ททท. ไม่สามารถปรับปรุงและขยายกิจการให้เป็นไปตามความต้องการของนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนไปได้ในที่สุดจึงอยู่ในภาวะรายจ่ายสูงกว่ารายได้ สนามกอล์ฟบางพระ แม้จะทำรายได้เลี้ยงตัวเองได้ดี แต่ ททท. ศึกษาพบว่าระบบบริหารยังไม่คล่องตัวและมีแนวโน้มค่าใช้จ่ายสูงกว่ารายได้ในอนาคต ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายแปรรูปรัฐวิสาหกิจที่ไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ไปสู่เอกชนใน พ.ศ. 2527 ดังนั้นสนามกอล์ฟบางพระจึงได้ให้เอกชน คือ บริษัท เจแปนกอล์ฟ โปรโมชัน อินซ์ จำกัด เข้าร่วมลงทุนโดยถือหุ้น 60% และ ททท. ถือหุ้น 40% ได้ลงนามสัญญาเมื่อ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2529 และได้จัดตั้งบริษัทบางพระกอล์ฟขึ้นดำเนินการต่อมาถึงปัจจุบัน ส่วนโรงแรมเขาใหญ่ มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2534 เห็นชอบไม่ให้มีบ้านพักค้างคืนประเภทเช่า และบ้านพักอาศัยของส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจบนเขาใหญ่ ททท. จึงส่งมอบอาคารและสิ่งปลูกสร้างทั้งหมดให้แก่กรมป่าไม้ เมื่อ 1 มีนาคม พ.ศ. 2535⁵⁵ ดังนั้นททท.จึงมิได้ดำเนินการท่องเที่ยวใดๆที่แข่งขันกับเอกชนอีก

การส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยรัฐในช่วง พ.ศ. 2503-2544 หรือราว 41 ปี ของการตั้งองค์การการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จะเน้นให้ชาวต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย โดยเฉพาะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503-2523 แต่หลังจาก พ.ศ. 2503 ได้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวในหมู่ชาวไทยให้คนไทยเที่ยวเมืองไทยด้วย เช่น ได้จัดกิจกรรมปีท่องเที่ยวไทยครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2523 ตั้งแต่นั้นมาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจึงได้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งในหมู่ชาวต่างประเทศและชาวไทยไปด้วยกันอย่างจริงจัง เพราะตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2513-2528 มีคนไทยและคนต่างด้าวเดินทางออกนอกประเทศไทยจำนวนมากและมีแนวโน้มจะเพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้น (โปรดดูในตารางที่ 9) ดังนั้นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจึงมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของคนไทยภายในประเทศขึ้น เริ่มปรากฏแน่ชัดตั้งแต่แผนพัฒนาการท่องเที่ยวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525-2529

⁵⁵ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 36 ปี ททท. , (กรุงเทพฯ: คอกเบียร์, 2529), น.55 – 57.

ตารางที่ 9

ตารางแสดงคนไทยและคนต่างด้าวเดินทางออกนอกประเทศไทย พ.ศ. 2513-2528

ปี	รวม	คนไทย	คนต่างด้าว
2513	50,081	50,081	-
2514	58,356	58,356	-
2515	68,331	68,331	-
2516	80,547	80,547	-
2517	97,643	97,643	-
2518	120,987	120,987	-
2519	143,895	143,895	-
2520	168,318	168,318	-
2521	322,361	295,596	26,765
2522	395,585	367,547	28,038
2523	479,217	451,867	27,350
2524	560,893	532,960	27,933
2525	642,768	617,583	25,185
2526	766,186	740,400	25,786
2527	607,527	584,000	23,527
2528	545,329	523,122	22,207

ที่มา : ข้อมูลสถิติจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 25 ปี ททท.,

หมายเหตุ พ.ศ. 2513-2520 เป็นข้อมูลคนไทย ณ ท่าอากาศยานกรุงเทพฯ เท่านั้นและไม่มีการรวบรวมข้อมูลคนต่างด้าว

การส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งในหมู่ชาวดังประเทศและในหมู่ชาวไทยให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชาติ ซึ่งพอสรุปได้เป็น 3 ประการหลัก ดังนี้

1. ก่อให้เกิดรายได้เพิ่มมากขึ้น คือ การท่องเที่ยวจากต่างประเทศมีส่วนช่วยให้ประเทศได้รับรายได้ในรูปของเงินตราต่างประเทศ และรายได้ดังกล่าวมีลักษณะเช่นเดียวกับการส่งสินค้าออกไปขายต่างประเทศ สำหรับประเทศไทยรายได้จากการท่องเที่ยวหรือจากนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศนับว่ามี

อัตราสูงมากเมื่อเทียบกับสินค้าออก และตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา รายได้ จากการท่องเที่ยว มีมูลค่าเป็นอันดับหนึ่งในรายการสินค้าส่งออกต่าง ๆ โดยจะแสดงให้เห็นจากตารางดังนี้

ลำดับ	2524	2525	2526	2527	2528
สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า
	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)
1.ข้าว	26,367	ท่องเที่ยว	23,879	ท่องเที่ยว	25,050
2. ท่อ	21,455	ข้าว	22,504	ข้าว	20,157
เที่ยว					
3.มัน	16,446	มัน	19,869	มัน	15,387
4.สิ่งทอ	12,531	สิ่งทอ	14,049	สิ่งทอ	14,351
5.ยาง	10,840	น้ำตาล	12,933	ยาง	11,787
6. น้ำมัน	9,571	ยาง	9,490	ข้าวโพด	8,486
ตาล					
7.คินุก	9,091	ข้าวโพด	8,330	อัญมณี	7,489
				แผงไฟ	7,352
				ข้าวโพด	7,700

ที่มา : ข้อมูลสถิติ พ.ศ. 2524-2528 จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในรายงานประจำปี 2528

ลำดับ	2529	2530	2531	2532	2533
สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า
	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)	(ล้านบาท)
1. ท่อ	37,321	ท่องเที่ยว	50,024	ท่องเที่ยว	78,859
เที่ยว					
2.สิ่งทอ	312,6/8	สิ่งทอ	48,555	สิ่งทอ	58,627
3.ข้าว	20,315	ข้าว	22,703	ข้าว	34,676
4.มัน	19,086	มัน	20,661	ยาง	27,189
5.ยาง	15,116	ยาง	20,539	มัน	21,844
6. แผงไฟ	12,818	แผงไฟ	15,179	อัญมณี	13,958
ไฟ					
7. ข้าว	9,261	อัญมณี	11,550	แผงไฟ	8,691
โพด					
				แผงไฟ	18,424
				อัญมณี	22,045

ที่มา : ข้อมูลสถิติ พ.ศ. 2529-2533 จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในรายงานประจำปี 2533

ลำดับ	2534		2535		2536		2537		
สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า	สินค้าออก	มูลค่า
	(ล้านบาท)		(ล้านบาท)		(ล้านบาท)		(ล้านบาท)		(ล้านบาท)
1. สิ่งทอ	109,524	ท่องเที่ยว	123,135	ท่องเที่ยว	127,802	ท่องเที่ยว	146,211		
2. ทอ	100,004	สิ่งทอ	111,837	สิ่งทอ	116,669	สิ่งทอ	132,772		
เที่ยว									
3. คอมฯ	46,471	คอมฯ	55,384	ข้าว	62,744	ข้าว	92,070		
4. ข้าว	30,516	อัญมณี	36,582	ยาง	41,030	ยาง	49,062		
5. กุ้งสด	26,681	ข้าว	36,214	มัน	39,453	มัน	49,061		
6. แผงไฟ	25,760	กุ้งสด	31,696	อัญมณี	37,843	น้ำตาล	44,663		
ไฟ									
7. ยาง	24,953	มัน	29,611	แพงไฟ	35,550	แพงไฟ	41,799		

ที่มา : ข้อมูลสถิติ พ.ศ. 2534-2537 จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในรายงานประจำปี 2537

นอกจากนี้การท่องเที่ยวในประเทศซึ่งเกิดจากคนไทยเดินทางท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ก็มีจำนวนมากเช่นกัน แม้คนไทยจะใช้จ่ายเงินไม่มากนักเมื่อเทียบกับนักท่องเที่ยวต่างประเทศ แต่ประมาณการได้ว่ามีการใช้จ่ายไม่น้อยไปกว่ากันและคนไทยส่วนใหญ่นิยมท่องเที่ยวกันเป็นหมู่คณะ โดยเฉพาะในฤดูกาลหรือในเทศกาลต่าง ๆ รายได้จากนักท่องเที่ยวไทยและนักท่องเที่ยวต่างประเทศจะกระจายหรือหมุนเวียนออกไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งในทางตรงคือ การที่นักท่องเที่ยวเดินทางไปโดยตนเอง และทางอ้อมคือ การซื้อสิ่งผลิตโดยที่ไม่ต้องเดินทางไปสถานที่นั้น ๆ เป็นต้น จึงเปรียบเสมือนการช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของท้องถิ่น⁵⁶

2. การช่วยให้คนมีงานทำมากขึ้น ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่ารายจ่ายจากนักท่องเที่ยวและการลงทุนในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นการช่วยให้มีการผลิตสินค้าและบริการในประเทศได้สูงยิ่งขึ้น ฉะนั้นจึงมีส่วนช่วยให้คนในประเทศมีงานทำได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาถึงการผลิตสินค้าและบริการในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวจะต้องใช้แรงงานในส่วนประกอบที่สำคัญ เป็นต้นว่า บริการของโรงแรม มัคคุเทศก์บริการของการบันเทิง การขนส่ง การผลิตผ้าไหมสินค้าของที่ระลึกต่าง ๆ นอกจากนี้ แรงงานที่ใช้ในการลงทุน เช่น การก่อสร้างและปรับปรุงโรงแรม สถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ก็ใช้แรงงานในประเทศเป็นจำนวนมาก ดังนั้นในการเปรียบเทียบรายได้ของ

⁵⁶ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ประโยชน์ของการท่องเที่ยวที่มีต่อท้องถิ่น, (เอกสารอัดสำเนา) น. 15.

การผลิตในจำนวนที่เท่ากัน อุตสาหกรรมท่องเที่ยวทั้งโดยตรงและที่เกี่ยวข้องจะสร้างงานให้คนทำได้มากกว่าอุตสาหกรรมอื่น ทั้งนี้เพราะแรงงานส่วนใหญ่ของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวยังเป็นประเภทที่ไม่ต้องใช้เวลาหรือค่าใช้จ่ายในการให้การศึกษาและฝึกอบรมมากนัก ซึ่งเป็นส่วนได้เปรียบของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเพราะแรงงานส่วนใหญ่ของไทยยังมีแรงงานที่ขาดความรู้ความชำนาญงานเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้การฝึกอบรมแรงงานของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวก็สามารถทำได้โดยง่ายและรวดเร็ว เพราะส่วนใหญ่อาศัยจากประสบการณ์หรือความชำนาญงาน ฉะนั้นรัฐบาลจึงได้ประกาศให้แก้ไขปัญหาการว่างงานของประชาชนโดยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นมาตรการที่สำคัญประการหนึ่ง

นอกจากนี้ยังสร้างงานให้คนทำได้โดยทางอ้อม ซึ่งรวมไปถึงงานประเภทต่าง ๆ โดยทั่วไป อาทิ นักท่องเที่ยวซื้อของในเมืองแต่สิ่งผลิตดังกล่าวต้องส่งมาจากชนบท ฉะนั้นจึงเป็นการช่วยให้คนในชนบทมีงานทำและรายได้เพิ่มขึ้นอีกด้วย

3. ช่วยให้ฐานะการเงินระหว่างประเทศโดยเฉพาะในด้านดุลการชำระเงินดีขึ้น เพราะรายได้จากนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเป็นไปในรูปของการขายสินค้าและบริการภายในประเทศ ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่มักประสบปัญหาในการขาดดุลการค้าและดุลการชำระเงินเป็นประจำทุกปี ทั้งนี้เพราะต้องสั่งซื้อสินค้าจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก แต่ก็เป็นที่น่าสนใจว่าประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศถึงแม้จะประสบกับการขาดดุลการค้า แต่ก็ได้เปรียบในด้านดุลการท่องเที่ยว ทั้งนี้เพราะมีรายได้จากการท่องเที่ยวสูงกว่ารายจ่ายของคนในประเทศนำไปใช้จ่ายในต่างประเทศ ซึ่งมีผลให้ดุลการชำระเงินได้เปรียบสำหรับประเทศไทยได้ดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวทำรายได้ให้ประเทศเกินดุลมาโดยตลอด ขณะที่ดุลการค้าขาดดุลเรื่อยมาจึงทำให้การท่องเที่ยวมีบทบาทช่วยลดการขาดดุลการชำระเงินให้น้อยลงหรือทำให้เกินดุลในบางปีอีกด้วย สำหรับการท่องเที่ยวในประเทศไทยก็มีความสำคัญเช่นกันในการช่วยให้ดุลการชำระเงินได้เปรียบได้โดยการพยายามให้คนไทยเดินทางท่องเที่ยวในประเทศแทนที่จะท่องเที่ยวในต่างประเทศ⁵⁷

4.2.2 การดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวและผลจากนโยบายของททท. ต่อสังคมวัฒนธรรมไทย

การโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้ทราบถึงวัฒนธรรม ประเพณี และสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ของไทยเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวของ ททท. ในระยะแรกที่ดังก้องกรุ่นขึ้นมา (พ.ศ. 2502-2514) ซึ่ง

⁵⁷ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ประโยชน์ของการท่องเที่ยวที่มีต่อท้องถิ่น, (เอกสารอัดสำเนา) น. 16.

ส่วนใหญ่คือเรื่องของการเผยแพร่โฆษณาในรูปแบบเอกสารประเภทรูปเล่ม (Booklet) แผ่นพับ (Folder) ภาพโฆษณา (Poster) แผ่นภาพสไลด์ การจัดทำภาพยนตร์ รวมถึงการจัดนิทรรศการท่องเที่ยวในต่างประเทศเป็นครั้งคราว แต่เมื่อองค์กรได้ขยายการพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างมีระบบมากยิ่งขึ้น ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2515-2519 เป็นต้นมา นอกจากการโฆษณาประชาสัมพันธ์ประเทศไทยให้เป็นที่รู้จักแก่ชาวโลกแล้ว ยังได้พัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีระบบ โดยร่วมมือกับบริษัทที่ปรึกษาเนเธอร์แลนด์ จัดทำแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ โดยมีหลักการจัดทำแผนพัฒนาที่ครอบคลุมในหัวข้อดังนี้ ตลาดการท่องเที่ยวต่างประเทศและในประเทศ ทรัพยากรการท่องเที่ยว นโยบายหลักแนวทางการพัฒนา การจัดรูปองค์กรและการดำเนินการตามแผน การพัฒนากำลังคนในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว แผนการท่องเที่ยวนี้ นับเป็นแผนแรกที่จัดทำขึ้นและหลักการต่าง ๆ นั้นยังได้นำมากำหนดเป็นแนวทางในการจัดทำแผนการท่องเที่ยวในระยะต่อ ๆ มาอีกด้วย

การจัดทำแผนการท่องเที่ยวได้ส่งผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในช่วงต่อมา คือ แผนการท่องเที่ยวได้รับการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) เป็นต้นมา มีการกำหนดแผนและลำดับความสำคัญในการพัฒนาตามรูปแบบจำลองที่ อ.ส.ท. ซึ่งต่อมาก็คือ ททท. ร่วมกับบริษัทที่ปรึกษาเนเธอร์แลนด์ โดยกำหนดศูนย์กลางการท่องเที่ยวขึ้นทั้งในระดับภาค ระดับจังหวัด และเมืองบริวาร เพื่อช่วยเสริมและให้มีสถานะเป็นโครงข่ายการท่องเที่ยวที่สมบูรณ์

รูปแบบการกำหนดศูนย์กลางการท่องเที่ยว มีดังนี้

1. ศูนย์กลางระดับภาค ได้แก่ กรุงเทพฯ เชียงใหม่ สงขลา/หาดใหญ่ และนครราชสีมา
2. ศูนย์กลางระดับจังหวัด ได้แก่ กาญจนบุรี จันทบุรี ชลบุรี/พัทยา สุโขทัย พิษณุโลก ตาก ภูเก็ต ขอนแก่น และอุบลราชธานี
3. เมืองบริวาร ได้แก่ อุรุथा หัวหิน ลำพูน ลำปาง เชียงราย สุราษฎร์ธานี ปัตตานี นราธิวาส พังงา กระบี่ บุรีรัมย์ สุรินทร์ อุรธานี กาฬสินธุ์ และนครพนม

นอกจากนี้ ยังได้มีการกำหนดแนวทางและมาตรการการพัฒนาการท่องเที่ยวออกเป็น 3 แนวใหญ่ ๆ คือ

1. แนวทางการบำรุงรักษาและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เน้นการศึกษาและการวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ทั่วประเทศ ให้มีสภาพสวยงามและมีลักษณะเด่นเฉพาะเพื่อให้นักท่องเที่ยวประทับใจ อีกทั้งเพื่อเป็นการควบคุมและการป้องกันผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ สภาพแวดล้อม วัฒนธรรม และประเพณีของท้องถิ่น เพื่อประโยชน์สูงสุดของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

2.แนวทางการพัฒนาบริการท่องเที่ยว เน้นการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและการบริการทางการท่องเที่ยวให้ได้มาตรฐาน และสร้างความประทับใจ อาทิเช่น ระเบียบพิธีเข้าเมือง การให้ข่าวสาร การคมนาคม โรงแรม บริษัทนำเที่ยว ร้านอาหารที่ระลึก ภัตตาคาร ร้านอาหาร ความปลอดภัย และการพัฒนาคนในอุตสาหกรรม เป็นต้น อันจะช่วยดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาประเทศไทยยิ่งขึ้น

3.แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยว เน้นการชักจูงให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศเดินทางท่องเที่ยวในประเทศไทย เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในการท่องเที่ยว และรู้สึกหวงแหนในทรัพยากรของชาติ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมประเพณี และเป็นที่น่าสนใจต่อนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศด้วย

การดำเนินงานที่ประสบผลสำเร็จของแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ททท. จึงกำหนดแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ขึ้น โดยมีส่วนประกอบสำคัญ ๆ ต่าง ๆ คล้ายคลึงกับแผนพัฒนาเดิม คือประกอบด้วยแผนงานสำคัญ 3 อย่างเช่นกัน แต่มีการเพิ่มเติมในรายละเอียด 4 ระดับ คือ การสำรวจเบื้องต้น การศึกษาเบื้องต้น การจัดทำแผนหลัก และการศึกษาความเหมาะสม ทำให้การดำเนินการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน โดยที่โครงการพัฒนาต่าง ๆ อาจจะอยู่ในสาขาเศรษฐกิจ สังคมเดียวกัน หรือไม่ก็ได้ แต่กลุ่มโครงการต่าง ๆ จะต้องมีความสมบูรณ์แบบในตัวของมันเองพอสมควร เช่น อาจมีการกำหนดโครงสร้างปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ อาทิ ระบบถนน การคมนาคม รวมทั้งสาธารณูปการต่าง ๆ เช่น ประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ให้เพียงพอที่จะรับปริมาณนักท่องเที่ยวที่จะเข้ามาแหล่งท่องเที่ยววนั้น ๆ มากขึ้น⁵⁸

การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจากอดีตที่ผ่านมาทำให้มีการวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการดำเนินงานด้านการสำรวจ รวบรวม ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยว เพื่อวางแผนกำหนดแนวทางรูปแบบและลำดับความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวทุกภาคของประเทศให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับสภาวะแวดล้อม จนปัจจุบันประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวทั้งหมด 2,637 แห่ง⁵⁹ โดยเฉพาะที่มีการพัฒนาการท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ นอกกรุงเทพฯ อาทิ การพัฒนาเชียงใหม่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวนานาชาติแห่งที่ 2 ตั้งแต่ พ.ศ. 2510⁶⁰ ประกอบกับการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลข่าวสารทางการ ท่อง

⁵⁸ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 25 ปี ททท., น. 51-55.

⁵⁹ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, รายงานประจำปี 2541, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), น. 36.

⁶⁰ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, การส่งเสริมการท่องเที่ยว, น. 12. (เอกสารอัดสำเนา)

เที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวในไทยในรูปแบบต่างๆ เช่น แผ่นพับ ภาพโฆษณาทางวิทยุ โทรทัศน์ รวมทั้งการทำหนังสือเผยแพร่ประเทศไทยอย่างอนุสาร อสท. และ Holiday Time in Thailand ตลอดจนการจัดตั้งสำนักงาน ททท. ในส่วนภูมิภาคทั้ง 22 แห่ง และสำนักงาน ททท. ในต่างประเทศ 15 แห่ง⁶¹

จุดมุ่งหมายของการมีองค์กรส่งเสริมการท่องเที่ยวในปัจจุบันคือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนั้น ก็เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชาติเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการส่งเสริมชักจูงให้นักท่องเที่ยวจากต่างประเทศเดินทางเข้ามาประเทศไทยเป็นภาระกิจหลักที่สำคัญยิ่ง⁶² จึงได้มุ่งพัฒนา

⁶¹ สำนักงาน ททท. ในประเทศทั้ง 22 แห่ง ได้แก่

1. ภาคเหนือเขต 1 (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน) 2. ภาคเหนือเขต 2 (เชียงราย พระยา แพร่ น่าน) 3. ภาคเหนือเขต 3 (พิจิตร โลก เพชรบูรณ์ สุโขทัย อุตรดิตถ์)
4. ภาคเหนือเขต 4 (ตาก พิจิตร กำแพงเพชร) 5. ภาคกลางเขต 1 (กาญจนบุรี นครปฐม สมุทรสาคร สมุทรปราการ) 6. ภาคกลางเขต 2 (เพชรบุรี (ชะอำ) ประจวบฯ ราชบุรี)
7. ภาคกลางเขต 3 (พัทธยา) 8. ภาคกลางเขต 4 (ระยอง จันทบุรี) 9. ภาคกลางเขต 5 (ตราด และหมู่เกาะ) 10. ภาคกลางเขต 6 (อยุธยา สระบุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี ปทุมธานี นนทบุรี) 11. ภาคกลางเขต 7 (ลพบุรี นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท สิงห์บุรี) 12. ภาคกลางเขต 8 (นครนายก สระแก้ว ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา)
13. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต 1 (นครราชสีมาบุรีรัมย์ สุรินทร์ ชัยภูมิ) 14. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต 2 (อุบลราชธานี อำนาจเจริญ ศรีสะเกษ ยโสธร) 15. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต 3 (ขอนแก่น ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์)
16. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต 4 (นครพนม สกลนคร มุกดาหาร) 17. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต 5 (อุดรธานี หนองบัวลำภู หนองคาย เลย) 18. ภาคใต้เขต 1 (หาดใหญ่ (สงขลา) สตูล)
19. ภาคใต้เขต 2 (นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง) 20. ภาคใต้เขต 3 (นราธิวาส ยะลา ปัตตานี)
21. ภาคใต้เขต 4 (ภูเก็ต พังงา กระบี่) 22. ภาคใต้เขต 5 (สุราษฎร์ธานี ชุมพร ระนอง)

สำนักงาน ททท. ในต่างประเทศ 15 แห่ง ได้แก่

1. กัวลาลัมเปอร์ 2. สิงคโปร์ 3. ฮองกง 4. โตเกียว 5. โอซากา 6. ฟูกูโอกะ 7. ไทเป
8. โซล 9. ซิดนีย์ 10. ลอนดอน 11. แฟรงก์เฟิร์ต 12. ปารีส 13. กรุงโรม 14. ลอสแอนเจลิส
15. นิวยอร์ก (สำนักงานชั่วคราว)

⁶² ขนิษฐา บัญชา, “สัมภาษณ์ผู้ว่าการการท่องเที่ยวในวาระของปีท่องเที่ยวไทย” อนุสาร อสท.20,6 (มกราคม 2523):49.

แหล่งท่องเที่ยวและการบริการทางการท่องเที่ยวต่าง ๆ⁶³ เพื่ออำนวยความสะดวกและชักจูงให้นักท่องเที่ยวเที่ยวชาวต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งตลอด 41 ปีที่ผ่านมา ได้ประสบผลสำเร็จด้วยดี มีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเพิ่มจำนวนขึ้นทุกปี พร้อมกับวันหยุดเฉลี่ยและรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นด้วย ส่วนนักท่องเที่ยวชาวไทยที่ท่องเที่ยวภายในประเทศ รัฐ หรือ ททท. ก็ส่งเสริมเช่นเดียวกันเพื่อป้องกันการเสียดุลย์ การท่องเที่ยว (ดังกล่าวไปแล้วข้างต้น) ซึ่งการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยมาตรการต่าง ๆ ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยนั้นเป็นการนำประเทศไทยมาทำเป็นสินค้าหรืออาจเรียกว่าเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว⁶⁴ เพื่อชักจูงให้นักท่องเที่ยวสนใจและเข้ามาซื้อสินค้าหรือเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยนั่นเอง

ผลจากการส่งเสริมการท่องเที่ยว นอกจากมีผลคือเศรษฐกิจของชาติ ดังกล่าวไปแล้ว (ในหัวข้อ 4.2.1) ยังส่งผลต่อสังคมวัฒนธรรมไทยทั้งผลดีและผลเสียด้วย⁶⁵ ซึ่งจะไม่กล่าวถึงในที่นี้ แต่อย่างไรก็ตามหลายกรณีพบว่าการท่องเที่ยวมีอิทธิพลโดยตรงกับการฟื้นฟูและรักษาไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบดั้งเดิมของวัฒนธรรมประเพณีที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมามิได้หมายถึงความเสื่อมเสมอไป ดังนั้นผลจากนโยบายของ ททท. ต่อสังคมวัฒนธรรมไทยที่จะกล่าวถึงคือ การสร้างและการฟื้นฟูงานเทศกาลประเพณีต่างๆเพื่อการท่องเที่ยว อันเป็นการสร้างเสริมทรัพยากรทางการท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟูงานเทศกาลประเพณีต่างๆ ทั่วประเทศ

การจัดฟื้นฟูงานเทศกาลประเพณีต่างๆ เพื่อการท่องเที่ยว

การส่งเสริมการท่องเที่ยวของไทยให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศสนใจเข้ามาเยือนเมืองไทยนั้น คือการแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีทรัพยากรทางการท่องเที่ยวด้านใดบ้าง ซึ่งทรัพยากรด้านธรรมชาติและด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีของไทยนั้นเป็นสิ่งที่มียุทธวิธีให้เห็นชัดเจนอยู่แล้ว คือมีหาดทรายชายทะเล และป่าไม้ที่งดงาม ส่วนด้านประวัติศาสตร์ก็มีโบราณสถานและโบราณวัตถุให้เห็นเป็นประจักษ์พยานอยู่แล้ว แต่ทรัพยากรด้านศิลปวัฒนธรรมและประเพณีนั้นเป็นสิ่งที่เห็นได้ไม่ชัดเจนเป็นรูปธรรม ดังนั้นเมื่อจะส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยใช้ศิลป

⁶³ การพัฒนาทางการท่องเที่ยวต่าง ๆ ได้แก่ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การคมนาคม พืชการเข้าเมืองและการบริการข่าวสาร โรงแรมที่พัก ร้านอาหาร บริการนำเที่ยว สินค้าของที่ระลึก ความปลอดภัย และการโฆษณาเผยแพร่ เป็นต้น

⁶⁴ ทรัพยากรการท่องเที่ยวแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทธรรมชาติ ประเภทประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน โบราณสถาน โบราณวัตถุ และประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี

⁶⁵ รายละเอียดใน ศรีพร สมบุญธรรม, “การประเมินผลกระทบทางสังคมวัฒนธรรมจากการท่องเที่ยว” จุลสารการท่องเที่ยว 5,2 (เมษายน 2529): 20 – 26.

วัฒนธรรมไทยดึงดูดความสนใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาชมแล้ว จึงมีการสร้างและการฟื้นฟูงานเทศกาลประเพณีต่างๆเพื่อการท่องเที่ยวขึ้น

การที่ประเทศไทยมีประเพณีวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายไปตามแต่ละท้องถิ่นในทุกภูมิภาคของประเทศ ทำให้เกิดความน่าสนใจต่อนักท่องเที่ยวที่จะกระจายกันไปท่องเที่ยวในท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นนั้น ๆ ขึ้น แทนที่นักท่องเที่ยวจะมุ่งไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นธรรมชาติหรือเป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์และโบราณสถานเพียงด้านเดียว ฉะนั้นเพื่อเป็นการส่งเสริมและเผยแพร่ประเพณีวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นของไทยเพื่อสร้างให้เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเที่ยวอย่างหนึ่ง จึงได้เกิดการจัดให้มีงานเทศกาลและการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีในจังหวัดต่าง ๆ

ดังนั้นสังคมไทยที่มีความเจริญรุ่งเรืองและสืบทอดศิลปวัฒนธรรมมาช้านานจึงต้องมีงานเทศกาลและประเพณีต่าง ๆ อยู่มากมายที่ถือปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวและเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว และ ททท. ได้ดำเนินการส่งเสริมและเผยแพร่งานเทศกาลและวัฒนธรรมประเพณีออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1.งานเทศกาลประเพณี พิจารณาว่างานใดมีความสำคัญและเหมาะสมแก่การอนุรักษ์และมีผลต่อการเดินทางท่องเที่ยว ททท. จะสนับสนุนโดยเริ่มตั้งแต่การวางแผนจัดงาน การประชุมหารือร่วมกับจังหวัด การสนับสนุนการจัดงานในด้านต่าง ๆ พร้อมกับส่งเจ้าหน้าที่เดินทางไปสังเกตการณ์การจัดงาน ประเมินผลและเสนอแนะข้อปรับปรุงในการจัดงานปีต่อไป ปัจจุบันมีงานเทศกาลประเพณีที่สามารถจะจัดการสนับสนุนอยู่กว่า 60 งาน⁶⁶

2.งานแสดงศิลปวัฒนธรรมระหว่างภาคและงานเทศกาลเที่ยวเมืองไทยหรือท่องเที่ยวไทย เป็นงานสืบเนื่องมาตั้งแต่การประกาศปี 2523 เป็นปีท่องเที่ยวไทย โดยผนวกกับงานประจำปีของจังหวัดต่าง ๆ ยกเว้นงานเทศกาลเที่ยวเมืองไทย ซึ่งจัดเฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น

3.งานเทศกาลริเริ่มตามแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ เพื่อเป็นการสนับสนุนและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ จึงได้ริเริ่มจัดงานเทศกาลตามแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจเป็นงานประจำปี เช่น งานเทศกาลร่มบ่อสร้าง อ.สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ งานเทศกาลอาหารทะเล จังหวัดภูเก็ต และงานเทศกาลส่งเสริมสินค้าและผลไม้ไทย อ.หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

1. การจัดแสดงแสงและเสียงตามโบราณสถาน เพื่อเป็นการส่งเสริมการเดินทางท่องเที่ยวไปสู่โบราณสถานและเสริมสร้างจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม จึงได้จัดการแสดง

⁶⁶ วิวัฒน์ชัย บุญยภักดิ์, “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : ทรัพยากรการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่ง” จุลสารการท่องเที่ยว 6,4 (ตุลาคม 2530):31.

แสงและเสียงตามโบราณสถานของจังหวัดต่าง ๆ เช่น ที่สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

2. โครงการศึกษาวิจัย ททท. เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน เช่น การอนุรักษ์ และฟื้นฟูงานเทศกาลประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การพัฒนาหมู่บ้าน หัตถกรรมพื้นบ้านเมืองกรุง อ.หางดง จังหวัดเชียงใหม่ และผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสังคม และวัฒนธรรม กรณีศึกษา จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

นอกจากนี้ ททท. ยังได้ดำเนินการด้านอื่น ๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรมอีกมาก เช่น การโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านทางสื่อมวลชน หรือเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางสื่อของ ททท. เอง ตลอดจนการจัดเป็นนิทรรศการแสดงและการสาธิต เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ได้ดำเนินการไปทั้งในประเทศและต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง⁶⁷

การจัดให้มีงานเทศกาลและงานประเพณีในจังหวัดต่าง ๆ จำแนกกลุ่มเพื่อจุดประสงค์ ให้มีความสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวได้ 4 กลุ่ม ดังนี้

1. งานเทศกาลตามฤดูกาลหรืองานเทศกาลประเพณีที่มีเป้าหมายทางเศรษฐกิจ

ส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับพืชผลทางการเกษตร มีทั้งอาหาร ผลิตภัณฑ์จากพืชและสัตว์ เช่น งานวันลิ้นจี่ จังหวัดเชียงราย งานมหกรรมไม้ดอกไม้ประดับ จังหวัดเชียงใหม่ งานวันลำไย จังหวัดลำพูน งานเทศกาลไหม จังหวัดขอนแก่น และงานเทศกาลพญา จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

2. งานเทศกาลประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อ และผสมผสานการละเล่นพื้นเมือง

งานที่เน้นด้านความเชื่อ ศาสนา ได้แก่ งานแห่เทียนเข้าพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี งานวันสารทเดือนสิบ จังหวัดนครศรีธรรมราช งานประเพณีกินเจ จังหวัดภูเก็ต เป็นต้น

งานที่เน้นกิจกรรมการละเล่นพื้นเมือง ได้แก่ งานยี่เป็ง จังหวัดเชียงใหม่ งานแข่งเรือ จังหวัดน่าน งานแข่งเรือยาว จังหวัดพิจิตร งานเผาเทียนเล่นไฟ จังหวัดสุโขทัย งานไหลเรือไฟ จังหวัดนครพนม งานบุญบั้งไฟ จังหวัดยโสธร งานแสดงช้าง จังหวัดสุรินทร์ งานว่าวสนามหลวง กรุงเทพฯ งานแข่งเรือกอกและ จังหวัดนครราชสีมา

3. งานเทศกาลประเพณีที่ริเริ่มขึ้นใหม่ (อันแสดงคุณค่าทางประวัติศาสตร์หรือเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น) เช่น งานเทศกาลร่มบ่อสร้าง จังหวัดเชียงใหม่ งานสัปดาห์สะพานข้ามแม่น้ำแคว

⁶⁷ สายสุนีย์ สิงห์ทัศน์, “งานส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมประเพณีอีกหนึ่งในการกิจหลักของ ททท.” จุลสารการท่องเที่ยว 19,2 (เมษายน-มิถุนายน พ.ศ. 2543):39.

จังหวัดกาญจนบุรี งานวันแห่งประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา จังหวัดอยุธยา งานนพพระเล่นเพลง จังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น

4.งานเทศกาลประเพณีที่แสดงศิลปวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มชน ได้แก่ งานแห่ศิลาโขน จังหวัดเลย งานประเพณีบุญกำฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ งานโยนบัว จังหวัดปทุมธานี และงานปล่อยเต่า จังหวัดภูเก็ต⁶⁸

งานเทศกาลประเพณีแต่ละภาคที่ยกตัวอย่างข้างต้นนั้น แสดงถึงการจัดการของ ททท. เพื่อใช้มรดกทางวัฒนธรรมประเพณีนั้น ๆ มาเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวอันแสดงถึงการเป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์และประเพณีวัฒนธรรมและดึงดูดให้เกิดการท่องเที่ยวในประเทศไทยอีกทางหนึ่ง

4.3 วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2503 – 2544

การท่องเที่ยวในช่วง พ.ศ. 2503 – 2544 ได้ขยายตัวอย่างมากทั้งในด้านสถานที่ท่องเที่ยว และการบริการต่างๆที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้นักท่องเที่ยวไทยที่แต่เดิมเป็นกลุ่มชนชั้นสูง แต่เมื่อการพัฒนาประเทศทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอันทำให้คนส่วนใหญ่มีอาชีพและรายได้ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวไทยจึงขยายตัวจากชนชั้นสูงมาสู่คนทั่วไป โดยการท่องเที่ยวในช่วงนี้มีลักษณะร่วมกันที่สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือการท่องเที่ยวแบบส่วนตัวและการท่องเที่ยวเชิงธุรกิจ ซึ่งสถานที่ที่ไปก็เป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

4.3.1 การท่องเที่ยวแบบส่วนตัว

ลักษณะการท่องเที่ยวแบบส่วนตัวเป็นการเดินทางที่ไม่ต้องใช้บริการของบริษัทนำเที่ยว นักท่องเที่ยวจะเดินทางไปเองโดยรถส่วนตัวและไปกับครอบครัวหรือกลุ่มเพื่อน หรือโดยสารไปกับยานพาหนะต่างๆทั้งโดยเครื่องบิน รถไฟ รถประจำทาง และรถเช่า เป็นต้น การท่องเที่ยวลักษณะนี้นักท่องเที่ยวสามารถไปที่ใดก็ได้โดยอิสระทั้งสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และทางธรรมชาติ เพราะการท่องเที่ยวแบบส่วนตัวคือการจัดการท่องเที่ยวตัวเองและเมื่อเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายแล้วการท่องเที่ยวกับบริษัทนำเที่ยวเสียเป็นค่าใช้จ่ายสูงกว่ารายได้ของนักท่องเที่ยว ประกอบกับบริษัทนำเที่ยวส่วนใหญ่มักเติบโตอยู่ในกรุงเทพฯและเมืองใหญ่ๆบางแห่ง

⁶⁸ ตามพร มณีไมตรีจิต, “บทบาทวัฒนธรรมไทยกับการท่องเที่ยว” อุตสาหกรรมท่องเที่ยว 7,4 (ตุลาคม พ.ศ. 2531):28.

เท่านั้นยังไม่เอื้ออำนวยกับนักท่องเที่ยวที่อยู่ต่างจังหวัด ไกลๆ นอกจากนี้การพัฒนาเส้นทางคมนาคม ความรู้ของนักท่องเที่ยว ตลอดจนข่าวสารทางการท่องเที่ยวที่ถูกต้องและทันสมัยจากหนังสือและ นิตยสารท่องเที่ยวต่างๆ ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางด้วยตนเองไม่ต้องอาศัยบริการของ บริษัทนำเที่ยว

ช่วงเวลาที่นิยมเดินทางท่องเที่ยว คือ ช่วงปิดภาคเรียน และวันหยุดสุดสัปดาห์หรือช่วง เทศกาลวันนักขัตฤกษ์ต่างๆ ฤดูกาลท่องเที่ยวส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกาเปิดหรือปิดภาคเรียน ของนักเรียนและนักศึกษา โดยช่วงเดือนมีนาคม – เดือนพฤษภาคม และช่วงเดือนกันยายน – เดือน ตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงปิดภาคเรียนคือโอกาสที่ผู้ปกครองสามารถพาบุตรหลานไปท่องเที่ยวได้หรือ กลุ่มนักเรียนนักศึกษาจัดไปท่องเที่ยวกันเอง นอกจากนี้ช่วงเดือนมีนาคม – ต้นเดือนพฤษภาคม เป็นฤดูร้อนที่อากาศเหมาะสมให้ท่องเที่ยวได้โดยไม่มีฝนตกให้เฉอะแฉะและนิยมท่องเที่ยวใน บริเวณหาดทรายชายทะเลและน้ำตกเพื่อคลายร้อน ส่วนตั้งแต่เดือนกันยายน – เดือนตุลาคม และ เลมมาถึงเดือนมกราคม เป็นช่วงฤดูหนาวที่อากาศเย็นสบาย ทำให้มีดอกไม้และทะเลหมอกตามภู เขา นักท่องเที่ยวจึงนิยมท่องเที่ยวในช่วงนี้ด้วยโดยเฉพาะไปยังภาคเหนือ

สถิติจำนวนนักท่องเที่ยวของอุทยานแห่งชาติต่างๆตั้งแต่ พ.ศ. 2534 – 2543 แสดงถึง การท่องเที่ยวแบบส่วนตัวที่เป็นที่นิยมแพร่หลายเพราะการท่องเที่ยวในเขตอุทยานแห่งชาติส่วนใหญ่ นั้นจะเป็นการท่องเที่ยวแบบส่วนตัวได้โดยไม่ต้องใช้บริการบริษัทนำเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นที่นิยมคือ น้ำตก ป่าเขา และหาดทรายชายทะเลซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติต่างๆ อุทยานแห่งชาติที่มีสถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยม 10 อันดับแรก คือ อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อุทยาน แห่งชาติคอกยสุเทพ - ปุย อุทยานแห่งชาติคอกยอินทนนท์ อุทยานแห่งชาติเขาหลวง อุทยานแห่งชาติ น้ำตกพลิ้ว อุทยานแห่งชาติน้ำตกทรายขาว อุทยานแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อุทยานแห่ง ชาติสุโขทัย อุทยานแห่งชาติคลองลาน อุทยานแห่งชาติเขาชะเมา - เขาวง (ดูตารางที่ 14 – 15) สถานที่ท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากตั้งแต่ พ.ศ. 2534 – 2537 แต่ หลังจากนั้นอุทยานแห่งชาติคอกยสุเทพ - ปุย เป็นที่นิยมมากกว่า ซึ่งอาจเพราะเดินทางไปได้สะดวก และมีทางรถยนต์เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่อยู่ภายใน ส่วนอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่มีนักท่องเที่ยวลดลง อาจเป็นเพราะการประกาศปิดป่าและห้ามมีสถานที่พักแรมบนเขาใหญ่ นอกจากนี้อุทยานแห่งชาติทางทะเลยอดนิยม 5 อันดับแรกคือ อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธารา - เกาะพีพี อุทยานแห่งชาติเขาแหลมหญ้า - หมู่เกาะเสม็ด อุทยานแห่งชาติธารโบกขรณี อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง และอุทยานแห่งชาติหาดเจ้าไหม (ดูตารางที่ 16)

นอกจากนี้การท่องเที่ยวแบบส่วนตัวอีกลักษณะหนึ่งคือ การท่องเที่ยวไปกับเพื่อนใน สถานศึกษาและหน่วยงานต่างๆ ซึ่งเรียกกันว่า ทัศนศึกษา การจัดการท่องเที่ยวแบบนี้ส่วนใหญ่จะ

เป็นการเดินทางเพื่อศึกษานอกสถานที่และนิยมจัดในสถาบันการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมถึงระดับอุดมศึกษา

อย่างไรก็ตามการท่องเที่ยวแบบส่วนตัวของคนไทยส่วนใหญ่ จะพักแรมทั้งตามบ้านญาติหรือบ้านเพื่อน ส่วนที่เหลือจะกระจายพักในที่พักประเภทต่างๆ ได้แก่ โรงแรมและบังกาโล ในช่วงที่โรงแรมและบังกาโลเปิดบริการคนไทยจะชอบพักที่บังกาโลมากกว่าเพราะค่าเช่าราคาถูกและพักได้จำนวนมากคน เนื่องจากอิทธิพลการท่องเที่ยวแบบตะวันตก ทำให้คนไทยกลุ่มหนึ่งที่มีฐานะดีสามารถเข้าพักในโรงแรม - รีสอร์ท ที่มีบริการครบวงจรและมีมาตรฐานบริการแบบตะวันตกมากขึ้น⁶⁹

การท่องเที่ยวแบบส่วนตัวมีข้อสังเกตว่ามีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากความนิยมท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ จากกระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและความนิยมใช้อุปกรณ์การท่องเที่ยวแบบใช้ชีวิตกลางแจ้ง(camping) มากขึ้น และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้นักท่องเที่ยวมักจะมีรถขับเคลื่อนสี่ล้อเป็นพาหนะเข้าไปในป่า มีเดินท์ และอุปกรณ์แคมป์ต่างๆ รวมทั้งเข็มทิศ กล้องส่องทางไกลและคู่มือศึกษาธรรมชาติ เช่น คู่มือคุณ คุณีเสื่อ เป็นต้น ซึ่งการท่องเที่ยวลักษณะนี้ส่วนใหญ่ต้องเป็นผู้มีฐานะดีจึงจะกระทำได้ และเป็นการแสดงถึงการเป็นผู้มีรสนิยมที่ดีกว่านักท่องเที่ยวทั่วไปเพราะสามารถไปในที่ที่เข้าถึงยาก พร้อมกับการเป็นผู้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติไว้ด้วย

เมื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นและเป็นการท่องเที่ยวแบบส่วนตัว เพราะการไปท่องเที่ยวในธรรมชาติที่มีจำนวนคนน้อยจะสามารถควบคุมพฤติกรรมนักท่องเที่ยวกันเองและเป็นการรบกวนธรรมชาติน้อยกว่าการเข้าไปเป็นจำนวนมาก บริษัทนำเที่ยวส่วนหนึ่งจึงได้มาเพิ่มเติมการให้บริการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย และเกิดมีบริษัทหรือห้างร้านที่เริ่มจำหน่ายอุปกรณ์การท่องเที่ยวแบบใช้ชีวิตกลางแจ้งหรือแคมป์พร้อมทั้งการจัดบริการนำเที่ยวเข้าไปในพื้นที่ป่าและส่วนใหญ่อยู่ในเขตอุทยาน และต้องใช้อุปกรณ์แคมป์ดังกล่าว บริษัทนำเที่ยวและจำหน่ายอุปกรณ์แคมป์ ได้แก่ บริษัทสื่อเดินทาง จำกัด สถานที่ที่จัดไปท่องเที่ยวมักเป็นสถานที่ที่เข้าถึงได้โดยการเดินเท้า ล่องแพยาง และมีการพักแรมในป่า เช่นที่ น้ำตกทีลอซู เป็นต้น

⁶⁹ เนาวรัตน์ พลาายน้อย และคณะ, พฤติกรรมกรท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2538 (เอกสารอัดสำเนา), น.18-

สถานที่ท่องเที่ยวแบบส่วนตัวมีทั้งสถานที่ทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และ สถานที่ทางธรรมชาติ (การท่องเที่ยวเชิงธุรกิจก็ไปในสถานที่เดียวกันและเพิ่มการท่องเที่ยวในต่างประเทศด้วย) ดังต่อไปนี้

สถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม

ประเทศไทยเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยมรดกทางวัฒนธรรมเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะความเป็นเมืองที่มีความเก่าแก่และอารยธรรมอันเจริญรุ่งเรืองสืบทอดมาเป็นเวลายาวนาน ด้วยเหตุนี้ จึงมีมรดกทางวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและนามธรรมปรากฏให้เห็นเป็นประจักษ์พยานถึงความรุ่งเรืองนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โบราณสถาน และ โบราณวัตถุ ในเมืองโบราณที่เคยเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมของแคว้นหรือรัฐ เช่น กลุ่มโบราณสถานในเมืองเก่าสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย และเมืองกำแพงเพชร เป็นต้น กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักที่เป็นผู้ดูแล ศึกษาและบูรณะ โบราณสถาน โบราณวัตถุที่มีอยู่ทั่วประเทศให้ดำรงไว้เป็นมรดกของชาติสืบไป จึงได้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงกลุ่มโบราณสถานสำคัญในรูปของอุทยานประวัติศาสตร์

ส่วน ททท. นั้นตระหนักถึงประโยชน์ทางการท่องเที่ยวจากกลุ่มโบราณสถานต่าง ๆ นั้น ในด้านการเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวอย่างหนึ่ง จึงได้ร่วมกับกรมศิลปากรในการบูรณะและอนุรักษ์กลุ่มโบราณสถานต่าง ๆ ส่วน ททท. ก็จัดการส่งเสริมให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้าไปชมโบราณสถานมากยิ่งขึ้น อาทิเช่น การกำหนดผังบริเวณและการใช้ที่ดินบริเวณโบราณสถานให้เหมาะสมกับการใช้สอย โดยแบ่งพื้นที่ให้เป็นสัดส่วน คือ แยกบริเวณโบราณสถานกับบริเวณที่ใช้บริการนักท่องเที่ยวออกจากกัน ซึ่งประกอบด้วย ที่จอดรถ ห้องน้ำ ร้านอาหารและเครื่องดื่ม ร้านของที่ระลึก เป็นต้น การสร้างสื่อความหมายต่าง ๆ เช่น แท่นแสดงผังบริเวณ ผังอาคาร แผ่นป้ายชื่อ คำอธิบาย ตลอดจนแท่นแสดงภาพสมบูรณที่สันนิษฐานว่าควรจะเป็นของโบราณสถานนั้น ๆ โดยออกแบบและติดตั้งให้สอดคล้องกับสภาพโบราณสถานนั้น ๆ ด้วย⁷⁰

การพัฒนาโบราณสถานเพื่อใช้ประโยชน์ทางการท่องเที่ยวนี้ นอกจากเป็นการลงทุนบูรณะเพื่อให้โบราณสถานคงอยู่ต่อไปได้แล้ว ยังเป็นการเตรียมอำนวยความสะดวกไว้คอยต้อนรับนักท่องเที่ยว ดังนั้นสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมของคนไทยในปัจจุบัน จึงอยู่ในรูปของอุทยานประวัติศาสตร์ และมีบางแห่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก การเข้าชมต้องเสียค่าบริการผ่านประตู แล้วจะได้เอกสารแผ่นพับที่ให้ข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ การท่องเที่ยวใน

⁷⁰ พงศธร เกษสำลี, “โบราณสถานของชาติ ความภูมิใจที่ขายได้” อุตสาหกรรมท่องเที่ยว 5,3 (กรกฎาคม พ.ศ. 2529):91-95.

แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดีนี้ควรเตรียมอ่านข้อมูลไปก่อนจะได้เที่ยวชมโดยความเข้าใจและได้รับความรู้กลับไปด้วย

แหล่งท่องเที่ยวและศึกษาหาความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทย นอกจากในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วประเทศแล้ว แหล่งโบราณสถานที่จัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์และแหล่งมรดกโลก เป็นสถานที่แสดงภาพลักษณ์ของการเป็นเมืองประวัติศาสตร์และประเพณีวัฒนธรรมอันเก่าแก่ได้อย่างดี ซึ่งอุทยานประวัติศาสตร์ของไทยมี 10 แห่ง และมีแหล่งมรดกโลกที่ไม่ได้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์อีก 2 แห่ง ดังนี้

1) อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย⁷¹ 2) อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท 3) อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 4) อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ปราสาทเมืองต่ำ 5) อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร 6) อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย 7) อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง 8) อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา 9) อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา 10) อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์

แหล่งมรดกโลก⁷² ของไทยทั้งทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ มีทั้งหมด 4 แห่ง⁷³ ซึ่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม 2 แห่ง คือ การรวมอุทยานประวัติศาสตร์ 4 แห่งไว้ด้วยกัน แล้วแบ่งเป็น 2 แห่ง คือ

⁷¹ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยเป็นแห่งแรกที่เปิดดำเนินการเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ ซึ่งกรมศิลปากรได้เสนอแผนอนุรักษ์ส่งเสริมการศึกษาทางศิลปวัฒนธรรมให้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงกลุ่มโบราณสถานสำคัญในรูปอุทยานประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2519 โดยบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) และได้ดำเนินการจัดอุทยานประวัติศาสตร์ตามแผนพัฒนาฯ ฉบับต่าง ๆ ต่อมาอีกตามลำดับ.

ศิลปากร, กรม, 9 อุทยานประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการ, 2531), น. 1-2.

⁷² รายละเอียดเกี่ยวกับมาตรการการพิจารณาจัดให้มรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของประเทศต่าง ๆ ได้รับการขึ้นบัญชีเป็นมรดกโลก ใน “มรดกโลก : มรดกมนุษยชาติ” จุลสารการท่องเที่ยว 14,2 (เมษายน-มิถุนายน พ.ศ. 2538):43-55.

⁷³ แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของไทยที่ได้ขึ้นบัญชีเป็นมรดกโลก เมื่อ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2534 มี 3 แห่ง คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร-ห้วยขาแข้ง ต่อมาเมื่อ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2535 ได้ประกาศเพิ่มแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของไทยอีกแห่งหนึ่ง คือ แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อ.หนองหาน จ.อุดรธานี

1. อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร

2. อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

มรดกโลกอีก 2 แห่ง คือ มรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จ.อุรธานี และมรดกทางธรรมชาติ ได้แก่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่น้ำแฉ่ง

สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ประเทศไทยอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมีป่าไม้และท้องทะเลที่สวยงาม ถึงขนาดที่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติประกาศให้สถานที่ทางธรรมชาติของไทย 1 แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่น้ำแฉ่ง เป็นมรดกโลก ซึ่งความงดงามทางธรรมชาติที่มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่านานาชนิด รวมทั้งมีภูมิทัศน์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคของไทย สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งดึงดูดใจหรือเป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเดินทางท่องเที่ยวในแหล่งที่มีธรรมชาติงดงามต่าง ๆ ซึ่งการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ดังนั้นการจัดตั้งพื้นที่เป็นอุทยานแห่งชาติ นอกจากเพื่อการอนุรักษ์ผืนป่าและระบบนิเวศแล้ว ยังเป็นการเพิ่มสถานที่ท่องเที่ยวที่มีการจัดการอำนวยความสะดวกต่อการท่องเที่ยวไว้แล้ว

การจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ

1. เพื่อรักษาทรัพยากรในพื้นที่ให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิมอย่างถาวรตลอดไป หรือเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ
2. เพื่อรักษาพื้นที่ที่มีความสวยงามเป็นพิเศษไว้ใช้ประโยชน์ในด้านการพักผ่อนหย่อนใจ และพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยว
3. เพื่อเป็นแหล่งในด้านการศึกษา ค้นคว้า วิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านธรรมชาติวิทยา⁷⁴

กรมป่าไม้ได้จัดตั้งอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ที่นครราชสีมาเป็นแห่งแรก เมื่อ พ.ศ. 2505 ตามพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติที่ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2504 ใน พ.ศ. 2538 ประเทศไทยมีอุทยานแห่งชาติ 79 แห่ง⁷⁵ และในปัจจุบันอุทยานแห่งชาติเพิ่มจำนวนมีทั้งหมด 138 แห่ง

จุฬารักษ์ คำวิฑูล, ศรีสัชนาลัย มรดกโลกทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ : กุรุสภา, 2537), น. คำนำ.

⁷⁴ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, จากธรรมชาติสู่เขตอนุรักษ์ : อุทยานแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : กรมฯ, 2538), น. 12-18.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 10.

การเพิ่มจำนวนอุทยานแห่งชาติเป็นการแสดงว่าประเทศไทยตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ จึงได้พยายามรักษาไว้ให้คงสภาพเดิมแต่ในขณะเดียวกันก็แสดงว่ามีทรัพยากรธรรมชาติที่น่าสนใจให้เข้ามาเที่ยวชมได้ และเป็นสถานที่ที่มีการจัดการให้เข้ามาเที่ยวชมหรือศึกษาธรรมชาติได้ตามการมุ่งเสริมประชาสัมพันธ์และประสานงานด้านการท่องเที่ยวของ ททท. รวมทั้งเป็นจุดหมายหนึ่งของการเป็นอุทยานแห่งชาติที่ให้นักท่องเที่ยวเข้าไปพักผ่อนหย่อนใจได้ ซึ่งการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเพิ่มจำนวนอุทยานแห่งชาติเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของประเทศในการเป็นเมืองแห่งป่าไม้ ชายทะเล และธรรมชาติงดงามที่ให้นักท่องเที่ยวเลือกเข้ามาท่องเที่ยวได้ในทุกอุทยานที่มีถึง 137 แห่ง ทั่วประเทศ เป็นอุทยานแห่งชาติทางบก 113 แห่ง และอุทยานแห่งชาติทางทะเล 24 แห่ง (ดูรายชื่ออุทยานแห่งชาติต่างๆ ในภาคผนวก ง)

ดังนั้นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติไม่พว่เป็นหาดทรายชายทะเล น้ำตก และป่าไม้ส่วนใหญ่จึงอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งอุทยานแห่งชาติทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันตกส่วนใหญ่เป็นสถานที่ที่มีน้ำตก และทัศนียภาพของป่าไม้ เทือกเขาที่งดงาม ส่วนหาดทรายชายทะเล และหมู่เกาะส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติทางภาคใต้ และภาคตะวันออก นักท่องเที่ยวสามารถเลือกไปท่องเที่ยวได้ตามความพอใจ

การจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดย ททท. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ดังกล่าวไปข้างต้นนั้นเป็นการสร้างความหมายและภาพลักษณ์ของไทยให้เป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์ และประเพณีวัฒนธรรม และเมืองที่มีป่าไม้ ชายทะเล และธรรมชาติที่งดงาม เพื่อแสดงให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเห็นว่า ไทยเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีคุณภาพและมีความหลากหลายในสิ่งที่น่าสนใจทางการท่องเที่ยว เพื่อให้ได้นักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพท่องเที่ยวในประเทศไทยและเป็นการแก้ภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวไทยแต่เดิม โดยเฉพาะในสายตาของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศว่าเป็นดินแดนของเช็กซ์ทัวร์และโสเภณีอีกด้วย⁷⁶

เมื่อการท่องเที่ยวขยายตัวและได้รับการส่งเสริมจากรัฐโดยการตั้งองค์กรเฉพาะขึ้นในปัจจุบันคือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในด้านต่างๆก็เติบโตขยายตัวขึ้นด้วย อาทิ กิจการโรงแรม บริษัทนำเที่ยว ร้านอาหารและภัตตาคาร ร้านค้าของที่ระลึก เป็นต้น โดยเฉพาะกิจการโรงแรมและบริษัทนำเที่ยว ตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2503 เมื่อรัฐมนตรีโยบายสนับสนุนการท่องเที่ยวภายในประเทศไทย จากการเติบโตของการท่องเที่ยวนี้เองทำให้เกิดการ

⁷⁶ เสรี วังไพจิตร และมีชัย วีระไวทยะ, ภาพลักษณ์ไทย : สัมมนาเจ้าหน้าที่สารสนเทศ 4 ภูมิภาค-ทั่วโลก พ.ศ. 2540, (กรุงเทพฯ : หจก. อรุณการพิมพ์, 2540), น. 72-76.

ท่องเที่ยวเชิงธุรกิจขึ้น ซึ่งนักท่องเที่ยวจะไปกับบริษัทนำเที่ยวและพักโรงแรม กินอาหารในร้านอาหารหรือภัตตาคารที่จัดไว้ (ดังในหัวข้อต่อไป)

4.3.2 ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงธุรกิจ

การท่องเที่ยวเชิงธุรกิจเป็นการเดินทางที่นักท่องเที่ยวใช้บริการของบริษัทนำเที่ยวเพื่อลดภาระในการจัดการด้านต่างๆ เช่น การเดินทาง สถานที่พักแรม และมีทัศนคติที่นำเที่ยว เป็นต้น แม้ว่าการไปกับบริษัทนำเที่ยวต้องเสียค่าใช้จ่ายมากกว่าการท่องเที่ยวแบบส่วนตัว แต่ก็ได้รับความสะดวกสบายในบริการต่างๆที่จัดไว้ให้ (โดยเฉพาะการท่องเที่ยวไปยังต่างประเทศ ที่คนไทยไม่คุ้นเคยกับสภาพบ้านเมือง ภาษา และวัฒนธรรม) นอกจากนี้การท่องเที่ยวเชิงธุรกิจส่วนใหญ่ที่นักท่องเที่ยวจะเข้าพักในโรงแรมหรือรีสอร์ทที่บริษัทนำเที่ยวจัดไว้และรับประทานอาหารเช้าหรืออาหารเย็นในโรงแรม เป็นต้น ส่งผลให้โรงแรมและบริษัทนำเที่ยวขยายตัวเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งส่งผลให้มีการจัดการศึกษาด้านการโรงแรมและการท่องเที่ยวเพื่อผลิตบุคลากรทำงานในสถานประกอบการด้านนี้ เช่น พนักงานโรงแรม และมีทัศนคติ เป็นต้น

การขยายตัวของกิจการโรงแรม

ในประเทศไทยกิจการโรงแรมเพิ่งจะเกิดและขยายตัวอย่างมากในช่วง 40 ปีที่แล้วมา เมื่อการท่องเที่ยวแบบตะวันตกแพร่หลายสู่สังคมไทย โรงแรมจึงเป็นที่พักระหว่างเดินทางท่องเที่ยวหรือเมื่อไปทำกิจธุระต่างๆไกลบ้าน โรงแรมในประเทศไทยแต่เดิม คือ กิจการของชาวต่างชาติที่เข้ามาเปิดบริการในประเทศไทยและตั้งอยู่เฉพาะในกรุงเทพฯ อาทิ โรงแรมโอเรียลเต็ล โรงแรมโรยัล โรงแรมโอเรียลเต็ลเป็นจุดเริ่มต้นของโรงแรมในปัจจุบัน คือให้บริการทั้งอาหารและห้องพัก ตลอดจนกิจกรรมอื่นๆ เช่นมี โต๊ะบิลเลียด สระว่ายน้ำ เรือเช่า และหนังสือพิมพ์ ไว้บริการ เป็นต้น ส่วนโรงแรมของไทยแห่งแรกคือ โรงแรมหัวหินของกรมรถไฟ ในสมัยรัชกาลที่ 6 และยังมีโรงแรมไฮเต็ลวังพญาไท และโรงแรมราชธานี ในกรุงเทพฯอีกด้วย

การขยายตัวของโรงแรมทำให้คนส่วนใหญ่ที่สามารถท่องเที่ยวได้ (มักเป็นคนชั้นกลางและผู้มีรายได้สูง) ได้รับความสะดวกสบายอย่างมากในเรื่องที่พักและอาหารการกิน เพราะแต่เดิมมีโรงแรมในเมืองตากอากาศที่หัวหินเท่านั้น และเป็นสถานที่ของชนชั้นสูง ข้าราชการผู้ใหญ่ และผู้มีรายได้สูงที่สามารถมาใช้บริการได้ ส่วนคนทั่วไปที่ท่องเที่ยว อย่างเช่นที่หัวหิน ยังต้องพักบ้านพักหรือบังกาโล เอ บี ซี ของโรงแรมหัวหินและการเตรียมอาหารไปทำเองก็ประหยัดค่าใช้จ่ายมากกว่า แต่ปัจจุบันเมื่อกิจการโรงแรมขยายตัวมากขึ้นและกระจายอยู่ตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ทำให้นักท่องเที่ยวไทยได้รับความสะดวกสบายด้านห้องพักและอาหารการกินในโรงแรมที่มีให้เลือกหลายระดับราคาตามแต่กำลังทรัพย์ที่จะจ่ายได้ และโรงแรมก็ยังเพิ่มบริการอำนวยความสะดวกต่างๆครบครันยิ่งขึ้น นอกเหนือจากมีห้องพักและห้องอาหารยังมี ห้องประชุมสัมมนา บาร์

ในศักราชสำหรับฟังเพลง เดินรำ และมีโรงยิม สระว่ายน้ำ สนามเทนนิส เป็นต้น นอกจากนี้ โรงแรมยังเป็นที่พักปะสังสรรค์ จากการจัดให้มีการแสดงดนตรี ภาพยนตร์ และนิทรรศการต่างๆ อีกด้วย⁷⁷

ปัจจุบันความสามารถในการเดินทางท่องเที่ยวของคนชั้นกลางที่เพิ่มขึ้นรวมถึงคนที่มีรายได้สูงที่ท่องเที่ยวในเมืองไทยตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ทำให้เดิมโรงแรมที่เน้นเปิดบริการให้นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ แต่เมื่อคนไทยเดินทางท่องเที่ยวมากขึ้นและโดยเฉพาะเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ต่าง ๆ⁷⁸ ที่ส่งผลให้นักท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามาลดลง ก็ยังมีนักท่องเที่ยวไทยที่มาช่วยให้กิจการโรงแรมอยู่ได้ ซึ่งรายได้จากค่าห้องพักเป็นรายได้หลักของโรงแรม แต่อย่างไรก็ตาม บางโรงแรมอาจมีรายได้จากการขายบริการค่าอาหารและเครื่องดื่มมากกว่ารายได้จากค่าห้องพัก⁷⁹ การเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวทำให้กิจการโรงแรมเติบโตไปด้วย เห็นได้จากจำนวนโรงแรมที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 จาก 1,849 แห่ง มาเป็นจำนวน 5,250 แห่ง ในปี 2538 ซึ่งจำนวนโรงแรมในภาคใต้มีการเพิ่มมากที่สุด คือ ใน พ.ศ. 2522 มี 357 แห่ง มาถึงปี พ.ศ. 2538 เพิ่มขึ้นเป็น 1,473 แห่ง แสดงถึงความนิยมไปท่องเที่ยวยังภาคใต้ จึงมีธุรกิจโรงแรมขยายตัวรองรับนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้น และภาคที่มีจำนวนโรงแรมรองลงมา คือ ภาคตะวันออก ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันตก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนโรงแรมในกรุงเทพฯ นั้นได้เพิ่มมากขึ้นเช่นกัน คือ จากปี พ.ศ. 2522 มี 278 แห่ง มาถึงปี พ.ศ. 2538 ได้เพิ่มเป็น 524 แห่ง ซึ่งแสดงว่านักท่องเที่ยวนิยมท่องเที่ยวในกรุงเทพฯ เพราะกรุงเทพฯ เมืองเดียวมีจำนวนโรงแรมมากกว่าโรงแรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งภาค (ดูตารางที่ 10)

⁷⁷ รายละเอียดใน บัณฑิต จุลลาสัย, “พัฒนาการของโรงแรม สถาปัตยกรรมสำหรับประชาชน” อาษา 29 (มกราคม 2537) : 32-34. ชัยนันท์ เข้มสะอาด, “ธุรกิจโรงแรมกับแผนงานการตลาดเพื่อต้อนรับปีท่องเที่ยวไทย 2530” วารสารบริหารธุรกิจ 11 (กรกฎาคม-กันยายน 2530): 22-38. และ สราญมิตร ประชาญสิทธิ, “กิจการโฮเต็ลในประเทศไทย พ.ศ. 2406-2478,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.)

⁷⁸ พิมพา เล็กสุขุม, “ธุรกิจโรงแรม” วารสารเศรษฐกิจธนาคารกรุงเทพ จำกัด 27 (ธันวาคม 2538): 29 (ในช่วงปี 2534-2535 ประเทศไทยประสบปัญหาสงครามอ่าวเปอร์เซีย และความไม่สงบภายในประเทศ ประกอบกับเป็นช่วงที่การก่อสร้างโรงแรมต่าง ๆ แล้วเสร็จเป็นจำนวนมาก จำนวนห้องพักจึงมีมากกว่าความต้องการ)

⁷⁹ สมพร สงวนทรัพย์, “อุตสาหกรรมโรงแรม” วารสารเศรษฐกิจ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด 22 ฉบับที่ 4 (เมษายน 2533) : 186.

นอกจากนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่เข้าพักโรงแรมแล้ว คนไทยก็ยังเข้าพักโรงแรมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี (ดูตารางที่ 11) และยังกระจายจำนวนนักท่องเที่ยวเข้าพักตามโรงแรมในภาคต่าง ๆ มากกว่านักท่องเที่ยวต่างประเทศ ที่มีกระจุกตัวพักโรงแรมในกรุงเทพฯ และในภาคใต้ คือปี พ.ศ. 2535 นักท่องเที่ยวต่างประเทศเข้าพักโรงแรม 3,232,548 คน และ 8,125,262 คน ในปี 2541 และนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเข้าพักโรงแรมในภาคใต้ ปี พ.ศ. 2535 จำนวน 1,437,374 คน และปี 2541 จำนวน 3,808,135 คน ส่วนในภาคอื่น ๆ คือภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสาน จำนวนนักท่องเที่ยวเข้าพักโรงแรมมากกว่านักท่องเที่ยวต่างประเทศ ในช่วงปี 2535 และ 2541 ที่สำรวจ (ดูตารางที่ 12)

ตารางที่ 10
 ตารางแสดงจำนวนโรงแรมในแต่ละภาคและในกรุงเทพฯ*

ปี	จำนวนโรงแรมแต่ละภาค							
	ทั่วประเทศ	กรุงเทพฯ	ภาคกลาง	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคอีสาน	ภาคเหนือ	ภาคตะวันออก	ภาคใต้
2522	1,849	278	116	170	424	384	131	357
2523	1,853	278	114	168	418	385	133	357
2524	1,775	269	97	203	342	357	135	372
2525	1,733	271	90	203	337	339	129	364
2526	1,751	-	-	-	330	-	-	-
2527	1,915	277	98	215	366	375	148	436
2528	2,536	-	400	419	383	474	240	620
2529	-	-	-	-	-	-	-	-
2530	2,800	-	409	441	359	511	293	787
2531	3,251	-	596	527	359	578	288	903
2532	-	-	-	-	-	-	-	-
2533	3,671	-	613	670	388	650	332	1,018
2534	4,011	-	652	718	406	737	349	1,149
2535	2,800	510	683	-	324	575	-	708
2536	4,408	-	632	811	381	818	423	1,343
2537	-	-	-	-	-	-	-	-
2538	5,250	524	648	810	469	787	539	1,473

* ปี พ.ศ. 2522-2528 ข้อมูลจากรายงานการสำรวจการประกอบกิจการโรงแรม ปี 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2529

ปี พ.ศ. 2530 ข้อมูลจากรายชื่อโรงแรมและจำนวนห้องพักในประเทศไทย ปี 2530

ปี พ.ศ. 2531 ข้อมูลจากรายชื่อโรงแรมและจำนวนห้องพักในประเทศไทย ปี 2531

ปี พ.ศ. 2533 ข้อมูลจากรายชื่อโรงแรมและจำนวนห้องพักในประเทศไทย ปี 2533

ปี พ.ศ. 2534 ข้อมูลจากรายชื่อโรงแรมและจำนวนห้องพักในประเทศไทย ปี 2534

ปี พ.ศ. 2535 ข้อมูลจากรายชื่อโรงแรมและจำนวนห้องพักในประเทศไทย ปี 2535

ปี พ.ศ. 2536 ข้อมูลจากรายชื่อโรงแรมและจำนวนห้องพักในประเทศไทย ปี 2536

ปี พ.ศ. 2538 ข้อมูลจากรายชื่อโรงแรมและจำนวนห้องพักในประเทศไทย ปี 2539

ตารางที่ 11

ตารางแสดงจำนวนนักท่องเที่ยวและการเข้าพักในโรงแรมในแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ*
แบ่งระหว่างชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ปี	จำนวนนักท่องเที่ยวทั้งหมด	จำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้าพักในโรงแรม		
		จำนวนทั้งหมด	จำนวนผู้เข้าพักชาวไทย	จำนวนผู้เข้าพักชาวต่างประเทศ
2529	19,195,838	9,655,563	4,528,067	5,127,496
2530	25,145,340	11,949,915	5,117,014	6,832,901
2531	24,577,008	13,446,233	5,160,652	8,285,581
2532	27,091,312	14,662,864	5,665,438	8,997,426
2533	27,939,201	15,735,701	6,364,028	9,371,673
2534	26,297,950	15,156,396	6,709,998	8,446,398

ข้อมูลจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ผู้เขียนคัดแปลงตารางแสดงจำนวนนักท่องเที่ยว และตารางนักท่องเที่ยวทั้งหมด ที่เข้าพักโรงแรมตั้งแต่ พ.ศ. 2529-2534 ในฝ่ายวิจัย บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, อนาคตอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทย พ.ศ. 2535 (เอกสารอัดสำเนา)

* แหล่งท่องเที่ยวสำคัญได้แก่ กรุงเทพฯ เชียงใหม่ เชียงราย พิษณุโลก นครราชสีมา ขอนแก่น อุตรธานี อุบลราชธานี นครพนม ชลบุรี (พัทยา) ระยอง ตรัง กาญจนบุรี เพชรบุรี (ชะอำ) ประจวบคีรีขันธ์ (หัวหิน) สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา (หาดใหญ่) นราธิวาส ภูเก็ต

ตารางที่ 12

ตารางแสดงจำนวนผู้เข้าพักโรงแรมและเกสเฮ้าส์ ปี 2535 และ 2541 แบ่งเป็นภาค

ภาค	ปี 2535*			ปี 2541**		
	รวมทั้ง หมด	ชาวไทย	ชาวต่าง ประเทศ	รวมทั้ง หมด	ชาวไทย	ชาวต่าง ประเทศ
ทั่วประเทศ	24,467,835	18,231,210	6,236,625	34,974,924	18,520,658	16,454,266
กรุงเทพฯ	8,540,088	5,307,540	3,232,548	12,424,237	4,298,975	8,125,262
ภาคกลาง	5,053,075	4,201,755	851,320	6,466,282	3,947,647	2,518,635
ภาคเหนือ	3,795,359	3,221,643	573,716	5,093,362	3,368,844	1,724,518
ภาคอีสาน	2,678,061	2,536,394	141,667	4,004,965	3,727,249	277,716
ภาคใต้	4,401,252	2,963,878	1,437,374	6,986,078	3,177,943	3,808,135

* ข้อมูลจาก รายงานการสำรวจประกอบกิจการโรงแรมและเกสเฮ้าส์ พ.ศ. 2535

** ข้อมูลจาก รายงานการสำรวจประกอบกิจการโรงแรมและเกสเฮ้าส์ พ.ศ. 2541

การขยายตัวของบริษัทนำเที่ยว

การขยายตัวของบริษัทนำเที่ยวเป็นผลอันหนึ่งจากการเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว บริษัทนำเที่ยวในประเทศไทยบริษัทแรกที่เปิดดำเนินการยาวนานที่สุดมาจนถึงปัจจุบันคือ บริษัท เพรสซิเดนทท์ทัวร์ ซึ่งบริษัทนำเที่ยวจะดำเนินกิจการโดยการนำนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย (inbound) และนำคนไทยไปท่องเที่ยวยังต่างประเทศ (outbound) รวมทั้งนำคนไทยเดินทางท่องเที่ยวในประเทศ (domestic) อย่างไรก็ตาม บริษัทนำเที่ยวส่วนใหญ่จะดำเนินกิจการโดยการนำนักท่องเที่ยวต่างประเทศเข้ามามากกว่าการนำคนไทยไปต่างประเทศและการนำคนไทยท่องเที่ยวเมืองไทย

จากการสำรวจจำนวนบริษัทท่องเที่ยวทั้งหมดที่สำรวจโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และข้อมูลจากคู่มือท่องเที่ยวของนิตยสารเที่ยวรอบโลก มีบริษัทนำเที่ยวทั้งหมด 224 แห่ง และนอกจากนำเที่ยวใน 3 รูปแบบดังกล่าวไปแล้ว บริษัทนำเที่ยวส่วนใหญ่ยังให้บริการด้านการจองตั๋วโดยสารเครื่องบิน จองห้องพักโรงแรมและรีสอร์ท รวมทั้งเป็นเอเจนต์ส่งนักท่องเที่ยวไทยและต่างประเทศให้กิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกาท่องเที่ยวอื่น ๆ ด้วย การเติบโตและเพิ่มจำนวนของบริษัทนำเที่ยวเป็นการแสดงถึงความสามารถของคนไทยด้านการท่องเที่ยวซึ่งเห็นได้จากจำนวนบริษัทนำเที่ยวทั้งหมด 224 แห่ง มีบริการนำคนไทยไปท่องเที่ยวต่างประเทศ 33 แห่ง และนำคนไทยท่องเที่ยวภายในประเทศ 16 แห่ง ตามข้อมูลที่บริษัทนำเที่ยวแจ้งต่อสมาคมไทยธุรกิจการท่องเที่ยว (ATTA) (ดูตารางที่ 13)

การท่องเที่ยวกับบริษัทนำเที่ยวของคนไทยนอกจากเป็นการท่องเที่ยวภายในประเทศแล้วยังเป็นการท่องเที่ยวไปต่างประเทศอีกด้วย จากการสำรวจของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ใน พ.ศ. 2533 แสดงว่าคนไทย 18% เดินทางท่องเที่ยวกับบริษัทนำเที่ยว ซึ่งประเทศที่นิยมไปคือฮ่องกง 30% สิงคโปร์ 21% ญี่ปุ่น 11% เกาหลี 4% ไต้หวัน 3.5% มาเลเซีย 3.3% จีน 3% สหรัฐฯ 2.9 ฝรั่งเศส 2.2% ออสเตรเลียและอินเดีย 2.2% เพราะอยู่ไม่ไกลเดินทางไม่นานรวมทั้งค่าเงินไม่สูงเช่นการเดินทางไปประเทศแถบยุโรปและอเมริกา

อย่างไรก็ตามจากสถิติคนไทยที่เดินทางออกนอกประเทศของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2541 - 2544 ประเทศที่นิยมไป 10 อันดับแรกในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์และเอเชียตะวันออก คือ มาเลเซีย สิงคโปร์ ฮ่องกงและไต้หวันตามลำดับ ส่วนลำดับที่ 5 - 10 มีลาว จีน ญี่ปุ่น พม่า กัมพูชา เกาหลี และเวียดนาม ซึ่งในลำดับที่ 5 - 10 นั้น มีการเปลี่ยนแปลงความนิยมประเทศที่ไป คือ ในปี พ.ศ. 2543 - 2544 คนไทยนิยมเดินทางไปประเทศจีนเป็นอันดับที่ 4 เพิ่มจากที่เคยอยู่ในอันดับ 5 เมื่อ ปี พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2542 ส่วนในปี พ.ศ. 2544 ประเทศเวียดนามเป็นจุดหมายของการเดินทางในอันดับที่ 8 จากการที่ไม่เคยอยู่ใน 10 อันดับนี้ ทำให้พม่าตกไปอยู่ในอันดับที่ 11

นอกจากนี้ประเทศในยุโรป อเมริกา โอเชียเนีย ตะวันออกกลาง เอเชียใต้ และแอฟริกา ประเทศ 10 อันดับแรกที่คนไทยนิยมเดินทางไป คือ ออสเตรเลีย อเมริกา เยอรมันและอังกฤษ อยู่ในอันดับที่ 1 - 4 ตามลำดับ ส่วนอันดับที่ 5 - 10 นั้น มีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปีแต่ก็อยู่ในประเทศต่อไปนี้ ได้แก่ อินเดีย อิสราเอล ฝรั่งเศส ซาอุดีอาระเบีย สวิตเซอร์แลนด์ และเนเธอร์แลนด์ ใน พ.ศ. 2544 ประเทศเคนมารัค และ U.A.E. (สหรัฐอเมริกาอิมเรตส์) ได้เข้ามาอยู่ในกลุ่มอันดับที่ 5 - 10 ทำให้จำนวนผู้ไปอิสราเอลและซาอุดีอาระเบีย ตกไปจากอันดับ 1 ใน 10 (ดูตารางในภาคผนวก จ)

ประเทศต่างๆที่คนไทยนิยมเดินทางไปในทวีปเอเชีย นั้นจะเป็นประเทศที่อยู่ใกล้กับประเทศไทยและมีอัตราแลกเปลี่ยนเงินที่ไม่สูงมากนัก เช่น มาเลเซีย ฮองกง และสิงคโปร์ รวมทั้งความนิยมเดินทางไป ลาว กัมพูชา และจีนก็เพิ่มมากขึ้น ส่วนประเทศในทวีปอื่นๆ ประเทศในทวีปยุโรปและอเมริกาอยู่ใน 4 อันดับแรก แต่ประเทศอิสราเอลและซาอุดีอาระเบียอาจเป็นการไปทำงานมากกว่าการท่องเที่ยว

ดังนั้นการเพิ่มขึ้นของบริษัทนำเที่ยว นอกจากแสดงให้เห็นถึงความเติบโตของการท่องเที่ยวแล้ว ยังแสดงถึงโอกาสของคนไทยที่จะท่องเที่ยวได้อย่างสะดวกสบายขึ้น เพราะแต่เดิมการจะไปที่ไหนก็ต้องเตรียมตัวและจัดการสิ่งต่างๆด้วยตัวเอง แต่เมื่อมีบริษัทนำเที่ยวทางบริษัทจะจัดการดูแลอำนวยความสะดวกในเรื่องต่างๆให้ อาทิ หนังสือเดินทาง ตัวเครื่องบิน จองโรงแรมที่พักและร้านอาหาร ตลอดจนการบริการมัคคุเทศก์นำชมสถานที่ต่างๆ เป็นต้น

ตารางที่ 13
ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	outbound	Domestic	อื่น ๆ
1980	บ. กังวาล กรุ๊ป เซอร์วิส จำกัด	✓	✓	✓	✓
1992	บ. กู๊ดลัค ทัวร์ จำกัด	✓			
	บ. แก่นอินน์ การท่องเที่ยว จำกัด				
	บ. กรุงเทพฯ ทัวร์ จำกัด				
	บ. กรุงสยาม ทัวร์ จำกัด				
	บ. กรีน ทัวร์ จำกัด				
	บ. แกแล็กซี่ ทราเวล จำกัด				✓
	บ. ขอบฟ้าสยาม รีสอร์ท ทคลับ จำกัด				
	บ. ควีน ทัวร์ จำกัด				
	บ. เค. ซี. ทัวร์ จำกัด				
	บ. เค. อาร์. ทัวร์ จำกัด				
	บ. คลाइโคสโคน ทราเวล เอเจนซี่ จำกัด				
	บ. แคนคิด ทัวร์ จำกัด				
	บ. เค. อาร์. เอ็น. ทราเวล จำกัด				
	บ. จูเลีย ทราเวล เซอร์วิส จำกัด	✓			✓
	บ. จินดา ทัวร์ จำกัด				
	พจก. จาก้าว ทราเวล เซอร์วิส				
	บ. เจ ทัวร์ จำกัด				
	บ. เจียงไทย ทัวร์ จำกัด				
	บ. ชัย ทัวร์ จำกัด				
	บ. ไชยา ทราเวล จำกัด				
บ. ชงโค ทรานสปอร์ต แอนด์ ทัวร์ จำกัด					
บ. ชีขันทัวร์ จำกัด					
1999	บ. ชูวีเนี่ย ทราเวล จำกัด				
	บ. ชันมูน ทัวร์ จำกัด				

ตารางที่ 13 (ต่อ)
 ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	Outbound	Domestic	อื่น ๆ
1978	บ. เซฟวิ่งไกด์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. ซีทราน ทราเวล จำกัด	✓			
	บ. เซ้าเทอร์ทศคาร์ ทัวร์ จำกัด				✓
1982	บ. ซี. เอ็ม. ทัวร์ จำกัด				
	บ. เซเลบริตี้ ทราเวล แอนด์ ทัวร์ จำกัด	✓	✓		✓
	บ. ซี. ที. ไอ. ทัวร์ จำกัด				
	บ. ญู ทราเวล จำกัด				
	บ. ฌัญกานต์ ทัวร์ แอนด์ เซอร์วิส จำกัด				
	บ. ดี. อาร์. ทัวร์ จำกัด				
	บ. เคอะไทย ทัวร์ กรุ๊ป จำกัด				
	บ. คีออร์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. คีสโคเวอร์รี่ ทัวร์ แอนด์ โปรโมชัน จำกัด				
	บ. ดี. เค. ทราเวล จำกัด				
	พจก. คีสอติเคย์				
	บ. โดพาซ ทัวร์ จำกัด				
	บ. เดกิง ทัวร์ จำกัด				
	บ. ทัวร์รุ่งโรจน์ จำกัด				
	บ. ไทยแพน ทัวร์ จำกัด				
	บ. ไทยแวร์กซ์ การท่องเที่ยว จำกัด				
	บ. ทศมานา ทัวร์ จำกัด				
	บ. ไทยอเมริกัน ทราเวล จำกัด				
	บ. ไทยเจริญ ทัวร์ จำกัด				
	บ. ไทยสิริ บริการ จำกัด				
บ. นิวแดง ทัวร์ จำกัด					
บ. นิวสตาร์ เซอร์วิส จำกัด					

ตารางที่ 13 (ต่อ)
 ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	outbound	Domestic	อื่น ๆ
	บ. นอร์ทไทย ทัวร์ จำกัด				
	บ. นิวโกลเด้นไทย ซิตี ทัวร์ จำกัด	✓			
	บ. ไนส์ปอร์ต สอติเคย์ จำกัด				
	บ. นาวาโฮ ทัวร์ จำกัด				
	บ. นีโอ ทราเวล จำกัด				
	บ. บัวทอง ทราเวล จำกัด				
	บ. ปีนัง ทัวร์ จำกัด				
	บ. ปีนอรุณ ทัวร์ จำกัด				
	บ. เพชรภรณ์ ทัวร์ จำกัด				
1962	บ. เพรสซิเด็นท์ ทราเวล เซอร์วิส จำกัด	✓	✓	✓	✓
	บ. พี. ที. ทราเวล เซอร์วิส จำกัด				
	บ. พีค ทราเวล เอเจนซี่ จำกัด				
1990	บ. แพนแฮสส์ ทราเวล จำกัด	✓			
	บ. พีแอลเซ็นเตอร์ แอนด์ ทราฟเวล จำกัด				
	บ. แพเร้นท์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. แพมิลี่ ทัวร์ จำกัด				
	หจก. โฟร์โอเชียน ทราเวล				
	บ. ฟาร์อีสท์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. ฟาร์อีสท์ ควีน จำกัด				
	บ. เฟิร์กูสัน แอนด์ แอดโซซิเอต จำกัด				
	บ. ฟอร์ซี ทัวร์ แอนด์ มาร์เก็ตติ้ง จำกัด				
	บ. ฟิลล่า คอร์ปอเรชั่น จำกัด				
	บ. มาร์วิน เอ็กซ์เพรส จำกัด				
1985	บ. มาสเตอร์ ทัวร์ จำกัด	✓			
	บ. โมเคอร์นเวลด์ ทรานสปอร์ต จำกัด				

ตารางที่ 13 (ต่อ)
 ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	outbound	Domestic	อื่น ๆ
	บ. มิกซ์เวย์ ทราเวล จำกัด				
	บ. มหาราชา ทราเวล จำกัด				
	บ. เมเจอร์โฮม ทราเวล จำกัด	✓	✓		✓
	บ. มวลเลอร์ส ทราเวล จำกัด				
	บ. มอร์นิ่งสตาร์ ทราเวล เซอร์วิส จำกัด	✓	✓	✓	
	บ. เยี่ยม ทัวร์ จำกัด				
	บ. ยูนิคศูนย์กลาง การท่องเที่ยว จำกัด				
	บ. รุ่งทวี ทัวร์ จำกัด				
1979	บ. รุ่งทรัพย์ การท่องเที่ยว จำกัด	✓	✓		✓
1981	บ. รุ่งเรือง ทัวร์ จำกัด	✓	✓		✓
	บ. รามา ทราเวล เซอร์วิส เอเจนซี่ จำกัด				
1983	บ. รีไลแอนซ์ ทราเวล (ไทยแลนด์) จำกัด	✓			
	บ. แลนด์ แอนด์ ซี ทัวร์ จำกัด				
1989	บ. ทีเบนน์ ทราเวล เซอร์วิส จำกัด	✓	✓	✓	
	บ. วิทยาคม จำกัด (แผนกนำเที่ยว)				
	บ. วัชรินทร์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. วัฒนา ฮอติเคย์ จำกัด				
	บ. ศิริ การท่องเที่ยว จำกัด				
	บ. ศูนย์ท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา (ศ.ท.ศ.)				
	บ. สเปเชียล กรุ๊ป ทัวร์ จำกัด				
	บ. สุรัชย์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. สปีด ทราเวล จำกัด				
	พจก. ส. ตะวัน ทัวร์ แอนด์ ทรานสปอร์ต				
	บ. สาว สาว สาว ทัวร์ จำกัด				
	บ. ที สอง แปด ทราเวล จำกัด				

ตารางที่ 13 (ต่อ)
ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	outbound	Domestic	อื่น ๆ
	บ. สายสัมพันธ์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. สกาย ออฟ ฟรันทิเยร์ส จำกัด				
	บ. ทีประเสริฐ ขนส่ง จำกัด				
	บ. สุวรรณโชค การท่องเที่ยว จำกัด				
	บ. สยามมินทร์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. สมควร ทัวร์ จำกัด				
	บ. หนุ่มสาว ทัวร์ จำกัด				
	บ. หลักเมือง ทราเวล จำกัด				
	บ. เอเชียัน โอเวอร์แลนด์ จำกัด				
	บ. เอเชีย ทัวร์ จำกัด				
	บ. เอ็ม. ดี. ทัวร์ จำกัด				
	บ. อาร์. อาร์. ทัวร์ จำกัด				
	บ. อาทิตย์ ทัวร์ จำกัด				
	พจก. อุทัยสเปเชียลไลซ์				
	บ. เอ็น. ซี. ทัวร์ จำกัด				
	พจก. เอนก ทรานสปอร์ต				
	บ. โอเรียนที ทราเวล แอนด์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. เอมี ทราเวล เอเจนซี่ จำกัด				
	บ. เอส. เค. เอส. ฮอลิเคย์ จำกัด				
	บ. เอสเปอร์ ทราเวล เอเจนซี่ จำกัด				
	บ. เอ็น ทัวร์ แลนด์ ทรานสปอร์ต จำกัด				
	บ. เอ็ม. อาร์. ทัวร์ แอนด์ ทราเวล จำกัด				
	บ. เอส. เค. ซี. ทราเวล เอเจนซี่ จำกัด				
	บ. อินเตอร์ ไนซ์ ทริพ ทราเวล จำกัด				
	บ. อินฟอรัม ทราเวล จำกัด				

ตารางที่ 13 (ต่อ)
 ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	outbound	Domestic	อื่น ๆ
1994	บ. อัสวิน ทัวร์ จำกัด				
	บ. เอส. พี. ทราเวล เซอร์วิส จำกัด				
	บ. เอ็กซ์คลูซีฟ ทราเวล จำกัด	✓	✓	✓	✓
	บ. อิลิด้า ทราเวล จำกัด				
	บ. เฮงเชียง ทัวร์ จำกัด				✓
1992	บ. ฮอลิเคย์ จิงชั่น จำกัด				
	บ. สองไทย ซิติเซน (ประเทศไทย) จำกัด				
	บ. อบาทัส ทราเวล จำกัด	✓	✓		✓
	บ. แอมมิกา ทัวร์ จำกัด				
	บ. ออรัมแทรเวล อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด				
1991	บ. บีบีเอส ทัวร์ แอนด์ ทราเวล จำกัด				
	บ. บีไลน์ ทัวร์ แอนด์ ทราเวล จำกัด				
	บ. เบลล์ อินเตอร์เนชั่นแนล ทราเวล จำกัด				
	บ. เบสท์ ลัคกี้ ทราเวล จำกัด				
	บ. โบนิสการท่องเที่ยว จำกัด		✓	✓	
1990	บ. กัทเลีย เทรเวล จำกัด				
	บ. ซีดีพี ทราเวล เซอร์วิส จำกัด				
	บ. สิตริน ทัวร์ จำกัด				✓
1981	บ. จันทรสยาม ทราเวล จำกัด				✓
1981	บ. ซี. ที. เอส. (ประเทศไทย) จำกัด	✓	✓		✓
1994	บ. คอมฟอร์ท ทราเวล เอเจนซี่ จำกัด	✓			✓
1986	บ.คอมพาส อินเตอร์เนชั่นแนล ทราเวล เซอร์วิส				✓
	บ. ศรีธธาทัวร์ จำกัด	✓	✓		
	บ. คอนวินเนียน ทัวร์ จำกัด				
	บ. เวลด์ลิงค์ แทรเวล แอนด์ เทรค จำกัด				

ตารางที่ 13 (ต่อ)
ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	outbound	Domestic	อื่น ๆ
1991	บ. คาวรุ่ง ทัวร์ จำกัด	✓	✓	✓	
	บ. คัลเจอร์ แอนด์ เนเจอร์ล เซอร์วิส จำกัด				
	บ. ไคนิปปอนทัวร์ จำกัด				
1982	บ. คีทส์ แทรเวล จำกัด				
	บ. อีสท์วินด์ ทราเวล จำกัด	✓	✓	✓	✓
	บ. อีส-เวสต์ ทราเวล กรุ๊ป จำกัด				
	บ. เอราวิณ เอ็กซ์เพรส จำกัด				
	บ. ฟรีเบิร์ด ฮอติเคย์ จำกัด				
	บ. กาลา เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด	✓	✓	✓	
1980	บ. เจมินี่ แทรเวล จำกัด				
	บ. โกลเบล ยูเนียน เอ็กซ์เพรส จำกัด				✓
	บ. จี. เอ็ม. เรนเอชอง ทราเวล จำกัด				
1977	บ. โกลเด็นทัวร์ (กรุงเทพฯ) จำกัด	✓	✓		✓
1994	บ. กลอรี่ ทราเวล (ประเทศไทย) จำกัด	✓	✓		
1984	บ. จี ทราเวล คอร์เปอเรชั่น จำกัด	✓	✓		
1986	บ. ฮอติเคย์ ทัวร์ แอนด์ ทราเวล		✓		
1996	บ. อินโคคัมมัน แทรเวล จำกัด				✓
	บ. อินเทลลิเจนท์ แทรเวล จำกัด				
	บ. จัสทิซ ทัวร์ จำกัด				
	บ. เค. เอส. แอนด์ เอส. จำกัด				
1988	บ. แอล เอส แทรเวล แอนด์ เทคคิง จำกัด	✓	✓		
1986	บ. มาร์โค แทรเวล เอเจนซี่ จำกัด	✓	✓	✓	✓
1993	บ. มินส์ ทัวร์ แอนด์ โฮเทล เซ็นเตอร์ จำกัด				
1972	หจก. โอเรียลเต็ล ทราเวล	✓	✓		✓
1992	บ. ออสการ์ ทัวร์ แอนด์ ทราเวล จำกัด	✓	✓	✓	

ตารางที่ 13 (ต่อ)
ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	Outbound	domestic	อื่น ๆ
1983	บ. เพอร์เฟค ไทม์มิ่ง จำกัด				
	บ. พี แอนด์ โอ รีเทล แทรเวล จำกัด				
	บ. เพรสทิจ แทรเวล คอนซัลตันส์				
	บ. ปริ้นเซส ฮอติเคย์ จำกัด				
	บ. โปร ไฟว์ แทรเวล จำกัด				
1983	บ. พี เอส พี แทรเวล จำกัด				
	บ. รีไลแอนซ์ ฮอติเคย์ (ไทยแลนด์) จำกัด	✓			✓
1979	บ. รีเจนซี แทรเวล จำกัด		✓		✓
1995	บ. รีเจนท์ ฮอติเคย์ จำกัด	✓	✓	✓	✓
1995	บ. ริคโก้ ฮอติเคย์ จำกัด				✓
1979	บ. รุ่งทรัพย์ ฮอติเคย์ แทรเวล จำกัด				✓
1961	บ. รุ่งนิรันคร์ ทัวร์ จำกัด				✓
1993	บ. ทรรศน์ทวี อินเซ็นทีป แทรเวล จำกัด				
	บ. สวัสดิ์ ฮอติเคย์ จำกัด	✓	✓	✓	
1977	บ. ซี ทัวร์ จำกัด				✓
	บ. เอส. จี. ทัวร์ จำกัด				
1960	บ. สยาม เอ็กซ์เพรส จำกัด				
	บ. สยาม รอยัล ฮอติเคย์ จำกัด				
	บ. ซิลค์โรด แทรเวล จำกัด				
1993	บ. ซิกสตาร์ ทราเวล จำกัด	✓	✓	✓	✓
	บ. สปริ คลับ จำกัด				
1987	บ. เอส. ยู. เอ็นเตอร์ไพรส์ ทัวร์ เอเจนซี จำกัด				
	บ. ชูพีเรียทัวร์ จำกัด	✓	✓	✓	✓
	บ. สกาเคีย ทราเวล จำกัด		✓	✓	✓
1982	บ. สกายไลน์ แทรเวล เซอร์วิส จำกัด		✓		✓

ตารางที่ 13 (ต่อ)
 ตารางแสดงรายชื่อบริษัทนำเที่ยวในประเทศไทย

ปี	รายชื่อบริษัทนำเที่ยว	ประเภทการบริการ			
		Inbound	Outbound	domestic	อื่น ๆ
1994	บ. ชันมุนทัวร์ จำกัด				
	บ. ชันแซนด์ ทราเวล จำกัด				
	บ. สวิส-ไทย แทรเวล จำกัด				
	บ. ที ซี ทัวร์ จำกัด				
	บ. ไทย-โปลิซ เอเจนซี่ จำกัด				
	บ. ไทยศิริ ทัวร์ จำกัด		✓		✓
	บ. ชรรมทวิ แอนด์ ซี. ซี. ทัวร์				
	บ. ดี เอ็กซ์คลูซีฟ แทรเวล จำกัด				
	บ. ทราเวล เอ็กซ์พีเรียนซ์				
	บ. ทราเวล วิชั่น จำกัด				
1986	บ. ทรีโอ ทรีโอ ทราเวล กรุ๊ป จำกัด				
	บ. ที. วี. แอปพลิเคชัน จำกัด				
	บ. ทเวนตีโฟร์ แจน แทรเวล จำกัด				
1990	บ. ยูไนเต็ท ทราเวล เซอร์วิส จำกัด				✓
	บ. ยูนิเวอร์แซล ทราเวล เอเจนซี่ จำกัด				
1983	บ. ยูนิเวอร์แซล ทราเวล ลิงค์ แอนด์ เซอร์วิส				✓
	บ. ยู วี แทรเวล แอนด์ ทัวร์				
	บ. วรจักร ทัวร์ จำกัด				
	บ. วี. เอส. ทราเวล โปรโมชัน จำกัด				
1994	บ. วิคเอนด์ ทัวร์ จำกัด				
	บ. ไวท์ เอเลแฟนท์ ทราเวล เอเจนซี่				
	บ. เวลด์ กรุช ทราเวล แอนด์ เทรด จำกัด	✓	✓		
	บ. เวลด์ ฮอลิเดย์ ทราเวล จำกัด				
	บ. เวลด์ไวด์ ฮอลิเดย์ แอนด์ แทรเวล จำกัด				

* ข้อมูลปีที่ตั้งบริษัทและชนิดการบริการประเภทต่าง ๆ มาจากข้อมูลบริษัทที่แจ้งต่อ ATTA

การจัดการศึกษาเกี่ยวกับการโรงแรมและการท่องเที่ยว

เมื่อการท่องเที่ยวขยายตัวจนกิจการ โรงแรมและบริษัทนำเที่ยวเติบโตเพิ่มมากขึ้นด้วย นั้นก็ย่อมต้องการบุคลากรที่มีความรู้ ความสามารถในการปฏิบัติงานในสถานประกอบการที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการท่องเที่ยว ดังนั้นจึงส่งผลให้มีการจัดการศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยว อาทิ ด้านการโรงแรม มัคคุเทศก์ ในสถาบันการศึกษาต่างๆของรัฐบาลและเอกชน

การจัดให้มีการอบรมและการศึกษาด้านการท่องเที่ยวเป็นการเพิ่มบุคลากรที่มีความรู้ ความเข้าใจทางการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์ต่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยว อันได้แก่ การมีมัคคุเทศก์ที่มีความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรมไทยอย่างแท้จริงในการส่งผ่านข้อมูลเหล่านี้แก่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมทั้งผลิตบุคลากรที่มีความรู้จากการได้ศึกษาด้านการท่องเที่ยวในสถาบันต่าง ๆ เพื่อเป็นผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น สถาบันฝึกอบรมวิชาการ โรงแรมและการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่บางแสน จังหวัดชลบุรี ได้ผลิตบุคลากรทางการท่องเที่ยว 5 สาขา ดังนี้ แผนกธุรกิจท่องเที่ยว แผนกบริการส่วนหน้า แผนกบริการอาหารและเครื่องดื่ม แผนกแม่บ้าน และแผนกประกอบอาหาร เป็นต้น⁸⁰

การศึกษาหรือการอบรมทางการท่องเที่ยวครั้งแรก คือ การเปิดสอนอบรมมัคคุเทศก์ขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยการดำเนินงานของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2504 เปิดอบรมให้ความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ไทย ภูมิศาสตร์ไทย ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและการปกครองของไทย ด้านโบราณคดีและโบราณวัตถุ ด้านมารยาทในสังคม และภาษาอังกฤษ เป็นต้น⁸¹

เมื่อการท่องเที่ยวเติบโตยิ่งขึ้น ก็ยังมีความต้องการบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถเพื่อมาประกอบอาชีพต่าง ๆ ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว สถาบันการศึกษาต่าง ๆ จึงได้เปิดสอนสาขาวิชาต่าง ๆ ทางการโรงแรมและการท่องเที่ยวทั้งในสถาบันการศึกษาของรัฐและของเอกชน ทั้งในระดับปริญญาโท ระดับปริญญาตรี และระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) และระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ปัจจุบันสถาบันที่เปิดสอนด้านการโรงแรม-การท่องเที่ยว มีทั้งสิ้น 117 แห่ง แบ่งได้ดังนี้ ระดับปริญญาโท 1 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

⁸⁰ ละเอียต ศิลาน้อย, “69 ปี ของ ททท. ในการผลิตบุคลากรคุณภาพในเชิงบริการ” จุลสารการท่องเที่ยว 19,2 (เมษายน-มิถุนายน พ.ศ. 2543):18.

⁸¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กค 1.1.7/7 เรื่องโครงการเปิดสอนอบรมมัคคุเทศก์ของ อสท. ในความดำเนินงานของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2504)

ระดับปริญญาตรี 77 แห่ง แบ่งได้เป็น

- สถาบันอุดมศึกษาของรัฐ 19 แห่ง คือ

- 1) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 3) มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- 4) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 5) มหาวิทยาลัยนเรศวร 6) มหาวิทยาลัยบูรพา 7) มหาวิทยาลัยมหิดล
- 8) มหาวิทยาลัยรามคำแหง 9) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 10) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- 11) มหาวิทยาลัยศิลปากร 12) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช 13) มหาวิทยาลัยแม่โจ้ 14)
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 15) มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ 16) มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี 17)
- มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี 18) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ
- 19) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

- สถาบันอุดมศึกษาเอกชน 15 แห่ง คือ

- 1) มหาวิทยาลัยกรุงเทพ 2) มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต 3) มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น
- 4) มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต 5) มหาวิทยาลัยรังสิต 6) มหาวิทยาลัยวงษ์เชาวลิตกุล 7) มหาวิทยาลัย
- ศรีปทุม 8) มหาวิทยาลัยสยาม 9) มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย 10) มหาวิทยาลัยโยนก 11)
- มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย 12) มหาวิทยาลัยพายัพ 13) มหาวิทยาลัยเกริก 14) วิทยาลัยดุสิตธานี
- 15) วิทยาลัยเทคโนโลยีราชธานี

- สถาบันราชภัฏ 35 แห่ง คือ

- 1) สถาบันราชภัฏเชียงราย 2) สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ 3) สถาบันราชภัฏกำแพงเพชร
- 4) สถาบันราชภัฏอุดรธานี 5) สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี 6) สถาบันราชภัฏลำปาง 7) สถาบัน
- ราชภัฏนครสวรรค์ 8) สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม (พิษณุโลก) 9) สถาบันราชภัฏมหาสารคาม
- 10) สถาบันราชภัฏนครราชสีมา 11) สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช 12) สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์
- 13) สถาบันราชภัฏฉะเชิงเทรา 14) สถาบันราชภัฏเทพสตรี (ลพบุรี) 15) สถาบันราชภัฏ
- พระนครศรีอยุธยา 16) สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี (จันทบุรี) 17) สถาบันราชภัฏกาญจนบุรี
- 18) สถาบันราชภัฏนครปฐม 19) สถาบันราชภัฏภูเก็ต 20) สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี 21) สถาบัน
- ราชภัฏจันทรเกษม 22) สถาบันราชภัฏธนบุรี 23) สถาบันราชภัฏสวนดุสิต 24) สถาบันราชภัฏ
- สวนสุนันทา 25) สถาบันราชภัฏเพชรบุรี 26) สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์ 27) สถาบันราชภัฏเลย
- 28) สถาบันราชภัฏสกลนคร 29) สถาบันราชภัฏสงขลา 30) สถาบันราชภัฏยะลา 31) สถาบัน
- ราชภัฏเพชรบุรีพิทยาลงกรณ์ 32) สถาบันราชภัฏอุดรคิตต์ 33) สถาบันราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง 34)
- สถาบันราชภัฏพระนคร 35) สถาบันราชภัฏสมเด็จพระเจ้าพระยา

- สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล 8 แห่ง คือ

1) วิทยาเขตเทคนิคกรุงเทพ 2) วิทยาเขตบพิตรพิมุข จักรวรรดิ 3) วิทยาเขตภาคพายัพ 4) วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา วาสุกี 5) วิทยาเขตวังไกลกังวล 6) วิทยาเขตภาคใต้ สงขลา 7) วิทยาเขตบพิตรพิมุข หุ่นมทามเมฆ 8) วิทยาเขตพณิชยการพระนคร

หลักสูตรนานาชาติระดับปริญญาตรี 2 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยสยาม

ระดับ ปวช./ปวส. 37 แห่ง แบ่งเป็น

- วิทยาลัยอาชีวศึกษา 17 แห่ง คือ

1) วิทยาลัยอาชีวศึกษาเอี่ยมละออ 2) วิทยาลัยอาชีวศึกษาอุบลราชธานี 3) วิทยาลัยอาชีวศึกษานครราชสีมา 4) วิทยาลัยอาชีวศึกษาสุรินทร์ 5) วิทยาลัยอาชีวศึกษาเชียงใหม่ 6) วิทยาลัยอาชีวศึกษาแพร่ 7) วิทยาลัยอาชีวศึกษาเชียงราย 8) วิทยาลัยอาชีวศึกษากาญจนบุรี 9) วิทยาลัยอาชีวศึกษาเพชรบุรี 10) วิทยาลัยอาชีวศึกษาภูเก็ต 11) วิทยาลัยอาชีวศึกษานครศรีธรรมราช 12) วิทยาลัยอาชีวศึกษาสุราษฎร์ธานี 13) วิทยาลัยอาชีวศึกษาสงขลา 14) วิทยาลัยอาชีวศึกษา อินทราชัย 15) วิทยาลัยพณิชยการเชตุพน 16) วิทยาลัยพณิชยการบึงพระ (พิษณุโลก) 17) วิทยาลัยบริหารธุรกิจและการท่องเที่ยวกรุงเทพฯ

- วิทยาลัยพลศึกษา 3 แห่ง คือ 1) วิทยาลัยพลศึกษากระบี่ 2) วิทยาลัยพลศึกษาตรัง 3) วิทยาลัยพลศึกษาชลบุรี

- วิทยาลัยเทคนิค 9 แห่ง คือ

1) วิทยาลัยเทคนิคสมุทรปราการ 2) วิทยาลัยเทคนิคชุมพร 3) วิทยาลัยเทคนิค นครราชสีมา 4) วิทยาลัยเทคนิคตรัง 5) วิทยาลัยเทคนิคกระบี่ 6) วิทยาลัยเทคนิคเพชรบูรณ์ 7) วิทยาลัยเทคนิคสตูล 8) วิทยาลัยเทคนิคระนอง 9) วิทยาลัยอุบลราชธานี

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย 1 แห่ง คือ สถาบันฝึกอบรมวิชาการโรงแรมและการท่องเที่ยว

- สถาบันการศึกษาเอกชน 7 แห่ง คือ

1) โรงเรียนสยามบริหารธุรกิจ 2) โรงเรียนเทคนิคบริหารธุรกิจกรุงเทพ 3) โรงเรียนเทคนิควิมลบริหารธุรกิจ 4) โรงเรียนพณิชยการสงขลา 5) โรงเรียนพณิชยการหาดใหญ่ 6) โรงเรียนภูเก็ตเทคโนโลยีหาดใหญ่ 7) โรงเรียนบริหารธุรกิจกาญจนบุรี⁸²

⁸² ข้อมูลจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

4.3.3 แนวโน้ม กระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ช่วงทศวรรษที่ 2530-2544

เมื่อการท่องเที่ยวเป็นที่รู้จักและได้รับการส่งเสริมจากรัฐ โดยตั้งหน่วยงานขึ้นเฉพาะ คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่มุ่งพัฒนาสู่ การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ทำให้คนเข้ามาอาศัยในเมืองมากขึ้นเพื่อประกอบอาชีพ ทำให้เมือง แออัดและมีมลพิษจากการพัฒนาทางอุตสาหกรรม ส่งผลให้คนไทยส่วนหนึ่งที่มีรายได้ดีจากงาน อาชีพ เดินทางท่องเที่ยวได้ เพื่อหาความสุขพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นการหลีกเลี่ยงจากสภาพแวดล้อมเมืองที่เป็นอยู่ไปสู่ธรรมชาติแม้เป็นการชั่วคราวก็ตาม การท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมากมาย ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เมื่อการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐ เป็นต้น มา ทำให้เกิดการพัฒนากการท่องเที่ยวและการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน โรงแรม ร้านอาหารต่าง ๆ เข้าไปยังแหล่งท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวก็ได้ สร้างรายได้จำนวนมากให้แก่ประเทศไทย อันเห็นได้จากการที่นำรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศมาเป็นอันดับ 1 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 จนถึงปัจจุบัน แต่การเจริญเติบโตของการท่องเที่ยวก็ทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมลง รวมทั้งส่งผลกระทบต่อสังคม และวัฒนธรรม ประเพณีด้วย⁸³ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการพัฒนากการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต เพื่อให้การท่องเที่ยวของไทยยังคงเติบโตและสร้างรายได้แก่ประเทศ ขณะเดียวกันก็ช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและมีผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้น้อยที่สุด ส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอันเป็น แนวโน้มของวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นโดยมีสาเหตุมาจากแนวโน้ม 2 ประการ คือ แนวโน้มเกี่ยวกับการอนุรักษ์และแนวโน้มเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเรื่องอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว⁸⁴

⁸³ คุรยละเอียดใน ศรีพร สมบุญธรรม, “การประเมินผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมจากการท่องเที่ยว” จุลสารการท่องเที่ยว 13,4 (ตุลาคม- ธันวาคม 2537):20-26.

⁸⁴ ยุวดี นิรัตน์ตระกูล, “Eco-Tourism : การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” จุลสารการท่องเที่ยว 14,3 (กรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. 2538):51-58 อธิบายเรื่องแนวโน้ม ที่เป็นสาเหตุให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสรุปได้ดังนี้ แนวโน้มเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เกิดจากการที่ประชากรเพิ่มขึ้นและภาวะทางเศรษฐกิจถดถอยในหลายประเทศ กิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก่อผลกระทบรุนแรงต่อระบบนิเวศ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ผลที่ตามมาคือ ความไม่ยั่งยืนของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงเกิดการผสมผสานเรื่องการอนุรักษ์เข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจ

ซึ่งเมื่อแนวโน้มทั้งสองประการมาบรรจบกันจึงส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2535 มีการประชุมสุดยอดแห่งสหประชาชาติที่นครริโอเดจาเนโร บราซิล ที่เรียกกันว่า Rio Summit หรือ Earth Summit มีอนุสัญญา 1 ใน 5 ฉบับ ก็คือ Agenda 21 หรือ แผนแม่บทของโลก กล่าวถึง การพัฒนาทุกประเภทต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) รวมทั้งอุตสาหกรรมท่องเที่ยวก็ต้องเป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ซึ่งมี หลักการสำคัญคือ คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ ทั้งระบบนิเวศ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมท้องถิ่น คำนึงถึงประชาชนในท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ คำนึงถึงการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้และประสบการณ์แก่นักท่องเที่ยวด้วยความปลอดภัยและสุขอนามัย คำนึงถึงการมีจิตสำนึกต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนั้นการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต้องเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือเชิงอนุรักษ์ด้วย⁸⁵

โดยการใช้พื้นที่อนุรักษ์ที่จัดตั้งขึ้นแล้ว และกำลังจะจัดตั้งให้เป็นแหล่งพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมควบคู่ไปกับการสงวนรักษาระบบนิเวศตามธรรมชาติ เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่อนุรักษ์อย่างอุทยานแห่งชาติ ด้วยความเชื่อว่า การท่องเที่ยวในพื้นที่อนุรักษ์เป็นทางเลือกอย่างหนึ่งที่เปิดโอกาสให้มีการจ้างงานและสร้างรายได้จำนวนมาก ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจให้แก่ราษฎรในท้องถิ่น เพื่อจะได้ตระหนักถึงความสำคัญและหันมาช่วยกันสนับสนุนการสงวนรักษาพื้นที่อนุรักษ์ธรรมชาติ ตลอดจนเป็นแรงผลักดันให้กลุ่มอนุรักษ์และประชาชนยอมรับว่า การท่องเที่ยวที่มีการวางแผนที่ดีจะมีศักยภาพใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนการอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติและพื้นที่อนุรักษ์อื่นๆ ได้เป็นอย่างดี ส่วนแนวโน้มเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเรื่องอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวนั้น เกิดจากการมีแนวโน้มต้องการการท่องเที่ยวแบบผจญภัย เข้าไปมีส่วนร่วมและสัมผัสกับธรรมชาติอย่างแท้จริง นอกจากนี้ นักท่องเที่ยวยังต้องการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับสถานที่ที่ไป ตั้งแต่เรื่องระบบนิเวศไปถึงชนิดพืชพันธุ์ สัตว์ป่าที่หายากหรือที่กำลังจะสูญพันธุ์ รวมทั้งประเด็นปัญหาเรื่องการอนุรักษ์ เช่น การสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ การลักลอบล่าสัตว์ป่า ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีสาเหตุสำคัญจากการตื่นตัวและให้ความสนใจเกี่ยวกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัญหาเกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก

⁸⁵ รำไพพรรณ แก้วสุริยะ, “ท่องเที่ยวยั่งยืน (ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์) ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” อนุสาร อสท. 42,4 (พฤศจิกายน, 2544):118-119 อธิบายคำศัพท์ที่ถูกต้องที่แปลมาจากภาษาอังกฤษของคำว่า Ecotourism ว่าเป็น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ส่วนคำว่า การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นศัพท์เก่า โดยสรุป การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (Sustainable Tourism) นับ เป้าหมายสูง

ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สรุปได้ดังนี้

1. แหล่งท่องเที่ยวที่จะส่งเสริมและพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ควรเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม และอาจรวมไปถึงแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมที่ปรากฏในพื้นที่ธรรมชาตินั้นด้วย

2. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นการท่องเที่ยวที่ทุกฝ่ายมีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ และระบบนิเวศ โดยการเป็นนักท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายหรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม

3. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เน้นให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัส หรือมีประสบการณ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติโดยตรงและเปิด โอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งนอกจากจะได้รับความพึงพอใจแล้ว ยังจะเป็นการเสริมสร้างจรรยาบรรณด้านสิ่งแวดล้อมเชิงบวกด้วย

4. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ให้ประโยชน์กลับคืนสู่ธรรมชาติและ การอนุรักษ์ธรรมชาติ ในขณะเดียวกันจะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม

5. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะมุ่งเน้นที่คุณค่าธรรมชาติหรือลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ไม่ใช่เน้นที่การเสริมแต่งหรือการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ⁸⁶

กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประกอบด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยวหลักและกิจกรรมการท่องเที่ยวเสริม ดังนี้

สุดของการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นกิจกรรมหรือรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน และได้สรุปแสดงผังการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนไว้ ดังนี้

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism)

เที่ยวในแหล่งธรรมชาติ (Natural based Tourism)	เที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (Cultural based Tourism)
1. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)	1. การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Tourism)
2. การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agrotourism)	2. การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเพณี (Cultural and Traditional Tourism)
3. การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Litho Travel)	3. การท่องเที่ยววิถีชีวิตในชนบท (Rural Tourism or Village Tourism)

⁸⁶ ยุวดี นิรัตน์ตระกูล. "Eco-Tourism : การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์" จุลสารการท่องเที่ยว 14,3 (กรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. 2538):53.

กิจกรรมหลัก เช่น การเดินป่า การศึกษาธรรมชาติ การถ่ายรูปบันทึกธรรมชาติ บันทึกเทปวิดีโอ บันทึกเสียงธรรมชาติ กิจกรรมดูนก กิจกรรมศึกษาเที่ยวถ้ำ กิจกรรมศึกษาท้องฟ้าและดาราศาสตร์ กิจกรรมล่องเรือศึกษาธรรมชาติ กิจกรรมพายเรือแคนู เรือใบ เรือคายัค เรือใบ กิจกรรมค้ำน้ำชมปะการังน้ำตื้น และกิจกรรมค้ำน้ำลึก

กิจกรรมเสริม เช่น การชมทิวทัศน์ธรรมชาติ การขี่จักรยานในเส้นทางธรรมชาติ กิจกรรมปีนหรือไต่เขา การพักผ่อนด้วยเต็นท์ กิจกรรมเครื่องร่อนขนาดเล็ก การล่องแพยาง กิจกรรมพักผ่อนรับประทานอาหาร การเที่ยวหน้าตก และกิจกรรมวินเซิร์ฟ เป็นต้น⁸⁷

วิวัฒนาการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2519 โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยที่เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลการท่องเที่ยวโดยตรงได้นำเสนอเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติแผนแรกของไทย แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดและแนวทางที่ชัดเจน มาถึงช่วง พ.ศ. 2519-2539 เมื่อการท่องเที่ยวประสบความสำเร็จอย่างสูงในด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาการ แต่ก็เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม จึงเกิดการศึกษาวิจัยการท่องเที่ยวมากขึ้นและมาถึงปัจจุบันการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นที่รับรู้และต้องการความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้น รวมทั้งการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยก็ได้ผลักดันให้เกิดนโยบายและแนวทางต่างๆ เพื่อให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นในสังคมไทย อาทิ การพัฒนาบุคลากร การพัฒนาพื้นที่ท่องเที่ยว การจัดบริการนำเที่ยว โดยร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ รวมทั้งการเผยแพร่เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้แพร่หลายทั่วไป ตั้งแต่ พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา⁸⁸

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีกิจกรรม อาทิ การเดินป่า ดูนก ค้ำน้ำ และขี่จักรยาน เป็นที่รู้จักและนิยมปฏิบัติของคนส่วนใหญ่ตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา โดยสื่อสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวและกิจกรรมนันทนาการกลางแจ้งที่เน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อาทิ อนุสาร อสท. แค้มป์ท่องเที่ยว เพื่อนเดินทาง กิรินทร์ และสารคดี⁸⁹ นอกจากนี้ยังมีนิตยสารท่องเที่ยวมีเนื้อหา

⁸⁷ กิตติวัฒน์ รัตนคิลก ฅ ภูเก็ต, “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco-Tourism)” อุตสาหกรรมท่องเที่ยว 17,4 (ตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2541):45-52.

⁸⁸ ณรงค์เดช นวลมีชื่อ, “Ecotourism ทางออกฤาเพียงแค่กระแส” อุตสาหกรรมท่องเที่ยว 16,4 (ตุลาคม- ธันวาคม 2540):59-60.

⁸⁹ รายละเอียดใน สุภาณี แก้วมณี, “บทบาทอนุสาร อสท. กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ,” (สารนิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535), น. 15-41.

เกี่ยวกับกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศออกมาใหม่อีก 2 ฉบับ ใน พ.ศ. 2543 คือ อสท. Young Traveller และเพื่อนเดินทาง ออกวางตลาดฉบับแรกเดือนกันยายนและเดือนกรกฎาคม ตามลำดับ นอกจากนี้แนวโน้มนักท่องเที่ยวที่สนใจในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพิ่มมากขึ้น อันเห็นได้จากการเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติต่าง ๆ (ดูตารางที่ 14 - 16) เพราะการท่องเที่ยวในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติ กิจกรรมขณะท่องเที่ยวส่วนใหญ่ ก็คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยในช่วง พ.ศ. 2503 – 2544 ได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการพัฒนาประเทศแบบอุตสาหกรรม อันทำให้ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกมีผลส่งเสริมต่อการท่องเที่ยวของคนไทย โดยเฉพาะปัจจัยภายในจากการพัฒนาประเทศทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพวิถีชีวิต การพัฒนาการคมนาคม การขยายตัวของกลุ่มชนชั้นกลางและการขยายโอกาสทางการศึกษา รวมถึงบทบาทของสิ่งพิมพ์ไทยต่อการท่องเที่ยว ปัจจัยเหล่านี้ทำให้คนไทยมีโอกาสท่องเที่ยวมากขึ้น โดยเฉพาะชนชั้นกลางและทำงานในภาคอุตสาหกรรมที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและวันหยุดหรือเวลาว่างที่สามารถท่องเที่ยวได้ นอกจากนี้รัฐบาลได้ตระหนักถึงประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวจึงได้ตั้งหน่วยงานเฉพาะขึ้นซึ่งในปัจจุบัน คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จากปัจจัยเหล่านี้ทำให้การท่องเที่ยวในช่วงนี้แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การท่องเที่ยวแบบส่วนตัวที่จัดการท่องเที่ยวเองและไปกับครอบครัวหรือกลุ่มเพื่อน กับการท่องเที่ยวเชิงธุรกิจที่มีบริษัทนำเที่ยวจัดการอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ เช่น การเดินทางและที่พัก มัคคุเทศก์นำเที่ยว เป็นต้น

ตารางที่ 14
แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2534-2539

ชื่ออุทยาน	2534	2535	2536	2537	2538	2539
กุยบุรี	-	-	-	-	-	-
แก่งกระจาน	83,296	60,492	75,284	105,533	129,027	140,418
แก่งกรุง	348	284	169	42	-	735
แก่งเจ็ดแคว	-	-	-	-	-	-
แก่งตะนะ	248,516	121,316	101,479	150,703	151,888	89,119
ขุนขาน	-	-	-	-	-	-
ขุนแจ	-	8,019	5,035	21,911	37,431	32,097
เขาคิชฌกูฏ	153,772	118,449	141,782	146,954	132,751	143,389
เขาชะเมา-เขาวง	261,031	239,065	369,149	266,255	332,087	271,322
เขานัน	8,974	31,905	26,241	55,007	81,212	91,854
เขาน้ำค้าง	-	-	-	8,394	83,556	33,828
เขาปู่-เขาย่า	7,393	5,555	6,642	7,112	13,310	12,873
เขาพนมเบญจา	28,593	27,964	40,018	50,853	55,892	58,798
เขาพระวิหาร	-	-	-	-	-	51,468
เขาตอก	7,146	6,715	4,125	11,407	13,739	13,344
พระพุทธฉาย (เขาสามหลักัน)	90,623	104,343	98,974	121,360	80,677	68,253
เขาหลวง	138,590	203,942	264,481	281,735	310,648	606,950
เขาแหลม	21,864	25,174	29,114	106,703	44,483	42,547
เขาใหญ่	1,009,687	944,940	729,818	817,261	557,942	538,023
เขื่อนศรีนครินทร์	17,305	28,965	14,686	16,400	63,576	344,968
คลองตรอน	-	-	-	-	-	-
คลองพนม	-	-	-	-	-	-
คลองลาน	233,923	247,217	304,448	352,526	311,274	71,424
คลองวังเจ้า	6,536	8,003	11,252	12,523	12,883	12,022
แจ้ซ้อน	132,546	124,279	137,216	213,888	101,052	166,370

ตารางที่ 14 (ต่อ)

แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2534-2539

ชื่ออุทยาน	2534	2535	2536	2537	2538	2539
เฉลิมรัตนโกสินทร์	55,791	43,372	15,611	-	48,553	153,412
เชียงดาว	-	-	-	-	-	-
คอกขุนตาล	8,198	9,114	11,073	10,988	13,531	10,922
คอกผากล่อง	-	-	-	-	-	-
คอกภูคา	6,558	9,569	13,363	6,892	48,748	51,999
คอกภูนาง	-	-	799	6,804	20,142	25,990
คอกเวียงผา	-	-	-	-	-	-
คอกสุเทพ-ปุย	660,380	613,257	670,981	612,099	1,901,811	2,089,524
คอกหลวง	277,062	257,656	349,834	332,346	-	-
คอกอินทนนท์	675,709	867,179	640,127	804,022	-	-
คอกสันมหาธาต	19,621	20,459	30,519	31,066	-	-
คอกโดน	114,586	102,322	-	-	-	-
คอกหมอก	-	-	-	-	-	-
คอกพระยา	-	-	-	-	-	-
ไคว้ร่มเย็น	-	-	-	-	-	-
ไคว้ปลา-น้ำตกผาเสื่อ	-	-	-	-	-	-
ไคว้ผาไท	46,722	47,954	-	-	-	-
ไคว้สะแก	-	-	-	-	-	-
ทองผาภูมิ	-	-	-	-	-	-
ทับลาน	-	-	-	-	-	-
ทุ่งแสลงหลวง	84,242	51,534	-	-	-	-
ไทรทอง	4,319	6,646	-	-	-	-
ไทรโยค	177,254	148,562	-	-	-	-
นันทบุรี	-	-	-	-	-	-
น้ำตกซีโป	-	-	-	-	-	-
น้ำตกทรายขาว	260,173	438,875	359,558	336,304	475,888	452,889

ตารางที่ 14 (ต่อ)

แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2534-2539

ชื่ออุทยาน	2534	2535	2536	2537	2538	2539
น้ำตกพลิว	651,332	570,613	605,836	602,229	577,556	734,084
น้ำตกพาเจริญ	-	-	-	-	23,364	45,956
น้ำตกแม่สุรินทร์	156,280	14,863	32,264	1,849	3,690	7,487
น้ำตกโยง	84,570	58,384	149,370	115,603	184,733	227,531
น้ำตกสี่ขีด	42,733	34,992	30,225	35,354	54,626	53,055
น้ำตกหงาว	-	-	-	-	34,529	125,140
น้ำตกห้วยยาง	51,420	55,851	72,147	63,585	83,378	77,864
น้ำพอง	-	-	-	-	-	-
น้ำหนาว	82,705	102,234	94,055	171,244	174,074	223,775
บางกลาง	63,220	65,194	62,746	94,346	94,198	102,651
บูโตะ-สุโขงป่าดี	42,546	74,711	325,375	400,869	760,419	643,372
ปางสีดา	47,913	40,157	58,267	25,046	25,569	34,192
ป่าแม่ปืม	-	-	-	-	-	-
ป่าหินงาม	-	-	-	-	61,696	81,300
ผาแต้ม	275,434	259,537	312,370	308,157	389,653	368,177
พุกเตย	-	-	-	-	-	-
ภูกระดึง	44,436	51,129	60,208	60,662	68,693	82,427
ภูเก้า-ภูพานคำ	11,529	18,426	23,866	41,697	61,094	45,448
ภูจอง-นายอย	36,642	28,822	9,890	7,124	9,808	11,083
ภูซาง	2,466	125,827	136,621	160,772	199,480	210,919
ภูผาม่าน	-	-	-	-	-	-
ภูผาเหล็ก	-	-	-	-	-	-
ภูพาน	39,664	163,370	68,680	53,663	53,427	42,680
ภูเรือ	18,518	17,150	6,651	54,732	29,578	57,559
ภูล็งกา	-	-	-	-	-	46,786
ภูแล่นคา	27,270	-	-	-	-	-

ตารางที่ 14 (ต่อ)
แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2534-2539

ชื่ออุทยาน	2534	2535	2536	2537	2538	2539
ภูเวียง	30,046	54,449	69,347	74,161	80,182	66,924
ภูสระดอกบัว	-	31,734	30,033	26,657	48,324	67,268
ภูสอยดาว	71,431	-	-	2,092	39,094	81,367
ภูหินร่องกล้า	143,387	58,509	66,109	68,905	92,913	74,542
มุกดาหาร	-	110,997	157,353	158,596	142,760	-
แม่เงา	-	-	-	-	-	-
แม่จรมิ	127,607	-	-	-	-	-
แม่ตะไคร้	-	101,399	-	-	-	-
แม่โถ	67,527	-	-	-	-	-
แม่ปิ้ง	182,415	58,102	-	-	-	-
แม่ฝาง	-	211,356	-	-	-	-
แม่เมย	13,094	-	-	-	-	-
แม่ยม	28,317	4,609	-	-	-	-
แม่วงศ์	16,515	45,305	-	-	-	-
แม่วะ	14,091	22,377	-	-	-	-
รามคำแหง	93,413	20,506	-	-	-	-
ลานสาง	-	112,687	-	-	-	-
ลำคลองงู	-	-	-	-	-	-
ลำน้ำน่าน	32,283	-	-	-	-	-
เวียงโกศัย	-	42,211	-	-	-	-
ศรีน่าน	-	-	-	-	-	-

ตารางที่ 15

แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2540-2543

ชื่ออุทยาน	2540	2541	2542	2543
กุยบุรี	628	14,196	14,606	5,046
แก่งกระจาน	114,087	214,632	247,109	151,833
แก่งกรุง	309	194	3	1,542
แก่งเจ็ดแคว	3,285	6,741	15,854	21,130
แก่งตะนะ	128,705	142,123	27,118	36,700
ขุนขาน	25,139	19,057	20,280	34,878
ขุนแจ	59,459	67,676	54,404	61,508
เขาคิชฌกูฏ	245,056	419,939	132,226	85,714
เขาชะเมา-เขาวง	359,233	331,519	325,095	289,460
เขานัน	76,439	67,611	99,606	108,027
เขาน้ำค้าง	96,051	68,137	93,161	106,727
เขาปู่-เขาย่า	30,331	22,132	29,721	60,687
เขาพนมเบญจา	36,986	34,801	34,579	23,655
เขาพระวิหาร	350,544	450,460	639,253	276,406
เขาตอก	14,644	18,077	34,323	37,669
พระพุทธฉาย (เขาสามหลักัน)	65,262	109,746	108,703	98,564
เขาหลวง	967,733	536,829	255,055	121,350
เขาแหลม	12,981	14,446	14,869	13,342
เขาใหญ่	961,566	1,148,928	489,969	440,420
เขื่อนศรีนครินทร์	350,711	416,164	304,223	238,552
คลองตรอน	-	-	18,758	7,771
คลองพนม	1,663	16,220	24,358	30,678
คลองลาน	256,375	264,572	309,503	224,111
คลองวังเจ้า	25,188	27,655	18,909	11,538
แจ้ซ้อ	174,540	186,093	227,433	274,727
เฉลิมรัตนโกสินทร์	138,386	59,805	61,436	67,573

ตารางที่ 15 (ต่อ)
แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2540-2543

ชื่ออุทยาน	2540	2541	2542	2543
เขียงควา	20,913	16,704	19,155	22,623
คอยขุนตาล	11,511	12,229	14,139	12,295
คอยผากลอง	13,824	16,536	39,889	45,535
คอยภูคา	21,288	82,179	74,053	48,305
คอยภูนาง	34,174	65,960	37,651	42,111
คอยเวียงผา	2,364	2,120	2,404	2,980
คอยสุเทพ-ปุย	2,051,142	2,105,984	2,220,479	3,154,511
คอยหลวง	252,837	260,152	14,364	162,067
คอยอินทนนท์	705,124	625,798	694,930	651,774
ดากสันมหาราช	39,477	22,952	22,105	13,989
ดาดโตน	307,985	364,329	327,737	295,194
ดาดหมอก	11,042	17,838	12,725	17,165
ดาพระยา	2,033	1,841	-	-
ได้ร่มเย็น	81,017	49,351	-	-
ถ้ำปลา-น้ำตกผาเสื่อ	-	315,769	-	-
ถ้ำผาไท	33,643	36,296	-	-
ถ้ำสะแกกิน	-	2,299	-	-
ทองผาภูมิ	-	-	-	-
ทับลาน	63,807	47,025	-	-
ทุ่งแสลงหลวง	140,678	135,894	-	-
ไทรทอง	227,016	266,591	-	-
ไทรโยค	357,628	313,392	-	-
นันทบุรี	-	40,142	-	-
นาแห้ว	12,453	10,431	-	-
น้ำตกคลองแก้ว	-	16,394	-	-
น้ำตกชาติตระการ	47,552	61,882	-	-

ตารางที่ 15 (ต่อ)

แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2540-2543

ชื่ออุทยาน	2540	2541	2542	2543
สาละวิน	-	-	-	-
สันกาลาคีรี	-	-	-	-
ห้วยน้ำค้าง	82,483	117,296	-	-
ห้วยหวด	42,313	73,852	-	-
คอกขง	-	-	-	-
น้ำตกซีโป	134,979	118,599	132,661	154,506
น้ำตกทรายขาว	503,930	782,043	522,626	522,134
น้ำตกพริ้ว	766,424	669,436	524,760	472,604
น้ำตกพาเจริญ	72,791	71,888	96,097	58,979
น้ำตกแม่สุรินทร์	31,676	29,694	22,073	11,598
น้ำตกโยง	208,348	155,507	69,413	42,897
น้ำตกสี่ขีด	93,541	97,702	86,963	55,692
น้ำตกหงาว	203,620	455,987	582,583	384,718
น้ำตกห้วยยาง	106,176	113,571	125,460	90,576
น้ำพอง	13,448	13,448	52,832	24,460
น้ำหนาว	167,958	218,668	187,324	138,277
บางหลวง	107,781	184,051	103,466	42,923
บุโค-สุโขงป่าดี	1,213,866	481,942	405,696	227,988
ปางสีดา	23,552	27,729	24,211	27,671
ป่าแม่ปืม	-	-	1,224	7,826
ป่าหินงาม	130,495	147,805	191,572	208,399
ผาแต้ม	388,378	247,676	246,408	381,209
พุกเตย	6,138	16,274	40,570	26,520
ภูกระดึง	159,080	79,747	100,690	64,466
ภูเก้า-ภูพานคำ	40,712	35,425	38,183	24,100
ภูออบ-นาขอย	16,433	17,793	34,315	24,343

ตารางที่ 15 (ต่อ)

แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2540-2543

ชื่ออุทยาน	2540	2541	2542	2543
ภูซาง	281,678	224,107	141,478	73,878
ภูผาม่าน	35,726	15,846	9,638	5,208
ภูผาเหล็ก	2,872	-	-	24,107
ภูพาน	94,735	36,229	41,155	49,583
ภูเรือ	112,442	107,347	185,509	187,409
ภูลังกา	15,535	1,002	31,758	18,111
ภูแลนคา	-	-	-	10,170
ภูเวียง	76,456	61,056	52,795	42,246
ภูสระดอกบัว	90,955	98,019	69,240	49,370
ภูสอยดาว	61,549	61,373	58,898	36,315
ภูหินร่องกล้า	53,346	70,982	80,234	81,935
มุกดาหาร	129,508	102,616	133,088	104,706
แม่เงา	635	1,872	4,283	2,507
แม่จรม	4,891	15,906	20,482	20,610
แม่ตะไคร้	108,051	119,759	118,878	103,244
แม่โต	-	788	1,027	775
แม่ปิ้ง	109,764	94,007	-	-
แม่ฝาง	286,113	299,252	-	-
แม่เมย	-	414	-	-
แม่ขม	7,576	5,174	-	-
แม่วงศ์	13,806	21,233	-	-
แม่วะ	21,262	18,864	-	-
รามคำแหง	34,911	24,400	-	-
ลานสาง	223,116	165,357	-	-
ลำคลองงู	-	-	-	-
ลำน้ำน่าน	-	-	-	-

ตารางที่ 15 (ต่อ)
แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในอุทยานแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2540-2543

ชื่ออุทยาน	2540	2541	2542	2543
เวียงโกศัย	41,512	45,453	-	-
ศรีน่าน	29,062	52,820	-	-
ศรีพังงา	14,128	23,275	-	-
ศรีลานนา	197,968	299,105	-	-
ศรีสขนาลัย	53,043	66,432	-	-
ขุนน้ำน่าน	-	-	-	-
เอราวัณ	510,255	459,790	-	-
ออบหลวง	70,835	153,340	-	-
ออบขาน	244,148	477,879	-	-

ตารางที่ 16

แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในเขตอุทยานแห่งชาติ ของส่วนอุทยานแห่งชาติทางทะเล
ระหว่างปีงบประมาณ 2539-2543

หน่วยงาน	2539	2540	2541	2542	2543
1. ส่วนกลาง	-	-	-	-	-
2. เขาสามร้อยยอด	65,330	100,949	104,288	88,467	91,133
3. ตะรุเตา	20,196	13,212	17,504	15,571	15,987
4. ทะเลบัน	9,962	65,344	65,224	38,670	38,083
5. หมู่เกาะอ่างทอง	33,932	35,592	28,487	39,863	46,326
6. อ่าวพังงา	233,606	137,317	163,835	84,803	156,255
7. หมู่เกาะสุรินทร์	3,814	9,688	12,759	7,588	9,516
8. สิรินาค	195,448	140,186	146,203	142,803	77,503
9. เขาแหลมหญ้า-หมู่เกาะเสม็ด	277,124	284,092	284,844	282,136	257,878
10. หาดเจ้าไหม	202,865	258,205	399,775	489,747	233,831
11. หมู่เกาะสิมิลัน	22,644	18,475	18,579	10,919	17,743
12. หมู่เกาะช้าง	232,869	242,651	233,955	291,956	274,354
13. แหลมสน	33,749	20,327	12,722	9,311	9,316
14. หาดนพรัตน์ธารา-หมู่เกาะพีพี	501,030	480,824	489,238	423,757	316,691
15. หมู่เกาะเภตรา	31,478	29,045	40,218	140,764	93,137
16. เขาลำปี-หาดท้ายเหมือง	62,167	51,838	55,434	62,363	71,693
17. หมู่เกาะลันตา	9,088	12,338	18,890	19,990	34,055
18. เขาหลัก-ลำรู่	39,195	51,806	44,596	21,295	19,490
19. หาดวนกร	75,709	77,183	55,673	26,480	22,765
20. ธารโบกขรณี	246,953	322,512	314,635	262,539	230,859
21. หมู่เกาะชุมพร	68,631	16,736	3,213	12,974	12,089
22. ลำน้ำกระบุรี	13,918	15,015	11,129	18,278	29,235
23. น้ำตกธารเสด็จ	36,615	30,773	32,054	51,306	65,047
24. หมู่เกาะพยาม	-	-	-	-	1,922
25. หาดขนอม-หมู่เกาะทะเลใต้	1520	2,168	3,217	6,404	38,432

ตารางที่ 16 (ต่อ)

แสดงสถิตินักท่องเที่ยวที่เข้าไปในเขตอุทยานแห่งชาติ ของส่วนอุทยานแห่งชาติทางทะเล
ระหว่างปีงบประมาณ 2539-2543

หน่วยงาน	2539	2540	2541	2542	2543
26. หมู่เกาะระ-เกาะพระทอง	-	-	-	-	-
27. อ่าวมะนาว	-	-	-	-	-
28. ศูนย์ศึกษาธรรมชาติฯ จ.ตรัง	-	-	-	-	-
29. ศูนย์ศึกษาธรรมชาติฯ จ.ภูเก็ต	-	-	-	-	-
30. ศูนย์ศึกษาธรรมชาติฯ จ.ชุมพร	-	-	-	-	-

* ข้อมูลตารางที่ 17-18 จากสถิติของกองอุทยานแห่งชาติกรมป่าไม้

บทที่ 5

บทสรุป

การท่องเที่ยวในความหมายแบบตะวันตกอันเป็นการเดินทางเพื่อหาความสุข พักผ่อน ดาดอากาศ และรักษาสุขภาพ โดยไม่มีวัตถุประสงค์ที่ไปเพื่อการทำงานหรือเกี่ยวข้องกับอาชีพและ กิจธุระต่าง ๆ เพิ่งจะเป็นที่รู้จักและนำมาปฏิบัติตั้งแต่ พ.ศ. 2394 เป็นต้นมา หรือในรัชสมัยพระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แต่ก่อนหน้านั้นคนไทยยังไม่รู้จักแนวคิดนี้ ประกอบ กับปัจจัยทางวัฒนธรรมและสภาพสังคมและเศรษฐกิจ ที่เชื่อว่าการเดินทางท่องเที่ยวเป็นสิ่งเหลว ไหลไร้สาระไม่ควรทำ และสภาพสังคมเศรษฐกิจที่คนส่วนใหญ่ติดอยู่ในระบบไพร่, ทาส และมี อาชีพทางการเกษตร ทำให้ไม่สามารถเดินทางไปไหนได้สะดวกนัก รวมทั้งเส้นทางคมนาคมต่าง ๆ ยัง ไม่สะดวกสบายเช่นสมัยต่อ ๆ มาถึงปัจจุบัน ดังนั้นรูปแบบกิจกรรมของการท่องเที่ยวและสถานที่ที่ ไปนั้นจึงแอบแฝงอยู่กับการเดินทางเพื่อไปทำกิจธุระต่าง ๆ เช่น ไปศึกษาธรรม และไปเยี่ยมญาติ ตลอดจนเป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น การธุดงค์ และการจาริกแสวงบุญไป ยังสถานที่สำคัญ ๆ ทางศาสนาในยุคนั้น อาทิ พระพุทธบาทสระบุรี เป็นต้น

การท่องเที่ยวตั้งแต่ พ.ศ. 2394 ถึงพ.ศ. 2503 เป็นช่วงเวลาที่คนไทยรู้จักและยอมรับนำ แนวคิดการท่องเที่ยวแบบตะวันตกมาใช้ในสังคม โดยพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงเป็นแกนนำ เพราะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 สังคมไทยเปิดรับการติดต่อและการค้าขายอย่างเป็นทางการกับชาติทาง ตะวันตกอีกครั้ง ดังนั้นแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวจึงมากับพ่อค้า นักการทูต และมีชนชั้นนารี ส่งผล ให้สังคมไทยยอมรับเรื่องการท่องเที่ยวมาปฏิบัติในสังคมแล้วเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิด และโลกทัศน์ และเพิ่มความหมายวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวจากสิ่งเหลวไหลไร้ประโยชน์มา เป็นสิ่งที่ดี ควรกระทำ ให้ประโยชน์ทั้งทางสุขภาพกายและใจ นอกจากนี้จากการเปลี่ยนแปลงแนว คิดและโลกทัศน์ที่ทำให้สังคมไทยมีการท่องเที่ยวแล้ว การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมในส่วนของ การเปลี่ยนแบบพฤติกรรมการท่องเที่ยวของชาวตะวันตกและการพัฒนาประเทศสู่ความศิวิไลซ์ทันสมัย ที่มีการเลิกระบบไพร่, ทาส การพัฒนาถนนหนทาง และการเกิดข้าราชการที่มีเงินเดือนและวัน หยุด ทำให้การท่องเที่ยวที่รับและนำมาปฏิบัติโดยชนชั้นสูงค่อย ๆ ขยายตัวลงสู่คนทั่วไปมากขึ้น แต่ในช่วง พ.ศ. 2394-2466 ชนชั้นสูงยังเป็นคนส่วนใหญ่ที่เดินทางท่องเที่ยว ทั้งในและนอก ประเทศ ส่วนคนทั่วไปได้เดินทางท่องเที่ยวมากขึ้นหลัง พ.ศ. 2466 เป็นต้นมา

การท่องเที่ยวของชนชั้นสูงในช่วง พ.ศ. 2394-2466 เกิดจากการยอมรับแนวคิดทางด้าน การแพทย์และการท่องเที่ยวจากชาวตะวันตก ซึ่งการเดินทางท่องเที่ยวนี้ทำได้สะดวกขึ้นเมื่อมีการ

พัฒนาเส้นทางคมนาคมและยานพาหนะ อาทิ เมื่อมีเรือกลไฟทำให้การท่องเที่ยวไปถึงเกาะสีชัง ทางฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวไทยจนมาถึงการพัฒนาการคมนาคมทางรถไฟ โดยเฉพาะเส้นทางรถไฟสายใต้ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเส้นทางท่องเที่ยวจากทางชายฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวไทย ไปยังชายฝั่งตะวันตกของอ่าวไทย และมีผลต่อหมู่บ้านประมงอย่างหัวหิน และชะอำให้กลายเป็น สถานตากอากาศของหมู่ชนชั้นสูง และผู้มีฐานะดีตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 7 นอกจากนี้ การสร้างพระราชวังหรือพระราชนิเวศน์บริเวณชายทะเลยังมีส่วนทำให้เกิดความเจริญและความ นิยมมายังสถานตากอากาศอย่างชะอำและหัวหิน ที่มีพระราชนิเวศน์มฤคทายวันและพระราชวัง โกลกัณฑ์ตั้งอยู่เพราะเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานมานั้นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ข้าราชการบริวารจำนวนหนึ่งต้องตามเสด็จด้วยจนทำให้เกิดการสร้างโรงแรม บ้านพัก และพัฒนาด้านต่าง ๆ ต่อไป

การท่องเที่ยวตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ส่วนหนึ่งเป็นความสืบเนื่องการเดินทางท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นตั้งแต่ยุคศักดินา (ก่อน พ.ศ. 2475) ที่เป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนตากอากาศ แต่การพัฒนาประเทศให้เจริญทางเศรษฐกิจตามแบบประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยการมุ่งพัฒนาทางอุตสาหกรรมตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา โดยเฉพาะจากแนวความคิดของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เห็นว่าประเทศไทยมีสถานที่สวยงามมีความน่าสนใจทั้งทางธรรมชาติ ประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ มากพอที่จะทำการส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเข้ามาท่องเที่ยวในเมืองไทย จึงได้จัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท.) ขึ้นใน พ.ศ. 2503 และต่อมาได้ยกฐานะเป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ใน พ.ศ. 2522 การจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยวนี้มีจุดประสงค์ข้อหนึ่งระบุชัดเจนในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2502 ว่าต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเศรษฐกิจของประเทศ นอกจากนั้นต่อมายังได้จัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520- ปัจจุบัน) เป็นต้นมา เพื่อให้การส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวของ ททท. สอดคล้องกับแผนการพัฒนาประเทศ

การส่งเสริมการท่องเที่ยวจากหน่วยงานของรัฐนี้เน้นให้ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในเมืองไทยเพื่อหวังผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการใช้จ่ายเงินเดินทางท่องเที่ยวในประเทศ แต่ต่อมาเมื่อมีสถิติว่าคนไทยมีแนวโน้มเดินทางออกนอกประเทศเพิ่มขึ้นทุกปี ทำให้ ททท. มุ่งเน้นส่งเสริมให้คนไทยเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศ เช่นเดียวกับที่ส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในเมืองไทยซึ่งการเดินทางท่องเที่ยวของคนไทยที่เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา นอกจากเกิดขึ้นเพราะรัฐบาลโดย ททท. ส่งเสริมแล้ว ยังเกิดขึ้นเพราะสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพบ้านเมืองและวิถีชีวิตของคนในสังคมเมืองจนทำให้การท่องเที่ยวเป็นรูปแบบหนึ่ง ของ

การดำเนินชีวิต ปัจจุบันผู้ที่สืบทอดความต้องการท่องเที่ยวคือกลุ่มชนชั้นกลาง ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีและมีเวลาว่างที่จะเดินทางท่องเที่ยวได้คั้งที่ชนชั้นสูงในอดีตเคยกระทำ

ความหมายหลักของการท่องเที่ยวทั้งสองสมัยคือ ยุคศักดินาตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2503 และยุคปัจจุบันตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ยังคงเป็นไปเพื่อความ สุขความเพลิดเพลินจากการพักผ่อนตากอากาศรักษาสุขภาพ และมีการเพิ่มเติมความหมายของการท่องเที่ยวให้ครอบคลุมกว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น เพื่อการศึกษา เพื่อการประชุมสัมมนา และเพื่อการศึกษา ตลอดจนนำมาใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งเพื่อเศรษฐกิจของชาติในปัจจุบันตามนโยบายของรัฐบาล ซึ่งลักษณะการท่องเที่ยวตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา แบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ การท่องเที่ยวแบบส่วนตัวที่ไปกับครอบครัวหรือกลุ่มเพื่อน และการท่องเที่ยวเชิงธุรกิจที่ไปกับบริษัทนำเที่ยวที่ได้จัดการอำนวยความสะดวกต่างๆไว้

นอกจากนี้การท่องเที่ยวในปัจจุบันได้เกิดแนวโน้มใหม่ คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อันเป็นมาตรการหนึ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือในส่วนของ การท่องเที่ยวต้องมีการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม และศิลปวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาการท่องเที่ยว จึงเกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้น ซึ่งได้รับการตอบรับอย่างดี อันเห็นได้จากมีหนังสือนิตยสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และมีการเข้าไปท่องเที่ยวในเขตอนุรักษ์ที่มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นั่นคือในเขตอุทยานแห่งชาติต่าง ๆ และยังมี การท่องเที่ยวแนวใหม่ๆที่รัฐบาลโดย ททท. ส่งเสริมให้มีขึ้น อาทิ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร และการท่องเที่ยววิถีชีวิตในชนบท เป็นต้น

ภาคผนวก

ผนวก ก *

หงษ, กศ. 10/169 เรื่องพระปฏิบัติราชประสงค์ผู้อำนวยการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม
ลาไปเปลี่ยนอากาศ 2 เดือน ให้ ม.ร.ว. สุวพรรณ จัดการบริษัทแทน ร.ศ. 120

หงษ, กศ. 1/268 เรื่องเจ้าคุณเสนาบดีกราบถวายบังคมลารักษาคำที่เมืองชลบุรี

หงษ, กศ. 1/274 เรื่องเจ้าคุณเสนาบดีกราบถวายบังคมลาไปตรวจราชการที่นครไชยศรี
ราชบุรี ชลบุรี แลไปตากอากาศทางหัวเมืองตะวันออกด้วย

หงษ, ร.6 น.6.1/7 เรื่องมิสเตอร์แซมมวล บริกเฮาส์ จะขอยืมเรือกลไฟพระยมไปตาก
อากาศชายทะเลสัก 3 วัน

หงษ, ร.6 น.3.3/1 เรื่องข้าราชการอำเภอบางกอกน้อยลาด้วยธุระส่วนตัว (8 เม.ย. 2451 –
17 ก.พ. 2469)

หงษ, ร.6 น.3.3/4 เรื่องใบลาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ (10 ม.ค. – 28 เม.ย. 2460)

หงษ, ร.6 บ.5/140 คร. เอช แคมเบล ไฮเอต แพทย์สุขาภิบาล (29 เม.ย. 2441 – 13 พ.ค.
2469)

หงษ, ร.6 น.3.3/25 เรื่องเสนาบดีกราบถวายบังคมลาไปตากอากาศ (6 ก.ย. – 21 เม.ย.
2465)

หงษ, ร.6 น.3.3/21 เรื่องหนังสือลาหยุด ลาพัก ของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ (1 ก.พ. – 21
เม.ย. 2465)

หงษ, ร.6 น.3.3/27 เรื่องสมเด็จพระบรมชนกนาถพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไปหาอากาศทะเล มีกำหนดสัก 2 – 3 เดือน และโปรดเกล้าให้พระยาวิสุตรสาครศิษย์
ค. 2461 – 9 มิ.ย. 2462)

หงษ, ร.6 น.7.6/61 เรื่องขอลาไปเปลี่ยนอากาศ (27 ก.พ.2462 – 20 เม.ย. 2463)

หงษ, ร.7 รล3.1/1- 8 ลาไปต่างประเทศ (22 มิ.ย. 2469 – 13 ม.ค.2747)

ผนวก ข

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวทุกจังหวัด แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2482	สยามนิเทศ	“ส่วนเปล่ง” นามแฝง
2491	จังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย	กรมศิลปากร
2500	จังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย	สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ
2502	ตระเวนรอบโลกและ 71 จังหวัดในเมืองไทย	ประพัฒน์ ศรีธรรมรงค์
2502	เที่ยวเมืองไทย 71 จังหวัด	ละออ ศรีสุคนธ์
2503	ทรัพย์สินของท่านอยู่ที่ไหน	พจน์ พรหมกนก
2508	ทัศนอาจร 71 จังหวัด	พ. ชลธาร
2509	ปูชนียวัตถุสถานแห่งประเทศไทย 72 จังหวัด	สำนักพิมพ์เกษมบรรณกิจ
2510	อำเภอเมืองไทย 71 จังหวัด	จักรวาล ชาญนุวงศ์
2511	เที่ยวหัวเมืองไทย	คณะประมวลศาสตร์
2512	ของดี 71 จังหวัด	สนิท เงินยวง
2513	ของดี 71 จังหวัด	ประยูร พิศนาคะ
2515	เที่ยวรอบเมืองไทย	พ. เทียนทองดี
2515	นำเที่ยวเมืองไทย 71 จังหวัด	สุธีร์ ณ ป่าสัก
2517	ท่องเที่ยวไปในประเทศไทย	ปราณี วราทร
2517	นำเที่ยวแผ่นดินของไทย 71 จังหวัด	โมทยากร
2519	เที่ยวทั่วไทย	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
-	เที่ยวเมืองไทย 72 จังหวัด	เสรี เปรมฤทัย

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2470	ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีขาล พ.ศ. 2421	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2471	เรื่องเที่ยวไพร่โยคคราวสมเด็จพระราชบิดุลาบรมพงศากิษุเสด็จประพาส เมื่อพ.ศ. 2464	หลวงสุนาวินวิวัฒน์ (เหลียง สุนาวิน)
2473	อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ถึงปากน้ำโพ	สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2478	ปาฐกถาของผู้แทนราษฎรเรื่องสภาพความเป็นอยู่ของจังหวัดต่าง ๆ	โรงพิมพ์ไทยเกษม
2497	เสด็จประพาสคันในรัชกาลที่ 5	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2498	อนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ภาค 3 พ.ศ. 2498	โรงพิมพ์ไทยเกษม
2499	รอบเมืองไทย	สรรพสิริ วิริยศิริ
2499	เที่ยวเมืองใต้	ไสว นิยมจันทร์
2502	เมืองโบราณของไทย	สำนักพิมพ์เกษมบรรณกิจ
2502	ของดีในเมืองไทย	สนิท เงินยวง
2504	พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไพร่โยค	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2504	พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ในปีระกา ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452)	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2504	อธิบายเรื่องเที่ยว เที่ยวทะเลตะวันออก เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวน้ำตกเจ้าอนันท์ก๊กที่เกาะกูด เที่ยวไพร่โยค	สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2504	เชียงใหม่และภาคเหนือ	บุญช่วย ศรีสวัสดิ์
2504	ระยะทางเสด็จประพาสแม่น้ำน้อยและแม่น้ำใหญ่ มณฑลกรุงเก่าและมณฑลนครสวรรค์	พระยาโบราณราชธานินทร์

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2504	ชีวิวัฒน์	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
2504	ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2457	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
2505	พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสลำน้ำมะขามเฒ่า	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2505	เที่ยวเมืองเหนือและวัฒนธรรมประเพณีของเมืองเหนือ	สงวน โชติสุขรัตน์
2506	ล่องแก่งโขง	เทพไท (นามแฝง)
2506	จดหมายระยะทางไปพินธุโลก	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
2506	เที่ยวระนองกับนักธรรมชาติ	กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ
2506	จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2507	ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. 109	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2507	จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2469	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
2507	เรื่องราวจากผืนแผ่นดินไทย เล่ม 1	สังศักดิ์ สายปัญญา
2508	ถิ่นไทยแดนทอง	เกรียงศักดิ์ พิทยานะ
2508	นำเที่ยว 14 จังหวัดภาคใต้	เป็รื่อง เรื่องวิทย์
2509	แผ่นดินไทยสองข้างรางเหล็ก	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2509	เที่ยวสุขโขทัยกับกรมทรัพย์ากรธรรมิ	กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ
2509	สองข้างทางรถไฟ	อาทิตย์ อนันตพรและอุทัย อนันตสมบุรณ์
2510	เที่ยวตามทางรถไฟ	สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2510	ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา	ประยูร อุฑาภูษะ

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2510	ท่องแก่งแม่น้ำปิง	ยุทธ เศษคำรณ
2510	ขบวน อ.ส.ท. ล่องใต้	องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
2511	เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
2511	อีสานที่รัก	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2512	เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยว มณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และ มณฑลร้อยเอ็ด	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
2513	สองข้างทางรถไฟ	การรถไฟแห่งประเทศไทย
2513	ประวัติเมืองสำคัญ	ตรี อมาตยกุล
2513	เมืองทองของไทย	ตรี อมาตยกุล
2513	เมืองเหนือและเมืองใต้	ตรี อมาตยกุล
2514	สถานที่สำคัญ	ประสม วงศ์โสภณ
2514	เที่ยวไปในบ้านเรา	ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล
2514	เที่ยวเมืองไทยตอนที่ 1 ภาคกลาง	วิชาการ, กรม
2514	ปูชนียสถานและโบราณวัตถุ	วิสันต์ ปิ่นทองศ์
2514	ขบวน อ.ส.ท. ท่องเหนือ	องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
2514	ขบวน อ.ส.ท. เยือนอีสาน	องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว(อสท.)
2514	นำเที่ยวเชียงใหม่-ลำพูน	สงวน โชติสุขรัตน์
2515	71 จังหวัด	ชัยพฤกษ์ (กองบรรณาธิการ)
2515	จดหมายระยะทางเสนาบดีกระทรวง มหาดไทยเสด็จตรวจราชการหัวเมืองใน ร.ศ. 117, 119	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
2515	โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่นและ จังหวัดใกล้เคียง	ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ
2515	เที่ยวเมืองไทยตอนที่ 2 ภาคเหนือ	วิชาการ, กรม

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2516	พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าฯ เมื่อเสด็จประพาสหัวเมือง ชายทะเลตะวันออกในปีมะเมีย พ.ศ. 2425 ปีมะแม พ.ศ. 2426 และปีวอก พ.ศ. 2427	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2516	ของดีในประวัติศาสตร์และโบราณคดี	ตรี อมาตยกุล
2516	จดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
2516	เที่ยวเมืองศิลปอุทอง	ประยูร อุกษากู
2516	บนดินแผ่นดินไทย	สายหยุด คิฐการภักดี
2516	เรื่องนำรู้บนแผ่นดินไทย	อรุณ เวชสุวรรณ
2517	โบราณวัตถุสถานในภาคใต้ตอนเหนือ	ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์
2517	สี่จังหวัดภาคใต้	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2517	71 จังหวัด	ส. ทวณิช
2517	ผู้ค้าเมืองและนำเที่ยวเชียงใหม่ ลำพูน	สงวน โชติสุขรัตน์
2517	เที่ยว 71 จังหวัด	เสลา เรขะรุจิ
2518	ของดีในเมืองไทย เล่ม 1	เกรียงศักดิ์ พิทยานะ
2518	หอมกลิ่นทุเรียนระยอง จันทบุรีไว้ไล	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2518	เที่ยวไปในสยาม	รำไพพรรณ แก้วสุริยะ
2520	ของดีอีสาน	จารุบุตร เรื่องสุวรรณ
2520	อดีตลานนา	บุญเสริม สาตราภัยและสังคีต จันทนโพธิ
2520	ทะเลไทย	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2520	เที่ยวภาคใต้	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2520	สุดเหนือสยาม	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2520	หอมกลิ่นป่า	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2520	เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
-	เดินหน้าเข้าป่า	บริสุทธิ ประสพทรัพย์
-	เมืองไทย	ประยูร สิทธิพันธ์

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวเฉพาะจังหวัดเดียว แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2474	การท่องเที่ยวจังหวัดลพบุรี	หลี ศุกรีเขตร์ และเชื้อ วงษ์ไกร
2484	ชลบุรีโดยสังเขป	ปรีดา ศรีชลาลัย
2491	เรื่องห้ามไม่ให้เข้าไปเมืองสุพรรณกับ อักษรานุกรมภูมิศาสตร์จังหวัดสุพรรณบุรี	สมเด็จพระบรมราชาธิบดี
2493	สภาพและความเป็นอยู่ของจังหวัด นครราชสีมา	โฆษณาการ, กรม
2493	สภาพและความเป็นอยู่ของจังหวัดน่าน	โฆษณาการ, กรม
2493	สภาพและความเป็นอยู่ของจังหวัด ประจวบคีรีขันธ์	โฆษณาการ, กรม
2493	สภาพและความเป็นอยู่ของจังหวัดแพร่	โฆษณาการ, กรม
2493	สภาพและความเป็นอยู่ของจังหวัดอุดรธานี	โฆษณาการ, กรม
2496	นำเที่ยวจังหวัดฉะเชิงเทราและอักษรานุกรม ภูมิศาสตร์จังหวัดฉะเชิงเทรา	ตรี อมาตยกุล
2497	เรื่องของเมืองชล	วิจิตรมาตรา, ขุน
2498	นำเที่ยวเมืองสุโขทัย	ตรี อมาตยกุล
2499	ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดนครปฐม	ตรี อมาตยกุล
2500	ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดชลบุรี	ตรี อมาตยกุล
2500	ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดสระบุรี	ตรี อมาตยกุล
2500	ประวัติเมืองจันทบุรีและอักษรานุกรม ภูมิศาสตร์จังหวัดจันทบุรี	ตรี อมาตยกุล
2500	เรื่องจังหวัดสุพรรณบุรี	ตรี อมาตยกุล
2501	เที่ยวจังหวัดพิจิตร	ศิลปากร, กรม
2502	นำเที่ยวจังหวัดกาญจนบุรี	ตรี อมาตยกุล
2502	นำเที่ยวเมืองอยุธยา บางปะอิน	บรรจบ เทียมทัต
2502	คำบรรยายเรื่องจังหวัดสุโขทัย	บริรักษ์ จรรยาวัตร, หลวง
2502	นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัด นครราชสีมา	มานิต วัลลิโกดม

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวเฉพาะจังหวัดเดียว แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2504	นำชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดลพบุรี	บรรจบ เทียมทัต
2504	เรื่องเกี่ยวกับพระนครศรีอยุธยา	โบราณราชธานินทร์, พระยา
2504	เที่ยวพินัยกับ โลหกิจ	โลหกิจ, กรม
2504	เมืองเพชร	วีระ อัมพันธ์สุข
2504	สมุดนำชม โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี	ศิลป์ากร, กรม
	ด.อุบัว ราชบุรี	
2506	สิ่งที่น่ารู้ในกรุงเทพฯ	นิยม เลี่ยมทอง
2507	เที่ยวเมืองลพบุรี	กมล เกตุศิริ
2507	ของดีในจังหวัดกำแพงเพชร	กำแพงเพชร, จังหวัด
2507	ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดเพชรบุรี	ตรี อมาตยกุล
2508	เสด็จประพาสจันทบุรี	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2508	ของดีในเชียงราย	สงวน โชติสุขรัตน์
2508	อนุสรณ์รองเสวกตรี เล็ก อินทารุณ	-
2509	เที่ยวเชียงใหม่	นพบุรี พันธุ์พ่าย
2509	กรุงศรีอยุธยา	วีระ อัมพันธ์สุข
2509	จังหวัดน่าน	สมพงษ์ จิระนนท์
2510	จังหวัดราชบุรี	ตรี อมาตยกุล
2510	นำเที่ยวจังหวัดเชียงราย	ตรี อมาตยกุล
2510	ของดีเมืองประจวบคีรีขันธ์	ประจวบคีรีขันธ์, จังหวัด
2511	รวมเรื่องเก่าเกี่ยวกับจังหวัดสมุทรสาคร	-
2512	จังหวัดตรัง	ตรัง, จังหวัด
2512	ของดีเมืองเพชร	เพชรบุรี, จังหวัด
2512	ลพบุรีที่น่ารู้	หวน พันธุ์พันธ์
2513	นำชมโบราณวัตถุสถานอำเภอศรีสังขาลย์	ประโชติ สังขะนุกิจ
	จ.สุโขทัย	
2514	กรุงศรีอยุธยา	เฉลิม สุขเกษม
2514	ชลบุรี	ชลบุรี, จังหวัด

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวเฉพาะจังหวัดเดียว แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2514	เสด็จเมืองสมุทรสงคราม	เทพ สุนทรสารทูล
2514	นำชมโบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัด ชัยนาท	สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ.
2514	พิษณุโลกของเรา	หวน พิณรุฬพันธ์
2514	อ่างทองของเรา	หวน พิณรุฬพันธ์
2515	สมุทรปราการ	เฉลิม สุขเกษม
2515	นำชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดเชียงใหม่	ชุ่ม ณ บางช้าง, รองอำมาตย์โท
2515	จังหวัดตราด	บันเทิง ชันด์โกเศศ
2516	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	ตรี อมาตยกุล
2516	นำเที่ยวพัทลุง	พัทลุง, จังหวัด
2517	รวมเรื่องเมืองกาญจน์	กาญจนบุรี, จังหวัด
2517	จังหวัดนครศรีธรรมราช	ตรี อมาตยกุล
2517	เชียงใหม่	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2517	เชียงใหม่	สนิท ระคม
2518	กรุงเทพฯ ในอดีต	เทพชู ทับทอง
2518	กรุงเทพฯ ร.ศ. 194	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2518	แม่ฮ่องสอน	ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ
2518	เล่าเรื่องบางกอก	สมบัติ ปลายน้อย
2518	เที่ยวชมโบราณวัตถุสถานในเมืองพิษณุโลก	หวน พิณรุฬพันธ์
2519	ประจวบฯ ปรีทัศน์	ประจวบคีรีขันธ์, จังหวัด
2519	ไชยา-สุราษฎร์ธานี	ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์
2519	ของดีเมืองราชบุรี	ราชบุรี, จังหวัด
2519	รวมเรื่องเมืองสมุทรปราการ	สมุทรปราการ, จังหวัด
2520	อยุธยา	พระนครศรีอยุธยา, วิทยาลัยครู
2520	พิจิตรของเรา	หวน พิณรุฬพันธ์
2520	สุโขทัยเมืองเก่าของเรา	หวน พิณรุฬพันธ์

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยวเฉพาะสถานที่ แบ่งตามปีที่พิมพ์-พ.ศ. 2520

ปี	ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม
2478	เรื่องไทรโยคเป็นอย่างไร	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
2490	เรื่องพระปฐมเจดีย์กับน้ำทิพย์	สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ.
2504	อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่	ป่าไม้, กรม
2504	อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง	ป่าไม้, กรม
2509	คู่มือวรรณคดีสังยุตต์พระพุทธบาท	ศิลปากร, กรม
2514	คู่มือนำชมพระบรมมหาราชวัง และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	ส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, องค์การ
2516	ภูกระดึง	ประเสริฐ วิทยารัฐ
2517	ภูกระดึง	กมล ฉายาวัดนะ
2518	เขาใหญ่	กมล ฉายาวัดนะ
2519	อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่	กิติพงษ์ สุชาติและคนอื่น ๆ
2520	เมืองโบราณ	ประไพ วิริยะพันธุ์
-	เขาสอยดาว	-
-	ภูกระดึง	ปัญญา บุญสมบุรณ์

ภาคผนวก ค

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
กระบี่ เมืองแห่งเขานาบน้ำ	-	-
ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	-
คาราวานท่องเที่ยว	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	-
คู่มือนำเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	-
คู่มือนำเที่ยวภาคใต้	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	-
อุทยานแห่งชาติคอยอินทนนท์	กิตติพงษ์ สุชาติ, เฉลนา ชูตินารา และ คนอื่น ๆ	2521
ท่องเที่ยวเหนือ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2523
เที่ยวภาคกลาง	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2524
เที่ยวเมืองไทย ภาคกลาง-ตะวันตก	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2525
เที่ยวเมืองไทย ภาคกลาง-ตะวันออก	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2524
เที่ยวเมืองไทย ภาคใต้	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2523
เที่ยวเมืองไทย ภาคเหนือ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2523
เที่ยวเมืองไทย ภาคอีสาน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2523
เยือนอีสาน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2523
ล่องใต้	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2523
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2526
อีสานของเรา	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	2528
ภูเก็ตเกาะสวรรค์	การบินไทย จำกัด	2526
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด กาฬสินธุ์	กาฬสินธุ์, จังหวัด	-
คู่มือเดินทางภูหลวง	-	2530
คู่มือท่องเที่ยวทั่วไทย	-	2524
จังหวัดขอนแก่น	-	-
จังหวัดแม่ฮ่องสอน	-	-

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
จังหวัดลำปาง	-	2522
รวมเรื่องจังหวัดนครปฐม	จูไรรัตน์ อุดมะ	2525
งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี	ฉะเชิงเทรา, จังหวัด	2528
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดฉะเชิงเทรา	ฉะเชิงเทรา, จังหวัด	2526
แนะนำภูหลวง	เฉลิม หวังบริรักษ์กุล	2529
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยนาท	ชัยนาท, สำนักงานจังหวัด	2526
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ	ชัยภูมิ, จังหวัด	2529
คู่มือการท่องเที่ยวจังหวัดชัยภูมิ	ชัยภูมิ, สำนักงานจังหวัด	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดเชียงราย	เชียงราย, จังหวัด	2528
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชุมพร	ชุมพร, สำนักงานจังหวัด	2525
ไปกราบดินพระศรี ชุดที่ 1	คณีย์ เยาหะรี	2528
กินสู่ภูเขา : คอยเชียงดาว คอยผ้าห่มปก คอยสามหมื่น เขาหลวง	ดวงดาว สุวรรณรังษี	-
ภูหลวงนิรันดร์กาลแห่งขุนเขาชะเอือก	ดวงดาว สุวรรณรังษี และคนอื่นๆ	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดศรีสะเกษ	ศรีสะเกษ, สำนักงานจังหวัด	2528
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดตราด	ตราด, สำนักงานจังหวัด	2527
ตระกูล เกาะแห่งความฝัน สวรรค์ทะเลใต้	-	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดตาก	ตาก, องค์การบริหารส่วนจังหวัด	2527
ทรัพย์สินในดินกำแพงเพชร	ทรัพย์สินากรธณี, กรม	2526
ท่องเที่ยวเมืองไทย 73 จังหวัด	-	-
ท่องเที่ยวเมืองไทยไปกับเซลล์	-	-
เที่ยวเมืองไทย 73 จังหวัด	ทัศนวรรณ (นามแฝง)	2529
ทำเนียบการท่องเที่ยวในประเทศไทย	-	-

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
ที่ระลึกเทศกาลไหมขอนแก่นและประเพณี	-	2523
ผูกเสี่ยว 2523	-	2528
ที่ระลึกในพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัด		
นครปฐม		
ที่ระลึกในพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดราชบุรี	-	2525
เกาะในฝัน	สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ	2529
ของดีจังหวัดนครปฐม	นครปฐม, สำนักงานจังหวัด	2529
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	นครปฐม, จังหวัด	-
นครปฐม		
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	นครราชสีมา, จังหวัด	2526
นครราชสีมา		
เดือนสิบ'22	นครศรีธรรมราช, จังหวัด	2522
เดือนสิบ'23	นครศรีธรรมราช, จังหวัด	2523
เดือนสิบ'24	นครศรีธรรมราช, จังหวัด	2524
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	นครศรีธรรมราช, จังหวัด	2527
นครศรีธรรมราช		
นครศรีธรรมราช'30	นครศรีธรรมราช, สำนักงานจังหวัด	2529
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	นครสวรรค์, จังหวัด	2529
นครสวรรค์		
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	นนทบุรี, จังหวัด	2526
นนทบุรี		
นำเที่ยวเมืองโบราณ	สำนักพิมพ์เมืองโบราณ	2523
บรรยายสรุปจังหวัดเพชรบูรณ์	-	2527
ป่าข้างเมือง	บริษัท ประสพทรัพย์	2521
จดหมายจากครุเตา	บุญเสริม ฤทธาภิรมย์	2521
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	บุรีรัมย์, สำนักงานจังหวัด	2526
บุรีรัมย์		

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
Phuket อุทยานสัตว์ป่าเขาพระแทว	บุลเบท, ฉอง และนพดล ปริกสุวรรณค์	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	ปทุมธานี, จังหวัด	2527
ปทุมธานี	ประจวบคีรีขันธ์, จังหวัด	2528
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด		
ประจวบคีรีขันธ์		
ปักษ์ใต้ ชายแดน	ประพนธ์ เรืองณรงค์	2529
ล่องใต้ ชุมพร สตูล สงขลา	ประพิน ออกรเวหา	2528
ของดี 73 จังหวัด	ประยูร พิศนาคะ	2530
ของดีเมืองเพชร	ประยูร ศิริพันธ์	2529
สถานที่สำคัญ	ประสม วงศ์โสภณ	2525
ปราจีน 28	ปราจีนบุรี, จังหวัด	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	ปราจีนบุรี, สำนักงานจังหวัด	2529
ปราจีนบุรี		
ความหมายและประวัติความเป็นมาของ	ปราณี บานชื่น	2527
การตั้งชื่อ ตำบล หมู่บ้าน และสถานที่		
สำคัญต่าง ๆ ในเขตจังหวัดเลย		
ของดีเมืองไทย	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	2529
โฉมหน้ากรุงศรีอยุธยา	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	2522
พระพุทธรูปและอนุสาวรีย์สำคัญทั่วประเทศ	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	2525
รักเมืองไทย เทียวเมืองไทย	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	-
อีสาน เล่ม 1	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	2524
อีสาน เล่ม 2	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	2525
อีสาน เล่ม 3	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	2525
เรื่องเมืองไทย	ปราโทย์ ทศนาสุวรรณ	2523
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	ปัตตานี, สำนักงานจังหวัด	2528
ปัตตานี		
พงษา'26	พร อุดมพงศ์	2526

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
อุทยานแห่งชาติในประเทศไทยฉบับ แนะนำย่อ	ป่าไม้,กรม กองอุทยานแห่งชาติ	2530
บุรีรัมย์'29	พร อุคมพงศ์และคนอื่นๆ	2529
นำเที่ยวเกาะรัตนโกสินทร์	พระนคร สำนักงานเขต	-
พระนครศรีอยุธยา	พระนครศรีอยุธยา, วิทยาลัยครู	2525
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด พระนครศรีอยุธยา	พระนครศรีอยุธยา, สำนักงานจังหวัด	2526
นำเที่ยวอุทัยธานี	ทลาดิษฐ์ สัทธิธัญกิจ	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดพังงา	พังงา, จังหวัด	2528
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดพัทลุง	พัทลุง, สำนักงานจังหวัด	2527
สยามานุสรณ์	พิชัย วาสิงหนนท์	-
สู่อ้อมแขนแผ่นดินล้านนา	พิบูลศักดิ์ ละครพร	2521
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด พิษณุโลก	พิษณุโลก, สำนักงานจังหวัด	-
สมุดเพชรบุรี 2525	เพชรบุรี, จังหวัด	2525
เพชรบุรี	เพชรบุรี, วิทยาลัยครู	2529
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด เพชรบุรี	เพชรบุรี, สำนักงานจังหวัด	2529
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด เพชรบูรณ์	เพชรบูรณ์, องค์การบริหารส่วนจังหวัด	2528
เที่ยวทะเลตะวันตก	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2528
แนะนำคอยแม่ตะมาน และคอยหลวงเชียง ดาว	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2526
แนะนำตระรุเตา	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2526
แนะนำนราธิวาส	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	-
รวมภาคกลาง	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2528
รวมภาคใต้	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2527

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
รวมภาคเหนือ	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2527
รวมภาคอีสาน	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2527
แผ่นดินแห่งความขัดแย้งคืนสู่สันติสุข	เพื่อนเดินทาง, กอง บก.	2526
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่	แพร่, จังหวัด	2528
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	มหาดไทย, กระทรวง	2523
จันทบุรี	มุกดาหาร, สำนักงานจังหวัด	2529
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด		
มุกดาหาร		
เมืองโบราณ : สำนักทางวัฒนธรรมที่เหนือ	สำนักพิมพ์เมืองโบราณ	2529
อื่นใด		
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	แม่ฮ่องสอน, องค์การบริหารส่วนจังหวัด	2528
แม่ฮ่องสอน		
นำเที่ยวแผ่นดินของไทย 73 จังหวัด	โมทยากร, นามแฝง	2524
การเดินทางไปและกลับ (ของผมเอง)	ไมตรี ลิ้มปิชาติ	2526
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	ยโสธร, จังหวัด	2529
ยโสธร		
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดยะลา	ยะลา, สำนักงานจังหวัด	2529
เสน่ห์ยะลา	ยะลา, องค์การบริหารส่วนจังหวัด	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด	ระยอง, จังหวัด	2525
ระยอง		
ราชบุรี	-	2530
ลพบุรี	-	2522
คู่มือนำเที่ยวลพบุรี	ลพบุรี, สำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยว	2524
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดเลย	เลย, จังหวัด	2525
เลียบชายแดน	วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร	2526
นครศรีธรรมราช	วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ	2521
นครศรีธรรมราชของเรา	วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ	2523

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
กรุงศรีอยุธยา	วีระ อัมพันธุ์	2527
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดศรีสะเกษ	ศรีสะเกษ, สำนักงานจังหวัด	2529
นำชมกรุงรัตนโกสินทร์	ศิลปากร, กรม	2525
จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์	ศิลปากร, กรม	2525
พระนครคีรี	ศิลปากร, กรม	-
พระมหากษัตริย์คุณปกเกล้า	ศิลปากร, กรม	2530
เมืองน่าน	ศิลปากร, กรม	2530
เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์	ศิลปากร, กรม	2530
ศรีสัตนาถั	ศิลปากร, กรม	2528
ของดีโคราช เล่ม 2	ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม	-
พิพิธภัณฑ์ “พระเทพญาณโมลี”	สงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี มหาวิทยาลัย	-
รวมเรื่องเมืองสตูล	สตูล, สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด	2527
73 จังหวัด เล่ม 1	สมชาย พุ่มสอาด และคนอื่น ๆ	2526
73 จังหวัด เล่ม 2	สมชาย พุ่มสอาด และคนอื่น ๆ	-
73 จังหวัด เล่ม 3	สมชาย พุ่มสอาด และคนอื่น ๆ	2529
ซากง้าวสู่กำแพงเพชร	สมัย สุทธิธรรมและคนอื่น ๆ	2527
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสมุทรสงคราม	สมุทรสงคราม, จังหวัด	2526
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสมุทรสาคร	สมุทรสาคร, จังหวัด	2526
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสระบุรี	-	-
ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสิงห์บุรี	สิงห์บุรี, สำนักงานจังหวัด	2527
ท่องเที่ยวเชียงใหม่	สุกัญญา สุวรรณพิศ และคนอื่น ๆ	2529

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด สุโขทัย	สุโขทัย, สำนักงานจังหวัด	2527
เที่ยววัดโพธิ์	สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์	2527
เมืองไทย ชุดที่ 1	สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์	2525
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด สุพรรณบุรี	สุพรรณบุรี, สำนักงานจังหวัด	2528
73 จังหวัด (เล่ม 1)	สุภา ลือศิริและคนอื่น ๆ	2528
73 จังหวัด (เล่ม 2)	สุภา ลือศิริและคนอื่น ๆ	2528
73 จังหวัด (เล่ม 3)	สุภา ลือศิริและคนอื่น ๆ	2528
73 จังหวัด (เล่ม 4)	สุภา ลือศิริและคนอื่น ๆ	2528
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด สุรินทร์	สุรินทร์, สำนักงานจังหวัด	2526
สุราษฎร์ธานี	สุราษฎร์ธานี, วิทยาลัยครู	2527
ท่องเที่ยวตามแห่งชาติในประเทศไทยไปกับ เชลล์	เสรี เวชชบุษกร และคนอื่น ๆ	-
เอกลักษณ์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จ.หนองคาย	หนองคาย, จังหวัด	2525
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด หนองคาย	หนองคาย, สำนักงานจังหวัด	2529
อุตรดิตถ์ของเรา	หวง พิณรุพันธ์	2521
เมืองไทย 72 จังหวัด	อบรม สันภิบาล	2521
มหาสารคาม	อภิศักดิ์ โสมอินทร์	-
มรดกสยาม	อรุณ เวชสุวรรณ	2521
บ้านเกิด	อารมณ พงศ์พจน์	2522
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด อุตรธานี	อุตรธานี, สำนักงานจังหวัด	2528

ตารางแสดงหนังสือท่องเที่ยว ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2521-2530

ชื่อหนังสือ	ชื่อผู้แต่ง-ผู้รวบรวม	ปี
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด อุตรดิตถ์	อุตรดิตถ์, จังหวัด	2529
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด อุทัยธานี	อุทัยธานี, สำนักงานจังหวัด	2528
ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด อุบลราชธานี	อุบลราชธานี, จังหวัด	2527
เที่ยวไป กินไป	โอกาส โพธิแพทย์, พลโท	2530

ผนวก ง

รายชื่ออุทยานแห่งชาติในประเทศไทย

อุทยานแห่งชาติภาคเหนือ รวม 54 แห่ง

- 1) อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง พิชญโลก 2) อุทยานเขื่อนลำนานาว เพชรบูรณ์
- 3) อุทยานแห่งชาติคอกอินทนนท์ เชียงใหม่ 4) อุทยานแห่งชาติคอกขุนตาล ลำพูน 5) อุทยานแห่งชาติลานสาง ดาก 6) อุทยานแห่งชาติรามคำแหง สุโขทัย 7) อุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัย สุโขทัย 8) อุทยานแห่งชาติแม่ปิง ลำพูน 9) อุทยานแห่งชาติเวียงโกศัยแพร่ 10) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ฮ่องสอน 11) อุทยานเขื่อนลำนานาว ดาก 12) อุทยานเขื่อนลำนานาว ลำปางเพชร 13) อุทยานเขื่อนลำนานาว พิชญโลก 14) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย 15) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย 16) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอกขุนตาล พิชญโลก 17) อุทยานเขื่อนลำนานาว ลำปาง 18) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงใหม่ 19) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงราย 20) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย 21) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงใหม่ 22) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย 23) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงราย 24) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงใหม่ 25) อุทยานเขื่อนลำนานาว อุตรดิตถ์ 26) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอกขุนตาล เพชรบูรณ์ 27) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย 28) อุทยานเขื่อนลำนานาว น่าน 29) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย เชียงใหม่ 30) อุทยานเขื่อนลำนานาว พะเยา 31) อุทยานเขื่อนลำนานาว ออบหลวง เชียงใหม่ 32) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย ลำปาง 33) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงใหม่ 34) อุทยานเขื่อนลำนานาว ลำปาง 35) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขยแพร่ 36) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย อุตรดิตถ์ 37) อุทยานเขื่อนลำนานาว น่าน 38) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงใหม่ 39) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย พะเยา 40) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย เชียงใหม่ 41) อุทยานเขื่อนลำนานาว พะเยา ดาก 42) อุทยานเขื่อนลำนานาว พิชญโลก 43) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงใหม่ 44) อุทยานเขื่อนลำนานาว เชียงใหม่ 45) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย แม่ฮ่องสอน 46) อุทยานเขื่อนลำนานาว แม่ขย พะเยา 47) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย อุตรดิตถ์ 48) อุทยานเขื่อนลำนานาว น่าน 49) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย เชียงใหม่ 50) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย แม่ฮ่องสอน 51) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย ลำปาง 52) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย ดาก 53) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย น่าน 54) อุทยานเขื่อนลำนานาว คอก ขย น่าน

อุทยานแห่งชาติภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันตก รวม 15 แห่ง

- 1) อุทยานเขื่อนลำนานาว จันทบุรี 2) อุทยานเขื่อนลำนานาว กาญจนบุรี 3) อุทยานเขื่อนลำนานาว ระยอง 4) อุทยานเขื่อนลำนานาว จันทบุรี 5) อุทยานเขื่อนลำนานาว เกลินรัตนโกสินทร์ กาญจนบุรี 6) อุทยานเขื่อนลำนานาว ไทรโยค กาญจนบุรี 7) อุทยานเขื่อนลำนานาว

เขาสามหลั่น สระบุรี 8) อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน เพชรบุรี 9) อุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ กาญจนบุรี 10) อุทยานแห่งชาติปางสีดา สระแก้ว 11) อุทยานแห่งชาติเขาแหลม กาญจนบุรี 12) อุทยานแห่งชาติถ้ำคลองงู กาญจนบุรี 13) อุทยานแห่งชาติน้ำตกคลองแก้ว ตรวค 14) อุทยานแห่งชาติพุเตย สุพรรณบุรี 15) อุทยานแห่งชาติทองผาภูมิ กาญจนบุรี

อุทยานแห่งชาติ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวม 24 แห่ง

1) อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ นครราชสีมา 2) อุทยานแห่งชาติภูกระดึง เลข 3) อุทยานแห่งชาติภูพาน สกลนคร 4) อุทยานแห่งชาติภูเรือ เลข 5) อุทยานแห่งชาติดาดโคน ชัยภูมิ 6) อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ อุบลราชธานี 7) อุทยานแห่งชาติทับลาน ปราจีนบุรี 8) อุทยานแห่งชาติภูเก้า-ภูพานคำ ขอนแก่น 9) อุทยานแห่งชาติภูจอง-นายอย อุบลราชธานี 10) อุทยานแห่งชาติห้วยหวด สกลนคร 11) อุทยานแห่งชาติมุกดาหาร มุกดาหาร 12) อุทยานแห่งชาติภูเวียง ขอนแก่น 13) อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เลข 14) อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อุบลราชธานี 15) อุทยานแห่งชาติภูสระดอกบัว มุกดาหาร 16) อุทยานแห่งชาติไทรทอง ชัยภูมิ 17) อุทยานแห่งชาตินาแห้ว เลข 18) อุทยานแห่งชาติตาพระยา สระแก้ว 19) อุทยานแห่งชาติเขาพระวิหาร ศรีสะเกษ 20) อุทยานแห่งชาติป่าหินงาม ชัยภูมิ 21) อุทยานแห่งชาติภูถ้ำกา นครพนม 22) อุทยานแห่งชาติภูผาเหล็ก สกลนคร 23) อุทยานเขื่อนน้ำพอง ขอนแก่น 24) อุทยานแห่งชาติภูแลนคา ชัยภูมิ

อุทยานแห่งชาติ ภาคใต้ รวม 20 แห่ง

1) อุทยานแห่งชาติเขาหลวง นครศรีธรรมราช 2) อุทยานแห่งชาติเขาสก สุราษฎร์ธานี 3) อุทยานแห่งชาติพนมเบญจา กระบี่ 4) อุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า พัทลุง 5) อุทยานแห่งชาติศรีพังงา พังงา 6) อุทยานเขื่อนน้ำตกโยง นครศรีธรรมราช 7) อุทยานแห่งชาติเขาน้ำค้าง สงขลา 8) อุทยานแห่งชาติแก่งกรุง สุราษฎร์ธานี 9) อุทยานแห่งชาติห้วยยาง ประจวบคีรีขันธ์ 10) อุทยานแห่งชาติไทร้มเย็น สุราษฎร์ธานี 11) อุทยานแห่งชาติบางลาง ยะลา 12) อุทยานแห่งชาติกุยบุรี ประจวบคีรีขันธ์ 13) อุทยานเขื่อนน้ำตกหวาย ระนอง 14) อุทยานเขื่อนน้ำตกโตน-สุโขทัย ปัตตานี 15) อุทยานเขื่อนน้ำตกสี่ขีด 16) อุทยานเขื่อนน้ำตกทรายขาว ปัตตานี 17) อุทยานแห่งชาติเขานัน นครศรีธรรมราช 18) อุทยานเขื่อนน้ำตกคลองพนม สุราษฎร์ธานี 19) อุทยานเขื่อนน้ำตกกาลาศรี สงขลา 20) อุทยานเขื่อนน้ำตกซีโป นราธิวาส

อุทยานแห่งชาติทางทะเล 24 แห่ง

1) อุทยานแห่งชาติเขาสามร้อยยอด ประจวบคีรีขันธ์ 2) อุทยานแห่งชาติตะรุเตา สตูล 3) อุทยานแห่งชาติทะเลบัน สตูล 4) อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะอ่างทอง สุราษฎร์ธานี 5) อุทยานแห่งชาติอ่าวพังงา พังงา 6) อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะสุรินทร์ พังงา 7) อุทยานแห่งชาติสิรินาถภูเก็ต 8) อุทยานแห่งชาติเขาแหลมหญ้า-หมู่เกาะเสม็ด ระยอง 9) อุทยานแห่งชาติหาดเจ้าไหม

ครั้ง 10) อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะสิมิลัน พังงา 11) อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง ตราด 12) อุทยานแห่งชาติแหลมสน ระนอง 13) อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธารา-หมู่เกาะพีพี กระบี่ 14) อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะเภตรา สตูล 15) อุทยานแห่งชาติเขาลำปี-หาดท้ายเหมือง พังงา 16) อุทยานแห่งชาติเกาะลันตา กระบี่ 17) อุทยานแห่งชาติเขาลัก-ลำรุ่ พังงา 18) อุทยานแห่งชาติหาดวนกร ประจวบคีรีขันธ์ 19) อุทยานแห่งชาติธารโบกขรณี กระบี่ 20) อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะชุมพร ชุมพร 21) อุทยานแห่งชาติลำน้ำกระบือ ระนอง 22) อุทยานเขาน้ำตกธารเสด็จ สุราษฎร์ธานี 23) อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะพยาม ระนอง 24) อุทยานแห่งชาติหาดขนอม-หมู่เกาะทะเลใต้ นครศรีธรรมราช¹

¹ สำนักงานวนสาร, กรมป่าไม้, วนสารฉบับพิเศษ : รวมแหล่งท่องเที่ยวอุทยานแห่งชาติทั่วประเทศ, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), น. 42-52.

ผนวก จ การเดินทางออกนอกประเทศของคนไทย

Country of Nationality	ปี			
	2541	2542	2543	2544
Totals East Asia	1,161,179	1,360,424	1,568,469	1,672,058
Asean	712,795	785,342	946,389	1,043,058
Brunei	26,106	15,926	12,600	11,473
Indonesia	8,551	7,795	15,731	16,705
Laos	53,818	62,640	67,251	63,775
Malaysia	403,248	445,552	540,278	627,802
Philippines	10,854	11,625	12,201	10,700
Singapore	194,490	225,431	234,484	245,487
Vietnam	15,728	16,373	21,851	26,856
China	69,919	120,819	135,517	165,230
Hong Kong	130,731	178,030	195,678	192,951
Japan	67,529	76,776	88,900	88,059
Korea	27,505	35,605	61,465	44,964
Taiwan	118,173	121,589	134,880	131,279
Cambodia	11,259	16,985	22,175	24,169
Myanmar	17,718	19,362	19,820	16,606
Others	5,550	5,916	5,640	6,002
Europe	102,312	132,664	158,598	161,187
Austria	2,151	3,375	4,615	5,274
Belgium	536	305	313	279
Denmark	3,878	5,107	6,023	7,038
Finland	1,918	3,129	3,888	4,585
France	10,323	15,589	17,557	17,369
Germany	26,215	32,411	41,088	41,726
Italy	5,641	10,062	10,786	8,101
Netherlands	8,961	8,503	13,135	13,728

ผนวก จ การเดินทางออกนอกประเทศของคนไทย

Country of Nationality	ปี			
	2541	2542	2543	2544
Norway	309	370	668	627
Russian	1,068	1,201	1,753	1,906
Spain	583	637	701	917
Sweden	2,712	3,709	4,627	4,721
Switzerland	9,912	15,824	16,231	17,217
United Kingdom	21,661	26,482	31,171	29,665
East Europe	2,407	2,887	2,930	1,656
Others	4,037	3,073	3,112	6,378
The Americas	35,803	45,557	48,457	42,079
Canada	1,668	2,302	1,244	1,043
U.S.A	33,727	43,178	47,026	40,885
Others	408	77	187	151
South Asia	22,496	23,470	28,356	27,882
Bangladesh	2,076	2,032	2,739	3,146
India	12,756	12,942	15,646	15,571
Nepal	2,060	2,694	3,731	3,761
Pakistan	1,733	1,619	2,378	1,752
Sri Lanka	3,697	3,771	3,476	3,131
Others	174	412	386	521
Oceania	38,055	55,888	63,714	68,806
Australia	34,065	50,568	58,597	63,518
New Zealand	3,975	5,303	5,094	5,264
Others	15	17	23	24
Middle East	32,002	33,015	35,846	35,030
Egypt	857	721	1,698	1,184
Israel	11,323	10,811	9,003	9,526

ผนวก จ การเดินทางออกนอกประเทศของคนไทย

Country of Nationality	ปี			
	2541	2542	2543	2544
Kuwait	1,346	1,679	1,861	1,563
Saudi Arabia	9,569	8,064	7,861	6,907
U.A.E	5,182	7,154	8,814	9,537
Others	3,725	4,586	6,609	6,313
Africa	1,998	3,722	5,488	3,574
South Africa	1,917	3,525	5,155	3,285
Others	81	197	333	289
Grand Total	1,393,845	1,654,740	1,908,928	2,010,616

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 4 ตอนที่ 1 เลขที่ 96 ประกาศ (จ.ศ.1213 – 1214)

เรื่อง 1. ผู้คามเสด็จบ้านอ่างศิลาทั้งทางน้ำทางบก มา ณ วัน 7 ฯ 2 ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก

เรื่อง 4. เรื่องเสด็จทอดพระเนตรเกาะต่างๆ มีเกาะสี่ซัง เป็นต้น ณ วัน 6 ฯ 3 ค่ำ

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 4 ตอนที่ 1 เลขที่ 121 แจ้งความ

เรื่อง 1. เรื่องสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จประพาสทะเลเมืองตราด วัน 3 ฯ 5 ค่ำ ปีมะเมีย
ยังเป็นนพศก จ.ศ. 1219

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 4 ตอนที่ 2 เลขที่ 30 สำเนา

เรื่อง 4. เจ้าพระยาธรรมมาธิการถึงเจ้าพระยามหาศรัทธาผู้รักษากรุงเก่า วังจันทน์เกษม
สถาปนาวัดชุมพล เกาะบางปะอิน

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 4 ตอนที่ 2 เลขที่ 57 ร่างสารตรา

เรื่อง 1. ถึงพระยาราชวราณุกูล เจ้าเมืองกรมการ เรื่องจะเสด็จขึ้นไปประพาสตามสบาย
พระทัยอย่าให้เจ้าเมือง กรมการเมืองต่างๆ ที่ใกล้เคียงตามเสด็จและเอาของไปถวายให้
อยู่รักษาบ้านเมืองเถิด มา ณ วัน 6 ฯ 3 ค่ำ

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 5 เลขที่ 71 สารตรา (จ.ศ. 1221 – 1224)

เรื่อง 1. ถึงพระยาวิเศษฤาไชย ผู้สำเร็จราชการเมืองฉะเชิงเทรา ว่าด้วยการเสด็จไปทอด
พระเนตรอ่างศิลา

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 6 ตอนที่ 4 เลขที่ 107 ประกาศ (จ.ศ. 1223 – 1224)

เรื่อง 2. เรื่องกำหนดเขตรที่เข้านายไปได้ไม่ต้องทูลลา ณ วัน 1 ฯ 6 ค่ำ จ.ศ. 1224

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 7 เลขที่ 78 เสด็จประพาส

เรื่อง 3. เรื่องเสด็จประพาสเกาะสีชังและทรงก่อฤกษ์พระเจดีย์ มา ณ วัน 1 ฯ 3 ค่ำ ปีมจอ

จัตวาศก จ.ศ. 1224

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 7 เลขที่ 96 เสด็จพระราชดำเนิน

เรื่อง 3. เรื่องเสด็จเกาะบางปะอินทร์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 8 เลขที่ 177 ประกาศ

เรื่อง 1. เรื่องเสด็จไปอ่างศิลา

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 8 เลขที่ 267 พระราชดำเนิน

เรื่อง 1. เรื่องเสด็จพระราชดำเนินพระพุทธบาท

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 8 เลขที่ 269 ระยะเวลา

เรื่อง 1. เรื่องระยะเวลาลำนน้ำฝ้ายเหนือ

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 8 เลขที่ 410 พระราชดำเนิน

เรื่อง 2. เรื่องเสด็จประพาสทางชลมารค

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4

เล่ม 8 เลขที่ 459 พระราชดำเนิน

เรื่อง 2. เรื่องเสด็จประพาสฝั่งทะเลข้างวันตก

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ รัชกาลที่ 6

ร.6 กส.7/424 เรื่อง มิสเตอร์กิบลินหาหรือเรื่องพระค่านวนซึ่งป่วยว่า

ควรจะให้ไปตากอากาศที่ทะเล

ร.6 กส.7/464 เรื่องมิสเตอร์กิบลินยืมเรื่อนำพระถานไปตากอากาศที่
เกาะสีชัง

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงต่างประเทศ รัชกาลที่ 7

ร.7 ต.4.2/27 เรื่องผู้นำทางคณะท่องเที่ยว (28 เมษายน – 5 พฤษภาคม 2473)

ร.7 ต.38/9 เรื่องม.สุสตา นักหนังสือพิมพ์ชาวอิตาลีเข้ามาแต่งเรื่องเมืองไทย (24 –
31 กรกฎาคม 2472)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงนครบาล รัชกาลที่ 6

ร.6 น.1/21 เรื่องรายงานว่าด้วยอากาศแห่งกรุงเทพฯ (27 ธันวาคม 2455 –
26 มีนาคม 2461)

ร.6 น.3.3/1 เรื่องข้าราชการอำเภอบงกชน้อยลาด้วยกิจธุระส่วนตัว
(8 เมษายน 2451 – 17 กุมภาพันธ์ 2469)

ร.6 น.3.3/2 เรื่องข้าราชการขอลาด้วยธุรกิจส่วนตัว(19 มิถุนายน 245 –
12 กุมภาพันธ์ 2471)

ร.6 น.3.3/4 เรื่องใบลาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ (10 มกราคม – 28 เมษายน 2460)

ร.6 น.3.3/15 เรื่องเจ้าพระยาบรมราชทูตลาพักผ่อน(24–28 ตุลาคม 2455)

ร.6 น.3.3/21 เรื่องหนังสือลาหยุด ลาพัก ของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
(1 กุมภาพันธ์ – 21 เมษายน 2465)

ร.6 น.3.3/25 เรื่องเสนาบดีกราบถวายบังคมลาไปตากอากาศ
(6 กันยายน 2460 – 15 มีนาคม 2463)

- ร.6 น.3.3/27 เรื่องสมเด็จพระเจ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ไม่ทรงสบายกราบบังคมทูลลาไปหาอากาศทะเลมีกำหนดสัก 2 – 3 เดือน และโปรดเกล้าให้พระยาวิสูตรสาครดิษฐ์ไปค้ำว (18 มกราคม 2461 – 9 มิถุนายน 2462)
- ร.6 น.6.1/7 เรื่องมิสเตอร์แซมวอล บรอกเฮาส์จะขอยืมเรือกลไฟพระยมไปตากอากาศชายทะเลสัก 3 วัน (16 ธันวาคม 2454)
- ร.6 น.7.6/61 เรื่องขอลาไปเปลี่ยนอากาศ (27 กุมภาพันธ์ 2462 – 20 เมษายน 2463)
- ร.6 น.17/3 เรื่องรวมหมายกำหนดการเกี่ยวกับเรื่องเสด็จฯ เลียบทางมณฑลเพชรบุรี (13 กรกฎาคม 2453 – 1 มกราคม 2465)
- ร.6 น.17/48 เรื่องเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลและเสด็จกลับกรุงเทพฯ (5 มิถุนายน 2456 – 10 กุมภาพันธ์ 2471)
- ร.6 น.17/49 เรื่องหมายกำหนดการเกี่ยวกับการเสด็จฯ มณฑลราชบุรี (14 กันยายน 2456 – 19 พฤศจิกายน 2460)
- ร.6 น.17/58 เรื่องเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลภาคใต้ (หัวหิน) (23 พฤษภาคม – 4 สิงหาคม 2458)
- ร.6 น.17/81 เรื่องหมายกำหนดการรวมเรื่องเสด็จฯ ประพาสจังหวัด สมุทรปราการ กับสมุทรสาคร (11 เมษายน 2461 – 16 พฤษภาคม 2464)
- ร.6 น.17/86 เรื่องแปรพระราชฐานไปประทับพระราชวังสนามจันทร์ (10 – 13 มกราคม 2461)
- ร.6 น.17/109 เรื่องกำหนดการเสด็จจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม หัวหิน

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม รัชกาลที่ 7

- ร.7 พ.5/2 เรื่องแปลงพระราชวังพญาไทเป็นโฮเต็ลให้กรมรถไฟเช่า (17 กันยายน 2468 – 26 กรกฎาคม 2469)
- ร.7 พ.5/11 เรื่องทำทางแยกรถไฟจากสถานีหัวหินไปชายทะเล (30 พฤศจิกายน – 8 ธันวาคม 2469)
- ร.7 พ.5/22 เรื่องกำหนดเวลารถไฟและสมุคอัตราค่าโดยสาร (12 – 25 ธันวาคม 2471)
- ร.7 พ.5/29 เรื่องให้กรมรถไฟเป็นผู้นำทางสำหรับนักท่องเที่ยวเข้ามากรุงเทพฯ (1 พฤษภาคม 2473)

ร.7 พ.11/1 เรื่องพระราชบัญญัติจัดบำรุงสถานที่ชายทะเลทิศตะวันตกกับเรื่องตั้งตำแหน่งนายกรรมการและที่ปรึกษาของสภาจัดบำรุงสถานที่ชายทะเล (1 เมษายน 2468 – 8 สิงหาคม 2473)

ร.7 พ.11/2 เรื่องสภาจัดบำรุงสถานที่ชายทะเลฯขออนุญาตทำทางและเดินรถรับจ้าง (20 เมษายน 2469 – 10 มีนาคม 2474)

ร.7 พ.11/10 เรื่องสภาจัดบำรุงสถานที่ชายทะเลฯรับโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินจากทางรถไฟ

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 7

ร.7 ม.2/19 เรื่องพระราชบัญญัติที่พักรถคนเดินทาง (โรงแรม) (31 พฤษภาคม 2470 – 14 กันยายน 2471)

ร.7 ม.2/28 เรื่องประกาศวิธีนับเวลาในราชการ (11 – 17 พฤษภาคม 2471)

ร.7 ม.16/1 เรื่องสวนลุมพินีและงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (3 ตุลาคม 2462 – 18 สิงหาคม 2471)

ร.7 ม.16/2 เรื่องจัดสวนลุมพินีให้เป็นสวนพรรณพฤกษ

ร.7 ม.26.4/49 เรื่องเที่ยวมณฑลอุดร (31 ตุลาคม – 21 พฤศจิกายน 2472)

ร.7 ม.26.4/54 เรื่องการเที่ยวจังหวัดชลบุรี (16 พฤศจิกายน – 3 ธันวาคม 2471)

ร.7 ม.26.4/74 เรื่องเมื่อข้าพเจ้าไปแก่งคอก (17 – 28 มกราคม 2471)

ร.7 ม.26.4/154 เรื่องปาฐกถาเรื่องเที่ยวประเทศสยาม (29 มีนาคม 2472)

ร.7 ม.26.5/3 เรื่องพระราชนิเวศน์ใหม่ ณ มฤคทายวัน (31 มกราคม 2466 – 2 ธันวาคม 2467)

ร.7 ม.26.5/9 เรื่องนักท่องเที่ยว (10 กันยายน 2467 – 14 มีนาคม 2469)

ร.7 ม.26.5/278 เรื่องสวนสนุก (24 กันยายน – 24 มีนาคม 2472)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกรมราชเลขาณูการ รัชกาลที่ 7

ร.7 รล.1/38 เรื่องสภาบำรุงสถานที่ชายทะเล ขอให้เงินกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (3 ตุลาคม 2470 – 5 ธันวาคม 2472)

ร.7 รล.1/70 เรื่องบริษัทสวนสนุกที่สวนลุมพินี (15 ตุลาคม 2472- 23 ธันวาคม 2473)

ร.7 รล.3.1/2 เรื่องเจ้านายและข้าราชการออกไปต่างประเทศ (22 มิถุนายน 2469 – 13 มกราคม 2474)

ร.7 รล.3.1/5 เรื่องพระยาสิทธิพงศ์เพ็ญภาคออกไปนอกประเทศ (20 พฤษภาคม 2470)

ร.7 รล.3.1/6 เรื่องพระยามโหสวรรค์ลาไปพักผ่อนที่ชวา (2 สิงหาคม 2470)

ร.7 รล.3.1/7 เรื่องพระยาวิสูตรสาครดิษฐลาพักผ่อน (2 สิงหาคม 2470 –
23 กุมภาพันธ์ 2471)

ร.7 รล.3.1/8 เรื่องพระยาศรีศักดิ์ธำรงลาไปตากอากาศที่ชวา (8 -11 สิงหาคม 2470)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงวัง รัชกาลที่ 7

ร.7 ว.1/9 เรื่องเปิดสถานีจักรกลสำหรับรับรับเสด็จพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ (14 มกราคม 2469)

ร.7 ว.2/2 เรื่องประกาศกำหนดวันหยุดราชการประจำปี (12 มกราคม 2468 –
9 กุมภาพันธ์ 2468)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. ว.2/11 ร่างประกาศวันหยุดประจำปี (27 มีนาคม 2465 – 24 ตุลาคม
2460)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. กค.1.1.7/7 เรื่องโครงการเปิดอบรมมัคคุเทศก์ของ อสท. ในความ
ดำเนินการของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (1 กุมภาพันธ์ 2504)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงเกษตร กส.1 กรมสารบรรณ เล่ม 24

กส.1/268 เรื่องเจ้าคุณเสนาบดีกราบถวายบังคมลาฯที่เมืองชลบุรี

กส.1/274 เรื่องเจ้าคุณเสนาบดีกราบถวายบังคมลาไปตรวจราชการที่นครไชยศรี
ราชบุรี ชลบุรี แลไปตากอากาศทางหัวเมืองตะวันออกด้วย

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงเกษตร กส.2 กรมบัญชาการ เล่ม 1

กส.2/5 เรื่องพระยาประชาชีพบริบาล ขออนุญาตออกไปพักผ่อนร่างกายที่ศรีราชา
จังหวัดชลบุรี

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงเกษตร กส.10 บริษัทขุดคลองแลดูนาสยาม เล่ม 12

กส.10/169 เรื่องพระปฏิบัติราชประสงค์ผู้อำนวยการบริษัทขุดคลองแลดูนาสยามลาไป
เปลี่ยนอากาศ 2 เดือน ให้ ม.ร.ว.สุวพรรณ จัดการบริษัทแทน ร.ศ. 120

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงเกษตร กส.15 กองเลขานุการ .1 ส่วนเสนาบดีสภา เล่ม 1 2469-2474

กส.15.1/11 เรื่องร่างพระราชบัญญัติจัดการบำรุงสถานที่ชายทะเลและร่างประกาศตั้ง
กรรมการร่างพระราชบัญญัติกำหนดเขตที่ดินหวงห้ามเพื่อจัดสภาพบำรุงสถานที่ชาย
ทะเลทิศตะวันตก จัดซื้อสำหรับทำผลประโยชน์ การร่างพระราชบัญญัติจังกอบ
สำเนาเขตสภาพจัดการบำรุงสถานที่ชายทะเลทิศตะวันตก

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงเกษตร กส.15 กองเลขานุการ .1 ส่วนเสนาบดีสภา เล่ม 2

กส.15.1/17 เรื่องพระราชบัญญัติที่פקคนเดินทาง

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารกระทรวงเกษตร กส.18 คณะกรรมการจัดระบบอาชีพของ
ราษฎร เล่ม 1

กส.18/2 เรื่องการพิจารณาวางโครงการและแผนผังตลอดจนดำเนินการปรับปรุงขยาย
สวนสาธารณะ สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติ และที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน
ตั้งแต่ พ.ศ. 2497 - 2499

กส.18/125 เรื่องการปรับปรุงคอยอินทนนท์ให้เป็นเมืองหนาว

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารเพิ่มเติมมหาดไทย

มท. 2.2/104 กล่อง 8 เรื่องอธิการกรมสาธารณะสุขขอเบิกเงินสลากกินแบ่งปีใหม่เพื่อใช้
ในการสร้างที่ตากอากาศชายทะเล ตำบล บางปู จังหวัดสมุทรปราการ (พ.ศ. 2482)

มท. 2.2/110 กล่อง 8 เรื่องประชุมกรรมการจัดสร้างสถานที่พักตากอากาศบางปู ขอเชิญ
ปลัดกระทรวงมหาดไทยเข้าเรือนแรมพักผ่อนสถานตากอากาศบางปู (พ.ศ. 2482)

มท. 2.2/111 กล่อง 8 เรื่องอัตราเงินเดือนข้าราชการชาวต่างประเทศ

มท. 2.2/116 กล่อง 9 เรื่องเทศบาลกรุงเทพฯ เชิญข้าราชการและครอบครัวไปเที่ยว
ตลาดนัดพิเศษที่สวนอัมพร (พ.ศ. 2482)

มท. 2.2/117 กล่อง 9 เรื่องบริษัทข้าวไทย จำกัด บริจาคเงินสร้างสถานที่ตากอากาศชาย
ทะเล จังหวัดสมุทรปราการ (พ.ศ. 2482)

มท. 2.2/376 กล่อง 26 เรื่องเชิญประชุมกรรมการสร้างที่ตากอากาศ จังหวัดชลบุรี (พ.ศ.
2486 - 2487)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย

รฟท.1/3 เรื่อง Guide Book of Siam

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี

สร.0201.31/2 เรื่องการก่อสร้างสวนลุมพินีให้เป็นวนสาธน์สำหรับ

ประชาชน (พ.ศ. 2476 – 2495)

สร.0201.31/3 เรื่องเทศบาลกรุงเทพฯขอรับสวนลุมพินีจากกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ.2481

สร.0201.31/4 เรื่องการจัดสวนพฤกษศาสตร์แลสวนสัตว์ที่สวนลุมพินี (พ.ศ. 2481 – 2496)

สร.0201.31/8 เรื่องเขาคินวนา (พ.ศ.2495)

หนังสือและบทความในหนังสือ

กฤษ เพิ่มทันจิตต์. ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเป็นเมือง. กรุงเทพฯ: คลีเอทีฟพับลิชชิง จำกัด, 2536.

กฎข้อบังคับว่าด้วยการบรรทุกส่งผู้โดยสารและสำภาระของผู้โดยสารตามทางรถไฟหลวงและอัตราค่าโดยสาร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมรถไฟหลวง, 2469.

กรมทางหลวง. 84 ปี กรมทางหลวง: ที่ระลึกในงานฉลองวันคล้ายวันสถาปนากรมทางหลวง 1 เมษายน 2529. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม. จากธรรมชาติสู่เขตอนุรักษ์: อุทยานแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: กรมฯ, 2538.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 25 ปี ททท. ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 36 ปี ททท. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2539.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. รายงานประจำปี 2541. (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.)

การรถไฟแห่งประเทศไทย. เพื่อระลึกถึงพระคุณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การรถไฟ,ม.ป.ป.

เกื้อกูล ชื่นของอนันต์. การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, 2520.

กำธร กระต่ายทอง. หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกฉัตรมงกุฎและสมโภชพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2542.

กวอริช เวลล์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุภา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ:มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2519.

กณิดา เลขะกุล. ร่มรื่นในรั้ววัง. กรุงเทพฯ: ร่วมด้วยช่วยกัน, 2543.

จักรสิน พิเศษสาทร. 20 ทศวรรษรัตน โกสินทร์: รวมบทวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญในรอบ 200 ปีของกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525.

จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด,2537.

จวบ หงสกุล. รวมนิราศ. ธนบุรี: โรงพิมพ์เสรีบรรณกิจ, 2505.

จอห์น แบสดีส และ เฮนรี เจ เบนคา. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยมและการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม. แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ และ ภรณ์ กาญจนันธุ์ติ. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2539.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 – 2411. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เหรียญทองการพิมพ์, 2511.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ตำนานและคำแปลพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนเสด็จถวัลยราชสมบัติ (2347 – 2411). กรุงเทพฯ: บุญส่งการพิมพ์, 2507.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ไกลบ้าน. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2516.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวีย ครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2504.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเรื่องเสด็จอริบตีฝ่ายใน. พิมพ์ในวันประสูติพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี พระชนมายุ 90 พรรษา 13 พ.ค. 2497. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2497.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 เล่ม 1. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2505.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์ จำกัด, (ครั้งที่ 11) 2540.

จุฬารักษ์ คำรหัสกุล. ศรีสังฆนาลัย มรดกโลกทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2537.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

ชาติ เอี่ยมกระแตสินธุ์. จารึกสยาม. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, ม.ป.ป.

ชลบุรี,จังหวัด. ร่มเกล้าชาวชล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์แมศ,2531.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติศาสตร์เมืองไทย. กรุงเทพฯ: บ. สามัคคีสาร (คอกหญ้า) จำกัด,2538.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453. ด้านสังคม. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์,2528.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 100 ปี แห่งการปฏิรูประบอบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. วัฒนธรรมกองทุน. กรุงเทพฯ : บริษัทสุขุมและบุตร จำกัด,2540.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ศึกษาค้นคว้ากับการพัฒนาของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: นำอักษร,2519.

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. เชิงอรรถวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2539.

ผ. เฒ่า. ของเก่าเรากลิม- รถไฟ – เรือแม่เหล็ก- ทะเล- รถมอเตอร์. กรุงเทพฯ: พี วาทิน พับลิเคชั่น จำกัด,2532.

คารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518.

จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : แพร์พืยา, 2519.

คำรกราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. เที่ยวตามทางรถไฟ. อนุสรณ์ในงานพระ
ราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์โท ขุนสมานมธุรพจน์ (สัมพันธ์ สมานมธุรพจน์) วัดเทพ
ศิรินทราวาส 19 กุมภาพันธ์ 2509. ธนบุรี: สุทธิสารการพิมพ์, 2509.

..... เที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 3 เล่าเรื่องเที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์กรมการทหารสื่อสาร, 2510

..... ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพ นางมณี วรทรัพย์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2510.
ม.ป.ส.:ม.ป.ป.

..... ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด. กรุงเทพฯ : คุรุสภา,2504.

..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: คุรุสภา,
2519.

..... ถึงหญิงใหญ่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2508.

..... อธิบายถึงเรื่องเที่ยว เที่ยวทะเลตะวันออก. กรุงเทพฯ: คุรุสภา,2504.

คู่ย ชุมสาย,ม.ล. และฉิบพัน พรหมโยธี. ปฐมบทแห่งวิชาการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนา
พานิช,2527.

แถมสุข นุ่มนนท์. การชุดไทยสมัยรัตนโกสินทร์. . กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,2528.

..... ความสัมพันธ์ระหว่างไทย – สหรัฐอเมริกาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2.
นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1. (ร.1 – ร.2) กรุงเทพฯ : คลัง
วิทยา, 2505.

ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารกรุงรัตน โกสินทร์ รัชกาลที่ 4 . กรุงเทพฯ:สุร-
สภา,2504.

ทักษ์ เถลิงเศียรณ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ
ม.ร.ว. ประกายทอง ทองสุข. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

ธิดา สาระยา. สยามินทร์ปิ่นพระเศเจ้า จุลจอม จักรเยอ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์,2542

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ: มติชน, 2539.

_____ . ประวัติศาสตร์รัตน โกสินทร์ในพระราชพงสาวดารอยุธยา. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ,
2523.

_____ . “วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย”ใน ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย.
กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย,2536.

_____ . “วัฒนธรรมพื้นบ้านกับการท่องเที่ยว” เอกสารอ่านประกอบวิชา
ป.516 ประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยว. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์,2538.

_____ . “อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม” เอกสารอ่าน
ประกอบวิชา ป.516 ประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยว. คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2538.

นิโกลาส์ แชรเวส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์
ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า, 2506.

นิภา วชานิชกุล. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏสวน
คูสิต,2542.

นิจ ทองโสภิต. สงครามเวียดนามและไทยจะเป็นเวียดนามครั้งที่ 2 หรือไม่. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2515.

นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมพระ. โคลงสี่สุภาพเรื่องนิราศชะอำ. กรุงเทพฯ: อักษรนิติ, 2471.

แก่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. พระราชวังในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

_____. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

เนาวรัตน์ พลาไยน้อย และคณะ. พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย. คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.

บังอร ปิยะพันธ์. ประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: โอเคียนสโตร์, 2538.

บัณฑิต จุลาสัย. ไฮเต็ลหัวหินแห่งสยามประเทศ. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2530.

ป. มหาจันทร์. พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10. กรุงเทพฯ: โอเคียนสโตร์, 2540.

ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2527.

ประหยัด ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา. “การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย” มัลติเทสกับการนำเที่ยว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2525.

ปิยฉัตร ปิตะวรรณ. ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – 2453. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

เปลื้อง ณ นคร. โคลงกวีโบราณและวรรณกรรมพระยาตรีภุช. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, 2505.

ศุสดี ทิพทัต และ มานพ พงศทัต. บ้านในกรุงเทพฯ: รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (2325 – 2525). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

พระเสด็จสุเรนทราธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล เล่ม 1. กรุงเทพฯ: อรุณ, 2506.

พลาศิษฐ์ สินธิชัยกิจ. รัชกาลที่ 5 เสด็จต่างประเทศ. กรุงเทพฯ: บ้านที่กษยาม, 2540.

เพ็ญศรี คึก. การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตยของไทย (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม) กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2527.

ภานุรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช. ชีวิตฉัน. กรุงเทพฯ: อรุณ, 2504.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เที่ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ: อรุณ, 2506.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

ยอร์ช ฮอล์ เฟลด์ส. ดร. เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุริยบรรณ, 2525.

ลิขิต ชีรเวคิน. วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.

ว.ณ. ประมวลมารค. ปริศนา เล่ม 1. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2530.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2534.

วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาทั่วไป มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2531.

วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์. สมเด็จพระราชปิตุลาเจ้า เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2536.

วาทิต จันสุริยวงศ์. พทยา: กุหลาบที่โรยรา. ม.ป.ท.: 2528.

ศิลปากร,กรม. อุทยานประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: ชันคัลเลอร์, 2531.

_____ . คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, 2507.

_____ . จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบเตเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2509.
(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธ์ ก. จ.)

_____ . ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2519.

_____ . ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 14-15. กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2507.

_____ . ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 38-39. กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2512.

_____ . ประวัตินักเขียนไทย เล่ม 1. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2519. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2527.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. พระนคร : ก้าวหน้า, 2507.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) เล่ม 2. พระนคร: อรุณสภา, 2504.

ศิลปากร,กรม. พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในประชุมพงสาวดาร เล่มที่ 35 กรุงเทพฯ: กุรุสภา, 2512.

_____ . พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน.
พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2515.

_____ . พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ และฉบับกรมพระปรมา
ธิบดีฯและพงสาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม 2. พระนคร: กุรุสภา, 2504.

_____ . พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย,2542.

_____ . วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530.

_____ . วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2531.

ศูนย์วัฒนธรรมและวิทยาลัยครูเพชรบุรี, จังหวัดเพชรบุรี. พระราชวังในจังหวัดเพชรบุรี. กรุงเทพฯ:
กรุงเทพสยามการพิมพ์, 2529.

ศรีสหเทพ (เส็ง), เจ้าพระยา. จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 เล่ม 1. กรุงเทพฯ:
กุรุสภา,2515.

ส. พลายน้อย. วันก่อนกินแก้ว. กรุงเทพฯ: PA.LIVING, 2537.

_____ . พระราชวัง. กรุงเทพฯ: คำนสุทธาการพิมพ์,2539.

สมชาติ จิงศิริอาร์กษ. สถาปัตยกรรมของคาร์ล ค็ือห์ริง. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2540.

สมชัย ใจดี และ ขรรยง ศรีวิริยาภรณ์. ประเพณีและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,
2531.

สมภพ มานะรังสรรค์ (บก.). การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศไทย (พ.ศ. 2488 – ปัจจุบัน)
กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2524.

สงวน อึ้งคง. สิ่งแรกในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม, 2514.

สรศักดิ์ แพ่งสภา. ราตรีประดับดาวที่หัวหิน. กรุงเทพฯ: ค่านสุทธาการพิมพ์, 2539.

สรศักดิ์ แพ่งสภา. ชะอำ ฟองคลื่นศักดิ์นิมา. กรุงเทพฯ: พี วาทิน พับลิเคชั่น จำกัด, ม.ป.ป.

สมิธ มัลลคอตม์. ราชสำนักสยามในทศวรรษของหมอมสมิธ. แปลโดย สุกถรัตน์ ธาราศักดิ์.
กรุงเทพฯ: บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด, 2537.

สุรชาติ บำรุงสุข. สหรัฐอเมริกากับระบบทหารในประเทศไทย: ศึกษากรณีความช่วยเหลือด้านการทหารยุคหลังสงครามเวียดนาม. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

สุนันท์ ไชยเมล์. สังคมไทยใน 200 ปี. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.

สุนทร ชูตินทรานนท์. ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาส ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง. เอกสารการประชุมทางวิชาการชุด โครงการวิจัยเรื่อง วันที่ 18 – 20 ธันวาคม 254. ณ โรงแรม เจดับบลิวเมริออท กรุงเทพฯ

สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย. สาขาศิลปศาสตร์. ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย.
นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2534.

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ. วัฒนธรรมการบริโภคแนวคิดและการวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย,
2538.

เสฐียร โกเศศ. การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2521.

เสฐียรโกเศศ. ประเพณีเบ็ดเตล็ดของเสฐียรโกเศศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสาครแห่ง
ประเทศไทย, 2508.

..... วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2515.

..... วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516.

“แสงทอง.” นิราศร้อน-บ้านชะอำ-รอบสนาม. พิมพ์เป็นฉาบอนุสรณ์ นางสาวพี บุญขมานพ ณ
เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม อังคารที่ 20 พฤศจิกายน 2505. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

แสงไสม เกษมศรี ,ม.ร.ว.และ วิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 –
รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 – 2394). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักราชเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี, 2523.

สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์แห่งชาติ. พระบรมราชจักรีวงศ์กับกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ:
ธรรมดาเพลส, 2537.

สำนักงานจังหวัดชลบุรี. ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดชลบุรี. ม.ป.ท.: 2528.

สำนักงานวนสาร, กรมป่าไม้. วนสารฉบับพิเศษ: รวมแหล่งท่องเที่ยวอุทยานแห่งชาติทั่วประเทศ.
ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

สำนักนายกรัฐมนตรื. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 พ.ศ. 2475 – ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

สำนักพระราชวัง. พระตำหนักสวนสี่ฤดู พระราชวังดุสิต. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับ
ลิชชิ่ง จำกัด, 2540.

“หากไทยเป็น NIC : คนไทยจะเป็นอย่างไร” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ครั้งที่ 12 จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 13 – 14 กุมภาพันธ์ 2532 ณ หอศิลป์วัฒนธรรม.

อรศุม สุทธิสาคร. ชีวิตจากเงาเวลา. กรุงเทพฯ: แสงศิลป์การพิมพ์, 2533.

อกิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมันต์รัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – 2416). แปลโดย ม.ร.ว. ปรกาศทอง ทองสุข และพรณี สรวงบุญมี. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518.

องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. ผลงานในรอบ 5 ปี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2509.

องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. รายงาน 10 ปี. ม.ป.ส.: ม.ป.ป.

อากม พันธ์ยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์. ศรีรามเทพนคร: ความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2527.

อเนก นาวิกมูล. แรกมีในสยาม. กรุงเทพฯ: แสงแดด, 2534.

เอมอร ชิตตะโสภณ. วรรณคดีนิราศ. เชียงใหม่: ทิพย์เนตรการพิมพ์, 2512.

บทความ

กิติวัฒน์ รัตนคิลก ณ ภูเก็ต. “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco-tourism)” จุลสารการท่องเที่ยว 17,4 (ตุลาคม- ธันวาคม 2541): 40 – 52.

เกษียร เตชะพีระ. “บริโลกความเป็นไทย.” ใน จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์
ด้านไทยศึกษา, หน้า 85 – 127. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บก. กรุงเทพฯ : กองทุน
สนับสนุนการวิจัย, 2539.

ขนิษฐา บัญชา. “สัมภาษณ์ผู้ว่าการการท่องเที่ยวในวาระปีท่องเที่ยวไทย.” ใน อนุสาร อสท.20,6
(มกราคม 2523): 49

จิรวุฒิ อธิवास. “พระราชานิเวศน์มฤคทายวัน.” ใน ศิลปวัฒนธรรม 13,2 (ธันวาคม 2534): 200 –
209.

ธวัชชัย องค์กรวุฒิเวช. “พระเจ้ามหาสุทธานุภาพ พระราชวังบนเกาะสีชัง.” ศิลปวัฒนธรรม 13
(กรกฎาคม 2535) : 82-87.

ณรงค์เดช นวลมีชื่อ. “Ecotourism” ทางออกฤาเพียงแค่กระแส.” อุตสาหกรรมท่องเที่ยว 16,4
(ตุลาคม – ธันวาคม 2540): 56 – 63.

นงคราญ ศรีชาย. “โบราณสถานตามเส้นทางนมัสการรอยพระพุทธบาท.” ใน เมืองโบราณ 22
(กรกฎาคม – กันยายน 2539.) : 21 – 34.

พรรณภณ สวัสดิวัฒน์,ม.ร.ว. “หัวหินในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์.” ศิลปวัฒนธรรม 5
(เมษายน 2527) : 82-87.

พิมพ์ เล็กสุขุม. “ธุรกิจโรงแรม.” วารสารเศรษฐกิจธนาคารกรุงเทพ จำกัด 27,12 (ธันวาคม 2538):
29.

ยุวดี นิรัตน์ตระกูล. “Eco – tourism: การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์.” อุตสาหกรรมท่องเที่ยว 14,3
(กรกฎาคม – กันยายน 2538): 51 –58.

ราไพพรรณ แก้วสุริยะ. “ท่องเที่ยวยั่งยืน (การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์) ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.” ใน
อนุสาร อสท. 42.4 (พฤษภาคม 2544): 118 – 119.

วิวัฒน์ชัย นุชยกศักดิ์. “ข้อสรุปบางประการเกี่ยวกับงานเทศกาลและประเพณีกับการท่องเที่ยว.”
จุลสารการท่องเที่ยว 5,4 (ตุลาคม 2529): 50 – 55.

_____. “วัฒนธรรมพื้นบ้าน: ทรัพยากรการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่ง.” จุลสารการ
ท่องเที่ยว 6,4 (ตุลาคม 2530): 26-34.

ศ. พลาขน้อย. “บางปะอิน.” ใน เมืองโบราณ 6,3 (สิงหาคม – พฤศจิกายน 2523): 79 – 88.

สรศักดิ์ แห่งสภา. “รื่นรื่น ชื่นชื่น ชะอำศักดิ์นา.” ศิลปวัฒนธรรม 9 (เมษายน
2537) : 97-107.

สามพร มณีไมตรีจิต. “บทบาทวัฒนธรรมไทยกับการท่องเที่ยว.” จุลสารการท่องเที่ยว 7,4 (ตุลาคม
2531): 25 – 42.

สายสุนีย์ สิงห์ทัศน์. “งานส่งเสริมและเผยแพร่ประเพณีวัฒนธรรมอีกหนึ่งในภารกิจหลักของ
ททท.” จุลสารการท่องเที่ยว 19,2 (ตุลาคม 2531): 36 – 40.

ศุภรุดน์ เลิศพาณิชย์กุล. “ระบบศักดิ์นา.” วารสารธรรมศาสตร์ 6,1 (มิถุนายน – กันยายน 2519):
22 - 36.

สมพร สงวนทรัพย์. “อุตสาหกรรมโรงแรม.” วารสารเศรษฐกิจวิชาการกรุงเทพ จำกัด 22,4
(เมษายน 2533): 186

สุมิตรา จันทร์เงา. “เสียงร่ำไห้ จากหัวใจสมอเรียง.” ศิลปวัฒนธรรม 14 (เมษายน
2536) : 76-82.

เอกสารอื่นๆ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. ประโยชน์ของการท่องเที่ยวที่มีต่อท้องถิ่น. เอกสารอัดสำเนา.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. สรุปแผนพัฒนาการท่องเที่ยวฉบับที่ 4 พ.ศ.2520-2524. เอกสาร
อัคราณา.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. แผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ 5. เอกสารอัคราณา.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. แผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ 6. เอกสารอัคราณา.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. แผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ 6. เอกสารอัคราณา.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. แผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ 7. เอกสารอัคราณา.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมของประเทศ. เอกสารอัคราณา.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. การส่งเสริมการท่องเที่ยว. (เอกสารอัคราณา)

กาญจนา อางอองค์. “การวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือท่องเที่ยวเมืองไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร
ศาสตรมหาบัณฑิต ภาคบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

กุสุมา พิเสฏฐศลาสัย. “ผลสนองกลับของรูปแบบการนำเสนอของนิตยสารท่องเที่ยวศึกษาเฉพาะ
กรณีแคมป์ท่องเที่ยว.” สารนิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตรบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์
และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

จารึก สุดใจ. “นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยภายใต้รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์
ธนะรัชต์.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

- ฉวีวรรณ สุวณณโชคอิสาร. “พัฒนาการของนิตยสารท่องเที่ยวในประเทศไทย.” สารนิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาหนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- ชลดา โกพัฒนา. “ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2448.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. วิชาการอยุธยา มธ. 11 พื้นฐานทางประวัติศาสตร์. เอกสารอัดสำเนา, 2534.
- ประไพ รักษา. “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.
- มานพ ถาวรวัฒนีสกุล. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415 210 ประวัติศาสตร์อยุธยา. เอกสารอัดสำเนา.
- มานพ พงศทัต. รวมเรื่องอาคารชุดในประเทศไทย. เอกสารอัดสำเนา.
- มนฤทัย ไชยวิเศษ. “ประวัติศาสตร์สังคม: ส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2440-2540).” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- เยาวรัตน์ พุฒิมานรศิริกุล. “การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และผลกระทบทางสถานะแวดล้อมต่อประชาชน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

- ละออทอง อัมรินทร์รัตน์. “การส่งนักเรียนไปศึกษาค้นคว้าต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 – 2475.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- วินิจ รังผึ้ง. “นิตยสารท่องเที่ยวเกี่ยวกับปีการท่องเที่ยวไทย.” สารนิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตร์บัณฑิต
สาขาวิชาหนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. “การศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์อยุธยาในเชิงวิเคราะห์.” ใน หลักฐานด้าน
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีสมัยอยุธยา, หน้า 1 – 17. เอกสารการสัมมนาประวัติ
ศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา 14 – 16 มิถุนายน 2528 ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตวังท่าพระ.
- สมใจ ไพโรจน์ธีรรัตน์. “บทบาทของประเทศมหาอำนาจตะวันตกในการสร้างทางรถไฟของ
ประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- สุภาณี แก้วมณี. “บทบาทอนุสาร อสท. กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ.” สารนิพนธ์
ปริญญาวารสารศาสตร์บัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.
- สุรีย์ พงษ์จันทร์. สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2525. (เอกสารอัดสำเนา)
- เสาวรส แปลงแสงศรี. “หนังสือท่องเที่ยวเมืองไทยที่จัดพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2521 – 2530.” วิทยา
นิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2531.

สรานุมิตร ประชาญสิทธิ์. “กิจการไฮเดิลในประเทศไทย พ.ศ. 2406 – 2478.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2541.

อรวรรณ ศรีอุดม. “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่
หัว (พ.ศ. 2453 – 2468).” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2543.

อุบล จิระสวัสดิ์. “สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในระหว่างสงคราม
โลกครั้งที่ 2.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

Books and Article

Arlin F. Epperson. Private and Commercial Recreation. Newyork: John Wiley & Sons, 1997.

Brain G. Boniface and Chris Cooper. The Geography of Travel & Tourism. Albany N.Y. :
Delmar, 1994.

Ckaries R. Goelder, J.R. Brent Ritchie and Robert W. Mcintosh. Tourism: Principles Practices
Philosophies. Newyork: John Wiley & Sons, 2000.

Graham Brown. “Tourism and Symbolic Consumption.” Choice and Demand in
Tourism, pp.57 – 71. Edited by Peter Johnson and Barry Thomas. Newyork :
Mansell Publishing Limited, 1993.

Godbey, Geoffrey. Recreation, park and Leisure Services. Philadephia: W.B. Saunders
Company, 1978.

Harold D. Meyer, Charles K. Brightbill and Douglas Sessom. Community Recreation : A
Guide to Its OrganiZation. London: Prentice – Hall, Inc, 1969.

MacCannell Dean. The Tourist : A New Theory of the Leisure Class. Newyork : Schocken Books, 1976.

Mahmood Khan, Michael Olsen and Turgut Var, editors. VNR' S Encyclopedia of Hospitality and Tourism. Newyork : Van Nostrand Reinhold,1993.

Shivers , Jay Sanford. Leisure and Recreation Concepts: A Critical Analysis. Boston: Allyn and Bacon, Inc., 1986.

Urry John. The Tourist Gaze : Leisure and Travel in Contemporary Societies. London : SAGE Publication Ltd,1991.

ประวัติการศึกษา

ชื่อ นางสาวปิ่นเพชร จำปา
วัน เดือน ปี เกิด วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2520
คุณวุฒิ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี เอกวิชาประวัติศาสตร์ คณะ
อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และเข้าศึกษาต่อระดับ
ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ ปี พ.ศ. 2541